Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonComercial 3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) **license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format
Adapt — remix, transform, and build upon the material

82 Մ
Բ-67

19 NOV 2011

ԱՂԲԱՐ
ԹՈՎՄԱՍԻ
ՏՆԱԿԸ

82 Մ
Բ-67

82Մ
Բ-67

ԱՂԲԱՐ
ԹՈՎՄԱՍԻ
ՏՆԱԿԸ

ՎԻՊԱՍԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՐՐԻԿԸԴ ՊԻՋԸՐ ՍԴՈՑ

ՏԻԿՆՈՋՆ ԱՄԵՐԻԿԱՅԻՈՑ

ՀԱՏՈՐ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՎԵՆԵՏԻԿ

Ի ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆԻ

1906

Հ.Ս.Խ.Հ. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ՄՈՍԿՎԱ, ՄԱՍԻՆԿԱ ՓՈՂ.
7/VI 1922
Ա. ՄՅԱՍՆԻԿՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ

4 MAR 2013

447

ԱՂԲԱՐ ԹՈՎՄԱՍԻ ՏՆԱԿԸ

ԳԼՈՒԽ ԺԲ.

Օֆելիայիի փորձառութիւնները ու կարծիքները.

ԹՈՎՄԱՍ իր ամէն օրուան մատաղ ծախսերուն մէջ շատ անգամ իր գերութիւնը Յովսէփ նահապետին Եգիպտոսի գերութեան կը նմանցընէր. և իրաւցընէ՝ օր օրուան վրայ իր սիրոյ աչքը կը մանէր, որով իր վիճակն ալ երթալով կը լաւնար:

Սէն–Քլէր անփոյթ էր ատոնք մատակարարութեան, և օրական ծախքերուն հաշիւն անգամ չէր պահեր: Ամօլիոս էր միայն այն ժամանակ ատոնք մատակարարն, ու սիրոյը պէս ալ մխող ըլլալով՝ ստակը ջուրի պէս կ'երթար: Իսկ Թովմաս իր խնայող բնա-

ւորութեամբ տեսնելով այս կարգէ գուրս ծախքերը՝ ինքզինքը չէր կրնար բռնել, ու երբեմն երբեմն սիրոյը ձեռքի տակէ խօսքեր նետելով՝ անուղղակի կերպերով անդրադարձնել կու տար։

Սկզբան Սէն–Բէյէր քիչ անգամ Թովմասին բան կը յանձնէր, բայց շուտ մը իր բարեսիրտութիւնն ու յաջողակութիւնը տեսնելով՝ սկսաւ առաջ քաշել գինքը, ու քիչ առնէն Թովմասին ձեռքը յանձնեց բոլոր բովին մատակարարութեան հոգը։

Ասոլիոս այս բանիս նեղանալով՝ դանդաղեցաւ քանի մ'անգամ, բայց Սէն–Բէյէր — Թող տուր, ըսաւ օր մը, որ ամէն բան Թովմասն հոգայ. դուն առանց մտածելու հարկաւոր կարծածդ կը գնես, բայց Թովմաս անոնց գինը կը նայի. իսկ թէ որ քու ձեռքդ ձեար՝ քիչ առնէն կարծեմ բացը պիտի ելլէի։

Իրաւցընէ Թովմասին վրայ այն աստիճանի վստահութիւն ունէր սէրը, որ առած ու բերած առարկաներն ի ոչ խակ կը համրէր, և հաշիւը կը նայէր։ Թովմաս կըրնար այն առարկաներէն իրեն մաս հանել, բայց քրիստոնէական սիրտմբք զարդարուած ըլլալով՝ սէրը իր վրայ վստահութիւն ունե-

նալուն համար՝ ալ աւելի զգուշութիւն ու ճշտութիւն կը պահէր, ու ամէն բրած առուտուրներուն ճիշտ հաշիւը կու տար։

Իսկ ընդհակառակն Ասոլիոս բոլորովին տարբեր բնաւորութեամբ մարդ մ'էր, հանգըստութիւն սիրող, երես եղած, ամէն ուզածը կ'ընէր. աչքն ալ փոխանակ վրան աչք ունենալու՝ ձգեր էր գինքն իր կամքին. և այն աստիճանի հասեր էր՝ որ կարծես թէ իր սիրոյ հաւատարիմ էր, անոր բանները գործածելով. անոր համար շատ անգամ Սէն–Բէյէր իրեն կը նեղանար, մանաւանդ վերջերը, վասն զի ալ չափէն դուրս ելեր էր։ Սկսաւ ինքն ալ խմնալ՝ որ գէշ բան է եղեր ծառաներն այնպէս անհոգ ձգելը. խիղճը կը զարնէր, բայց իր կակուղ բնութեամբ չէր կրնար բան մը գլուխ հանել։ Կը տեսնէր գերիներուն մեծամեծ պահպանութիւնները, բայց բան չէր կրնար ընել. մտածելով որ եթէ նախ ինքն իր պարագին բրած ըլլար՝ գերիներն ալ իրենց պարագը աւելի աղէկ կ'ընէին։

Թովմաս իր սիրոյը վրայ կարգէ դուրս սէր, հոգ ու յարգանք ունէր. կը տեսնէր որ սէրը հոգեւոր բաներու ամենեին սէր չէր ցուցըներ, մանաւանդ թէ կը ծաղրէր. կի-

բակի գիշերները բոլոր թէատրոնները կ'անցընէր, և խառնակ ընկերութեանց մէջ շատ կը մոռնէր կ'ելլէր: Այս բաներէն Թովմաս տեսաւ որ իր տէրը քրիստոնէական վարք մը չունի. բայց այս բանս մէկու մ'ալ չհաղորդեց. այլ առանձին աղօթք կ'ընէր Աստուծոյ որ իր տիրոջը զարձ տայ. և վարպետութեամբ երբեմն նաև իրեն պզտիկ ազդարարութիւններ ալ կ'ընէր:

Կիրակի իրիկուն մ'ալ Մէն–Բլէր քանի մը բարեկամներէ հրաւիրուելով՝ սեղանի մը պնացած էր. կէս գիշերուան՝ երկուքին ժամանակները տուն դարձաւ, բայց գինովութենէն խելքը կորսընցուցած: Թովմաս ու Ասպլիս ղինքն առին խուցը տարին անկողնը ղրին: Ասպլիս ծիծաղը չէր կրնար բռնել. և տեսնելով մանաւանդ Թովմասին պարզմտութիւնը՝ որ խեղճին ողորմելի վիճակին վրայ կը ցաւէր՝ ինքը խնամէն կը ճաթէր:

Երկրորդ առաւօտ Մէն–Բլէր անկողնէն նոր ելած՝ դեռ գիշերուան հագուստներով՝ Թովմասին քանի մը յանձնարարութիւններ ըրաւ, ու օրական ծախքին հարկաւոր եղած դրամն ալ տուաւ, և տեսնելով որ դեռ Թովմաս անշարժ կեցեր է՝ ըսաւ.

— Ինչ կայ, սրտիօք ուրիշ բան մ'ալ կա՞յ ընելիք. կարծեմ ամէն բան կարգի է:

— Կը վախնամ թէ չէ, տէր իմ, ըսաւ Թովմաս ծանր կերպով մը:

Մէն–Բլէր ձեռքի լրագիրը ձգեց ու խոհուկին գաւաթը վար դրաւ, և գերիին երեսը նայեցաւ:

— Ինչ կայ Թովմաս, ըսաւ. այսօր ծանր ու լուրջ կերպ մ'ունիս:

— Սիրաս շատ վշտացած է, տէր իմ, ըսաւ Թովմաս. ես կը կարծէի թէ տէրս առտուն հետ ալ ադէկ կը վարուի:

— Ինչ, մինչեւ հիմայ այնպէս չէի՞. նայինք ինչ կ'ուզես ըսել, կ'երեւայ թէ բանի մը կարօտութիւն ունիս ու այս ոճով խընդրելու եկեր ես:

— Տէրս ինծի հետ միշտ ադէկ վարուած է, ըսաւ Թովմաս. ամենեւին գանգատ մը չունիմ, մէկը կայ որուն հետ ադէկ չի վարուիր:

— Ինչ կ'ուզես ըսել Թովմաս, յայտնի խօսէ, ինչ է միտքդ:

— Այս բանս երէկ գիշեր ժամը կէս գիշերուան մէկին ու երկուքին առնները պիտի, և մտածելի տեսայ՝ որ իմ տէրս ինքիրեն հետ ադէկ չի վարուիր:

Թովմաս այս խօսքը ըսաւ ու գարձաւ դուռը բանալու։ Այն-Քլէր քիչ մ՚ամչցաւ ու կարմրեցաւ, բայց շուտ մը խօսքը ծիծաղի գարձընելով

— Ա՞յս է, ըսաւ, բոլոր ըսելիքդ։

— Հրամեր ես, ըսաւ Թովմաս, ու շուտ մը սիրտը վիճաց ծունր գնելով, սէր իմ, ըսաւ, կը վախնամ որ այս կերպով թէ՛ հոգւոյդ ու թէ մարմնոյդ միանգամայն կորըսուհան վտանգին մէջ իյնաս։ Սուրբ Գիրքը կ՚ըսէ. Մեղքը օձի պէս կը խածնէ ու խիժ պէս կը խայթէ։

Սրտին այլայլութենէն Թովմասին ձայնը կը մարէր, և յորդ արցունքները ան երեսներէն վար կը վազէին ու գետինը կը թրջէին։

— Թեզճ սիւսկ, ըսաւ Այն-Քլէր աչուըները լեցուելով, ասոր եղիր, Թովմաս. ի՛արժէ որ մեղի համար այդպէս լաս։

Բայց Թովմաս իր սիրոյ ոտքն էնկած՝ աղաչանօք պէպ իրեն կը նայէր։

— Շատ աղէկ, ըսաւ Այն-Քլէր, ալ մէյմ՚ալ այնպիսի սեզուանք ասոր պիտի չկոխեմ։ Իմ պատուոյս վրայ կը խոստանամ քեզի՝ որ ալ այնպիսի ընկերութեանց մէջ պիտի չմտնեմ։ Ես ալ չեմ գիտեր թէ ինչպէս մինչև հիմայ ան ան-

զուանքէն, ան՝ որ բնութեամբ կը զգուիմ այնպիսի զեղխութենէ, ինքզինքս ալ կը մեղադրեմ մինչև հիմայ ատ չկենալուս համար։ Եղիր ուրեմն Թովմաս, արցունքդ սրբէ ու բանէդ գործէդ ատ մի՛ ձեռը։ Տես, իմ վրաս ալ այնչափ օրհնէնք չ՚արժեր որ կարպաս, վատն ալ ես կարծածիդ չափ աղէկ մարդ չեմ։

Թովմասին գոնէն դուրս ելլելու ժամանակ, — կը կրկնեմ ետևէն քեզի, Թովմաս, իմ պատուոյս վրայ տուած խոստմունքս, ըսաւ, որ գիս մէյմ՚ալ այնպիսի վիճակի մէջ չես դներ. լսեցա՞ր։

Եւ իրաւցընէ խոստմունքը կատարեց. վատն գի ի բնէ այնպիսի զգայական զեղխութեանց ամենևին հակումն ալ չունէր, ու բնութեամբ քաշուած էր այնպիսի ընկերութիւններէ։

Բայց հիմայ մենք Օֆելիային վշտերուն դառնանք, որ տանը բոլոր հոգը վրան առեր էր։

Հարտապին երկիրներու գերիներն իրենց սիրոյը տուած կրթութեան համեմատ՝ մէկ մէկէ շատ կը տարբերին բնութեամբ։

Թէ՛ հարտապին կողմերը և թէ հիւսիսային մասին մէջ այնպիսի կտակք կան՝

որ բնական ձիրք մ'ունին գերիներուն հրամայելու, և առանց խստութիւն բանեցընելու՝ զանոնք կը հնազանդեցընեն, և ուզածնուն պէս առանց զժուարութեանց իրենց այս պզտիկ աէրութեան հպատակները կարգի կանոնի տակ կը պահեն:

Շէյխի խոհեմութիւն ալ, որ մեր ընթերցողներն ալ կը ճանչնան՝ այսպիսի կնիկներէն մէկն էր: Բայց իրաւցընէ այսպիսի կանայք չէ թէ միայն այն կողմերը՝ այլ բոլոր աշխարհիս մէջ ալ սակաւագիւտ են, բայց այս կողմերն աւելի յաճախ կը գտնուին:

Մարիամ Այն-Քէյբ և իրմէ առաջ ալ իր մայրն՝ այսպիսի բնութեան տէր չէին: Մարիամ անհոգ ու ազատասիրտ էր, ամենևին հատատութիւն մտաց ու նախատեսութիւն չունէր, բնականապէս իրեն գերիներն ալ նոյն պահպանութենց տէր էին. Մարիամ շատ անգամ Օֆէլիային զանգատելով կը պատմէր իր գերեաց անկարգութիւնները, և անոնք տեղնուվրայութիւնը, բայց բուն պատճառն ինքն ըլլալը չէր մտածեր:

Օֆէլիա իր անառնութեան առջի առաւօտը ժամը չորսին ելաւ, ու իր խուցն այնպէս պզտիկ կարգի գրաւ, ինչպէս որ իրեն սովորութիւնն էր միշտ, որ իր գերի ազա-

խէնն ալ զարմացաւ: Վերջը մանրամասն քննելու եկաւ բոլոր գարաններըը, մառանը, սեղանատունն ու խոհանոցը: Շատ մը ծառայից անհատատարմութեամբ՝ ծածուկ մնացած բաներ երեան կ'ելլելով՝ բոլոր ծառաներն ու խոհանոցի մարդիկ ոաք եկան, և հիւսիսային կողմի կանանց բնակած ճամբուն վրայ գանգատիլ սկսան:

Խոհարարը՝ որ Դինա անուանուի պառաւ մ'էր, մինչև ան առեն իրրև առնաւիկին՝ ամէն բան իր ուզածին պէս կը մատակարարէր. այս խիստ քննութիւնը տեսածին պէս շատ կատղեցաւ: Այս կնիկը բոլոր այն կողմի ափրիկեցի կանանց նման՝ շատ յարմար էր կերակուր եփելու, բայց կարգէ դուրս անկիրթ ու պնդագլուխ էր: Մէկու մ'ալ պատճառաբանութեամբ չէր համոզուիր, ինչ զօրաւոր փաստեր ալ ըսէին՝ ինքը գարձեալ իր մտքին դրածէն չէր հեռանար: Դինայի առջի սիրուհին՝ Մարիամին մայրը՝ կը զինչանէր իր ազախնոյն համբերն. Մարիամն ալ աւելի յանձն կ'առնուր լռել՝ քան թէ անոր հետ կռուիլ:

Այժմ բանի մէջ ալ ինքզինքն արդարացընելու պատճառանք մը կը գտնէր: Երբոր կերակուր մը գէշ ըլլար՝ մէկէն խոհանոցի

մարդիկներէն մէկուն կամ մէկալին վրայ կը ձգէը, հազար ու մէկ պատճառներ ա-ռաջ կը բերէը, ու խեղճ մարդկանց վրայ տիրոջը վատահութիւնը կորնցընել կու տար:

Բայց շիտակին ըսելով՝ մէկալ կողմանէ ալ շատ ճիշտ ու մտադիր էր. քիչ անգամ կ'ըլլար որ ձեռքի բանը չյաջողցնէ. իրաւ խոհանոցը թէպէտ խառնաւնդոր ու ազատ կը պահէը և ամէն բան տակն ու վրայ, բայց եփած կերակուրներն ամէնքն ալ ա-ղէկ համով էին: Երբոր սեղան մը մէկուն պիտի տրուէր՝ Գինա խոհանոցին մէկ ան-կիւնը նստած ու կարճկիկ ծխելին ալ բե-րանը՝ կը մտածէը, կարծես թէ այն մտախոհ մէջէն անտեսանելի մուսաներն իրեն օգնութեան կը կանչէը: Սեղկինները իրեն չորս կողմն առած՝ ամէնքը մէյմէկ բան կ'ընէին. ոմանք գետնախնձոր կը կեղեէին, ոմանք մորթած հաւերուն փետուրները կը մաքրէին, և այլն. ինքն ալ փայտէ դդալով մը անոնց գլուխ-ներուն զարնելով կը կառավարէը. ասոնք՝ կ'ըսէը՝ անոր համար աշխարհք եկած են որ իմ հրամաններս կատարեն, որպէս զի ես չհոգնիմ:

Ա.յսպիսի վիճակի մէջ էր՝ երբոր Օֆելիա տանը ուրիշ տեղուանքը պատրաստէն քննե-

լէն վերջը՝ խոհանոցը մտաւ: Գինա խմա-ցիր էր առաջուց իր նոր խոհուներին այցե-լութիւնը, ու միայն պրաւ որ ձեռքէն եկա-ծին չափ իր իրաւունքը պաշտպանէ ու նոր կարգադրութեանց չհնազանդի:

Խոհանոցը լաւ վիրքի մը վրայ էր. գե-ղինն ապիւռով յատակած, և հին ոճով շի-նած վառարան մ'ալ ունէր: Սէն-Փէլէր շատ չանացեր էր Գինան համոզելու որ նոր ո-ճով վառարան մը շինել տայ, բայց ճար չէր եղած:

Երբոր Սէն-Փէլէր հիւսիսային նահանգ-ներէն պարձաւ՝ իր հօրեղբօրը խոհանոցին կարգին ու կանոնին զմայլելով՝ ամէն կեր-պով ջանացեր էր որ պէտք եղածն իր խո-հակերոցին համար ալ առնու, կարծելով որ Գինան ալ աղէկ կը պահէ: Բայց վժգաս-տութեամբ նոր գնուած գարաններուն մէջ խոհանոցի հարկաւոր բաները պահելու տեղ՝ խել մը հին սանտարներ, հին կօշիկներ, աղ-տոտ լաթեր, կանանց հին գլխարկի տուփ ծաղկներ մէջը լեցուեր էին:

Օֆելիա երբոր խոհանոց մտաւ, Գինա տաք ալ չեղաւ, հանդստութեամբ մը իր ծխելն առաջ տարաւ, և ինքզինքն ուրիշ բանի զբաղած ձեւացնելով՝ աչքին ծայրով

սակայն բոլոր Օֆելիային շարժմունքները կը պահէր։

— Դինա՛, այս գարանին մէջ ինչ կը գնես, հարցուց Օֆելիա։

— Այդէն բան, խաթուն, պատասխանեց Դինա։

Եւ իրաւցնէ խառնափնդորիկ ամբարա-նոց մը գարձեր էր։ Օֆելիա մէջէն սեղանի գեղեցիկ փոռց մը հանեց արիւնոտ, ման-գի քիչ մ՚առաջ հում միս պղլեր էր մէջը։

— Դինա՛, այս ինչ բան է. ինչ, հում միսը սեղանին գեղեցիկ փոռցներուն մէջ կը պղես։

— Տէր ողորմեա, չէ խաթուն չէ. ձեռքս մէկէն ուրիշ լաթ մը չհանդիպելով առիկայ գործածեցի, ու վերջէն լուալու համար հոն գրեր էի։

— Այս ինչ անհոգութիւն է, ըսաւ Օ-ֆելիա ինքիրեն, ու սկսաւ բոլոր գարանը քննել. սէկ մ՚ալ նայիս մէջէն սկսան ել-լել խարտոց մը, քանի մը հնոտիաց լնկոյլ, երգերու տետրակ մը, խել մը ապուռա լա-չակներ, կծիկ մը բուրդ, կիսակատար գոր-ծուած գուլպայ մը, կոտրատած ծխափայտ մը, պղտի ափով քթախոտ, երկու ոսկեօծ յախճապակէ մանուներով օծանելի խաղ, մէկ երկու զոյգ հին կօշիկներ, քանի մը կտոր ֆլանէլ՝ որոնց մէջ ճերմակ սոխեր պղտուած էին. ջնջոցներ, ասեղ, թել, մատնոց մը, քանի մը թղթէ քսակներով անուշահոտ խո-տեր։

— Այս հնոտիաց ընկոյզներն, ուր կը գնես, ըսաւ Օֆելիա։

— Ո՛ւր որ գայ, խաթուն. այս ճաթած ամանին մէջն ալ կայ։

— Հոս ուրիշ ալ կայ։

— Չբամեր ես, ըսաւ Դինա, այս ա-ռաւօտ ես պրի. ի՛ուզեմ որ ամէն ինչ ձեռքիս տակն ըլլայ. ու գառնալով, Յակո՛բ, ինչ պարապ կեցեր ես, առջևի գործդ առաջ տար, ըսաւ, ու դպալով մը պղտուն գարիա։

— Այս ինչ բան է, ըսաւ Օֆելիա՝ օ-ծանելի եղին ամանները ցուցընելով։

— Մազերուս եղն է, որ շուտ գանելու համար հոս գրեր եմ։

— Ինչ, այնպէս բաներու համար տանը ամենէն ազատ ամանները կը գործածես։

— Վասն զի գրած օրս շատ գրազած ըլլալով՝ ուրիշ մը շուտով չգտայ, բայց հի-մայ կը պարպեմ։

— Հապա այս ազնիւ անձեռոցներն ինչ պիտի ըլլան։

Հ.Ս.Խ.Հ. ՀԱՅՐԱՅԻՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
*C.C.C.P.A Шуöлияная Библиотека
7/XI 1922
Имяния, Мясницкая
Ա. ՍԱՀԱԿ Ա. ՀԱՅԿ

— Անոնք ալ այս օրերս լուալ տալու համար հոն դրեր եմ։

— Մտածուար տեղ մը չունիմ որ ապառա լաթերը մէջը գնես։

— Ունիմ. պարոնը սա սնտուկը գնեց որ ապառանները մէջը գնեմ, բայց վրան խոտը կը բռնամ, անոր համար գժուար կ'ըլլայ ամէն անգամ բռնալ գոցելը։

— Խոտըն իր մտածուար տեղանին վրայ ինչո՞ւ չես բռնար։

— Միշտ պնակները, ուրիշ բաներ ալ անոր վրայէն պահաս չեն, անոր համար ուրիշ տեղ չեմ գտներ։

— Գեղի կ'ինայ պնակները լուալ ու իրենց տեղը շարել։

— Ինչ, պնակները ես պիտի լուամ, բսաւ Դինա, որուն սիտեր էր համբերութիւնը կամաց կամաց հատնիլ. այսպէս կը հատնան ուրիշն խոխոռներն այս տեսակ գործներէն։ Թէ որ ամէն անգամ պնակներն ես լուայի ու տեղերնին ես գնէի՝ հապա կերակուրն ո՞վ պիտի եփէր։ Մարիամ խաթունն ինծի ոչ երբեք այսպէս բանի խօսք ըրեր է։

— Շատ աղէկ. հապա այս սոխերն ինչ պիտի ըլլան։

— Միաքս չի գար, բայց կարծեմ թէ այսօրուան կերակուրին համար գրած պիտի ըլլան... մոռցեր էի որ աս ֆրանգիին մէջ գրի։

Օֆելիա թղթերով պլլած խոտերը խառնելու տեղն,

— Խոխոռն, աղէկ կ'ըլլար, ըսաւ Դինա խիստ կերպով մը, որ ամէն բան իրենց տեղը ձգէիր, ես իմ ուզածիս պէս կը դնեմ ամէն բան՝ որ պիտութեամբ ալ կարենամ ետքէն գտնել։

— Բայց նայէ, թուղթը բոլոր ծակծկեր է ու խոտերը դուրս կ'ինկեր են։

— Մտածեցի թէ այս կերպով շուտ մը մէջի խոտը դուրս կը քաշուի։

— Ջիս տեսներ որ այս ծակերէն բոլոր դուրս կը թափին։

— Ի հարկէ, երբոր հրամանքդ այսպէս ամէն բան խառնելու ըլլաս՝ ան տեղն կը թափի։ Նայէ՛, տե՛ս, ամէն բան խառնաշփոթ եղաւ. երբոր հրամես քիչ մը հրամանքիդ խուզը քաշուիս, տեսնես թէ ինչպէս քիչ տեղուան մէջ ամէն բան իր կարգին կը դրուի. բայց քանի որ գլխուս վրայ կը կենաս՝ բան մ'ալ առաջ չերթար։ Էյ, Սամուէլ, ինչո՞ւ շաքարամանը տղուն ձեռքը կու տաս. աղէկ նայէ, թէ չէ...։

— Դինա, ես կարզ պիտի գնեմ այս խոհանոցին, և յուսամ թէ կը պահես։

— ՏԷր Աստուած.... ասոնք խաթունները այս բաներուս չեն խառնուիր. ոչ իմ առջի խաթունս և ոչ Մարիամ այսպիսի բան ըրած են, և չեմ գիտեր թէ ինչ հարկաւորութիւն կայ այս բանս ընելու։

Եւ երբ Օֆելիա բոլոր խոհանոցին ամէն կահ կարասիքը կարգի կը գնէր, Դինա նեզգացած՝ խոհանոցին մէջ վեր վար կը պտըտէր. և տեսնելով որ զարմանալի արագութեամբ աղատատ անձեռոցները բոլոր մէկտեղ դրաւ, անօթներն իւրաքանչիւր իր տեղը շատից, աղատատ պնակները լուաց, սրբեց ու տեղերնին դրաւ, այլ և այլ ամաններու մէջ ցրուած շաքարն իրեն յատուկ ամանին մէջ լեցուց՝ ապշեցաւ ծաց. ու զարձաւ իր արբանեակներէն մէկուն

— Թէ որ բոլոր հիւսիսային կողմի խաթունները, բաւ կամացուկ մը, այսպէս կ'ընեն, անոնց խաթուն պէտք չէ ըսել։ Ես ալ երբոր մաքրելու օրը գայ՝ ուրիշներուն պէս շուտ մ'ամէն բան կարգի կը գնեմ։ Բայց տեսանելի բան է այս խաթուններուն ըրածը. կու գան արգելք կ'ըլլան, և ամէն բան այնպիսի տեղուանք կը գնեն՝ որ ալ գտնելը ժուարին կ'ըլլայ։

Եւ իրաւցընէ, Դինան ալ շրջան մ'ունէր և ամէն բան մաքրելու օրն է ըսելով՝ սեղանները, պարանները բոլոր կը պարպէր գեակինը կամ թէ սեղանին վրայ, բայց մաքրելու ու շտկրտելու տեղ՝ ամէն բան նոյնպէս խառնափնդոր կը թողուր, ու երբոր մանչերը պղնձեղէնները կը մաքրէին՝ ինքն իր ծուխը վառած՝ մէկ մը մէկուն, մէկ մը մէկալին ըրածներուն պահապանութիւն կը գտնէր ու կը նեղանար։ Ժամերով խոհանոցը խառնափնդորից ազատակաւ կը հրնչէր. թէ որ մէկն հարցընէր՝ թէ այս ինչ ազատակ է, մէկէն Դինա կ'ըսէր, այսօր ընդհանուր կարգաւորութեան օր է։ Միտքը գրած էր որ ինքը մաքրութեան ու կարգաւորութեան նախատիպ մ'է, ուստի բոլոր այս խառնափնդոր ազատատութիւնն այլոց անհոգութենէն առաջ կու գայ, կ'ըսէր։

Քանի մ'օրուան մէջ Օֆելիա բոլոր տանը կարգ կանոն մը գրաւ, բայց ժիրբախտաբար գիտցաց անհոգութենէն բանի մ'ալ չեկաւ իր այնչափ աշխատութեամբ գրած կարգը։ Ուստի օր մը համբերութիւնն հատնելով՝ ըսաւ Սէն–Քլէրին.

— Անհարկելի բան է՝ այս տանս կարգ մը գնելը։

— Իրաւ է, ըսաւ Սէն–Փէլէր։

— Աչխարհի անհոգութիւն մը, շռայլութիւն մը ու անկարգութիւն մը ես տեղ մ'ալ չեմ տեսած։

— Կը հաւատամ։

— Ան տեղն այդպէս անհոգութիւն մի՛ ըներ, թէ որ կ'ուզես որ ամէն բան կարգի մտնէ։

— Սիրելի՛, քեզի բան մ'ըսեմ. գերեզման աչերը երկու կարգ կը բաժնուին, մէյմը անոնք՝ որ կը բռնանան իրենց գերեզման վրայ, մէյմ'ալ անոնք՝ որ իրենք գերեզմանը գերի եղած՝ անոնց ըրածին աչք կը դոցեն։ Անոնք որ խոտութիւն չեն սիրեր ու գթասիրտ են, շատ անպատշաճութեանց մէջ կ'իյնան. վասն զի երբոր մարքերնիս գրեր ենք որ խնդ մ'այնպիսի անկիրթ ու ապէտ մարդիկներ քովերնիս շատցընենք՝ հարկաւ հետևանքն ալ քաշելու պատրաստ պիտի ըլլանք։ Ես մարդիկ տեսեր եմ, թէպէտ քիչ անգամ, որ մտնաւոր ձիրք մ'ունին տունը կարգի կանոնի տակ պահել տալու՝ առանց բռնութիւն մ'ընելու։ Ես այն կարողութիւնը չունիմ, անոր համար խնդ մ'ան է միաքս գրեր եմ որ ամէն բանի աչք գոցեմ։ Ես չեմ ուզեր որ խեղճերը ձեռ ուտեն, կասր

կասր ըլլան. այս բանս իրենք ալ գիտեն, անոր համար երբեմն իրենց պարտքին մէջ կը զեղծանին։

— Բայց այս ինչ բան է, ոչ բանի գործքի սրոշ իր ժամանակը կայ, ոչ կարգ կայ և ոչ կանոն։

— Դուք հիւսիսարնակք ժամանակին կարգէ դուրս յարգ կու տաք։ Ժամանակն այնպիսի մարդուն ինչ բանի կրնայ գալ, երբոր անիկայ գործածելը չի գիտեր։ Իրեն ինչ փոյթն է՝ թէ ժամ մ'առաջ կամ ժամ մը վերջը կերակուրը կերեր է. իրեն համար թէ՛ հիմայ եղեր է և թէ՛ վերջը նոյն բանն է։ Նայէ, Գինան մեզի ինչ ազէկ կերակուրներ կ'եփէ, ապուրը, խաշածը, խաւոլածը, և ամէն համով կերակուրները բոլոր այն իր խառնափնդոր խոհանոցին մէջէն կը հանէ. ըսա իմ կարծեցս՝ այս իր յաջողակութիւնը կարգէ դուրս բան մ'է։ Բայց թէ որ մէյմը վար իջնենք այն կերակուրները պատրաստելու կերպը տեսնենք՝ զզուելնէս տրտմաժահիս կը փախչի։ Ջուր տեղը այդ նեղութեան մէջ ինքզինքդ մի՛ ձգեր, որ ապաշխարանքէ ալ ծանր է, ու օգուտ մ'ալ չես տեսներ. մանաւանդ թէ այն կերպով համբերութիւնդ կը հատնի, Գինան ալ

գլխէ կ'ելլէ. ինծի մաիկ ըրէ, ու Թող տուր որ ուզածին պէս ընէ:

— Բայց, Օգոստինոս, դու չես գիտեր Թէ ամէն բան ինչ խեղճ վիճակի մէջ գըտայ ես:

— Ինչ, չե՞մ գիտեր՝ որ խմորեղէն բանալու պատճառն իր անկողնոյն տակը կը պահէ, և բոլոր համեմները քթախտոին տըփին հետ գրպանը կը պարացընէ: Միթէ չե՞մ տեսներ տանը յիսուն անկիւնը՝ յիսուն շաքարաման քարշ կու գայ, ամէնքն ալ ազատ և աւրուած: Չե՞մ գիտեր որ պտակներն օր մը սեղանի փոցոյն կը սրբէ, օր մ'ալ ազատ հագուստով մը: Բայց ասոր հանգերձ՝ սքանչելի կերակուրներ կ'եփէ, համով համով խահուէներ կը շինէ. այսպիսիներուն՝ պիտուրաց վրայ ինչ կերպով որ գաւաստան կ'ըլլաւ՝ նոյնպէս գաւաստան ընելու է. այսինքն պէտք է հեռուեանքը նայիլ:

— Իսկ ծախքն ու վատնումը...

— Այդ կողմանէ խօսք չունիմ. ինչ որ կրնաս՝ բանալիքի տակ պիր, ու բանալիները քովդ պահէ. պէտք եղածը միայն տուր, բայց աւելցածին վրայ նայէ որ խօսք չըներս:

— Ես ինչպէս կրնամ այդ ծառայից հաւատարմութեան վստահիլ:

Օգոստինոս տեսնելով Օֆելիայի անհամբերութիւնը ու ծանր կերպով խօսիլը՝ ծիծաղը չկրցաւ բռնել:

— Օ՛, ան ազէկ բան հարցուցիր, ի հարկէ չենք կրնար վստահիլ. ոՀ կրնայ ինքնք հաւատարիմ ընել:

— Ո՞վ... դաստիարակութիւնը, սիրելի. այն միայն կրնայ հաւատարիմ ընել զանոնք:

— Դաստիարակութիւնը, կատակ կ'ընես: Իրենց ես ինչ դաստիարակութիւն կըրնամ տալ, միթէ ես մանկամՀաս եմ: Թէ որ Մարիամին ձգէի՝ բոլոր գերիները դաստիարակեմ ըսելով՝ կրնար գանոնք սպաննել, բայց պարձնալ չէր կրնար անոնց անհաւատարմութեան դէմ առնուլ:

— Ուրեմն աստոց մէջ հաւատարիմ մարդ չի՞ գտնուիր:

— Հապա երբեք. աստեն աստոց մէջէն այնպիսի մարդիկ կ'ելլեն՝ որ բնութիւնը գիրենք պարզ ու հաւատարիմ ծներէ, որոնք սիր և իջէ չարութիւն օրինակներէ ալ չեն աւրուիր: Սևերուն պզտիկուց խելքերնին կը պահի որ միայն կեղծաւորութեամբ

բան կրնան յաջողցընել. ազայութենէն կը սկսին իրենց ծնողքը, ախերներն և անոնց ազաքը՝ որ հետերնին կը խաղան՝ խարել, և այսպէս ի հարկէ խաբէութեան ու սուտ թեան կը վարժին: Իրենցմէ ուրիշ բան չի յուսացուիր, և ասոր համար ալ անօգուտ է անոնց հանէն խնդնալն ու զանոնք պատժելն: Հաւատարմութեան կոչմանէ ալ՝ պըզտիկուց ի վեր ան ատեճանի ցածութեան ու հպատակութեան սովրած են՝ որ և ոչ դազափար ունին թէ ինչ է ստացուածքը, և չեն կրնար ըմբռնել ալ թէ իրենց սիրոյ ստացուածքէն ալ զօրնան՝ ան ալ պարձնալ իրենցը չէ: Ուստի չեմ կրնար հասկընալ թէ սևերն ինչպէս հաւատարիմ կրնան ըլլալ. իսկ Թոմմասին պէս մարդը բարոյական հրաշք մ'է:

— Հապա հոգիներն ինչ կ'ըլլայ:

— Անիկայ իմ խառնուելու բանս չէ, ըսաւ Աէն–Բլէը, ապագային հետ բան չունիմ. այսչափ միայն գիտեմ որ բոլոր սևերն այս աշխարհիս մէջ սատանայի նուիրուած են՝ ճերմակներուն շահերուն համար. կաբելի է որ անդին աշխարհքը ճերմակներուն փոխոխութիւն մ'ըլլայ:

— Այս ինչ սարսափելի բան է, ըսաւ

Օֆելիա, զոր պիտի ամբչնաս քու աս բըռնած ճամբուդ վրայ:

— Մենք ինքզինքնիս ընդհանուր սկըզբանց յարմարցուցած ենք: Նայէ երկրիս վրայ ինչ՛ր կը հանդիպին. ամէն տեղ վարի ատեճան մարդիկ՝ վերի ատեճանի մարդկանց զոհ եղած են թէ՛ խելքով, թէ հոգւով և թէ մարմնով: Գնա Անգղիա, ուրիշ ուր կ'ուզես գնա, ամէն տեղ նոյն բանը կը տեսնես. բայց հարաւային Ամերիկայի բնակչաց բռնած կերպը բոլոր աշխարհքիս զզուելի եղած է, վասն զի մեր բանանալու կերպը ուրիշներէ քիչ մը տարբեր է:

— Ուէսթընկի[1] երկիրը ամէնքն ալ գիտեն:

— Կը հաւատամ. Նոր–Անգղիոյ և ազատ երկիրներու մէջ ձեր վիճակն աւելի աղէկ կարգի եկած է...: Բայց, կը լսե՞ս, սեղանի զանգակը զարկաւ, հիմայ մէկէն դնենք իւրաքանչիւր մեր մտածմունքներն ու կերակուրի երթանք:

Իրիկուան դէմ Օֆելիա երբոր խոհանոցն էր, սեւուհներէն մէկը պոռաց.

— Նայեցէք, նայեցէք, Բրիս ապլան ա–

1. Ուէսթընդ՝ Հիւսիսային Ամերիկայի Միացեալ–Նահանգաց մէկն է:

ամէն անգամուան պէս ինչպէս մրմռալով և՝ լեր հոս կու գայ։

Մէյմ՛ալ նայիս՝ սև ու բարձրահասակ ու նիհար կնիկ մը, առաջ հացով ու պաքսիմաններով լեցուն կողով մը գլխուն վրայ՝ ներս մտաւ։

— Բարի եկար, Բրիւ, ըսաւ Դինա՝ դիմացը վազելով ու օգնելով՝ որ կողովը վար դնէ։

Բրիւ ախուր կերպարանք մ՛ունէր, ձայնն ալ խժռտած. կողովը վար դրաւ, գեակինը նստաւ ու արմուկները ծնկուըներուն կոթնցուցած

— Մհ տէր Աստուած, ըսաւ, երանի՛ թէ մեռած ըլլայի։

— Ինչո՞ւ կ՛ուզէիր մեռնիլ, ըսաւ Օֆելիա։

— Աւսոլ իմ թշուառութենէս կ՛ազատէի, պատասխանեց Բրիւ՝ առանց աչքը վեր վերցընելու։

— Ինչո՞ւ այդչափ կը դժուարանաս որ ինչուան կը ծեծեն զքեզ, ըսաւ Յովհաննա՝ մանկահասակ խառնածին ազախնայն մէկը, որ խօսելու առեն ականջին օդերը կը շարժէր։ Բրիւ կատաղի նայուածքով մ՛անոր երեսը նայեցաւ, գլուխը շարժելով ու

— Օր մը քեզի ալ նոյն բանը պիտի հանդիսի, ըսաւ, և շատ կը փափաքէի որ ես ալ կարենայի տեսնել։ Այն առեն դու ալ խմելով միայն հնարք մը պիտի գտնես քու թշուառութիւնդ մոռնալու։

— Շատ մի՛ երկընցըներ, Բրիւ, ըսաւ Դինա, բերած հացերդ դուրս հանէ նայինք, այս խաթունը պիտի վճարէ։

Օֆելիա խնդ մը հաց առաւ։

— Սա պարանին վրայ՝ կոտրած ամանի մը մէջ՝ քանի մ՛ընդունելութեան տոմսակ պիտի ըլլան, ըսաւ Դինա. Յակոբ եղիր լինծի տուր։

— Այդ տոմսակներն ինչ բանի կու գան, ըսաւ Օֆելիա։

— Բրիւ ապշային աչերն առանք պրամի տեղ կու տայ, հիմայ մենք ալ հացի հետ փոխնոց կ՛ընենք։

— Երբոր տուն գառնամ, ըսաւ Բրիւ, աչերս այս տոմսակներն ու պրամը կը համբէ, թէ որ ճիշտ չըլլան՝ գիս կը ծեծէ։

— Աւժանի ես, ըսաւ Յովհաննա, վասն զի պրամը կ՛առնես ու կ՛երթաս կը գինովնաս։ Իրաւ է ըսածս, խաթուն, գարձաւ ու կրկնեց Օֆելիային, սա կնկան ամէն օրուան ըրածն այս է։

— Միշտ ալ այնպէս պիտի ընեմ, ուրիշ կերպով չեմ կրնար ապրիլ՝ որ իմ թշուառութիւններս մոռնամ։

— Դէշ բան է ըրածդ, ըսաւ Օֆելիա, որ սիրոջդ սառակը գինովցնելու համար կը գողնաս։

— Իրաւունք ունիս, խոժուն, բայց միշտ այսպէս պիտի ընեմ...։ Ա՜հ, ուր էր թէ օր մ՚առաջ մեռնէի ու այս իմ թշուառութենէս ազատէի. իրաւցընէ, մեռնելէն զատ ուրիշ բանի չեմ փափագիր։ Ա՜յս ըսաւ պառաւն ու սաք եկաւ, և կողովը նորէն գլուխը դրաւ, ու դուրսկ չկրաւ ժամանակ՝ տեսնելով որ Յովհաննան միակերպ իր օղերը շարժելով կը զուարճանար.

— Ա՜յդ մանկական բաներովդ ինքզինքդ գեղեցիկ կ՚ուզես ցուցընել. գլուխդ կը շարժես ու զամչերը կը ծաղրես. բայց հոգ չէ, թէ որ մէյմը գուռ ալ պառուիս ու տգեղնաս և ամենքէն նախատուիս, ան ատեն դուռ ալ կը տեսնես որ գինովցնելով միայն կրնաս եղեր մխիթարուիլ։

Երբոր Բրիւ դուրս եկաւ,

— Ա՜յս ի՜նչ անպիտան կնիկ է, ըսաւ Ա՜սոլփոս, որ Սէն–Բլէրի ածխուելու համար տաք ջուր կը պատրաստէր. թէ որ ես տէրն ըլլայի՝ անանկ ծեծ մը կու տայի իրեն որ կեանքին մէջ կերած չըլլայ։

— Ա՜սկէ աւելի մեծ կարելի բան չէ, ըսաւ Դինա, վասն զի կռնակը վէրքերով լեցուն է, այնպէս որ շապիկն անգամ չի կրնար հագնիլ։

— Ա՜յսպիսի զգուելիները պէտք չէ թողուլ որ մաքուր անոր մահճին եկեղ, ըսաւ Յովհաննա. ի՜նչ կ՚ըսես պարոն Սէն–Բլէր։

Հոս պիտանալու է որ Ա՜սոլփոս ոչ միայն իր սիրոջը Սէն–Բլէրին հին հագուստները կը հագնէր՝ այլ նաև սիրոջը անուռով կ՚ուզէր կոչուիլ, անոր համար Նոր–Օռլէանի սևերն իրեն Պարոն Սէն–Բլէր կը կանչէին։

— Ես ալ քու մաքիդ վրայ եմ, ազնիւ պէ՛նիըր, պատասխանեց Ա՜սոլփոս։

Պէնիըր՝ Մարիամ Սէն–Բլէրին ընտանեաց մականունն էր, ու Յովհաննան ալ անոնց գերեվարէն մէկն ըլլալով՝ նոյն անուամբ կը կոչուէր։

— Պէ՛նիըր, ըսաւ Ա՜սոլփոս, թողութիւն կ՚ընես հարցմունքիս, արդեօք այդ օղերդ վաղը իրիկուան պարին ալ պիտի կախե՞ս։ Շատ ազուր կ՚երևան ինծի, ինչպէս ազուր կը փայլփլին։

— Յիրաւի, ըսաւ Յովհաննա՝ նորէն օ-

դերը շարժելով, հիմակուան էրիկ մարդիկ քիչ մը շատ յանդուգն հարցմունքներ կ'ընեն. թէ որ մէյմ'ալ այսպիսի հարցմունք մ'ընես՝ վաղը իրիկուն ամենևին քեզի հետ պիտի չպարեմ:

— Ո՛հ, յուսամ որ այդ անզթութիւնը չունիս ըներ. կը վախնաս խանդալու թէ արդեօք վարդապետը զգեստդ ալ պիտի հագնի՞ս:

— Ինչ բանի վրայ կը խօսիք, ըսաւ Սրբուհին, որ փոքրահասակ, արթուն և ուռանդուն աղախին մ'էր, ու նոյն ատեն սանդուղքէն կ'իջնէր:

— Պարոն Ալոլիսս Սէն–Բլէր քիչ մը շատ համարձակ է, ըսաւ Պէ՛նիըը:

— Իրա՞ւ կ'ըսես, պատասխանեց Ալոլիսս. ահաւնիք Սրբուհին ի՞նչ կ'ըսէ:

— Ես ասկէ պիտեմ որ ինքը միշտ համարձակ է, ըսաւ Սրբուհին՝ ոտքի մատուցնելուն վրայ ցաւագրաւելով. և միշտ իրեն կը նեղանամ:

— Ո՛հ, աղնիւ օրիորդներ, ըսաւ Ալոլիսս, սիրաս կատր կատր կ'ընէք, օր մը գիս մեռած պիտի գտնէք անկողնոյս մէջ և պատճառը դուք պիտի ըլլաք:

— Կը լսէ՞ք սա թշուառականին, ըսին աղջիկները՝ կուշտ մը ծիծաղելով:

— Բաւական է, ելէք դուրս գնացէք ասկէց, պոռաց անպիէն Դինա. չեմ ուզեր որ հոս ժողովիք և շաղակրատութիւն ընէք իմ խոհանոցիս մէջ:

— Դինա ապշային սիրտը կը նեղի, ըսաւ Սրբուհին, վասն զի պարի պիտի չերթայ:

— Ես այդպիսի հանգէսներուն վրայ կը ծիծաղիմ. դուք հոն ուրիշ բան չէք ըներ՝ բայց եթէ կը ջանաք կապկի պէս ճերմակներուն նմանիլ: Վերջը վերջը՝ դուք ալ ինծի պէս սեւ չէ՛ք:

— Բայց և այնպէս Դինան, վրայ բերաւ Յովհաննա, իր խառնաւնդուր մազերը եղուանելէն ետև չի կենար, որպէս զի շիտակ կենայ:

— Մազերն ալ բուրվի կը նմանին, ըսաւ անպիէն Սրբուհին, չարամտութեամբ մը ճակատին մազերը շակելով:

— Ինչ կ'ըսէք, ըսաւ Դինա. Աստուծոյ առջև բուրդն ալ մազն ալ նոյն յարգը չունին: Շատ կ'ուզէի որ խաթունը հարցնէր թէ ո՞վ աւելի բանի կու գայ, դուք երկուքնի՞դ թէ ես մինակ: Զեզ տեսնեմ, հիմայ դուրս ելէք: Նոյն միջոցին տէրը վերէն վար եկաւ ու իր անուանակոչին ըսաւ թէ – Ցու-

սամ ինչուան իրիկուն չարը կը տաքնայ։ Օֆելիան ալ սեղանատունէն գուրս կ՚լլկլայ — Յովհաննա՛, Սրբուհի՛, պռոշց, ինչո՞ւ պա֊ րսպ կեցեր էք, գնացէք նստէք, կարնրնիկ առաջ տարէք։

Իսկ Թովմաս՝ որ հաց ծախող կնոջ խո֊ հանոցին մէջն ըրած խօսակցութիւնը մտիկ ըրեր էր, նշան անոր նայուէն գնաց։ Կնիկը ճամբան երթալու տաեն՝ երբեմն երբեմն կը հառաչէր, և խել մը քալելէն վերջը՝ տան մը գիմաց կոզովը վար գրաւ, ու սկսաւ ուսի լաթը շակել։

— Կ՚ուզե՞ս որ քիչ մ՚ալ ես տանիմ կո֊ զովդ, բսաւ անոր Թովմաս կարնկցութեան հարցմունքով մը։

— Ինչո՞ւ ... ես օդնականի կարօտութիւն չունիմ։

— Ինծի հիւանդ և կամ ցաւագար կ՚ե֊ րեւաս։

— Ես հիւանդ չեմ, բսաւ հեգնական ո֊ ճով Բրիւ ապլան։

— Ես քեզի խարհուրդ կու տամ որ ալ ինքզինքդ խաւմի չտաս. գիտե՞ս վերջը մեր կ՚երթայ։

— Ո՞ւր պիտի երթայ, գէպ ի մահ ու գժոխք, բսաւ կնիկը գանգատալ կերպով մը.

քու բսելուդ կարօտութիւն չունիմ, աղէկ գիտեմ ու կը փափագիմ ալ։

— Ատուած քեզի ողորմի, բսաւ Թով֊ մաս մազերը անկուելով. Յիսուսի անունը չե՞ս լսած։

— Յիսո՞ւս ... ո՞վ է տա Յիսուսը։

— Մեր Ատուածն է, բսաւ Թովմաս, մեր Արարիչը։

— Միտքս կու գայ որ բան մը լսած եմ Ատուածոյ, վերջին գատաստանին ու գժոխ֊ քի վրայ ...

— Ջե՞ս լսած որ Յիսուս զմեզ սիրեց և թէ մեզի համար մեռաւ։

— Այդ բաներն ամենևին լսած չեմ. իմ էրիկս մեռնելէն վերջը՝ գիս ոչ ոք սիրեր է։

— Դու ո՞ւր տներ ես։

— Բէնդըքիի մէջ. իմ առջի տէրս պզտի տղաք կը պահէր կը մեծցընէր որ վերջը ծախէ, ես տղոց հոգը ունեցողն էի։ Բայց գիս ալ օր մը վաճառականի մը ծախեց, ան ալ հիմակուան տիրոջս։

— Ինչո՞ւ ինքզինքդ խաւմի տուիր։

— Իմ թշուառութենէս ինքզինքս ազա֊ տելու համար։ Նոր—Օռլէան հասնելուս պէս՝ տղայ մ՚ունեցայ. կը յուսայի որ տղաս քովս կը ձեայ, որովհետև տէրս գերեաց

վաճառական չէր։ Տղաս շատ զգեցիկ էր, խաթունս ալ շատ կը սիրէր զինքը։ Բայց խաթունս հիւանդացաւ, և անոր հոգ տա-նելուս ժամանակ՝ ես ալ հիւանդացայ ու կաթս փախաւ, տղան ոսկոր ու կաշի դար-ձաւ, ու խաթունս չուզեց քիչ մը կաթ գնել որ խեղճ տղան ուտէ։ Ջէր հաւատար թէ կաթս քաշուեր է, ու պատճառ կը բերէր որ ու-րիշներուն կերածը կրնայի տղուն ալ կեր-ցընել։ Տղան օր օրուան վրայ հիւանդացաւ ու գիշեր ցորեկ կու լար. խաթունս ալ՝ այս ինչ անտանելի բան է ըսելով՝ սկսաւ նե-ղանալ. երանէ թէ մեռնի կ'ըսէր. ու զգեզ քնանալու թոզ չի տար ըսելով, գիս իր խուզը պահեցընել տուաւ, ու տղան ցորն-նոցի մը մէջ ձգեց, մինչեւ որ գիշեր մը խեղճը մեռաւ։ Ես ալ անկէ վերջը ինքզինքս խումի տուի ... խմեցի ու գիտի խմեմ ալ, թէպէտ ասով գժոխք ալ երթամ։

— Խե՛ղճ կնիկ, ըսաւ Թովմաս ... Ըսի՞ թէ մեր Տէրը մեզի համար մեռաւ ... որ ինքը քու առողջութեանդ ալ հոգ կ'ընէ. և դու ալ վերջապէս կրնաս երկինք երթալ ու յաւիտենական հանգիստ գտնել։

— Երկինք, ըսաւ պառաւը, հոն չէ՞ ուր ճերմակները կ'երթան ...։ Ո՛, զանոնք տես-

նել ալ չեմ ուզեր ...։ Լաւ է որ գժոխք երթամ, ու իմ սիրոջմէս ու խաթունէս հե-ռու ըլլամ։

Ա՛յս ըսաւ հառաչելով, ու նորէն կազմը գլուխը գնելով՝ կամաց կամաց ճամբան ա-ռաջ տարաւ։

Թովմաս շատ մը տուն գարձաւ. ներս մտածին պէս գիմացն ելաւ Վարպուհին՝ գլ-լուխը ծազկէ պսակով զարդարուած։

— Ո՛հ, Թովմաս, հո՛ս ես, ըսաւ. ազէկ որ եկար։ Հայրս հրաման տուաւ որ իմ պզտի կառքիս ձիերը լծես, ու գիս պարա-ցընելու տանիս ... Բայց ի՞նչ է, ի՞նչ ունիս, քիչ մը տխուր կ'երեւաս աչքիս։

— Տկար եմ, խաթունիկ, պատասխա-նեց Թովմաս, բայց հիմայ կ'երթամ ձիերը պատրաստելու։

— Ի՞նչ ունիս, ըսէ ... Տեսայ որ Բրիւ ապլային հետ կը խօսէիր։

Թովմաս պարզ կերպով պատմեց հաց ծախող հնոջ գլխէն անցածը։ Վարպուհի ու-րիշ պզտի տղոց պէս ոչ լացաւ, ոչ ալ զար-մանք ցցուց. բայց մէկէն երեսին գոյնը նետեց, աչուըները մթնցան, ու ձեռուըները կուրծքին վրայ ծալլած՝ խորին հառաչանք մ'արձակեց։

ԳԼՈՒԽ ԺԹ.

Շարունակութիւն Օֆելիայի տնեական խնամոցը.

— Թոմմաս, ձիերը մի լծեր, կամք չունիմ դուրս երթալու, ըսաւ Վարդուհին։

— Ինչո՞ւ, խաթունիկ։

— Այդ թշուառութիւններն երբոր կը լսեմ՝ սիրտս կտոր կտոր կ'ըլլայ. չեմ ուզեր դուրս ելլել։

Այս խօսքերս ըսաւ ու վազեց ներս մըտաւ։

Քանի մը օր վերջը Բրիւ ապլային տեղ ուրիշ կնիկ մը հաց բերաւ. Օֆելիան ալ խոհանոցն էր։

— Տէր Աստուած, հառաչեց Դինա. ինչ եղաւ Բրիւ ապլան։

— Ա՛լ ինքը հոս չի գար, ըսաւ կնիկը նշանաւոր կերպով մը։

— Ինչ կ'ուզես ըսել, մեռա՞ւ արդեօք։

— Բան մը չենք գիտեր. ինքը գինետան մէջն է, ըսաւ կնիկը՝ Օֆելիային երեսը նայելով։

Երբոր Օֆելիա հարկաւոր հացը գնեց, Դինա մինչեւ դուռը հաց բերող կնկան հետը գնաց։

— Ինչ բան ունի Բրիւ ապլան, պատմէ նայիմ, ըսաւ կնոջը։

Կնիկը կ'ուզէր պատմել, բայց միտպատմին կը վախէր։

— Կը խոստանա՞ս որ մարդու մը չըսես, ըսաւ ցած ձայնով։ Բրիւ ապլան նորէն գինովցաւ, անոր համար գինքը բոլոր օրը գինետան մէջ կապեցին։ Կ'ըսեն ալ որ ճանճերը շատ նեղացուցեր են գինքը ու հոն մեռեր է։

Դինա սրտին ցաւէն ձեռուընին երկինք վերցուց. մէյմ՛ալ եաեւ զարձաւ՝ տեսաւ որ Վարդուհին այլայլութենէն երեսը մոխիր զարձած՝ արձանի մը պէս հոն կեցեր էր։

— Տէր Աստուած, ազաղակեց Դինա, հիմայ խաթունիկս կը մարի. ինչո՞ւ այսպիսի սոսկալի բան մը իրեն պիտացը պատմեցիր. հայրն հիմայ լոծի պիտի բարկանայ։

— Ես չեմ մարիր Դինա, ըսաւ աղջիկը հաստատ ձայնով մը. ինչո՞ւ այդ բաները պիտի չլսէի. ինչպէս որ խեղճ Բրիւ կրցեր է այնչափ սարսափելի նեղութիւն քաշել, ես ալ կրնայի լսել։

— Հրամանքիդ պէս փափուկ ու ազնուա-
սիրտ օրիորդներուն համար չէ այսպիսի
պատմութիւններ լսելը։

Վարդիկ նորէն հառաչեց ու կամաց կա-
մաց սանդուղէն վեր ելաւ՝ երեսը արտաս-
ւթենէն կախած։

Օֆելիա անհամբերութեամբ հարցուց այն
խեղճին թշուառ պատմութիւնը։ Դէմոս ել-
կայն բարակ պատմեց, Թովմասն ալ գիա-
ցածը վրան աւելցուց։

— Ա՜յս ինչ սարսափելի, այս ինչ սըժ-
գալի բան է, ըսաւ Օֆելիա՝ Սէն-Բլէրին
խուցը վազելով, որ նսաներ լրագիր կը կար-
դար. ինչ անգթութիւն է։

— Ինչ նոր անգթութիւն է ըսածդ, հար-
ցուց Սէն-Բլէր։

— Խեղճ Բրնը այնչափ ծեծեր են՝ որ
մեռեր է, ըսաւ Օֆելիա. ու տեղն ի տեղը
լսածները պատմեց, և գլխաւորապէս այս
նշած անգթութեան վրայ տաք տաք խօսե-
ցաւ։

— Մարքէս կ՚անցնէր որ վերջապէս այս
վախճանը պիտի ունենայ, ըսաւ պաղա-
ւթեամբ Սէն-Բլէր, ու լրագիրը նորէն ձեռք
առաւ։

— Երբոր գիտէիր՝ ինչո՞ւ չջանացիր ար-

գիլելու։ Ինչ. Հոս պատասխան չկա՞յ, պատաս-
խան չունի՞ք որ այս անօրէնութիւններուն
դէմ առնուի։

— Ընդհանրապէս այստեղի սովորութիւնն
է որ մէկմէկու բանին գործին չենք խառնուիր։
Երբոր մէկն ինքզինք ձեռասել կ՚ուզէ, անոր
ինչ կրնանք ընել, վասն զի անիկայ իրեն
սպասուածքն էր։ Խեղճ պառաւն, ինչպէս
որ պատմեցին, գողնալն ու գինովնալն ար-
հեստ ըրեր է եղեր իրեն, անոյ հարկաւ
քիչ մարդ կը ցաւի վրան։

— Սակայն այդ շատ ժժգալի բան է,
Օգոստինոս։ Իրաւցընէ Աստուած այս բա-
ներուս համար զձեզ օր մը պիտի պատժէ։

— Ես յանցանք չունիմ, սիրելի, բայց
արդեւել ալ չէի կրնար։ Երբոր մէկը բնու-
թեամբ անգութ է, ես ինչ կրնամ ընել ա-
նոր։ Իրենք բացարձակ իշխանութիւն ունին,
և ամենուին բանի մ՚ալ պատասխան տալու
պարտք չունին. ինչ անօգուտ բան է մէջ
մտնելը, երբոր որոշ օրէնք մը չկայ։ Ամե-
նէն աղէկը այն է՝ որ աչուընիս ալ գոցենք,
ականջնիս ալ, ու թողունք որ ամէն մէկն
իր ուզածն ընէ։

— Բայց ինչպէս կրնաս աչքդ ու ական-
ջդ ալ գոցել։

— Մեզմէ ինչ կը սպասես: Մարդկութեան մէկ խեղճ, անզգայ ու անկիրթ մաս մը՝ ճերմակներուն բացարձակ իշխանութեան տակ ինկեր են. անոնք ալ շատ անգամ ինքզինքին չեն կրնար չափի մէջ պահել, և ոչ ալ իրենց ճշմարիտ շահը կը ճանչնան: Մարդկային ընկերութեան այս տեսակ կարգաւորութեանց մէջ՝ պատուաւոր մարդ մը ինչ կրնայ ընել, բայց եթէ աչք գոցել, ու չանալ որ սրտին զգացմունքն ալ մարէ: Ես ամէն իմ վիճացս եղած խեղճերը չեմ կրնար գնել. Թափառական ասպետի մը պէս ալ չեմ կրնար ապիս անկին վազել ու այլոց հասցուցած վնասները ծածկելու չանալ. միայն կը չանամ որ գոնէ ինծմէ հետու բռնեմ:

Սէն–Փէէրի դէմքը քիչ մը կոլնճմռտեցաւ, վերջը նորէն իր առջի զուարթ կերպն առնելով,

— Ա՛լ բաւական է, ըսաւ, այդ բարեգործած երեսդ ինծի մի՛ ցուցըներ. աշխարհիս Թաարին պես դու վարագուրին մէկ ծայրը քիչ մը վեր վերուցիր, բայց թէ որ ուզես այս աշխարհիս մէջ հանդիպածներուն խորը մտնել, վրագ սիրտ չի մնար. բոլորովին Դինոյի խոհանոցը քննելուդ կը նմանի:

Սէն–Փէէր բազմոցի մը վրան երկնցաւ ու նորէն լրագիրը ձեռք առաւ. Օֆէլիան ալ նստաւ ու սիրտը նեղացած՝ գուրգայ հիւսել սկսաւ. քիչ մը լուռ կենալէն վերջը՝ դարձաւ զայրացմամբ մ'ըսաւ.

— Նորէն կ'ըսեմ, Օգոստինոս. շատ գէշ բան է այսպիսի ոճ մը պաշտպանելդ. իմ կարծիքս այս է, դու ինչ կ'ուզես ըսէ:

— Ինչ, նորէն սկսար:

— Նորէն կ'ըսեմ, քու կոզմանէդ շատ գէշ բան կ'ընես, որ այսպիսի սոսկալի ոճ մը կը պաշտպանես:

— Ես կը պաշտպանե՞մ.... ոնշ ըսաւ թէ կը պաշտպանեմ:

— Բոլոր հարաւային կոզմի բնակիչքը չեն պաշտպաններ. թէ չէ՝ ինչու ի գործ կը դնեն նոյն բանը:

— Այնչափ միամիտ ես՝ որ միաքդ գրեր ես թէ աշխարհիս մէջ արդար բան միայն ի գործ կը դրուի: Կենացդ մէջ բան մը չե՞ս ըրած որ խիղճդ գէշ է ըսէ ...

— Թէ որ այնպիսի բան մ'ալ ըրած ըլլամ՝ կը զղջամ:

— Ես ալ, պատասխանեց Սէն–Փէէր:

— Այն առենը ինչու նորէն կ'ընես:

— Ի հարկէ քեզի ալ հանդիպած է, սի-

րելի, որ երբեմն բանի մը վրայ զղջալէդ վերջը՝ նորէն նոյն բանն ըրեր ես։

— Հրամեր ես, բայց ան առեն ըսել է թէ սասակիկ փորձութեան մէջ ինկած եմ եղեր։

— Շատ ազէկ, ես ալ ահա սասակիկ փորձութեանց մէջ ինկած եմ։

— Բայց միշտ առաջադրութիւն ըրեր եմ, որ նոյն մեղաց մէջ չկրնամ նորէն։

Տասը տարուընէ ի վեր ես ալ նոյն առաջադրութիւնը կը տնեմ, բայց անօգուտ։ Դու այն վիճակին հասե՞ր ես որ ալ մեղք չընես։

— Օգոստինոս, կրկնեց Օֆելիա ծանր կերպով մը, արժանի եմ որ դու իմ պակասութիւններս յանդիմանես, ես ալ չեմ նեղանար. բայց իմ ու քու մէջ մեծ տարբերութիւն մը կայ։ Իրաւ, իմ վարքս իմ սկըզբանցս համեմատ չէ, բայց ինծի կ'երեւնայ որ աւելի աչ ձեռքս կը կարկի՝ քան թէ այսպիսի ճամբայ մը բռնէի որ ինծի բոլորովին գէշ երեւնար։

Սէն–Քլէր եղաւ ու Օֆելիայի քովէն հեռացաւ, ու

— Այդ ծանր կերպով մեղքի դիր, ըսաւ. դիտես որ ես ինչ կարդէ դուրս ու անհաւատ մարդ մ'եմ։ Ծաղրածութիւն ընել կը սիրեմ. կ'ընդունիմ որ դու խելացի կնիկ մ'ես, և ես քու դիմացդ բան մ'ըսել չեմ։

— Դու ծիծաղ կ'ընես, Օգոստինոս, բայց գիտնաս որ խօսածնիս շատ ծանր բան է, ըսաւ Օֆելիա՝ ձեռքը Օգոստինոսին ճակտին վրայ դնելով։

— Իրաւցընէ այնչափ ծանր է՝ որ օդին տաքութեան առեն վրան խօսիլ չըլլար։ Երբոր արեւէն ու մեղուներէն նեղութիւն կը քաշենք՝ կրնանք խորհիլ մտածութեանց մէջ մտնել։ Այս ինչ տեսակ երեւակայութիւն է. հիմայ կ'իմանամ թէ հիւսիսայինք հարաւայիններէն ուրչափ աւելի առաքինի են եղեր։

— Դու շատ թեթեւամիտ մարդ ես։

— Կրնայ ըլլալ. բայց գոնէ մէկ անգամ կենացս մէջ ծանր կ'ուզեմ ըլլալ։ — Կեցիր հիմայ սա նարընջի կողովն ինծի տուր որ եթէ տաքնալու ըլլամ՝ ինքզինքս զովացընեմ։ — Երբոր պէտք ըլլայ որ մարդ իր եղբարցմէ քանի մը հոգի գերութեան բանտին մէջ փակէ, ան առեն պէտք է հատարակաց կարծեաց նայիլ թէ ինչպէս կը դատէ, և ...

— Միտքս այն չէր որ դու նեղանաս։

— Ա.ասիկ եմ ուրեմն, ըսաւ Ա.ն–Բ.է.ր ծանր կերպով մը. գերութեան այս վերա–ցեալ խնդրոյն մէկ տեսակ կարծիք միայն կայ։ Երկրաւէրները՝ որոնք գերիներէն օ–գուտ կը քաղեն, եկեղեցականներն ալ եր–կրատարց հաճոյ ըլլալու համար, քաղա–քական մարդիկ ափրելու մարթով՝ կրնան բա–րոյական սկզբունքներն ապականել և մոռ–նալ նաեւ բնութեան զգացմունքը, Ա.ւետա–բանին միաքն ալ ծուռ մեկնել, բայց ոչ ոք կրնան խաբել։ Գերութիւնը սատանայէն ե–լաւ, որ իր կարողութիւնը ցուցընելու հա–մար հաստատեց։

Օֆելիա զարմանքէն ձեռքի գործը մէկ դի դրաւ ու Ա.ն–Բ.է.րին երեսը սկսաւ ապշած նայիլ։

— Չէիր կարծեր որ ես այսպէս խօսիմ. բայց թէ որ կ'ուզես ինծի մաիկ ընել, ես իմ մաքէս անցածը յայտնեմ քեզի։ Ա.ս–տուծմէ և մարդկանցմէ ալ անիծուած այս կարզադրութեան սկիզբն ինչ է, քննենք մէկմը ի հիմանց. մէկդի դնելով անոր վրայի արտաքին կեղեւները՝ ինչուան խորն իջնենք. ինչ կը տեսնենք . . . ուրիշ բան չէ՝ բայց եթէ՝ վասն զի իմ սեւ եղբայրս ագէտ ու տկար է, և ես բանէ հասկցող և ուժով եմ,

անոր համար խեղճին ունեցածը չունեցածը կ'առնեմ, ու էրթոր ուզեմ՝ ան տանեն կու տամ։ Ինչ որ ինծի խիստ, նուաստացուցիչ ու ահաճելի բան կ'երեւայ՝ սեւին ընել կու տամ, վասն զի ես աշխատիլ չեմ սիրեր, Թող սեւն աշխատի. վասն զի ես արեւէն կ'երեմ՝ իմ տեղս սեւը արեւուն տակը կը ձգեմ որ աշխատի. սեւը գրամ վաստակի՝ որ ես մսխեմ. սեւը ցեխերուն մէջ կը խո–թեմ, որպէս զի ես անոր ուսին վրայ ա–ռանց ազատելու անցնիմ. սեւը քանի որ կեանք ունի այս աշխարհիս վրայ՝ իմ կամքս միշտ պիտի ընէ, ինքը կամք չունի, և եր–կինք երթալու չնորհքն ալ որչափ ուզեմ՝ այնչափ իրեն կը չնորհեմ։ Ա.հաւասիկ գե–րութիւնն իմ աչքիս դիմաց այս կերպարանքն ունի։ Ա.յս ամէն բան մեր անիրաւ օրէնս–դրութենէն առաջ կու գայ։ Գերեվաճառման մէջ զեղծումն կը մտնէ կ'ըսեն, ինչ անի–մաստ խօսք է, բուն իսկ գերեվաճառումը զեղծումն չէ՝ ինչ է։ Եւ թէ որ մեր հայ–րենիքը Սոդոմ Գոմորայ պէս երկրիս տակը չ'անցնիր, պատճառն այն է՝ որ կարգէ դուրս խստութիւն ի գործ չի դրուիր, ինչպէս որ օրէնքը կը չնորհէ։ Բնական դութը, ամօթը, (վասն զի մարդ ենք ի կանանց ծնեալք և ոչ

վայրի անասուններ), թող չի տար օրինաց տուած բացարձակ իշխանութիւնն ի գործ դնել։ Անգութներն անգամ՝ իրենց բարբարոսութեան չափ մ'ունին, օրինաց սահմանէն զուրս չեն ելլեր։

Այն-Քլէր ոտք ելաւ, և սիրտը նեղացած վեր վար խուցին մէջ կը քալէր. դէմքը սրբային զգացումներէն այլայլած՝ աչուըներէն կրակ կը ցայտէր. Օֆելիա որ վիճակին մէջ աւելևաւին չէր տեսած՝ լուիկ ձնչիկ անկիւն մը քաշուեր կեցեր էր։

— Յայտնի կ'ըսեմ քեզի, ըսաւ Այն-Քլէր, թէպէտ պարապ բան ալ ըլլայ այս նիւթիս վրայ խօսիլն ու մտածելը, բայց յայտնի կ'ըսեմ, որ շատ անգամ մտքէս անցած է, թէ որ կարելի ըլլար որ աշխարհքս այս իր անօրէնութիւններով գետնին տակն անցնէր ծածկուէր, ես ալ ան տեղն ուրախութեամբ անոնց հետ կը կորսուէի։ Երբոր իմ ճամբորդութեանցս ժամանակ կը տեսնէի որ ամէն անպիտան, անգութ ու անկրօն մարդիկ, իրաւունք կրնան ունենալ ըստ մեր օրինաց՝ բացարձակ իշխանութիւն ստանալու արանց, կանանց ու տղայոց վրայ, և իրենց զողցած ու խարէութեամբ վաստակած սահակով գնելու զանոնք. երբոր կը

տեսնէի այս հրէշներուն բացարձակ իշխանութիւն բանեցնելնին այնչափ տղայոց, կանանց ու աղջկանց վրայ, անիծեր եմ իմ հայրենիքս, անիծած եմ նաեւ բոլոր մարդկութիւնը։

— Ո՜հ Օգոստինոս, ըսաւ Օֆելիա, շատ բան ըսիր. ես կենացս մէջ և ոչ իսկ հիւանդային կոզմերն այսպիսի բան լսած էի։

— Հիւանդային կոզմե՞րը . . . պատասխանեց Այն-Քլէր՝ բնական անտարբեր ոճով. պատ հիւանդայինքդ պատարիւն մարդիկ էք, ամէն բանի մէջ պաղ կը մտածէք։

— Բայց մեր խնդրոյն պատնաւով . . .

— Ո՜հ, ի հարկէ պէտք է որ նորէն մեր խնդրոյն պատնանք։ Կ'ուզես գիտնալ թէ ինչպէս այս անօրէնութիւնս ստացած եմ . . . պիւրին բան մ'է, այսինքն՝ ժառանգութեամբ ինձի հնացած է։ Աւեն մը գերիներն իմ հօրս ու մօրս էին, հիմայ իմն են՝ իրենց որդիքներով, որ բաւական բազմութիւն են։ Հայրս Նոր-Ուղղիա ծնած էր, և հօրմէդ շատ տարբեր մարդ էր, խիստ ու երկաթի պէս պինդ էր։ Քու հայրդ Նոր-Ուղղիա հաստատուեցաւ՝ որպէս զի քարերուն ու ժայռերուն վրայ թագաւորէ. իմն՝ Լուիզիանա հաստատուեցաւ՝ որպէս զի մարդիկ ու կանայք կա-

ռավարէ։ Իսկ մայրս կարդէ գուրս կնիկ մ՚էր. մարդկային բնութիւն ունէր ինքն ալ, բայց վրան մարդկային ախտաժառանգութիւն մը կամ սխալմունք մը չէ երեւցած, և ով որ գեռ գինքը կը յիշէ, գերիները, բարեկամները, ազգականք, ամէնքն ալ իմ խօսքիս կը վըկայեն։ Մայրս շատ տարիներ անպտղութենէ գիս պահեց, Աւետարանի խրատներն ինքիր վրայ կենդանացուցեր էր. Աւետարանի ճըշմարտութեանց կենդանի պատկեր մ՚էր։ Ո՜հ մայր իմ, մայր իմ, ըսաւ Սէն-Գէլէր՝ ձեռուըները երկինք վերցընելով, ու եւս անգին աթոռի մը վրայ նստաւ, ու կրկնեց.

— Եղբայրս ու ես երկաւորեակք էինք, և թէպէտ կ՚ըսեն՝ երկաւորեակները մէկմէկու շատ կը նմանին, բայց մենք բոլորովին ընդհակառակն էինք. ինքը սեւ ու կրակոտ աչուըներ ունէր, սեւ մազեր, գէմքը կանոնաւոր ու քիչ մը թուխ. իսկ ես կապուտ աչուըներով, գեղին մազերով և աւելի փափուկ գոյն մ՚ունէի։

Ինքը գործունեայ ու գիտուն էր, իսկ ես արտուտ և անհոգ. բարեկամաց ու հաւասարակցաց հետ առատաձեռն էր, իսկ ստորնագունից վրայ անրոպ, և անհնազանդից վրայ կարգէ գուրս անգութ։ Մէկզմէկ իրեւ

եղբայր՝ քիչ շատ կը սիրէինք. ինքը հօրս սիրելի էր, ես ալ մօրս։

Ես բնութեամբ աւելի հիւանդոտ էի, ու որ և իցէ բանէ շուտ մը կը զգացուէի, զոր հայրս ու եղբայրս չէին կրնար ըմբռնել. ասոնով մայրս աւելի կը խնամէր զիս։ Երբոր Աւիբեանին հետ կը վիճէի և հայրս ծուռ ծուռ երեսս կը նայէր՝ շուտ մը կը փախչէի մօրս խուցը, ու քովը կը նստէի։ Աչքիս գիմացն է գեռ իր գեղնած ու քաղցր կերպարանքն, անուշ ու ծանր նայուածքն. ճերմակ հագուստ մը կը հագնէր. անոր համար քանի որ գինքը կը տեսնէի՝ Յայտնութեան գլքին խօսքը միտքս կու գար՝ որ Սուրբերը ճերմակ երկայն զգեստ հագած էին, կ՚ըսէ։

Ամէն բանէ աւելի երաժշտութենէ շատ համ կ՚առնէր, անոր համար ժամերով երգեհոնին գիմացը նստած՝ հին եկեղեցական երգեր կ՚երգէր. ես ալ գլուխս ծնկանը վրայ գրած՝ երբեմն կու լայի, երբեմն կը մտածէի, երբեմն ալ նուագարանին ձայնին մըտիկ կ՚ընէի. ո՜հ, ինչ մտածութիւններ կ՚անցնէին մտքէս՝ որ բերնով չէի կրնար պատմել։ Ան տարին գեռ հիմակուան պէս գերութեան գէշութեան վրայ ոչ ոք խօսք կ՚ընէր։

Հայրս աղնուապետական էր. Թերեւս առաջուց բարձր աստիճան մ'ունեցած ըլլայ, Թէպէտ խեղճ ու աղքատ ընտանիքէ առաջ եկած էր. բոլոր հին արքունեաց կերպերը ունէր. եղբայրս ալ բոլորովին անոր նման էր:

Ազնուապետական մը, ինչպէս որ գիտես, կարգ մը մարդիկներէ զատ՝ ուրիշ աստիճանի մարդկանց վրայ համակրութիւն չ'ունենար: Հօրս դիմացն ալ՝ ճերմակները միայն յարգ մ'ունէին: Եւ իրաւընէ, չեմ տեսած իրեն պէս իր հաւասարակեաց հետ արտաքուստիս վարուող մարդ մը. իսկ սեւերն և խառնածիններուն՝ անասնոց և մարդկանց մէջ տարբեր աստիճան մը կը համարէր: Թէ որ հարցընէր մէկն իրեն թէ արդեօք սեւերն անմահ հոգի ունի՞ն, կարելի է որ տարակուսական կերպով պատասխան տար. վասն զի ինքը հոգւոյ անմահութեան վրայ շատ չէր մտածեր: Կրօնական զգացմունք չունէր. զԱստուած կը յարգէր՝ իբրեւ բանական էակներուն գերագոյն գլուխը: Ձեռքին տակը գրեթէ հինգ հարիւր սեւ կ'աշխատացընէր: Իր բանին գործին մէջ կարգէ դուրս անողոքելի ու ճիշտ էր, և իր ամէն հրամաններուն անվրէպ կատարումը կը պահանջէր: Իսկ իր հրամանները կատարողներն էին ստասաց, աշխատութենէ փախչող ու գող գերիներ. ալ մտածէ թէ ստոյգմէ ճշտութիւն պահանջելու համար ինչ աստիճանի անզութ ու խիստ կերպեր ի գործ կը դնէր, որ ինծի պէս զգայուն բնութեամբ տղայ մը չէր կրնար տանել:

Հայրս իրեն օգնական մ'ունէր՝ բարձրահասակ և ուժով մարդ մը, Ալէքմէնդ գաւառը ծնած, և իր անգութ արուեստին մէջ շատ վարպետ. մայրս ասոր երեսն անգամ չէր ուզեր նայիլ, ես ալ նոյնպէս. բայց ինքը հօրս սիրտը վաստակած էր, ու գրեթէ բոլոր մեր երկիրներուն բացարձակ հրամանատարն եղեր էր. այս մարդս Սպուտս կ'ըսուէր:

Ես դեռ այն ժամանակ տղայ էի, բայց ան առենէն սիրտս մարդատիրական գութ մը կը զգայի: Բոլոր օրը տանկիներուն ու դաշտերուն մէջ սեւերուն հետ առանձին կ'անցընէի, անոնց շատ սիրելի եղայ անոնց. իրենց ամէն նեղութիւններն ինծի կը պատմէին. ես ալ մօրս հետ մէկ եղած՝ կը ջանայինք կերպով մը անոնց եղած անիրաւութեան գարման մ'ընել: Կամաց կամաց շատ անգթութիւններ պակսեցուցինք, և սըր-

տանց կ'ուրախանայինք մեր ըրած բարիքնեբուն վրայ. բայց ինչպէս շատ անգամ կը հանդիպի՝ ունեցած սառակիկ եռանդէս՝ քիչ մը չափէն դուրս ելայ: Սպուպս սկսաւ հօրս գանգատ ընել՝ թէ ալ իշխանութիւն չմնաց իր ձեռքը, և թէ՝ ինքը ալ չի կրնար պերինները կառավարել, որով և սպառնացաւ նաեւ թողուլ երթալ:

Հայրս՝ թէպէտ մօրս հետ շատ բանի աչք դոցելով կը վարուէր, բայց մաքին դրածէն ալ հետ չկենալով՝ մեր ու պերինեբուն մէջ պատուար կանգնեցաւ: Օր մը յայտնապէս մօրս զրուցեց թէ տանը մէջի պերինեբուն ինչ կ'ուզես ըրէ, դու տէր ես. բայց դուրսը աշխատաւորներուն չեմ ուզեր որ խառնուիս: Ձինքը իրաւ շատ կը սիրէր հայրս, և իր խօսքը ամենէն վեր կը համարէր, բայց թէ որ մօրս տեղ երկինքէն իջած մէկն ալ ըլլար՝ նոյն բանն անոր ալ պիտի զրուցէր, թէ որ տեսնէր թէ իր մաքին դրածին դէմ կը կենայ:

Շատ անգամ կը տեսնէի որ հայրս հօրս հետ այս պերինեբուն խեղճ վիճակին վրայ սրտաշարժ կերպով կը խօսէր. հայրս ալ քաղաքավարութեամբ՝ բայց պաղ արեամբ՝ իրեն մտիկ ընելէն վերջը, այսչափ խօսելուդ

հետեւանքն այն է, կ'ըսէր, որ Սպուպսը ճամբայ պիտի. ես ինչպէս անկէ բաժնուիմ, որ ճիշտ, գործունեայ, փորձ ու մարդասէր մէկն է, և իր վիճակին ամէն կառավարելութիւնները վրան ունի:

Հայրս՝ ամէն անգթութեանց մէջ՝ մէկ պատճառանք միայն դաեր էր ինքզինքն արդարացընելու. բոլորովին կառավարել մարդ չենք կրնար ըլլալ, կ'ըսէր. եթէ Սպուպս քիչ մը պախարակելու կերպեր ալ ունենայ՝ պէտք է իր կառավարելութեանց հետ բաղդատել: Ամէն կառավարութիւն իրեն խառնութիւնն ալ ունի. մանաւանդ պիսպուածներու համար՝ ընդհանուր կանոններն ոտքի տակ չենք կրնար առնել: Բոլորովին ազատութեան պաշտօնէի մը կերպ ունէր հայրս. և իր այս անտարբեր կերպերով կարող էր բոլոր ազգ մ'ընկճել ու ջախջախել՝ առանց ամենեւին այլայլելու: Մայրս վերջապէս յուսահատելով՝ իր պիսպուածութիւնները մէկդի դրաւ ու լռեց: Չես կրնար ըմբռնել թէ ինչպէս սրտէն սրբուն կ'անցնէր՝ երբոր անտանելի անգթութիւններ ու անիրաւութիւններ կը տեսնէր. ուստի ուրիշ հնարք չգտնելով՝ սկսաւ իր աղօթ հաղորդել իր սկզբունքները: Բայց տղաք որչափ ալ դասախարակուին՝ երբոր

մէյմ՝աչուընին բացուի և ազատութիւն ու նենան՝ բնութեամբ ինչ որ են՝ գրեթէ ան կը ձեան։ Ալիբեա ազնուապետ էր բնութեամբ, այնպէս ալ մեծցաւ, և մօրս ամէն չանքին ու խրատուց հակառակ՝ խօսքով ալ, մտքով ալ բոլորովին ազնուապետական ձեաց։

Գալով ինծի՝ մօրս խրատները մինչեւ այնինա թափանցած էին. հօրս կարծեաց յայտնապէս հակառակ ոչ երբեք կը խօսէր, այնուհանդերձ իրեն պէմ չէր գներ. բայց իր ծանր կերպովը տարբեր ազատութիւն մը կը ձգէր իմ սրտիս մէջ, տարբեր զգացում մը կու տար՝ ուրիշ աչքով նայելու մարդկեղէն ամենահեղ արարածոց վրայ ալ։ Դեռ մրաքէս չ'եղեր. օր մը գէպի երկինք նայելով՝ ըսաւ. — Օղոսթինոս, նայէ մէյմը. սա բոլոր աստղերը պիտի կործանին, բոլոր երկինք պիտի սչընչանայ, բայց մեր գերիներն ամենահեղձին ամենաթշուառն ալ հոգին յաւիտեան կենդանի պիտի ձեայ, վասն զի Աստուծոյ պէս անոր հոգին ալ անմահ և յաւիտենական է։

Մայրս քանի մը հին սակաւագիւտ պատկերներ ունէր. առանցմէ մէկը՝ որ կարգէ դուրս ազատութիւն ըրած էր վրան, ձիւ-

սուսի ի ծնէ կոյրը բժշկելը կը ներկայացնէր. — Նայէ, Օղոսթինոս, ըսաւ օր մը. այս կոյրը խեղճ ազքատ մ'էր, բայց սակայն Յիսուս զինքը հետուանց չուզեց բժշկել, այլ քովը կանչեց ու ձեռքը վրան դնելով բժշկեց. այս բանս ապէկ միաքդ պահէ, ազատ։ Թէ որ իր ձեռքին տակ երկայն աւետն ուժնալու ըլլայի, շատ գեղեցիկ սկըզբունքներ պիտի ունենայի հիմայ, սուրբ մը կրնայի ըլլալ։ Բայց ափսո՛ս, հազար ափսոս, աստուիրեք տարեկան իրմէ բաժնուեցայ ու մէյմ՝ալ չտեսայ զինքը։

Սէն—Բլէր քիչ մ'առաջ լռեց՝ ձեռնարկելը ճակատին գնելով, վերջը նորէն գլուխը վերուց և ըսաւ.

— Ինչ խեղճ բան է այս մարդկային բնութիւնը, որուն առաքինութեան շատ անգամ մտնուտը դիպուած մը, տեղը, բնականն խառնուածքն ու գաստիարակութիւնը կ'օգնեն ու կը պիւրացընեն։ Նայէ մէյմը, օրինակի համար, քու հայրդ այնպիսի երկրի մը մէջ կը բնակի՝ ուր ամէն մարդ հաստատ ու ազատ է, և իր ազատութիւնը անվախ ու անկասկած կը վայելէ. ինքն հիմայ գերեցաց ազատութեան ընկերութեան մ'անդամ գրուած է, անոր համար զմեզ

հեթանոսի տեղ կը դնէ. Թէպէտեւ իրեն ընտանեան խառնուածքով, իր սովորութիւններով՝ ամենեւին հօրմէս տարբերութիւն չունէր. այս բանիս հազար ու մէկ փորձ վկայած կրնամ շարել: Հօրս պէս ինքն ալ բնութեամբ խիստ, բուռն ու տիրապետել կը սիրէր, բայց վիպուածով ռամկապետական ընկերութեանց մէջ ինկաւ, անոնց սկզբունքները լսելով լսելով՝ իրեն ընտանեցան. բայց ըստ ինքեան ինքն ալ հօրս պէս աղնուապետական էր, և անոր պէս հինգ կամ վեց հարիւր գերի կը պահէր:

Օֆելիա ձեռքի դուրպան մէկով վնելով՝ պատրաստուեցաւ պատասխան տալու, բայց Սէն–Բլէը անոր խօսքը բերնէն առնելով՝ վրայ բերաւ:

— Քու ըսելիքդ գիտեմ. ասով ըսել չեմ ուզեր թէ այս երկուքն ամէն կերպով իրաւ նման էին: Մէկը բոլորովին իր բնութեան հակառակ ընկերութեան մէջ գտնուեր է, մէկալն ալ ընդհակառակն բոլորովին իր բնութեան յարմար մարդկանց մէջ ինկեր է. անոր համար մէկը վերջին ասոիճանի ամբարտաւան եղեր է, մէկալն ալ անոր հակառակ բոլորովին ազնուապետական բնաւորութիւն մը գտներ է: Թէ որ երկուքն ալ Լուի-

զիանայի մէջ բնակած ըլլային՝ մէկ կաղապարէ թափուած գնտակներու պէս իրարու նման կ'ըլլային:

— Դու՝ քու ծնողքդ ու ազգականներդ անարգող մ'ես, ըսաւ Օֆելիա:

— Ես ամենեւին հայրս ու հօրեղբայրս նախատելու համար չեմ ըսեր ասոնք, պատասխանեց Սէն–Բլէը, թէպէտ շատ ալ յարգանք քովս չգտնուի: Հիմայ մեր պատմութեան գառնալով, երբոր հայրս վախճանեցաւ՝ մեր երկու եղբարց մէջ ժառանգութիւնը բաժնեցինք: Աչիրեան պէս մէկը չեմ տեսած՝ որ այնչափ ազնուական կերպ բանեցընէ իր հաւասարակցաց հետ. ուստի մեր ամէն բանն առանց ամենեւին պզտիկ տհաճութեան մը՝ շուտ մը կարգի մտաւ: Երկիրներն ընկերութեամբ բանեցընել սկսանք. Աչիրեա ինծմէ քառապատիկ գործունեայ ըլլալով և բանէ աղէկ հասկընալով, քիչ ատենուան մէջ շատ առաջ եկաւ ու մեծ երկրագործներէն մէկն եղաւ:

Բայց երկու տարիէն վերջը շատ կերպ փորձ փորձելէս ետեւ՝ ալ կարելի չեղաւ որ օգտակար կերպով միասին առաջ երթանք: Քանի որ չորս կողմս՝ չորս հինգ հարիւր գերի կը տեսնէի, որոնց և ոչ անունը գի-

ակէ, մանաւանդ թէ և ոչ մէկիկ մէկիկ կըր-
նայի ճանչնալ, և վրանին ալ մանաւոր
փոյթ մը չէի զգար, զանոնք կառավարելն
ինծի անտանելի բան մը կ'երեւար։ Վասն
զի քանի որ կը տեսնէի որ պէտք է զա-
նոնք գնեմ, ծախեմ, կերակրեմ ու ամէն օր
կենդանեաց պէտս աշխատելու հանեմ, իրենց
հանգստեան ու աշխատութեան չափ գնեմ,
օր օրուան վրայ չանամ որ աւելի շահ հա-
նեմ այն խեղճ գերիներէն, զիրենք տան-
ջեմ, անոնց կենաց անտանելի հարկաւոր
բաներէն ալ զրկեմ զիրենք, զանոնք աշ-
խատացընելու համար՝ վրաներնէն զգուշու-
թիւն, պատիժ, ծեծ չպակսեցընեմ, այս բա-
ներուս չէի կրնար դիմանալ։ Կը սարսափէի
քանի որ մօրս ինծի սովրեցուցած այս խեղ-
ճերուն անմահ հոգւոյն յարգը կը յիշէի։
Ինչ զուր պատճառանք մ'է՝ որ կ'ըսեն թէ
գերիներն իրենց գերութիւնը կը սիրեն. և
ձեր հիւսիսային կոզմի քանի մը փիլիսո-
փաները կերպով մը զմեզ արդարացընելու
համար, գերութեան վրայ մեծամեծ գովեստ-
ներ կու տան։ Մենք այս բաներս իրենցմէ
աղէկ գիտենք. կարելի՞ բան է որ մարդ մը
գոհ ըլլայ՝ ամէն օր տարին տասուերկու ա-
միս՝ միակերպ առտուընէ մինչեւ իրիկուն՝

անդադար աշխատելու խիստ տիրոջ մը ձեռ-
քին տակ, առանց ամենաչին ազատութիւն
մը գտնելու. և ուրիշ վարձք չունենալով՝
բայց եթէ տարին երկու վարտիք ու գոյգ
մ'ալ կօշիկ, խեղճ տեղ մը պահելու, և
կերածն ալ հազիւ ապրելու չափ։ Ո՞վ կրնայ
այպիսի ողորմելի թշուառ կեանքի մը գոհ
ըլլալ. կ'ուզէի որ այս ըսողներն անձամբ
փորձէին. սիրով զիրենք կը գնէի, և առանց
խիղճ ընելու կ'աշխատացընէի։

— Բայց ես կը կարծէի, ըսաւ Օֆէլիա,
որ դուք գերեսատացութիւնն օրինաւոր և Սուրբ
Գրքէ Թոյլ տուեալ կը համարիք։

— Եւ ոչ մտքէդ անցուր. գիտես ինչ
տատիճանին չենք հասած։ Աբրահամ անգամ,
որ բոլորովին բանաւոր կերպ մ'ունի՝ այս-
պէս չի մտածեր. ինքն իր գործոց սկզբունք
գրած է այն հին առածը՝ թէ իրաւունքը հզո-
րագոյնին է։ Շատ պատճառներով կը ցու-
ցընէ որ ամերիկացի երկրագործներուն իրենց
սեւերուն հետ ունեցած վարմունքն՝ աւելորդ
չէին նման է Անգղիոյ ազնուապետականնե-
րուն և հարուստներուն՝ իրենցմէ տարբեր-
գունից հետ ունեցած վարման, այսինքն թէ
տկարները հզօրով մարմնով իրենց շահուն
ու իրենց հանգստութեան համար կը գոր-

ծածկեն: Ալբերտ առանց լրագրն ալ կը գովէ, և առանց ծառայականութեան՝ քաղաքակա- նութիւն չի կրնար ըլլալ, կ'ըսէ: Պէտք է գաւակարդ մը առօրնագունից ըլլայ, կ'ըսէ, բոլորովին նիւթական աշխատութեանց հա- մար, և գաւակարդ մ'ալ հարուստ ու պա- րապարդ վերնագունից, որոնք իրենց միաքը կրթելու պարապին: Ազատասիկ ինքն այս- պէս կը մտածէ, որովհետեւ աղնուապետա- կան մեծցած է. իսկ ես չեմ կրնար այդ կարծեաց համոզուիլ, վասն զի անոր հա- կառակ ես ի բնէ ռամկապետական եմ:

— Ինչպէս Անգլիա և Ամերիկա իրարու հետ կրնան բաղդատուիլ, ըսաւ Օֆելիա: Անգլիոյ մէջ աշխատաւորներն ոչ երբեք կը ծախսեն, ոչ ձեռ կ'ուտեն և ոչ իրենց զա- ւակներէն բռնութեամբ կը բաժնուին:

— Անգլիոյ մէջ ալ գործաւոր մը՝ իրեն աշխատութիւն տուողէն կը կախուի բոլորո- վին, իրեւ թէ անկէ գնուած ըլլար: Գե- րիներու տէրերն՝ իրենց գերիները կրնան ծեծի տակ սպաննել, Անգլիոյ հարուստներն ալ՝ գործաւորները սովէն մեռցընել: Իսկ թէ որ ընտանեկան սէրը կ'ըսես՝ ո՞րն ան- լի անգթութիւն է. ընտանեքը իր աչքին առ- ջեւ սովէն մեռնի՞լը տեսնել՝ թէ անոնց ծա- խուիլը. քեզի կը թողում մտածելու:

— Բայց առ ըսելով՝ գերութիւնը չ'ար- գարտար, թէ և ուրիշ գառնագոյն բաներէն աւելի գառն չըլլայ:

— Իմ միաքս ալ ամենեւին չառտգո- ղել չէ գերեստացութիւնը: Մանաւանդ թէ ցուցընել է՝ թէ մենք ինչպէս մարդկութեան օրէնքը կերպով մը ոտքի տակ կ'առնունք: Մարդ մը ձիու պէս գնելը, ակռաները քըն- նելը, իրեն կազմուածքն և ոյժը փորձելը, միով բանիւ՝ հոգի և մարմին ունեցող մը՝ կենդանւոյ պէս գնելն ու ծախելը՝ քաղաքա- կանացեալ մարդու մ'աչքին աւելի գէշ կ'ե- րեւնայ՝ քան թէ որ և իցէ ուրիշ անիրա- ւութիւն, թէպէտ և ըստ ինքեան անիրաւու- թիւնն միշտ անիրաւութիւն է. ինչպէս հոս՝ նոյնպէս ուրիշ տեղւանք՝ մարդկային ըն- կերութեան մէկ մասը՝ մէկալ մասին հան- գըստութեան և շահուն զոհ եղած է:

— Ես այս ըսածիդ վրայ ոչ երբեք այդ կերպով մտածած էի, ըսաւ Օֆելիա:

— Ես Անգլիոյ շատ կողմերը պտըտեր եմ, և անձամբ քննած եմ այն կողմերու վարի աստիճանի մարդկանց վիճակը, անոր համար իրաւունք կու տամ Ալբերտի, եր- բոր կ'ըսէ թէ — Մեր գերիներուն վիճակը Անգլիոյ շատ կողմի բնակչաց վիճակէն ա-

ւելի երջանիկ է։ Այս ըսելով Ալբերտան անդուլ մարզու տեղ չեմ ուզեր պնել. ինքը անհնազանդից պէմ շատ խիստ և անգութ է, և իր կամաց պէմ խօսողին կամ կեցողին՝ սաստիկ վրէժխնդիր կ'ըլլայ, ինչուան կը սպասնէ առանց խիղճ ընելու. բայց ուրիշ կողմանէ ամէն ջանք կ'ընէ որ իր գերիներուն բնակութիւնն ու կերակուրն աղէկ հոգացուի։

Ես քանի որ իրեն հետ միատեղ կը բնակէի՝ եաւէ եղայ որ քիչ մը գերիներուն կրթութեան հոգ ունենայ. հազիւ համոզուեցաւ ու քահանայ մը կանչեց՝ որ ամէն կիրակի գայ ու քրիստոնէական վարդապետութիւն սովրեցընէ, թէպէտ մաքէն համոզուած էր՝ որ խեղճ մարդը զուր տեղ ժամանակը պիտի կորսընցընէր, իրրեւ թէ անսանոց բան սովրեցընելու ըլլար։ Իրաւ ալ է՝ որ շատերը մէկ անգամ և քանի մը ժամ արուած կրթութիւնն՝ այնպիսի մարդկանց վրայ շատ տարբերութիւն մը չ'ըներ, որոնք ի բնէ նիւթական են և բոլոր շաբաթը աշխատութեամբ կ'անցընեն։ Այս բանիս կրնան վկայել թէ՛ Անգլիոյ արհեստաւորաց և թէ՛ մեր գերիներուն վրայ աշխատող եկեղեցականներն. այսու ամենայնիւ երբեմն զարմանալի բաց-

առութիւններ կը գտնուին. որովհետեւ սեւերը ճերմակներէն շատ աւելի կրօնական զգացումն ունին։

— Հոգատարութիւնդ ի՞նչպէս ձեռքէ ձերպեցիր։

— Քիչ մ'առնէն Ալբերտա ալ տեսաւ որ ես այնպիսի բաներու ամենեւին յարմարութիւն չունիմ. և իմ ուզածիս պէս նոր կարգադրութիւններ պնելով՝ գերեաց վիճակը շատ աւելի ազէկցընելէն վերջն ալ՝ տեսաւ որ դեռ գիս գոհ չկրցաւ ընել։ Վասն զի բուն իսկ գերեսատացութիւնն ինծի զզուելի էր. կը գարշէի քանի որ միայն հարստանալու մտքով՝ այս արանց ու կանանց առուտուրը կը տեսնէի, ու անոր հետեւանք այնչափ անգթութիւններ մաքիս դիմացը կը բերէի։ Եւ սրտովհետեւ ես ալ ծոյլերու դլուխ եմ, գերեաց մէջի ծոյլերուն վրայ մտնուտուր գութ մ'ունէի. և երբոր անոնցմէ մէկը ծուլութեան համար իրեն կողովին[1] տակը քար կամ աւազ կը լեցընէր՝ որ ծանր կշռէ, ես գինքը կը պաշտպանէի, ու թող չէի տար որ պատժեն.

1. Երկիրներու մէջ աշխատող գերիները չափ ունեն, որ օրուան մէջ եթէ այնչափ բան չժողվեն՝ ծեծ կ'ուտեն։

վառն զի ես ալ ըլլայի իրեն տեղը՝ նույն բանը պիտի ընէի։

Անով ինչպէս առեն մը հօրս հետ՝ նույնպէս ալ եղբօրս հետ միակերպ կռուի մէջ էի։ Ալիրեա ինձի խորհուրդ տուաւ որ հօրս ինձի ձգած մասն ու Նոր-Օռլէանի տունը առնեմ ու զատ ապրիմ, և իրեն թողում երկիրները. այս կերպով մէկմէկէ բաժնուելու ենք, ու ես եկայ հոս բնակելու։

— Ուրեմն գերմներդ ինչո՞ւ չազատեցիր։

— Սիրտ չըրի. և չէի կրնար ալ զանոնք իբր վաստակի գործիք ինձի ծառայեցընել. անոր համար միաքս պրի որ ունեցածս բոլոր անոնց հետ միատեղ ուտեմ։ Ամանք շատ առեն ի վեր ծառայութեանս մէջ ըլլալով՝ վրանին գութ ունիմ. պզաիկներն ալ անոնց տղաքն են, առավ ամէնքն իրենց վիճակին գոհ են։

Քիչ մը լուռ կենալով ու շունչ առնելէն վերջը՝ աւելցուց Մէն–Բլէր. Ատեն մը մտքէս կ'անցնէր նոր բան մ'ընելու առ աշխարհիս վրայ, քան թէ բոլորովին ինքզինքս անոր ընթացքին տայի։ Մտածելի որ ազատիչ ըլլամ գերեալ ու հայրենիքս այս նախապարմունքէն խլելուեմ։ Կարծեմ ամէն երիտասարդ՝ առեն մ'ունի որ կարգէ դուրս բաներ կը մտածէ. բայց ...

— Ինչո՞ւ համար մտքիդ գրածը չկատարեցիր, ըսաւ Օֆելիա. պէտք էիր ձեռքդ մաճին վրայ դնել և վերջը եաեւդ չնայէիր։

— Մ՜հ, կարծածիս պէս չգնացին բաները, ու ես ալ Սողոմոնի պէս պատասխան աշխարհէս. և այս բանս՝ ինչպէս իրեն՝ նույնպէս ալ ինձի խնամատարեալ պատճառ էր կարծեմ։ Անկէ եաքը իմ ամէն մեծամեծ փափաքներս մէկկի դնելով՝ գեաի մ'երեսը ձգուած փայտի կտորի մը պէս՝ թողուցի ես զիս աշխարհիս ընթացիցը՝ որ ուզածին պէս զիս քշէ տանի։ Ալիրեա քանի որ կը տեսնէ զիս՝ կը յանկիմանէ, և ես պատասխան չունիմ տալու, որովհետեւ գոնէ ինքն իր միաքը գրածին համեմատ կը գործէ, իսկ իմ կեանքս վախճանազուրկ բան մ'է։

— Կրնա՞ս ասոնց անգործ կեանքիդ վրայ գոհ ըլլալ։

— Գո՜հ ըլլա՞մ... ինչպէս գոհ կրնամ ըլլալ, որ հոգւով մարմնով կը պախարակեմ զայն։ Բայց մեր առջի խօսքին դառնալով՝ գերութեան վրայ ունեցած կարծիքս, որ քիչ մ'առաջ բացատրեցի, իմս միայն չէ, այլ շատ մարդիկ տեսայ որ ինձի պէս կը մտածեն։ Հայրենիքին այս անօրէնութեանց տակ կը հեծէ, և ասոր հետեւանքը ոչ միայն

գերիները կը քաշեն, այլ աւելի եւս ահ-
բերը կը կրեն: Անգլիացւոց ազնուապետու-
թիւնը նայն վիճակը չունի՝ ինչ որ մենք ու-
նինք, վասն զի իրենք այս վարի աստիճա-
նի աւրուած մարդկանց հետ հաղորդակցու-
թիւն չունին: Իսկ հոս մեր գերիները՝ կեան-
քերնին մեր տանը մէջ կ'անցընեն, մեր
աղաքն ալ բոլոր օրը անոնց հետ են. և
մեզմէ առաջ այս գերիներն՝ մեր ազգը վրայ
իրենց սկզբունքները կը ապատուրեն. և թէ
որ մեր վարպետն ալ բնութեամբ ազնիւ չըլ-
լար՝ մինչեւ հիմայ շատոնց անոնցմէ աւ-
րուած էր: Գերիներն առանց դասատիրա-
կութեան ու կրթութեան մեծցընելը և մեր
աղաքներն անոնց մէջ ձգելը ուրիշ բան չէ,
բայց եթէ թագուլ որ գերեաց մէջ ծագկի
հիւանդութիւն կայ, ու անհոգ կենալ և
կարծել թէ մեր ազաք անոնցմէ կը զգու-
շանան ու չեն պղշաղկուիր: Եւ սակայն մեր
քաղաքական օրէնքները կ'արգիլուն սեւե-
ռուն կրթութիւն տալը, վասն զի ազէկ գի-
տեն որ գասատիրակութեան սկզբունք մը
տալով անոնց՝ գերութեան հիմը կը խախ-
տի. որով եթէ մենք ազատութիւն ալ չտանք,
անոնք բոնի իրենք գիրենք կ'ազատեն:

— Ուրեմն այս բաներուս ծայրն ուր պի-

տի երթայ. դու ինչ կը կարծես, ըսաւ Օ-
փէլիա:

— Ձեմ գիտեր. այս սապէս է՝ որ հիմայ
բոլոր աշխարհք այնպիսի շարժում մը կայ՝
որ շուտ կամ ուշ՝ բան մը պիտի փրթի.
անոր համար բոլոր Եւրոպա ու Ամերիկա
մեծ սրատպղի մէջ են: Մայրս ինծի շատ
անգամ կ'ըսէր՝ թէ մօտ է այն օրը որ Քրիս-
տոս պիտի թագաւորէ ու բոլոր մարդիկ ի-
ջանիկ ու ազատ պիտի ըլլան: Երբոր պզտի
աղայ էի՝ սակայն ինծի Եկեղեցի արքայութիւն
քո լսել կու տար: — Շատ անգամ մտքէս
կ'անցնի որ ազգաց այս շարժումը, այս մե-
ռեալ ոսկերաց մէջէն ելած պղպջումը՝ յա-
ռաջընթաց կարապետ են Քրիստոսի թագա-
ւորութեան: Բայց ո՞վ կրնայ այդ օրը գու-
շակել:

— Օգոստինոս, ըսաւ Օֆէլիա ծանրու-
թեամբ մը, կը տեսնեմ որ արքայութենէ
շատ հեռու չես:

— Շնորհակալ եմ վրաս ունեցած բարի
համարմանդ, բայց ես՝ մէյմը կ'իջնեմ մէյ-
մը կ'ելլեմ. տեսականաբար մինչեւ երկինք
կ'ելլեմ, իսկ երբոր բանը գործնականին կու
գայ՝ մինչեւ երկրիս խորը կ'իջնեմ... Բայց
ահա զանգակը կը զարնէ, երթանք թէյ

խմենք. յուսամ թէ ասկէ եաեւ ալ չես գանգատիր որ ես ալ ծանր մասածութեանց տէր չեմ։

Թէյի ժամանակ Մարիամ՝ Բրիւ ապլային մահուան դիպուածները պատմեց։

— Հիմայ հրամանքդ պիտի կարծես, ըսաւ Մարիամ Օֆէլիայի, որ մենք հոս ամէնքնիս ալ բարբարոս մարդիկ ենք։

— կարծեմ աւելի գործն է բարբարոսականն, պատասխանեց Օֆէլիա, քան թէ դուք ամէնքնիդ ալ բարբարոս։

— Գիտցած ըլլաս, ըսաւ Մարիամ, որ այս գերիներուն հետ գլուխ ելլելն անհաւասարելի է. ոմանք այնպէս անպիտան են՝ որ ապրելու անգամ արժանի չեն. անոր համար ես ալ այսպիսի անպիտաններուն վրայ ամենևին դութ չեմ զգար. թէ որ իրենք ազէկ ըլլային՝ այս թշուառութիւններն իրենց չէին հանդիպեր։

— Բայց, մայրիկ, ըսաւ անդիէն վարդուհին, ատ խեղճ կնիկը շատ թշուառ ըլլալուն համար ինքզինքը խումի տուեր էր։

— Ան ալ իրենք գիրենք արդարացընելու պատճառանք մ'է։ Ես ալ շատ անգամ թշուառութեանց մէջ կ'իյնամ, և կարծեմ թէ իմ քաշածներս անոնց քաշածներէն շատ

վեր են. բոլոր ըրածնին չարութիւն է, առանց իրենց անպիտանութիւնը կը ծածկեն։ Ոմանք կան որչափ խոտութիւն ընես՝ չեն շրակուիր. աաեն մը հայրս այնպէս ծայլ գերի մ'առնէր՝ որ չաշխատելու համար՝ կը փախչէր մօտակայ ճահիճներուն մէջ կը պահուըտէր, ու երբեմն երբեմն կ'ելլէր գողութիւն ու ամէն տեսակ անկարգութիւն կ'ընէր. այս մարդս շատ անգամ բռնուեցաւ, շատ անգամ ծեծ կերաւ, բայց անօգուտ. վերջապէս օր մ'ալ բռնուելով՝ սաստիկ ծեծ կերաւ, ու փախաւ նորէն ճահիճներուն մէջ ինկաւ ու հոն մեռաւ. ամենևին պատճառ չունէր այնպէս փախչելուն, որովհետև հօրս գերիները շատ հանգիստ վիճակ ունէին։

— Ես սակայն անգամ մը, ըսաւ Սէնթլէր, ես գերի մը նուաճեցի, զոր ոչ ոք կրցեր էր զսպել։

— Դուն, ըսաւ Մարիամ, ինչպէս. շատ հետաքրքիր եմ այս քաջութիւնդ պատմելու։

— Բարեբահաւակ սեւ մ'էր, Ափրիկէի առիւծ կը նմանէր, անունն ալ Սկիպիոն։ Ոչ ոք կրցեր էր զանիկայ գործածել. ձեռքէ ձեռք անցնելով՝ վերջը վերջը Ափրիկա զանիկայ գնեց, միայն ալ գնելով որ պիտի

կարենայ զանիկայ կառավարել։ Օր մ՚անիկայ իրեն վերակեցուն աղէկ մը ծեծելէն վերջը՝ ձգեր փախեր էր։ Այս բանս մեր բաժնուելէն վերջն էր. ես ալ նոյն օրը եղբօրս երկիրները գնացեր էի։ Ալիբեա սասակիկ բարկացեր էր. ես ըսի իրեն որ յանցանքը սիրոջն է, և իրեն խօսք ալ տուի որ զանիկայ հնազանդեցընեմ. ուստի մէջերնիս խօսք գրինք որ եթէ գանեն՝ ինծի բերեն։ Վեց հօթը հոգի մէկ եղանք, ու հրացանները բոլ և խել մ՚ալ շներով՝ գնացինք գինքը եղջերուի մը պէս որսալու։ Թէպէտ ես միջնորդ էի, սակայն իմս ալ քիչ մը գլուխս տաքցաւ. շներն արձակեցինք, ձիերով ասպիս անդին սկսանք վազել. վերջապէս շները հաջնէն իմացանք ասոր ուր պահուրտիլը։ Խեղճը սկսաւ բոլոր ուժովը գէմ գնել ու մէկ կողմանէ ալ փախչիլ կը նայէր. գնաց վերջապէս եղէգի խիտ անտառի մը մէջ մտաւ. բայց նեղը մտնելով՝ սկսաւ շներուն գէմ կռուելու, ու իրեք հատը մինակ բոլոցի հարուածով սատկեցուց. բայց հրացանի գնտակէ մը զարնուելով՝ ոտքէն վիրաւորեցաւ և արիւնլուայ վար ինկաւ։ Ես մէկէն վրան վազեցի, և շներն ու մարդիկներ՝ որ կ՚ուզէին խեղճը սպաննել, մէկզի

բրի, ու Ալիբեային գնելով՝ տարի տուն. տասնըհինգ օր անցաւ չանցաւ՝ այնպէս ընտանեցաւ ինծի հետ, որ ալ փախչիլը մտքէն չէր անցըներ։

— Բայց ինչպէս բրիր, հարցուց Մարիամ։

— Ամենապարզ ոճ մը բանեցի. բուն իմ բնական խուցերէս մէկուն մէջ գրի գինքը. աղէկ անկողին մը տալ հրամայեցի. մէկէն բժիշկ, վիրարոյժ կանչեցի, ու մինչեւ որ բժշկուեցաւ՝ վրան աղէկ հոգ տարի։ Քիչ մ՚ատենէն իրեն ազատութեան թուղթը ձեռքը տուի, ու ըսի իրեն որ ալ ազատ է բոլորովին, ուր որ կ՚ուզէ երթայ, ու իր գլխին ճարը տեսնէ։

— Գնա՛ց, հարցուց Օֆելիա։

— Չէ. իրեն այնչափ ազատասիրութենէն վերջը, մէկէն աչքիս վրայց թուղթը պատռտեց և ալ քովէս չուզեց բաժնուիլ։ Ես իրեն պէս հաւատարիմ ծառայ մը չեմ ունեցած կենացս մէջ։ Քիչ մը վերջը քրիստոնեայ եղաւ, և ազու մը պէս անուշ բարք մը սսացաւ։ Բոլոր տունս իր ձեռքն էր, և շատ աղէկ կը նայէր։ Այս վերջի մազձացաւը գինքն ալ առաւ տարաւ, մանաւանդ թէ ինքն իր կեանքն ինծի համար զոհ

ըրաւ. վասն զի երբոր ես մաղձացաւէ լրո-
նուած ծանր վտանգի մէջ էի՝ Սկիպիան քո-
վիս չէր հեռանար. և հազիւ թէ իր այնչափ
ջանքով քիչ մը վրայ գրի, մէյմ՛ալ նայիս
ինքն հիւանդացաւ ու ճար չեղաւ զինքն ա-
զատելու. ուրիշ մարդու մահուան վրայ այն-
չափ չեմ տրամած, ո՛րչափ սա խեղճին հա-
մար վշտացայ:

Վարդուհին այս խօսակցութեանց ժամա-
նակ կամաց կամաց հօրը մօտեցեր էր, և
բերանատաց իրեն մոխիկ կ՛ընէր. երբոր հայ-
րը խօսքը լըմընցուց՝ Վարդուհին ցատքից
հօրը վիզը պլլուեցաւ, ու սկսաւ լալ և
հառաչել:

— Ի՞նչ ունիս, սիրելի, ըսաւ Սէն-Փլէր.
Վարդուհին որոն այլայլութենէն սաստիկ
կը զղար: — Խեղճը, կրկնեց հայրը, այս-
պէս բաներ չի կրնար լսել, մէկէն ջղերուն
կը դարնէ:

— Չէ, չէ, հայրիկ, ըսաւ աղջիկը, ես
ջղի բան չունիմ, բայց այսպիսի բաները
սրտիս շատ կը պլչին:

— Ի՞նչ կ՛ուզես ըսել ...

— Չեմ կրնար բացատրել. շատ բան
մտքէս կ՛անցնի. թերեւս օր մը քեզի ալ
կը յայտնեմ:

— Շատ ազէկ, ըսաւ Սէն-Փլէր, մտա-
ծէ ինչ որ կ՛ուզես, ո՛րչափ որ կ՛ուզես, բա-
ւական է որ չլաս, ու սիրտս չվշտացընես:
Նայէ՛ քեզի ինչ աղուոր վեղձ բերի. հիմայ
եկու երթանք պարտիզին կարմիր ձկները
տեսնենք:

Աղջիկը վեղձն առաւ ու հօրը հետ մէկ-
տեղ պարտէզ ելան. քիչ առնէն արտաս-
ցիւնը փարատեցաւ, ու սկսաւ առջինին պէս
ուրախ զուարթ ցատքըռտել ու հօրը հաւէն
վազվռտել:

Վախեմ քիչ մը մեր խնդրէն շատ հեռա-
ցանք ու մեր Թովմասին վրայ խօսելու տե-
ղը՝ ուրիշ բարձր աստիճանի մարդիկներու
վրայ խօսքերնիս երկնցուցինք: Բայց թէ որ
կ՛ուզեն ընթերցողք, երթանք Թովմասին
խուցը, որ ախոռին վրայ մաքուր՝ բայց պզտի
ծակուկ մ՛է, ուր խեղճ անկողնէ մը և մէկ
աթոռէ զատ ուրիշ բան չկայ. պրակալ մ՛ալ
ունի, որուն վրայ Աստուածաշունչը և հո-
գեւոր երգերուն տետրակը կը դնէ: Հոս մեր
բարեկամը նստեր՝ ծնկանը վրայ հերձաքար
մ՛առած՝ մեծ բանի մը զբաղած էր, որ կար-
ծես թէ իր կարողութենէն վեր կ՛երեւար:

Ընտանեաց սէրն ու կարօտն այնչափ զօ-
րացեր էր Թովմասին սրտին մէջ, որ վար-

պիկէն թերթ մը նամակի թուղթ ու գրիչ ուզեր էր, ու Շէլպի Օննիկին քով բոլոր սովրածն ի գործ գնել ուզելով՝ ամէն ջանք կ'ընէր նամակ մը գրելու, որուն առջի ձեւաքը հերձաքարին վրայ կը փորձէր։

Երկայն առեղծ ի վեր կրթութիւն չընդելով՝ մոռցեր էր գրելը, և քանի մը գրերուն ձեւերը հանելու մեծ նեղութիւն կը քաշէր, և միտքը ճնացածներն ալ չէր դիտեր թէ ինչպէս գործածէ։ Այս սաստիկ աշխատութեան ժամանակ՝ մէյմ'ալ վարպետ հերս մտաւ, և թուչունի մը պէս՝ ամբողն կտուցն ելաւ, ու սկսաւ Թովմասին եռեւէն գրածը քննել։

— Օ՛, աղբար Թովմաս, այդ ինչ այլանդակ ձեւերով գրեր են։

— Փորձ կը փորձեմ խեղճ կնոջս ու ազգս նամակ մը գրելու, ըսաւ Թովմաս աչուընները սրբելով. բայց վախեմ թէ գլուխ պիտի չկարենամ եկլել։

— Կ'ուզե՞ս քեզի օգնեմ, Թովմաս. ես քիչ մը գիր սովրեր եմ. անցած տարի բոլոր գրերը կրնայի հանել, բայց վախեմ թէ ես ալ հիմայ մոռցած ըլլամ։

Վարպետին ան առեն իր ոսկեգոյն մազերով գլուխը՝ Թովմասին գլխուն առած, անոր հետ մէկ եղաւ որ աս թուղթս գրեն.

բայց երկուքն ալ հաւասարապէս ազէտ ըլլալով՝ գրերուն ձեւերուն վրայ իրարու հետ վէճ կ'ընէին ու կը խորհրդակցէին։ Վերջապէս շատ աշխատութեամբ ու ջանքով գրերը քիչ մը ձեւ սկսան առնուլ, ու նամակն առաջ երթալ։

— Ահա այսպէս, ըսաւ Վարպետին, հիմայ քիչ մը գրի ձեւ առաւ. մհ, որչափ պիտի ուրախանան կնիկդ ու տղաքդ երբոր այս թուղթս առնեն։ Ինչ մեծ անզգամութիւն են երեր, որ զքեզ անտունդէ բաժներ են. բայց հօրմէս պիտի խնդրեմ ու շուտ մը զքեզ նորէն քու աունդ դարձընէ։

— Իմ առջի ախորհիս խոստացաւ ինծի որ եթէ քիչ մը գրամ ձեռք ձգէ՝ շուտ մը գիս պիտի ազատէ, ըսաւ Թովմաս. ապահով եմ որ խոստումնքը կը կատարէ։ Տիրոջս սրտին՝ պարոն Օննիկ՝ ինծի խօսք տըւաւ որ ինքն անձամբ գայ գիս առնու, և իր խոստման իրը գրաւ՝ այս տղաքն ինծի տուաւ։

Եւ Թովմաս զգեստին տակէն տղաքը հանեց ու Վարպետինին ցըցուց։

— Ան առենը, ըսաւ Վարպետին, հարկաւ կու գայ, շատ ուրախ եմ աս բանիդ վրայ։

— Հիմայ կ'ուզեմ առնոց նամակ մը

գրել և իմացընել ուր ըլլալս և ինչ ընելս միանգամայն Քլոյէին ալ սիրտը հանդչեցընել որ իմ վիճակիս վրայ հոգ չընէ, որովհետեւ հիմայ շատ աղէկ եմ։ Խե՛ղճ կնիկ... ինծի համար ո՛րչափ վշտերու մէջ տանջուեցաւ ...

— Թովմա՛ս, կանչեց Սէն–Քլէը՝ յանկարծակի ներս մտնելով։ Թովմասին ու վարպետին գոյնը նետեց։

— Ինչ կ'ընէիք, ըսաւ Սէն–Քլէը մօտենալով ու հերձաքարը տեսնելով։

— Բան չկայ, պատասխանեց վարպետը հին, Թովմաս թուղթ մը կը գրէ. ես ալ օգնեցի իրեն. նայէ, հայրիկ, աղէկ գրուած չէ՞ սա նամակը։

— Ես երկուքնուդ ալ սիրտը չեմ ուզեր կտրել, ըսաւ Սէն–Քլէը. բայց աղէկ կ'ըլլայ, Թովմաս, որ ինծի ձգես, ես պէտք եղածին պէս կը գրեմ։

— Շատ հարկաւոր է, հայրիկ, որ այս թուղթը գրուի, ըսաւ աղջիկը. Թովմասին սիրուհին խոստացեր է եղեր իրեն որ զինքը նորէն գնէ. ինքն ինծի ըսաւ։

Սէն–Քլէը կարծեց որ Թովմասին սիրուհւոյն խոստմունքն ալ անոնց խոստմանց կը նմանի, որ իրենց գերին ծախելու առան՝ գիրենք մխիթարելու համար այս խոստմունքը կու տան, և ծախելէն վերջն իրենց խոստմունքը կը մոռնան։ Ինչ և իցէ՝ Թուղթին առաւ, ու Թովմասին ապրուստեց որ ձիերը պատրաստէ գուբս երթալու համար։

Նոյն իրիկուն Թովմասին Թուղթը գրուեցաւ ու Թղթատուն ալ ձգուեցաւ։

Օֆէլիա խաթունն անձանձրոյթ տանը կարգաւորութեան ուշ կը դնէր։ Դիւայէն սկսեալ մինչեւ տանը պզտիկ սեւուկը՝ ամէնքն ալ Օֆէլիային համար կ'ըսէին թէ շատ կարգ դուբս խաթուն մ'է։ Հարաւային կողմի սեւերն երբոր իրենց վերակեցուցած վրայ գոհ չեն ըլլար՝ այս մակդիրս կու տան։

Ծառայից մէջէն գլխաւորներն, Ասլփոս, Յովհաննա և Սրբուհի՝ մաքերնին գրած էին ու կ'ըսէին ալ՝ որ Օֆէլիան խարուեն չէ, և թէ խաթուն մ'իրեն պէս չ'աշխատիր, և թէ կերպն ալ ու վարմունքն ալ՝ ամենեւին ազնուականութիւն չունին. կը զարմանային ալ թէ ինչպէս այսպիսի կնիկ մը Սէն–Քլէրի ազգական եղեր է։ Մարիամ ալ մէկալ կողմանէ շատ գոհ մը չէր ցուցըներ ինքզինքը Օֆէլիայի գործունէութեան վրայ։ Իսկ Օֆէլիա առաւօտէն մինչեւ իրիկուն այնպիսի ազատութեամբ և արագութեամբ կար կ'ընէր, որ

կարծես թէ վերջին ասպիճանի դեղը մնած է կարն հասցընելու. իսկ երբոր մութը կը կոխէր՝ կարը կը ծալլէր ու գուրպան ձեռք կ'առնէր ու կը սկսէր արագ արագ հիւսել: Միսյ բանիւ՝ իր աշխատասէր կերպը տեսնողին՝ սիրտը կը բացուէր:

ԳԼՈՒԽ Ի.

Դարման

Առաւօտ մը երբոր Օֆելիա անտկան աշխատասենեակեն զբաղեր էր, մէյ մ'ալ Սէն–Բլէրի ձայնը լսեց, որ սանդուղին վարէն զինքը կը կանչէր:

— Եկուր, եկուր, քեզի բան մ'ունիմ ցուցընելու:

— Ինչ կ'ուզես, լսաւ Օֆելիա՝ կարը ձեռքը վար իջնելով:

— Քեզի նոր բան մը գնեցի:

Մէյ մ'ալ նայիս՝ Օֆելիային պիտացը ուր թէ ինը տարեկան սեւ աղջիկ մը հանեց: Աղջիկան սեւ ու վատվըռուն աչուըներն ապակիի պէս կը փայլփլէին, ու զարմանալով մը կրակի պէս խուցին ամէն կահ կարա-

սեաց վրայ կը զարձընէր կը նայէր. զարմանքէն բերանաբաց մնացած՝ սեւ շրթունքներուն եղերքը շարուած երկու կարգ փղոսկրէ ակռաները կը ցուցընէր. բրգի նման մազերը պլիսուն չորս կողմանէ հիւսուած՝ գէպ ի մէկ կողմը անկուած էին. խորամանկ ու վարպետութի կերպարանաց վրայ մազաձոռ վարագոյր մը ձգուած կ'երեւար: Հասակեկ լաւիկ պատըռուած ապտակ շապիկ մը հագեր էր. բոլոր մնացած հագուստն ալ այս էր. ձեռուընները կուրծքին վրայ ծալած՝ անշարժ կեցեր էր, ու բոլոր իր կերպին մէջ այնպիսի կարգէ դուրս բան կ'երեւար՝ որ Օֆելիա առջի բերան ասոկալով,

— Ինչու՞ ասիկայ ինծի բերիր, հարցուց Սէն–Բլէրին:

— Որպէս զի զինքը պատսխարակես ու իր պարաքներն իրեն սովրեցընես, պատասխանեց Սէն–Բլէր. ինծի կարգէ դուրս ստասուրութիւն ըրաւ ասոր կերպարանքը: Առաջ եկուր, Դարման, լսաւ աղջկան սուլիլով, կարծես թէ շուն մը կը կանչէր. երթ մ'երթ ու պար մ'ալ բռնէ՝ որ Օֆելիա խաթունն ալ տեսնէ:

Սեւուկն աչուըները պատսպընելով՝ սկսաւ սեւերու երթ մ'երթել. ոտքով ձեռքով և-

բաժշտութեան ամանակ կը զարնէր. սրա-հին չորս կողմն ալ թռչունի պէս պառնա-լով, ծանկ ծնկան զարնելով իյնալ կը ձեւա-ցընէր. մէյ մ՚ալ յանկարծ ձեռք ձեռքի ծալ-լած՝ գետնին վրայ նստաւ, ու կրակոտ ա-չուքները դողի պէս ասդին անդին կը պոլա-ցընէր:

— Օֆէլիա զարմանքէն պապած մնաց. իսկ Սէն-Քլէր այս սեւուկին կիրպերը տես-նելով կը զուարճանար, ու դարձաւ ըսաւ անոր.

— Դոքսի, ահաւասիկ քու նոր տիրու-հիդ, ես զքեզ իրեն կը յանձնեմ, իրեն ը-նածներուն մասիկ ըլէ, ու նայէ որ գին-քը զոհ ընես:

— Շատ աղէկ, ըսաւ Դոքսի՝ խնարհ ու անուշ ձայնով մը, բայց խորամանկ նա-յուածքով մը:

— Ասկէ ետքը խելօք պիտի կենաս, ը-սաւ Սէն-Քլէր:

— Հրամեր ես, ըսաւ Դոքսի առջինին պէս:

— Օգոստինոս, ըսաւ Օֆէլիա, այս ինչ է. ատնդ այդպիսի անպիտանութիւնով այն-չափ լիցուն է՝ որ երկու քայլ կ՚առնես՝ ա-քիդ տակը կու գան: Երբոր առաւօտը կ՚ել-

լեմ՝ սեւուկ մը դրանս առին պառկած կը տեսնեմ, ուրիշ մ՚անդին խոտէ անկողնին վրայ ննկած, երբոր մ՚ուրիշ տեղ մը փը-ռուած: Ատոնցմէ մինչեւ իրիկուն կը խա-զան, կը պռոչըտան. խոհանոցին մէջ ծա-կումծուկ կը մանեն կ՚ելլեն. այս ալ ինչ պիտի ընենք:

— Ըսի՞ք քեզի որ գինքը պիտի դաստիա-րակես: Միշտ ինծի քարոզ կը կարդաս որ Ափրիկէի աղաքը կրթելու է. ես ալ մտա-ծեցի որ նոր աղայ մը քեզի ընծայ ընեմ, բոլորովին ազէատ, որպէս զի քարոզածդ մէյ-մ՚անոր վրայ փորձես, ու իրեն պարապքերը սովրեցընես:

— Ես ասոր պէտք չունիմ, նորէն կ՚ը-սեմ քեզի. բաւական գլխի ցաւ ունիմ:

— Կը տեսնե՞ս որ ինչ տեսակ քրիստո-նեայ էք դուք. շատ աղէկ գիտէք քարո-զիչներու ընկերութիւններ հաստատել, քա-րոզիչներ ղրկել՝ որ խեղճերն կեանքերնին ատոնց պէս բարբարոսաց մէջ անցընեն. բայց ձեզմէ մէկն ալ չկայ՝ որ իր տունը գոնէ պզաւիկ աղջիկ մ՚առնէ, ու անձամբ անոր կրթութեան հոգ ունենայ: Երբոր այսպիսի նեղութեան մը հանդիպիք՝ ան աստեն կը սկսիք դուրս հանել՝ թէ աղատա են, զգուե-

լի ևն, ձանձրութիւն կու տան, պես ինչ պիտեմ ինչ տեսակ ուրիշ շինծու պատճառներ կը բերէք։

— Օգոստինոս, իմ ըսածս այդ չէր, պատասխանեց Օֆելիա կակղութեամբ. ու վերջը աղջկան դառնալով, — Ո՞վ չի պիտեր թէ կառաբեալ քարոզչի մը գործ է ասոր վրայ աշխատիլն, ըսաւ։

Սէն-Բլէր դժգոյն երակին պլեր էր. Օֆելիայի խիղճը սկսաւ զարնել որ պարագ մ'է այս բանս. բայց վրայ բերաւ.

— Ջուր բան էր ասիկայ գնելդ, տանը մէջ այնչափ կան՝ որ անոնց վրայ հազիւ կրնամ հոգ ունենալ։

— Օֆելիա, ըսաւ Սէն-Բլէր՝ վինքը մկկի տանելով. Թազութիւն կ'ընես որ այսպիսի կծու խօսքերով վշտացուցի զքեզ. բայց դու քու աղէկութեամբդ սիրտս չես գներ։ Եղածը մոխիկ ըրէ. սա աղջիկն երկու վինով պանդոկապահներու էր. ամէն օր ասոնց խանութին վնասուիլն անցնելու առենս՝ սիրտս կը խշխշար՝ երբոր կը լսէի ազգն ճըւալու ձայնը, որ ծեծին առակը խեղճը ոտիկ ոտիկ կու գար. սիրտս չդիմացաւ. իրեն ալ կերսին ինծի շատ հաճելի ըլլալով՝ գնեցի։ Հիմայ փորձէ տեսնեմ. Նոր Ընդդիմացող պէս պատ-

ասիարակութիւն մը տուր ասոր, տեսնենք ինչ կ'ըլլայ։ Ինչպէս որ պիտես՝ ես շնորհք չունիմ անոր կրթութեան զբաղելու. կ'ուզեմ որ գոն առնուս ու աղէկ կրթութիւն մը տաս իրեն։

— Շատ աղէկ, կրցածս կ'ընեմ, ըսաւ Օֆելիա. վերջը պզտի աղջկան մօտենալով — Ա՜յս ինչ ազատա ու պատրաստած հագուստ ունի, ըսաւ։

— Մաքրել տուր վինքը ու նոր հագուստ մը հագուեցընել տուր, ըսաւ Սէն-Բլէր։

Օֆելիա առաւ աղջիկն ու դէպ ի խոհանոց տարաւ. մէկէն Տինան դուրս ցատքից ու աղջիկը տեսնելով արհամարհական կերպով մը պիտել սկսաւ, և ըսաւ.

— Ձեմ պիտեր թէ պարոնն այս սեւուկն ալ ինչ պիտի ընէ, կարծես թէ ասոր կը կարօտէր. ես ասիկայ խոհանոցին մէջ չեմ ուզեր որ ոտքիս տակ պատի։

— Ո՜հ, ըսին անգլիէն Յովհաննան ու Սրբուհին, մենք հոս այդչափ սեւուկներէն կը տեղուինք, տա՛ ալ վրայ հասաւ։

Տինան այս խօսքս իրեն ալ նախատինք համարելով, — Բնզմէ ալ սեւ չէ, Սրբուհի, ըսաւ. դու ոչ սեւ ես և ոչ ալ ճերմակ. աւելի աղէկ է կա՛մ բոլորովին սեւ ըլլալ և կա՛մ բոլորովին ճերմակ։

Օֆէլիա տեսնելով որ ոչ ոք աս խեղճին վրան մաքրելու կը շարժի, ինքն սկսաւ սրբուիլ ու մաքրել. ան առեն Յովհաննան ալ սափրուած՝ զգուելով ու քիթը բերանը ծամածռելով՝ եկաւ Օֆէլիային օգնելու։

Օֆէլիա կատարեալ առաքինական հոգւով այն աղտոտ աղջկան վրան գլուխը մաքրեց, ինքզինքը բռնելով որ զզուէլէն սիրտը կը խառնուէր. բայց երբոր խեղճին ուսին վրայ խարազանին կապտայ նշանները տեսաւ՝ սիրտը խշխշաց։

— Կը տեսնե՞ս սա նշաններն, ըսաւ Յովհաննա, աստղմէ կ'իմացուի որ ձեծի կաըօտ եղած պիտի ըլլայ. ո պիտէ ինչ բաներ ալ հոս պիտի ընէ. ես այս ոզորմելւոյն երեսը չեմ կրնար նայիլ, չեմ գիտեր թէ մեր աչքն աստղմէ ինչ համ կ'առնէ։

Խեղճ պզտիկը մահանալով մը մոխիկ ըրաւ այս խօսքերս. երբեմն երբեմն ալ պզտի պէս Յովհաննային ականջին օղերուն կը նայէր։

Երբոր բոլորովին մաքրուեցաւ հագուեցաւ ու մազերը կարգի մտան, — փառք քեզ Աստուած, ըսաւ Օֆէլիա, հիմայ քիչ մը վրան մարդու կերպարանք եկաւ։ Վերջը վիճացն առած՝ կը մտածէր թէ ինչ պատ-

տարակուելիւն տայ. և սկսաւ այս հարցմունքներն ընել։

— Քանի՞ տարուան ես, Դօրսի։

— Չեմ գիտեր, ըսաւ աղջիկը նազելով մը։

— Տարիքդ չե՞ս գիտեր. քեզի չե՞ն ըսած ամենաւին քանի տարեկան ըլլալդ։ Ո՞վ էր քու մայրդ։

— Ես ամենաւին մայր չեմ ունեցած, պատասխանեց աղջիկը նորէն կատաւելով։

— Ինչ կ'ըսես. դու մայր չե՞ս ունեցած... ինչ կը խօսիս ... հապա ուսկից ծնար։

— Ե՞ս ... ես ծնած չեմ ամենաւին։

Եւ աս ըսելու տեսն՝ այնպիսի կարգէ դուրս կերպով քիթն ու բերանը կը ծամածռէր, որ եթէ Օֆէլիա երեւակայուած կնիկ մ'ըլլար՝ պիտի կարծէր թէ ասիկայ չժոխքէն փախած պզտի սատանայ մ'ըլլայ. բայց ինքն առանց խռովելու,

— Մարդու հետ այսպէս չեն խօսիր, ըսաւ. քեզի հետ կատակ ընելու չեմ եկեր հոս. ըսէ նայիմ, ուր ծնած ես, հայրդ մայրդ ո՞վ էին։

— Ես ամենաւին չեմ ծնած, ըսաւ նորէն աղջիկը վճռական կերպով մը. ես ոչ հայր, ոչ մայր և ոչ մարդ մ'ունեցեր եմ։ Մէկ

գերեվաճառի մը տուն խել մը հասակակից-ներուս հետ մէկտեղ մեծցեր եմ, Սիւ ազ-գային ձեռքին տակը։

Դարսի պարզութեամբ կ'ըսէր ան խօս-քերս. անպիէն Յովհաննան ծիծաղ մը փրցը-նելով,

— Խաթուն, ըսաւ, ատոնց պէս շատ կը գտնուին, գերեվաճառները սչինչ գնով զա-տանք պզտի պզտի կը գնեն ու կը մեծցը-նեն, և վերջէն վաստակով կը ծախեն։

— Քու վերջի ախորժկ քով ո՞րչափ ա-տեն կեցար։

— Չեմ գիտեր, խաթուն։

— Տարի՞ մը, թէ աւելի։

— Չեմ գիտեր ամենեւին։

— Այս խեղճ սեւերը, պատասխանեց անպիէն Յովհաննան, բան մ'ալ չեն կրնար ըսել. ժամանակն ի՞նչ է չեն հաս-կընար. տարին ի՞նչ է չեն ըմբռներ, տա-րիքնին ալ չեն գիտեր։

— Աստուծոյ անունը լսա՞ծ ես, Դարսի, հարցուց Օֆելիա։

Աղջիկը չհասկընալով՝ զարմացած երեսը կը նայէր։

— Գիտե՞ս մվ գքեզ ստեղծեր է։

— Ոչ ոք. ես մէկը չեմ ճանչնար որ զիս ստեղծած ըլլայ, պատասխանեց աղջիկը կարգէ դուրս ժպտելով։

— Կար կարկ գիտե՞ս, հարցուց Օֆե-լիա, մտածելով որ թերեւս այսպիսի բան կարենայ ըմբռնել։

— Չէ, խաթուն։

— Հապա ի՞նչ գիտես ընել. ապրելդ ըղ-քեզ ի՞նչ բանի կ'աշխատցընէին։

— Ջուր կը քաշէի, պտակ կը լուայի, պտակները կը մաքրէի, և սեղանի կը ծա-ռայէի ...

— Քեզի հետ աղէկ կը վարուէի՞ն։

— Կարծեմ, ըսաւ աղջիկը՝ ուշադրու-թեամբ Օֆելիայի երեսը նայելով։

Օֆելիա ատ խօսակցութենէն եռաւ՝ ոտք ելաւ. մէյմ'ալ հոն գտնուելով՝ տեսաւ որ Սէն-Քլէր աթոռին կռթնած կեցեր էր։

— Նայէ Օֆելիա, ըսաւ, անմշակ գետ-նի մը կը նմանի ատոր միտքը. ուսան քու պաղատարներով սերմանէ հոն. յուսամ թէ շատ նեղութիւն չես քաշեր։

Օֆելիա՝ ինչպէս ուրիշ բաներու՝ այսպէս ալ դաստիարակութեան պարզ և անփոխոխ սկզբունք մ'ունէր, ինչ որ Նոր – Ազգիսյ բնակիչներն ալ առեղծ ունէին, և գեռ մին-չեւ հիմայ ալ քանի մը գեղեր և օտարաց

հաղորդակցութենէ զուրկ մնացած տեղը նոյն սկզբամբ կ'երթան։ Իրենց գաւառական կանոնը պարզ է. և է՝ ազգ խօսք մտիկ ընել տալ, քրիստոնէական վարպետութիւն, կարգալ ու բան բանիլ սովրեցընել, և առանց մատնելու չխօսիլ, ու երբոր սուտ ըսեն՝ ծեծել զիրենք, այս էր բոլոր սուտած կրթութիւնն։ Եւ թէպէտ քաղաքականութեան ծաղկելով՝ այս կրթութեան ոճն ալ մարեցաւ, բայց դեռ կը գտնուին մեր պապերէն կրթութիւն առած մարդիկներ, որոնք բոլորովին նոյն սկզբամբ սոցսըւած են։

Ինչ և իցէ՝ Օֆէլիա ալ ասկէ աւելի բան չէր գիտեր, ուստի մեծ խնամքով այս պըզտիկ աղջկան գաւառականութեան ձեռք զարկաւ։ Պզտիկ սիւռիկը կամաց կամաց բոլոր ծառայից վրայ Օֆէլիա խաթունին հոգեզաւակն համարուեցաւ. և սեսնելով որ խոհանոցը վրան զէշ աչքով կը նային՝ մատծեց զինքն անկէ հանել ու բուն իր խցին մէջ անոր գաւառականութեան առաջին հիմունքը դնել։ Անկողինը մինչև ան ատեն ազախինները թող չտալով՝ ինքը կը շինէր, ուստի անկէ վերջը Դոբսիին սովրեցընել անկողին շինելը, ու իրեն շինել կուտար։

Երկրորդ առաւօտ՝ Օֆէլիան առաւ խուցը տարաւ Դոբսին, ու երկայն բարակ ուսուցանոր անկողին շինելու ժուռարին արուեստը սովրեցընել։ Դոբսին ալ մաքրուած, մազերը շտկած, մաքուր հագուած, առջևն ալ գոգնոց մը կապած՝ ծանր կերպով Օֆէլիային դիմացը կեցեր և այս ամենահարկաւոր բանին մտապրութիւն կ'ընէր։

— Հիմայ ցուցընեմ քեզի, Դոբսի, անկողին շինելու կերպը. ես շատ ժուռարաւ գոհ կ'ըլլամ իմ անկողնոյս, անոր համար պէտք է որ աղէկ մտապիր ըլլաս։

— Շատ աղէկ, ըսաւ Դոբսի՝ խոր հաւաչանքով մը։

— Հիմայ, Դոբսի, աղէկ նայէ. ասիկայ է սաւանին վերի ծայրը, այս է շիտակը, այս ալ հակառակ կողմը. միթքդ կը պահե՞ս։

— Հրամեր ես, խաթուն, ըսաւ Դոբսի՝ նոր հաւաչանքով մը։

— Շատ լաւ, հիմայ պէտք է անկողնին սաւանը փռել, ծայրը բարձին վրայէն տակն անցընելով և չորս կողմէն ծայրերը անկողնին տակը խոթելով. այսպէս, կը տեսնե՞ս։

— Հրամեր ես, ըսաւ Դոբսի՝ սաստիկ ուշադրութիւն դնելով։

— Իսկ վերմակին սաւանն ալ այսպէս պէտք է դնես, ոտքին կողմը անկողնոյն տակը խոթելով, շիտակ, առանց կոտրըւածքի:

— Շատ աղէկ, ըսաւ հորէն Դոքսի:

Բայց դիտնալու է որ քանի որ բարեսիրտ Օֆելիան մեծ ջանքով դլուխը կախած սովրեցընելու հետ էր, Դոքսիի աչքին զարկին զոյգ մը ձեռնոց ու բարակ ժապաւէն մը, ուսոի զոդնաշն ու թեւին մէջ խոթելը մէկ ըրաւ, այնպիսի արագութեամբ որ Օֆելիա և ոչ իսկ անոր շարժիլը տեսաւ:

— Հիմայ նայինք, Դոքսի, ինչպէս պիտի ընես, ըսաւ Օֆելիա, ու անկողնոյն վրայէն սաւանները քաշից վերցուց, և Դոքսիւց որ աղջիկն ինքնիրեն անկողինը շինէ:

Դոքսի ծանր կերպով մը՝ իբրև թէ մեծ գործողութեան մը հետ ըլլար՝ սկսաւ կոկիկ կերպով սաւաններըը փռել, վերմակը շակել, այնպէս որ Օֆելիան ալ շատ գոհ եղաւ: Բայց անկողինը շինելը լսծացընելու աւանն, գժբաղդաբար զոդցած ժապաւէնին ծայրը հագուստին թեւէն դուրս եկաւ. Օֆելիա տեսածին պէս՝ մէկէն քաշից դուրս հանեց:

— Ա՜յս ինչ բան է, ըսաւ, թշուառական, ինչպէս զոդցեր ես:

Դոքսի՝ թէպէտև իր թեւէն դուրս եկած էր այն ժապաւէնը, բայց ամենևին առանց խոովելու, անմեղ զարմանքով մը Օֆելիայի երեսը նայեցաւ:

— Կ'երեւայ թէ, խաթուն, այդ ժապաւէնն հրամանքիդ պիտի ըլլայ, ըսաւ, բայց ինչպէս իմ գլխուս թեւէն մէջ մտեր է՝ ան չեմ կրնար հասկընալ:

— Ինչպէս ... Դոքսի, սուտ մի խօսիր, դու այս ժապաւէնը գողցած պիտի ըլլաս:

— Չէ, խաթուն, չէ, ապահով եղիր որ ես այսպիսի բան չեմ ըրած. հիմայ առաջին անգամն է որ կը տեսնեմ:

— Դոքսի, չե՞ս գիտեր որ սուտ խօսիլը պէշ բան է:

— Ես ոչ երբեք սուտ կը խօսիմ, ըսաւ Դոքսի անմեղ կերպով մը, իբրև թէ անիրաւաբար ամբաստանուած ըլլար. ես ճըշմարիտը միայն կսխ, ուրիշ բան չեմ գիտեր:

— Թէ որ սուտ ըսելը շարունակես՝ գիտցած ըլլաս որ ձեռ պիտի ուտես:

— Թէ և առաւօտուն մինչև իրիկուն ալ ձեռես գիս, ուրիշ բան մը չունիմ ըսելիք, ըսաւ Դոքսի աչուըները լեցուած. ժապաւէնն ինքիմիկ թեւիս մէջ մտած պիտի ըլլայ. անշուշտ հրամանքդ անկողնոյն վրայ ձգած էիր,

սաւանները։ Մէջ մտած էր, ու ինչպէս եղեր է՝ թեւիս մէջ մտեր է։

Օֆելիա այն ասոիճանի այս անճոռնի սուտին վրայ նեղացաւ, որ հրեց անկին ձգեց աղջիկը։

— Զար, լսելով, որ՞ն սուտ կ'ըսես։

Ա՛յս ցնցուելու ժամանակ՝ մէյմ՛ալ նայիս ձեռնոցները ալ մէկալ թեւէն դուրս ինկան և մէջաեղն եկան։

— Նայէ հիմայ, լսաւ Օֆելիա, ա՛լ պիտի ժխաճ՞ս գողնալդ։

Դոբսի խոստովանեցաւ ձեռնոցները գողնալը, բայց ժապաւէնը միշտ ժխաց։

— Դոբսի, լսաւ Օֆելիա, թէ՛ որ ճշմարիտը խոստովանիս՝ աս անգամ գլխիդ չեմ ձեծեր։

Դոբսի նայեցաւ որ ճարը հատաւ, խոստովանեցաւ թէ՛ ձեռնոցները և թէ ժապաւէնը գողնալը, ու լալով թողութիւն ուզեց։

— Հիմայ լսէ լինծի, պիտեմ որ քանի որ այս տանս մէջն ես, ի հարկէ ուրիշ շատ բաներ ալ գողցած պիտի ըլլաս, վասն զի երէկ բոլորովին գլխիդ ապատ թողեր էի. թէ որ խոստովանիս ինչ որ գողցեր ես՝ ձեծ չեմ ջարներ։

— Շատ աղէկ, ան տանն գիտցած ըլլաս, խոստովանելու մէջ մեռցած էր, ու ինչպէս եղեր է՝ թեւիս մէջ մտեր է։

Օֆելիա այն ասոիճանի այս անճոռնի սուտին վրայ նեղացաւ, որ հրեց անկին ձգեց աղջիկը։

— Զար, լսելով, որ՞ն սուտ կ'ըսես։

Ա՛յս ցնցուելու ժամանակ՝ մէյմ՛ալ նայիս ձեռնոցները ալ մէկալ թեւէն դուրս ինկան և մէջաեղն եկան։

— Նայէ հիմայ, լսաւ Օֆելիա, ա՛լ պիտի ժխաճ՞ս գողնալդ։

Դոբսի խոստովանեցաւ ձեռնոցները գողնալը, բայց ժապաւէնը միշտ ժխաց։

— Դոբսի, լսաւ Օֆելիա, թէ՛ որ ճշմարիտը խոստովանիս՝ աս անգամ գլխիդ չեմ ձեծեր։

Դոբսի նայեցաւ որ ճարը հատաւ, խոստովանեցաւ թէ՛ ձեռնոցները և թէ ժապաւէնը գողնալը, ու լալով թողութիւն ուզեց։

— Հիմայ լսէ լինծի, պիտեմ որ քանի որ այս տանս մէջն ես, ի հարկէ ուրիշ շատ բաներ ալ գողցած պիտի ըլլաս, վասն զի երէկ բոլորովին գլխիդ ապատ թողեր էի. թէ որ խոստովանիս ինչ որ գողցեր ես՝ ձեծ չեմ ջարներ։

— Շատ աղէկ, ան տանն գիտցած ըլ-

լաս, խոստովանելու մէջ մեռցած էր, ու ինչպէս եղեր է՝ թեւիս մէջ մտեր է։

Օֆելիա այն ասոիճանի այս անճոռնի սուտին վրայ նեղացաւ, որ հրեց անկին ձգեց աղջիկը։

— Զար, լսելով, որ՞ն սուտ կ'ըսես։

Ա՛յս ցնցուելու ժամանակ՝ մէյմ՛ալ նայիս ձեռնոցները ալ մէկալ թեւէն դուրս ինկան և մէջաեղն եկան։

— Նայէ հիմայ, լսաւ Օֆելիա, ա՛լ պիտի ժխաճ՞ս գողնալդ։

Դոբսի խոստովանեցաւ ձեռնոցները գողնալը, բայց ժապաւէնը միշտ ժխաց։

— Դոբսի, լսաւ Օֆելիա, թէ՛ որ ճշմարիտը խոստովանիս՝ աս անգամ գլխիդ չեմ ձեծեր։

Դոբսի նայեցաւ որ ճարը հատաւ, խոստովանեցաւ թէ՛ ձեռնոցները և թէ ժապաւէնը գողնալը, ու լալով թողութիւն ուզեց։

— Հիմայ լսէ լինծի, պիտեմ որ քանի որ այս տանս մէջն ես, ի հարկէ ուրիշ շատ բաներ ալ գողցած պիտի ըլլաս, վասն զի երէկ բոլորովին գլխիդ ապատ թողեր էի. թէ որ խոստովանիս ինչ որ գողցեր ես՝ ձեծ չեմ ջարներ։

— Շատ աղէկ, ան տանն գիտցած ըլ-

Օֆելիայի զարմանքն ալ աւելի շատցաւ, երբոր Սրբուհին ալ ճերմակեղէնները բերելու համար՝ խուցը մտաւ ու ականջնեղէն ալ բուսաբ օղերը կախուած էին ու կը շարժէին։

Ա՛յս ինչ բան է, ըսաւ, գիտէ Դոքսի հս ինչ պիտի ընեմ. ինչ խելքիդ փչից գիս խաբելու ատ բաներս զուգայ ըսելով։

— Խաթուն, պէտք է որ խոստովանիս, ըսիր, հս ալ ուրիշ բան չունէի խոստովանելու, ինչ ըսէի։

— Բայց հս չըսի՞ քեզի որ գողցած բաներդ խոստովանիս. այս ալ նոյնպէս սըտախօսութիւն է։

— Իրա՛ւ կ՚ըսես, պատասխանից Դոքսի՝ անմեղ կերպ մը ձեացընելով։

— Ասոնք առանց ծեծի չեն ըլլար, ըսաւ անդիէն Սրբուհին արհամարհական կերպով ալ Դոքսիին դայլով, բան մ՚ալ չեն ըսեր որ ճշմարիտ ըլլայ. թէ որ առանց ալէն հս ըլլայի՝ ծեծի առակ կը մեցընէի զիրենք։

— Այդպիսի խօսքեր մէյ մ՚ալ մի ըսեր, ըսաւ ծանրութեամբ մը Վարպուհին, այդպիսի խօսակցութիւն հս չեմ ախորժիր լըսելու։

— Խաթունիկ, հրամանքդ շատ բարե-

սիրտ հս, սակայն հետ վարուելու կերպը չես գիտեր. զանազան բանի բերելու մէկ հնարք մըն կայ, որ է՝ ծեծը։

Վարպուհին երեսին դարձը նետեց։

— Սրբուհի, լա՛ւ կեցիր, բերնէդ մէյմ՚ալ այդպիսի խօսք չլսեմ։

Սրբուհին աղջկան այս կերպը տեսնելով ձայնը վար քաշեց, բայց մրմռալով,

— Վարպուհի խաթունիկն ալ Սէն-Քլէրի աղջիկն ըլլալով՝ ի հարկէ անոր արիւնը կը քաշէ. հօրը լեզուն ինչ որ է՝ ինքն ալ այնպէս կը խօսի, ըսաւ ու գնաց գուրս եկաւ։

Վարպուհին Դոքսիի գիմացն անցաւ ու գիտել սկսաւ։ Ա՛յս երկու աղջիկները գիմացէ գիմաց՝ մարդկային ընկերութեան մէկ-մէկու բոլորովին հակառակ երկու ծայրերն էին։ Վարպուհին գեղեցիկ, ոսկեգոյն մազերով, կապուտաչուկ, ազնուական կերպ մ՚ունէր. իսկ ընդհակառակն գիմացինը ագեղ, սև, ցածագղի բնութեամբ աղջիկ մը. մէկը՝ քաղաքականացեալ, կիրթ և բնական ու բարոյական հատատութեամբ ճոխացեալ, մէկալը՝ հարստահարութեան, գերութեան ու բռնութեան տակ՝ բոլորովին մարդկային բնութենէն գուրս եկած։ Գուցէ Վարպուհին

մաքին մէջէն հազար ու մէկ խորհուրդներ կ'անցնէին, զորոնք և ոչ բացատրել կրնար։ Եւ Օֆելիա Դոքսիի անկարգութենէն վրայ խօսելու ժամանակ, վարպետին տխուր կերպարանքով մը խեղճ աղջկան գործած՝ ըսաւ անոր.

— Խեղճ Դոքսի, գողնալու ինչ կարօտութիւն ունիս. ասկէ հաքը ամէնքը վրադ պիտի կասկածին. բայց ես ասկէ գոհ կ'ըլլամ ամէն ուզածդ տալ քեզի՝ քան թէ քեզի գողի անուն տալ։

Աղջկան անդամն էր որ խեղճ աղջիկը կեդրոնացը մէջ անուշ խօսք մը լսեց։ Վարպետին անուշ ձայնը այն վայրի ու անկիրթ արարածին վրայ կարծէ գուբս ազատութիւնն մ'ըրաւ. քիչ մ'արցունք աչուըները լեցուեցան. բայց յանկարծ նորէն առջի կերպն առնելով՝ ալեվըլկոզ ձայնով ծիծաղիլ սկսաւ։

Ականջ մը որ միշտ յանդիմանութեան ու բարկութեան ձայներ լսած է, ինչպէս կըրնայ մարդկանց լաւութեան վրայ հաւատք ունենալ։ Դոքսի կը զգար ներսի պին որ վարպետին կերպը կարծէ գուբս բան մ'է, բայց չէր կրնար հաւատալ։

Օֆելիա չէր պիտեր ինչ կերպ բռնէ Դոքսիին հետ. նայեցաւ որ իր բռնած կերպը, իր սկզբունքն այս աղջկան վրայ անկարելի կ'ըլլայ գործադրել։ Նոր կերպ մ'ուզեց մտածել, ուստի Դոքսին խուցի մը մէջ փակեց, վերջը Սէն–Քլէրին խուցը գնաց։

— Պարոն, ըսաւ, այս աղջկան մէնչև որ ձեզ չքաշեմ՝ չեմ կրնար զսպել զինքը։

— Ուզածիդ պէս ձեզէ ուրեմն, քեզի այն աղջկան վրայ կատարեալ իշխանութիւն տուեր եմ։

— Տղաքը ձեզելու է, ուրիշ կերպով չեմ լսած որ անոնք սանձուին։

— Անտարակոյս, ըսաւ Սէն–Քլէր, ինչ որ կ'ուզես ըրէ. բայց քեզի բան մ'ըսեմ, ես այս աղջիկը չգնած՝ կը տեսնէի որ շատ անգամ վառած փայտերով, կրակարանի թիակով և ուրիշ ձեռքերնին եկած բանով մը կը ծեծէին. ինքն այն տեսակ սաստիկ ծեծերու վարժած է, քու ծեծերդ ինչ ազդեցութիւն պիտի ընեն անոր, ուստի պէտք է որ աղէկ ծեծես։

— Ան տաեն ինչ ընենք։

— Ծանր խնդիր մ'է հարցուցածդ, շատ աղէկ կ'ընես թէ որ ինքիրմէդ այդ խնդիրը լուծես։ Ինչպէս կառավարելու է մարդկանց արարած մը՝ որ ձեզէն զատ ուրիշ բան նայել չի սանձուիր։

— Իրաւցընէ ես ասոր պէս ուրիշ մ'ալ չեմ տեսած։

— Եւ սակայն մեր քով այսպիսիները պակաս չեն. և չէ թէ միայն տղաք և աղջկունք, այլ նաև ասոր նման մեծ մարդիկ ու կանայք. ուրեմն տես թէ այսպիսիներն ինչպէս կառավարելու է։

— Ես չեմ գիտեր, ըսաւ Օֆելիա։

— Ես ալ չեմ գիտեր, ըսաւ Սէն–Բլէր. լրագրաց մէջ երբեմն երբեմն յիշուած կարգէ դուրս անզգուշութիւնները, ինչպէս Բրիւ ապլային վիպասածը, ինչ՞ն առաջ կու գան. շատ անգամ երկու կողմին ալ իրենց պարագրքն ընել չգիտնալէն. սէրը սասսիկ անզգուշութիւններ ընելով, գերին ալ իր յամառութեամբ։ Ծիծն ու չարչարանքն ալիւնի կը նմանին, որչափ որ զգայուն լինին կը հասարնայ՝ այնչափ անոնց չափն աւելցընելու է։ Այս բանս գերիներու աչք եղած օրէս մտքէս անցաւ, անոր համար միտքս դրի որ ամենևին այդ բանին ձեռք չզարնեմ, վասն զի չէի գիտեր թէ ծայրն ուր պիտի երթար։ Ուզեցի գոնէ իմ ունեցած բարոյական սկզբունքներս ի գործ դնել, անոր համար իմ գերիներս ալ երես եչան և ուզածնին կ'ընեն. բայց ես կարծեմ որ այս-

պէս աւելի ազէկ է, քան թէ ես ու գերիներս մշկզմէկ անբանացնինք։ Դու լինծի երկայն բարակ քարոզ կարդացիր գերիներու պատասխանատուութեան հոգ ունենալու պարագրքերուս վրայ, հիմայ կ'ուզեմ որ սա աղջկան վրայ քու փորձառութիւնդ ցուցընես, որուն նմանը մեր մէջ պակաս չէ։

— Ձեր բռնած ոճէն է՝ որ այդպէս կ'ըլլան, պատասխանեց Օֆելիա։

— Շատ ազէկ պիտեմ ես ալ. բայց միտդ բանիւ՝ ասոնք հիմայ աշխարհիս վրայ կան ու կ'ապրին, ասոնց հետ ինչ կերպով վարուելու է։

— Քու լինծի առաջարկած փորձիդ վրայ ես շատ գոհ չեմ, բայց որովհետև պարագրքս է՝ ջանքս պակաս չեմ ըներ, նորէն փորձեմ ու կարելին ձեռքէ չեմ ձգեր։

Ընկէ ետքը Օֆելիա իրաւցընէ անխոնջ ջանք ունէր խեղճ աղջկան վրայ. օրուան մէջ աշխատութեան ժամեր որոշեց, կարտալ, գրել ու կար կարել սկսաւ սովրեցընել։ Դորսի շուտ մը կարտալ սովրեցաւ, ու անսխալ ամենայն յաջողութեամբ կը կարդար, բայց կար կարելու քիչ մը ժուռաբութիւն կը քաշէր. կատաւի պէս արագաշարժ ու կապկի պէս անհանգարտ բնաւորութեամբը՝ երկայն

բարակ անշարժ նաւիկն իրեն համար կարելի բան չէր։ Ուսոմ ասեղները կլ կատրէր և պատուհանէն դուրս կը նետէր, կամ պատերուն ծակերը կը խոթէր. գերձանը կը խառնակէր ու կտոր կտոր կ'ընէր, երբեմն ալ ամբողջ կծիկը կը նետէր։

Եւ այս գործողութեանց մէջ այնչափ ապրաշարժ էր, և դէմքին վրայ կեղծելն այնչափ վարպետ՝ որ բարակ բան հասկցողն անդամ՝ չէր կրնար ըմբռնել թէ մի և նոյն ժամանակ ամէն բան այնպէս մէկէն վրայէ վրայ ինչպէս կրնան գալ. և պարապ տեղը կ'աշխատէր Օֆելիա այս գործողութեանց մէկուն առեն վրայ հասնելու. Դոբսի այն առաջին ճարպիկ էր՝ որ վրան հսկողութիւն եղած առենն անդամ՝ ձեռքի տակէն ուզածը կը կատարէր։

Դոբսի քիչ առենէն տանը մէջ ծագրածուի մեծ հարբաւ հանից, զարմանալի յաջողութիւն մ'ունէր պարելու, երգելու, մընջկատակի ու ամէն տեսակ ծագրածութեանց. անանկ որ հանգստեան ժամանակ երբոր իր սովորական հանդէսներն սկսէր՝ տան մէջ գտնուած ազաք՝ բոլորը վրան կը թափէին ու բերանին բաց կը զարմանային. մինչև Վարպիկն անգամ անոր ծագրածութիւններն

լէն զուարճանալով՝ քովը կը յաճախէր. ասով Օֆելիայի մտմտուքն ալ շատցաւ ու սկսաւ Սէն–Բլէրին ազաչել որ զասոնք մէկմէկէ հեռացընէ։

— Չէ, ըսաւ Սէն–Բլէր, Վարպիկին վրայ մտմտուք մի ըներ, Դոբսիին հետ ընկերութիւն ընելով ինքը չ'աւրուիր։

— Չե՞ս վախեր՝ որ այդ աւրուած աղջիկը ալ նոյնիւ Վարպուհին ալ աւրէ։

— Չէ. անիկայ ուրիշ ազաքը կրնայ աւրել, բայց Վարպուհին չ'աւրուիր։ Մալուքիթնը Վարպուհիին սրտին վրայէն կը սահի կ'անցնի, ինչպէս առաւօտեան ցօղը աերևներուն վրայէն կը սահի։

— Շատ մի վստահիր. ես քու տեղդ ըլլայի՝ ամենևին չէի թողուր որ իմ մէկ ազատ Դոբսիին հետ խաղայ։

— Բայց ես իմ ազաքս թող կու տամ. թէ որ Վարպուհին աւրուելու ըլլար՝ մինչև հիմայ հազար անգամ աւրուած էր։

Գլխաւոր ծառաները սկզբան ծուռ աչքով Դոբսիին վրայ կը նայէին ու կ'արհամարհէին զինքը. բայց տեսնելով թէ մէկ որ անոր հետ գէշ կը վարուի՝ գլխուն փորձանք պակաս չէ, սկսան լիքըլիքնին բռնել ու լեզուներն փոխել։ Վասն զի Դոբսին սատակիկ

սխակալութեամբ՝ իր հակառակորդաց դէմ չմտածուած չարութիւններ կը բանեցընէր. կամ ունեցածնին կը գողնար, կամ վրանին ծածուկ կերպով պատուհանէն տաք ջուր և կամ աղտոտ ջուր կը թափէր, և ոչ ոք ալ կրնար տեսնել թէ ո՛վ է ասոնց ընողը: Քանի անգամ որ Դաբսին քննութեան կանչեցին, այնպիսի ծանր ու անատրքեր կերպով պատասխաններ տուաւ՝ որ ամէնքը լռեցին: Ոչ ոք կը տարակուսէր իրեն չարութեան վրայ, բայց յայտնի ապացոյց մը չէր գտնուեր՝ որ կարենան իրեն դէմ բան մ'ընել. Օֆէլիան ալ՝ միայն կասկածը բաւական չէ ըսելով՝ ազատ կը թողուր:

ԳԼՈՒԽ ԻԱ.

Քեղդըր

Խօսքերնիս այսչափ տանեն մեր այս պատմութեանս երկրորդական պարագայից վրայ երկնցընելէն վերջը, հարկաւ ընթերցողաց հետաքրքրութիւնը կը սպասէ անհամբերութեամբ լսելու Աղբար Թոմասին Քէնըդըքին եղելէն վերջը՝ իր տնակին վիճակը:

Ամառուան տաք օրերէն մէկն էր, բոլոր սրահին գոներն ու պատուհանները կոնքկի վրայ բաց. Պարոն Շէլպի՝ տանը գաւիթը տեղւոյ մը վրայ երկընցած նստած՝ ծուխ կը քաշէր: Խոժոռնան ալ դրան դիմացը նստած կ'աշխատէր, ու դէմքէն կ'իմացուէր որ մտքէն բան մը կ'անցնի և միջոց մը կը փնտռէ զրուցելու:

— Իմացա՞ր, բաւ էրկանը, որ Քլոյէն Թոմմասէն նամակ մ'առեր է:

— Իրա՛ւ կ'ըսես, կ'երևայ թէ Թոմմաս այն տեղուանքը բարեկամներ գտեր է իրեն: Աղուհաց ի՞նչպէս է:

— Ազնուական ընտանեաց մը քով է. պրեր է որ հետը աղէկ կ'երթան ու շատ ալ չեն աշխատցըներ զինքը:

— Շատ աղէկ, ես ալ շատ գոհ եմ, ըսաւ ուրախութեամբ Շէլպի: Աստղ կը վաժի իր նոր կեանց, և մտքէն չ'անցըներ մէյմ'ալ այս կողմերս դառնալու:

— Բոլորովին հակառակը, մտաւածել թէ շատ կ'աղաչէ որ գնանք նորէն զինքը: Սա ստակը ի՞րը պիտի գտնենք:

— Չեմ գիտեր. երբոր մէկուն գործերը մէյմը զէշ սկսին երթալ՝ ալ վերջը չի գար: Մէկուն պարտքը տալու համար՝ մէկալէն

փոխ առնելու է. հազիւ թէ չունչ մ'առնեմ կ'ըսես՝ մէյմ'ալ փոխանակափիլն եաեէկ կը հասնի, պարտաւորց ձայնէն ականջս խըլեցաւ։

— Բայց կարծեմ որ այս շփոթութեան մէջէն դուրս ելլելու համար հատուցուն բան մը մտածելու է։ Ջինք կրնար ձիերնիս ու կալուածներէն մէկը ծախել ու անոնցմով պարտքերնիս վճարել։

— Ինչ բաներ կը մտածես։ Իրաւ դու Քէնղըքիի ամենէն ազնիւ կնիկն ես, բայց դու ալ չես ըմբռնած՝ որ բանէ գործէ չես հասկընար։

— Բայց գոնէ մէյմը լսծի ալ ցըցուր ելլդ ու մուաքդ, որպէս զի ես ալ ըսա այնմ կրցածիս չափ խնայութիւն ընեմ։

— Ա՛հ, խնդրեմ մի՛ զիս ձանձրացըներ. ես իմ ամէն գործերս աղէկ գիտեմ, բայց ամէն բան քեզի չեմ կրնար ըսել, դու բանէ գործէ չես հասկընար։

Թաթուռը տեսնելով որ էրկան ձայնը բարձրացաւ՝ իրեն ձայնը վար քաշեց, ու հառաչանք մ'արձակեց. քանի որ կը մտածէր Թովմասին արուած խօսքին չկատարուիլը՝ սիրտը կը ծակէր։

— Ուրեմն ա՛լ ճար չկա՞յ աս ստակը

ձեռք ձգելու, ըսաւ։ Խե՛ղճ Քէյէ, անոր խելքը միտքը մեր տուած խոստման վրայ է։

— Ես ալ շատ կը ցաւիմ, ըսաւ Շէլպի. երանի՛ թէ խօսք տուած չըլլայի, ու չիտակէ չիտակ Քէյէին գրուցէի։ Մէկ երկու տարուան մէջ Թովմաս ուրիշ կնիկ մը կ'առնէր, Քէյէն ալ ուրիշ էրիկ մը կը փնտռէր։

— Պարո՛ն, ես գերխնդրուս միշտ սովրեցուցեր եմ՝ որ ինչպէս մեր ամուսնութիւնն՝ այսպէս ալ իրենցը սրբազան է. ուստի ես այդպիսի խորհուրդ չեմ կրնար յանձնան Քէյէին տալ։

— Շատ գէշ բան ըրեր ես՝ որ իրենց վիճակէն ու վախճանէն բոլորովին դուրս՝ բարոյական սկզբունքներ մտքերնին խոթեր ես. այս բանիս վրայ ես միշտ ցաւ ունեցեր եմ։

— Իմ քովէս չէ, պատասխանեց Թաթուռը, Ս. Գիրքն այնպէս կը սովրեցընէ։

— Աղէկ, աղէկ, Եմիլիա, հիմայ ես քու կրօնական սկզբանցդ քննութիւն ընելու չեմ ելլեր. բայց լսծի կ'երևայ որ այդ վիճակի մարդոց սովրեցուցած սկզբունքներդ ի գործ չեն կրնար դրուիլ։

— Իրաւ է ըսածդ, և ես ալ այդ բանիդ համար գերութիւնը վար կը զարնեմ։ Շի-

տակը զրուցեմ քեզի, քանի որ միաքս կու պայ որ ատոնց խօսք ենք տուեր՝ չեմ կրնար սիրոս հանդարտեցնել. թէ որ ուրիշ կերպով չկարենամ տակ գտնել, երաժշտութեան պաս կու տամ. լմծի աշկերտներ չեն պակսիր, քիչ առնուան մէջ մեզի հարկաւոր եղած տակը կը հանեմ։

— Չէ, չէ, այդ ասոնցմէ նուաստութեան մէջ ես զքեզ չեմ կրնար ձգել։

— Նուաստութիւն. միթէ անկէ աւելի նուաստութիւն չ՚ը խոստմունքը չկատարելը։

— Շատ գիւղացիական ու վսեմ մտածումներ ունիս. բայց յուսամ թէ այդպիսի գործի մը ձեռք չզարկած՝ ազէկ կը մտածես։

Ա՚յս խօսակցութեանց ժամանակ՝ մէյմ՚ալ Քլոյէ հոն եկաւ։

— Խաթուն, հնարհք ըրէ, ըսաւ։

— Ի՞նչ կ՚ուզես, պատասխանեց Շէլպի խաթունը ու տաք եկաւ։

— Մէյմը սա հաւերը նայէիր։

Շէլպի խաթունն այնչափ հաւեր ու բաներ տեսնելով Քլոյէին ձեռքը, որ իրը մեծ մտածութեան մը մէջ կ՚երևար, չկրցաւ ծիծաղը բռնել։

— Կ՚ուզէի հարցընել թէ այս հաւերը կ՚ուզե՞ս որ պլակինգ մը շինեմ։

— Ինչ որ կ՚ուզես ըրէ, Քլոյէ, ես անտարբեր եմ։

Քլոյէ հոն կեցած՝ հաւերը կարգի կը դնէր, բայց կ՚իմացաւէր որ լեզուին տակը ուրիշ բան մը կը քալէր, ու մէյմ՚ալ ծիծաղելով մ՚ըսաւ.

— Ինչո՞ւ համար հրամանքնիդ այնչափ պէտք կը ճաթեցընէք տակ գտնելու, ու ձեր ձեռքը եղած միջոցներն ի գործ չէք դներ։

— Ըսածդ չեմ հասկընար, ըսաւ խաթունը։

Մաքէն ալ չէր անցըներ որ Քլոյէ՝ իր սովորութեամբ՝ իրենց խօսակցութիւնը մըսելիկ ըրած ըլլայ։

— Թէ հոգիդ կը սիրես՝ ըսէ՛, խաթուն, պատասխանեց Քլոյէ. ուրիշները վատտակ ընելու համար իրենց գործերը վարձու կու տան, պաք այսչափ հոգի ինչո՞ւ այսպէս անպատուղ պահեր էք ու վարձու չէք տար։

— Ազէկ ուրեմն, Քլոյէ, գո՞վ կ՚ուզես որ վարձու տանք։

— Ես բան մը չեմ առաջարկեր, բայց Սամուէլը կ՚ըսէր՝ որ Լուիզվիլ քաղաքը շատ ազէկ պլակինգ շինողներու խանութներ կան՝ որ ծառայի կարօտ են, ու շաբաթն ալ չորս տոլլար վարձք կը խոստանան։

— Ուրեմն ի՞նչ ըսել կ'ուզես, Քլոյէ։

— Ըսել կ'ուզեմ որ հիմայ Սօլին աշխատանքի կրնայ դրուիլ, որ երկար ատենէ ի վեր իմ ձեռքիս տակը աղէկ մը վարժեցաւ. ես ալ ան ատեն՝ թէ որ հրամանքդ հրաման տաս՝ կ'երթամ քիչ մը տակ վատ արկելու՝ որ հրամանքիդ առաջարկութեան օգնութիւն մ'ընեմ։

— Ուրեմն աղաքդ կը ձգե՞ս։

— Հիմայ բաւական մեծցած են անոնք, ա՛լ կրնան աշխատիլ. Սօլին ալ պզտիկ աղջկան վրայ հոգ կ'ունենայ, որ արդէն հանդարտ ըլլալով՝ անոր նեղութիւն ալ չի տար։

— Բայց պիտի՞ս որ Լուիզվիլ տակէ շատ հեռու է։

— Հոգս չէ. գնային վարի կողմերն է, թերևս անկէ իմ էրիկս ալ շատ հեռուն չէ։

— Չէ, Քլոյէ. թողմասը քու երթալու տեղէդ քանի մը հարիւր մղոն աւելի հեռուն է։

Քլոյէի դէմը աս խօսքիս վրայ մէկէն նեհանց։

— Բայց հոգ չէ, ըսաւ խաթունը. թէ որ դու կարնաս երթալ՝ քու բոլոր վարձքդ ես մէկի կը դնեմ՝ որ քու էրիկդ ազատելու օգնութիւն մ'ըլլայ։

Քլոյէին աչուըներն ուրախութենէն սկըսան փայլիլ։

— Մ'հ, խաթուն, շատ բարի սիրտ ունիս, ըսաւ. ես ալ իմ կողմանէս հագուստի ու կօշկի խնայութիւն ընելով՝ տակ տակի վրայ կը դնեմ։ Տարուան մէջ քանի՞ շաբաթ կայ։

— Յիսունուերկու։

— Մ'հ, շաբաթը չորս տալլարը՝ բոլոր տարին ձրչափ կ'ընէ։

— Երկու հարիւր ութը։

— Իրաւ. հապա ձրչափ տաեն գործը պիտի աշխատիմ։

— Ձորս կամ հինգ տարի. բայց աէնն ալ գուն չես հոգար, ես ալ իմ կողմանէս քիչ մը բան վրան կը դնեմ։

— Բայց ես չեմ ուզեր, խաթուն, որ հրամանքդ երաժշտութեան վարպետ ըլլաս կամ ուրիշ աշխատութեան ձեռք զարնես. պարտքը իրաւունք ունէր դէմ դնելու։ Քանի որ աս ձեռուընիս կան, կը յուսամ որ աս տարուս մէջ ոչ ոք այլ նուագատութեան կը հասնի։

— Մի վախեր, Քլոյէ, պատասխանեց խաթունը. մեր տանը պատիւը ես ալ կ'ուզեմ անարատ պահել։ Բայց դու ե՞րբ կ'ուզես երթալ։

— Դեռ չեմ պիտեր. միայն լսեցի որ Սամուէլ մտրուկները գետին անպիի կոպմը ծօնաւաճառի պիտի տանի, խոստացաւ ալ որ զիս մէկտեղ տանի. անոր համար ես ալ կապոցս պատրաստեցի, թէ որ հրաման կու տաս, խաթուն, վաղը առաւօտ Սամուէլին հետ կ'երթամ. բայց կ'աղաչեմ որ ինծի անցագիր[1] մը ու յանձնարարական թուղթ մ'ալ տաս:

— Շատ աղէկ, երթամ նայիմ, թէ որ էրիկս դէմ չկենայ՝ ամէն ուզածնիդ կը կատարեմ:

Երբոր Շէլպի խաթունը նորէն էրիկը քով դարձաւ, Փլոյէ ուրախութեամբ իր աքնակը վազեց՝ պատրաստութիւն տեսնելու: Ներս մտածին պէս՝ տեսաւ որ Օննիկն ալ հոն կը գտնուէր, որ իրեն այցելութեան եկեր էր:

— Լսեցի՞ր, ըսաւ Օննիկին, որ վաղը Լուիզվիլ պիտի երթամ. հոն շաբաթը չորս տօղլար պիտի առնեմ, ու խաթունը ասոնց ըսաւակը մէկդի գնելով՝ իմ խեղճ էրիկս պիտի ծորէն ձեռք բերենք:

— Շատ աղէկ բան մտածեր ես. որմ՛ հետ պիտի երթաս:

1. Տես Հատ. Ա. երես 109:

— Վաղը առաւօտ Սամուէլին հետ: Էիմայ նստէ հոս ու էրկանս նամակին պատասխանը շարադրէ:

— Թոմմասը քեզմէ թուղթ որ առնելու ըլլայ՝ շատ պիտի ուրախանայ. երթամ տուն և կազմար ու թուղթ բերեմ:

— Գնա ու շուտ եկուր, ես հիմայ քեզի աղէկ հատու տապկոց մը կը պատրաստեմ. բայց ափսո՜ս... ես երթալէս վերջը ոնի պիտի քեզի այսպիսի համով կերակուրներ եփէ . . . :

ԳԼՈՒԽ ԻԲ.

Յանդարեցաւ խոտճ և. թօրափեցաւ ծաղիկն.

Մարդուս կեանքը վազանցուկ է, և ամէն բան անոր հետ միատեղ շուտ մը կ'անցնի. այսպէս ալ երկու տարին մեր Թոմմասին համար շուտ մ'անցան գնացին: Թէպէտ իր ամէն սիրելիներէն հեռու՝ անոնց կարօտով կը մաշէր, բայց այսու ամենայնիւ իսկապէս թշուառութիւն մը չունէր: Մարդուս զգացմունքը քնարի կը նմանի, որուն մինչև բոլոր թելերն ալ միանգամայն առատիկ բախ-

մունքէ մը չփրթին՝ ներկաշնակութիւնը բո-
լորովին չի կորնցըներ: Ա.յսպէս ալ մարդս
սրչափ ալ նեղութիւն ունենայ, մէկ կողմէն
որ պիւրութիւն մը զգայ, բոլոր ունեցած
թշուառութեանցը դարման մը կը համարուի
իրեն: Մէյմը որ գառնանք մենք ալ մեր
կեանց անցեալ ժամանակները քննենք, կը
տեսնենք որ մեր ամէն նեղութեանց մէջ ալ
փոքրիկ մխիթարութիւն մը պակաս չէ եղած,
և մեր խեղճ կարծուած ժամանակներս ալ՝
երջանկութիւնը մեզմէ հեռու չէր քալեր:

Թովմաս ալ սովրեր էր գոհ ըլլալ իր սրտ
և է ունեցած վիճակին վրայ, և անոր ինք-
պինքն յարմարցընել:

Ինչպէս նախընթաց գլխին մէջ ըսինք,
Թովմասին Թղթին գեղեցիկ պատասխան մը
գրեց Օննիկ. այնչափ մաքուր ու յստակ
գրուած էր՝ որ հետևանց ալ որոշ կրնար
կարգացուիլ: Վարդուհիին խորհրդով՝ Թով-
մաս առաւ այս թուղթը շրջանակի մը մէջ
դրաւ, ու քանի որ վրան կը նայէր ու իր
ընտանեաց ու տերանցը որպիսութիւնը կը
կարդար՝ սիրտը ուրախութենէն կը ճխար:

Վարդուհին քանի որ կը մեծնար՝ Թով-
մասին վրայ ունեցած սէրն ալ երթալով կը
շատնար, վրան կարգէ դուրս զութ մը կը

ցուցընէր. Թովմաս ալ իրեն երկնային հոգի
մը՝ այնպէս կը գուրգուրար անոր վրան, ու
ամէն ջանք կ'ընէր որ սիրտը չկսարէ: Եր-
բոր վաճառանոց կ'երթար՝ առջի բանը վար-
դուհիին համար ծաղիկներ ու պատուհներ գը-
նել էր, ու երբոր տուն կը դառնար՝ տես-
նես անպիէն վարդուհին ալ իր գեղեցիկ գե-
ղին մազերով գլուխը պատուհանէն դուրս
հանած՝ անոր գալուն կը սպասէր:

Ա.յն տեղները Սէն–Բլէր իր բոլոր ըն-
տանիքովը Նոր–Օռլէանի մօտ՝ Բանշարլըէն
լճին քովը իր գիւղական տունը կը բնա-
կէր, և ամառուան նեղացուցիչ տաքէն ա-
զատելու համար՝ շատերն ալ այն կողմերն
եկեր էին իրենց բնակութիւնը հաստատե-
լու:

Սէն–Բլէրի ամարանոցները Հնդկաստանի
ոճով շինուած էր, չորս կողմէն պատկուի ծա-
ռերով պատած ճեմելիքներ, որ դէպ ի ծաղ-
կանոցներ ու պզտի հրապարակներ կը հա-
նէին: Տանը մեծ սրահը գեղեցիկ ծաղիկնե-
րով զարդարած պարտէզ մը կը նայէր, ուս-
կից զանազան ծառազարդ ճամբաներով մին-
չև լճին եզերքը կ'իջնցուէր, որ արեւուն ճա-
ռագայթները ցոլացընելով՝ ժամ ժամուան
վրայ նորանոր գեղեցիկ տեսարաններ կը
ներկայացընէր:

Արևմուտքի ժամանակ՝ արևուն վերջին պե-
ղին ու ոսկեզոյն ճառագայթները կարծես
թէ լճին վրայ ծիրանիէ մոգական վարագոյր
մը կ'իջեցընէին, ուր ճերմակ առագաստնե-
րով նաւակները մարգուս երևակայական մը-
տածութենէն նման կ'անցնէին ու կը զառ-
նային:

Կիրակի գեղեցիկ իրիկուն մը՝ Թովմաս
ու Վարդուհին լճին եզերքը կանանչներուն
վրայ նստեր էին. Վարդուհին Աստուածա-
շունչ կը կարդար. մէյ մ'ալ դիպուածով Աս-
տուածաշունչին մէջ այս խօսքը կարդաց. Ե-
ւս տեսի զծով բիւրևղեակս խառնեալ ընդ
հուր:

— Նայէ, ըսաւ, Թովմաս, այս լճին
պէս:

— Ինչ կ'ըսես, հարցուց Թովմաս:

— Ձի՞ս տեսներ, պատասխանեց Վար-
դուհին, մատովը լիճը ցուցընելով. ահա
կրակով խառնուած ապակիէ ծովը:

— Իրաւ է, ըսաւ Թովմաս, ու սկսաւ
երգել.

Ո՛տաշր՝ դարձեալ ինձ ի բերս առաւօտուս
Դիմել յերկիր ի Քանաանս,
Ընդ կապուտակ զբաստրոնց եւ ոսկեձեւ
Երթալ ի նորն Երուսաղէմ:

— Աս նոր Երուսաղէմն ուր է, հարցուց
Վարդուհին:

— Ո՛հ, երկինքը, օրիորդիկ, ամպերէն
վեր:

— Կարծես թէ ես ալ կը տեսնեմ, ըսաւ
Վարդիկ: Ամպերուն մէջ նայէ, աչքիս մար-
գարտէ գոներ կ'երևան. իսկ անկէ անդին,
ալ անդին ամէն բան ոսկիէ է:

Թովմաս ան տաեղը հետագայ երգն եր-
գել սկսաւ.

Գեղաձաձանչ անդ հոգեաց դիտեմ լզպարս
Գերաշխարհիկ փայլեալ ի փառս.
Սպիտակազգեացք ձեռներով կրկեն ի բռին
Ըղձալիական արմաւենիին:

— Թովմաս, ես զանոնք տեսեր եմ, ը-
սաւ Վարդուհին:

Զարմացաւ Թովմաս և ոչ ալ կար-
մացաւ: Թէ որ Վարդուհին իրեն ըսէր Թէ
երկինք գնացեր եմ, ինքը շատ դժուարու-
թիւն պիտի չունենար հաւատալու:

— Այս երանելեաց գասը ես երբեմն
քունիս մէջ կը տեսնեմ, կրկնեց Վարդու-
հին, ու աչուընեն դէպի երկինք յափշտա-
կուեցան, ու քիչ տակէն երգին վերջին
տունը կրկնեց.

Սպիտակազգեստը ձեռնով կ'երթայ ի դուռն Ըզյաղրաման արնաւաճառին:

— Թովմաս, ըսաւ, ես ալ հոն պիտի երթամ:

— Ո՛ւր, օրիորդիկ:

Վարդուհին ոտք ելաւ ու ձեռուընները պէսպէս երկինք վերցուց:

— Չո՛ւն, հոն, ըսաւ, ուր որ երանելիք կը բնակին:

Թովմասին սիրտը կարծես թէ սուր մը խոթեցին: Վարդուհին վեց ամսէ ի վեր կը հիւծէր կը մաշէր, շուտ կը հոգնէր, շունչը կը բռնուէր, ու կարմրուկ երեսները գեղնիլ սկսեր էին, և Թովմաս սկզբան չէր անգրադարձած: Վարդուհիին այս խօսքը սրտին մէջ տեղիք ըրաւ, ու անկէ վերջը անոր օրէ օր ակարանալը աւելի աչքին կը զարնէր: Լսեր էր Օֆելիայէն որ տղաք հազ մը կ'ունենան որ շատ վտասակար է. Վարդուհին ալ չկրմրթիւն ունէր, բայց խեղճ սէր բոլորովին անոր անուշ խօսակցութեանց խելքը տուած ըլլալով չէր խմացած:

Եղած են արդեօք Վարդուհիին պէս աղջիկ: — Եղած են, բայց իրենց անունը միայն իրենց դերեզմաններուն վրայ կը յիշուի. անոնց քաղցր խօսակցութիւնները, անուշ նայուածքը, ոսկեղինիկ գանձ մը պէս մարդուս սրտին մէջ կը պահուին կը ճնան: Քանի՛ քանի՛ ընտանեաց մէջ պէս կը լսուին մեռած պնացած աղջց անուշ գովասանքները: Կարծես թէ Աստուած կարգ մը գրեր է որ հրեշտակաց խումբ մը իրենց կենաց գարունն այս աշխարհիս մէջ անցընեն, ու ամենակարծր սրտերն ալ կակղցընեն: Ո՛րչափ ազգու, սրչափ անուշ կաւ գայ պզտիկ աղջ մը՝ իրեն հասակէն վեր ըրած խօսակցութիւնն ու գոզալ կերպը. կարծես թէ երկնային կենիք մ'ունի ճակատը, և իր աչուըներն անմահութեան լոյս մը կը ծագեն:

Այսպէս ես գուն ալ, ո՛վ բարեհանուկ և գոզալիկ Վարդուհի, ո՛ գեղեցիկ առաջ երկնից. դու գէպի արեւմուտքդ կը խոնարհիս ու քու հայրենիքդ կը հրաւիրուիս, բայց գքեզ սիրողները գեռ չեն խմանար:

Թովմասին ու Վարդուհիին խօսակցութիւնն ընդմիջեցաւ. Օֆելիա Վարդիկը ներս կը կանչէր, որ երեկոյեան ցօղէն չվտասուի:

Երկուքն ալ աճապարեցին ու տուն դարձան:

Օֆելիա Նոր–Ազպիա շատ անգամ հիւանդացած եղած ըլլալով՝ աղէկ կը ճանչ-

նար այն վտանգաւոր ու ծանրաքաշ հիւանդութեան նշանները, որ ինչ և իցէ մարդկային հնարքներէ չյաղթուելով՝ կամաց կամաց իր փափկասուն օրսերը գերեզման կը տանի իրենց ծաղիկ հասակին մէջ։

Վարդիկին չոր հազը ու օր օրուան վրայ տկարանալը և վրան եկած ջերմութիւնը տեսնելով՝ կասկածիլ սկսեր էր Օֆելիա, և իր կասկածը Մէն–Բլէրին ալ յայտնեց. բայց անիկայ բոլորովին անհիմն ցըցուց իր կասկածը։

— Ինչ տխուր գուշակութիւններ կ'ընես, կ'ըսէր, չ'ես տեսներ որ Վարդուհին երթալով կ'երկլննայ. աղաք հասակ նետելու ժամանակ բնականաբար քիչ մը տկար կ'ըլլան։

— Բայց հազն ինչ կ'ընես...

— Այն հազը բան մ'ալ չի նշանակեր. թերևս քիչ մը պաղ առած ըլլայ։

— Ելիզա Յովհաննայեն, Հելինէէն, Մարիամին և ուրիշներուն հիւանդութիւններն ալ հազով սկսան։

— Ո՜հ, պարապ տեղը այս ձախորդ խօսքերով մի երկնցներ։ Կանայք քանի որ կը պառաւենան՝ կը սկսին այնպիսի խոհեմութիւն մը տառնալ՝ որ աղայ մը հազալու

կամ փռնգալու ըլլայ՝ վրան կը սկսին հազար ու մէկ կասկածներ ընել ու մինչև մինչև ալ կը վճռեն թէ պիտի մեռնի։ Դառնայէ որ իրիկուան տասն գուրս չելլայ որ պաղէն չվնասուի, և շատ ալ չխաղայ, ան տասն աղէկ կ'ըլլայ։

Մէն–Բլէր այս խօսքերս ըսաւ, բայց ներսէն անհանգստութիւն մը զինքն առաւ։Ամէն օր կը պիտէր Վարդուհին, բայց գեռ մինչը պրեր էր որ ան հազը տղոց սովորական տատմոքսի աւրուածութենէ առաջ կուգայ։ Ամէն օր հետը մէկտեղ գուրս կը հանէր կը քալցընէր, ու երբեմն երբեմն զօրացուցիչ բաներ ալ կը բերէր, բայց միշտ լսելով որ — Զէ թէ հիւանդ է, այլ գինքը հիւանդութենէ պահելու համար են այս դեղերը։

Վարդուհին վրայ ամէն բանէն աւելի զգալի էր օր օրուան վրայ մարքին բացուիլը. և երբեմն այնպիսի ծանր կերպով խօսքեր բերնէն կը հանէր՝ որ Մէն–Բլէր սրբոտին այլայլութենէն կը դողար։ Աէրն ու գըթութիւնն՝ աղջկան սրտին բնական առաքինութիւններն էին, առէպ բնական ազդեցութեամբ խօսքեր կ'լսէր. բայց վերջերը սկսեր էր նախատեսութիւններ ալ ընել։ Առաջուց

շատ անգամ կ'երթար Դօրսիին և ուրիշ ան տղոց հետ կը խաղար, բայց անկէ վեր- ջը՝ աւելի կը կենար կը նայէր, երբեմն մին- չև կէս ժամ կը կենար ու զուարճանալով մը Դօրսիին ծպրտածու շարժմունքները կը պիտէր. մէյմ՛ալ յանկարծակի երեսին գոյնը կը նետէր, աչուըները կը մթըննային, ու խելքը ուրիշ մտածութեանց կ'երթար:

Օր մ՛ալ մօրը հետ խօսակցելու ժամա- նակ ըսաւ.

— Մայրիկ, ինչո՞ւ մեր գերիներուն կար- պալ ու զրել չենք սովրեցըներ:

— Ինչ զարմանալի հարցմունքներ կ'ը- նես. սովորութիւն չկայ, անոր համար չենք սովրեցըներ:

— Ինչո՞ւ սովորութիւն չէ եղած:

— Վասն զի այդ մարդկանց կրթութիւն հարկաւոր չէ. թէ որ բան սովրին՝ ալ չեն աշխատիր, անոնք աշխատելու համար աշ- խարհք եկած են:

— Բայց Աստը Գիրք կարդալը պարա- քերնին է, որպէս զի Աստուծոյ պատուի- րանքները գիտնան:

— Թող ուրիշի կարդացընել տան:

— Իրենք իրենցմէ աղանց ուրիշի կա- րօտութիւն ունենալու կարդան՝ միթէ աւելի աղէկ չէ՞:

— Դու այս ինչ կարգէ դուրս աղջիկ մ'ես, Վարդիկ:

— Հապա հօրաքոյրս Օֆէլիա՝ Դօրսիին կարդալ գրել սովրեցուց:

— Ահա նայէ թէ անիկայ ինչ օգուտ քաղեց: Ես գէթ Դօրսիին պէս գէշ արարած մը չեմ տեսած:

— Իսկ խեղճ Մամմին, որչափ կ'ուզէ Աւետարան կարդալ ու չի կրնար. որչափ գոհ կ'ըլլար թէ որ կարենար ինքիրմէ քիչ մը կարդալ. ինչ պիտի ընէ երբոր ալ ես չկարենամ կարդալ:

Մարիամ որ գարան մը կը խառնէր, գարձաւ. — Դու Վարդուհի, ըսաւ, օր պի- տի գայ որ գերիներուն հոգեւոր գիրք կար- դալը և ոչ մարդէդ պիտի անցընես. չեմ ը- սեր թէ հիմակուան բրածդ գէշ բան է, եր- բոր առողջ էի՝ ես ալ կ'ընէի. բայց երբոր ընկերութեան մէջ մտնելու համար ինքզինքդ մտածելու հետ ըլլաս՝ ալ աւելի չես ունե- նար: Նայէ աս զարդերը, երբոր մեծնաս ու ընկերութեանց մէջ մտնես, ան աւելի ա- սոնք քեզի պիտի տամ. ես գասոնք առջի անգամ պարի գնացած ժամանակս գործա- ծեցի, և շատին ալ աչքին զարկաւ:

Վարդուհի ծանրագին զարդարանքներէն

մէկ քանին ձեռքն առաւ, ու պաղ աչքով մը դիտեց։

— Ձի՞ս զմայլիր այս ազնիւ քարերուն դեղեցկութեան, հարցուց Մարիամ։

— Շատ բան կ'արժին, մայրիկ։

— Ի՞նչ ըսել է. իմ հայրս ասոնք Գաղղիայէն բերել տուաւ, և շատ ուզի ալ նըստան մեզի։

— Երանի՛ թէ աս քարերն իմ ուզածիս պէս կարենայի գործածել։

— Ի՞նչ կ'ընէիր։

— Կը ծախէի, ու ազատ գաւառներու մէջ երկիր կը գնէի, և մեր գերիներն ալ հոն կը տանէի, վարպետ կը բռնէի որ իրենց կարպալ ու գրել սովրեցընէ։

Մարիամ բարձրաձայն ծիծաղեցաւ։

— Դու կրթարան կ'ուզես հաստատել, հա՛, շա՛տ բան. հարկաւ դու այն ոլորմելիներուն նուագարան զարնել և թաւշի վրայ բանիլ ալ պիտի սովրեցընես։

— Ես անոնց հոգևոր գիրք կարպալ և իրենց եկած նամակներուն պատասխանը գրել կը սովրեցընեմ, բսաւ համարձակութեամբ վարդուհին։ Ի՞նչ ցաւալի բան է կարպալ ու գրել չգիտնալը. Թովմաս ու Մամիկ և ուրիշներն ալ կարպալ գրել չգի-

տնալուն համար միշտ ցաւի մէջ են, ես ալ կարդալ ու գրել չգիտնալը շատ գէշ բան կը դատեմ։

— Վարդիկ, դու դեռ տղայ ես, այս բաներուս խելքդ չի հասնիր. այս պարապ խօսակցութիւններով ալ գլուխ կը ցաւցընես։

Մարիամ երբոր իր միտքը՝ չուզած բաները խօսէին՝ մէկ հատիկ պատճառ գլխուն ցաւը կը բերէր, որ լռեցընէ խօսողները։ վարդուհին մէկէն խուցէն դուրս ելաւ, բայց մօրը խօսքին չհայհոյեց՝ մէկ կողմանէ Մարիամին կարպալ սովրեցընելը ձեռքէ չթողուց։

ԳԼՈՒԽ ԻԳ.

Գրիգորիկ

Նոյն տարին ամառուան վերջերը Աչֆէլէրի եղբայրը Ալիբեա՝ իր անդրանիկ որդուով, որ տասուերկու տարեկան կար, Բոնշարդէն լճին քով եղբօրը ամարաստանը եկաւ՝ քանի մ'օր մէկտեղ անցընելու։

Այս երկուօրեակ եղբայրները բնութեամբ բոլորովին հակառակ էին իրարու, բայց այ-

սու ամենայնիւ մէկմէկու հետ կարդէ զուրս ընտանութիւն ունէին: Թէ մէկ մէկ առած՝ պարահէզը կը քալէին. Օզոսանոս կապոյտ աչուկ, շէկ մազերով, զուարթ ու ազնուական կերպ մ՚ունէր. իսկ Ալփրեա կրակոտ, ուժով, սեւաչուկ ու յաղթանդամ կերպարանք մ՚ունէր. երկուքն ալ մէկմէկու ընծայ չէին հաւնիր ու կը ծիծաղէին մէկմէկու վրայ, բայց մէջերնին ոչ երբեք կռիւ կամ հակառակութիւն հանդիպած էր:

Իսկ Ալփրեային մեծ սրտին՝ որ Գրիգորիկ կը կոչուէր, կրակոտ և աշխոյժ տղայ մ՚էր: Վարդուհիին հետ առաջին անգամ սեսնուելուն՝ սիրալը անոր հետ կապուեցաւ:

Վարդուհին տղուոր ճերմակ մարուկ մ՚ունէր, հեծնելու շատ վարանոտ. Թովմաս գնաց ասոնց առջեւ բերաւ. անգիէն նայիս Գրիգորիկին պզտիկ գերին ալ անոր արաբացի աշխոյժ ձին բերաւ:

— Ինչ է աս, Տոռոյ, ըսաւ Գրիգորիկ գերիին, այս առաւօտ ինչո՞ւ ձիս չես մաքրած:

— Մաքրեցի, պատասխանեց գերին վախնալով մը, չեմ գիտեր ինչպէս նորէն այդչափ փոշի նստեր է վրան:

— Զայրոյդ քաշէ՛, թշուառական, պոռաց բարկութեամբ խարազանը ձեռքը. այդ ինչ համարձակութեամբ խօսիլ է:

Խեղճ սեւուկը որ գիտցիկ տղայ մ՚էր այլայլեցաւ. կարծես թէ երակներուն մէջ ճերմակի արիւն կար, վասն զի երեսները մէկէն կարմրեցան:

— Պարոն Գրիգորիկ ... ընկերուն չհնազ, Գրիգորիկ խարազանով քթին բերնին զարկաւ, ու վերջը ձեռքէն բռնեց չարքել առաւ ու անխնայ ծեծեց:

— Գնա՛ հիմայ սովրէ ինծի պատասխան տալը՝ անպիտան շուն, ըսաւ. տար սա ձին ու նորէն մաքրէ:

— Պարոն, ըսաւ անգիէն Թովմաս, կարծեմ խեղճը կ՚ուզէր ըսել թէ ձին կրակոտ ըլլալով՝ ախոռէն դուրս ելլելու ատեն գետինը գլորեցաւ ու բոլոր փոշոտեցաւ: Ես այս առաւօտ տեսայ որ կը մաքրէր:

— Դու ալ լեզուդ քիզի քաշէ, պատասխանեց Գրիգորիկ, ու երբոր քիզի բան մը հարցընեն՝ ան ատեն խօսէ:

Վերջը Վարդիկին քովէ գնաց:

— Շատ կը ցաւիմ, սիրելի, ըսաւ, որ սա անպիտան տղուն պատճառաւ այսչափ սպասեցընել կու տամ: Մինչեւ որ անիկայ պատրաստ՝ մենք հոս նստինք .... բայց ինչ ունիս, ախուր կ՚երեւաս ...

— Այլ ինչ անգութ կերպով կը վա-
րուիս խեղճ Տոռոյին հետ։

— Անգութ ... ինչ ըսել է անգութ, սի-
րելի վարպետ։

— Քանի որ այլ կերպն ունիս, չեմ ու-
զեր որ ինծի սիրելի վարպետ կանչես։

— Սիրելի, դու աս Տոռոն չես ճանչ-
նար, իրեն հետ վարուելու մէկ հատիկ կերպն
աս է. ամէն անգամ ինքզինքդ արդարացը-
նելու պատճառանք մը, սուտ մը կը գտնէ.
և թէ որ չլռեցընեմ՝ խօսքը լմընցընելիք
չունի. հայրս ալ աս կերպս միշտ կը բռնէ։

— Թովմասը քեզի չըսա՞ւ որ պիպուածով
եղած բան է. Թովմաս ոչ երբեք սուտ կը
խօսի։

— Ուրեմն այլ ինչ կարգէ դուրս սեւ մ'է
եղեր Թովմասը. բայց Տոռոն ճշմարիտ
խօսելէն աւելի սուտ կը խօսի։

— Դու զինքը վախցընելով ու այդպիսի
կերպով հետը վարուելով՝ անոր սուտ ըսե-
լուն պատճառ կ'ըլլաս։

— Վարպետ, կը տեսնեմ որ դու Տո-
ռոյին վրայ կարգէ դուրս հոգ մը կը ցու-
ցընես. այդ բանդ աչքիս աղէկ չի զարներ։

— Խեղճը զուր տեղը ծեծեցիր։

— Քանի օր է որ ծեծի արժանի բաներ

կ'ընէր ու չէի ծեծեր, աս անգամ անոնց
տեղը Թող համարի։ Տոռոյ չար ազայ մ'է,
ծեծ պէտք է անոր. բայց որովհետեւ քեզի
վշտի պատճառ կ'ըլլայ, ա՛լ քու պիտցդ
մէյմ՛ալ չեմ ծեծեր։

Վարպետին ասով գոհ չեղաւ, և զուր տե-
ղը երկայն բարակ աշխատեցաւ Գրիգորիկին
իր միաքը բացատրելու։ Մէյմ՛ալ Տոռոն՝
ձին մէկտեղ՝ վրայ հասաւ։

— Ապրիս, հիմայ մաքուր է, ըսաւ քիչ
մ'անուշ կերպով. երթանք, օրիորդին ձին
բռնէ՝ որ գինքը վրան հեծցընեմ։

Տոռոյ մէկէն հնազանդեցաւ, ու ձիուն
երասանակէն բռնեց. բայց աչուըները լե-
ցուած էր, կ'իմացուէր թէ խեղճը շատ լա-
ցեր էր։

Գրիգորիկ շատ ճարտարութեամբ վարդու-
հին ձիուն վրայ նստեցուց, և երասանակն
ալ ձեռքը տուաւ։

Վարդուհին երբոր ձիուն վրայ հեծաւ՝ դէպ
ի Տոռոյին կողմը գառնալով,

— Ապրիս, ըսաւ, շատ շնորհակալ եմ
ըրած ծառայութեանդ։

Տոռոյ ապշած՝ աղջկան երեսը նայեցաւ
ու աչուըներէն արցունք սկսան գալ։ Գրի-
գորիկ աղջիկը հաճեցընելու մտքով՝ Տոռոն

բովը կանչեց ու ձեռքը քանի մը սաակ վրաւ որ երթայ ուզածը գնէ, ու ինքը վարպետին հետ մէկտեղ ճամբայ ելաւ։

Տոտոյ երկայն առնն առնոց նայելէն կը նայէր. աչոնցմէ մէկը սաակ սուեր էր իրեն, իսկ մէկալը անուշ խօսք մը զուրցեր էր, որ աւէն բանէ աւելի կ'արժէ։ Խեղճը քանի մ'ամիս էր միայն՝ որ մօրը քովէն բաժնուեր էր. Ալիբեա աս աղուն գեղեցիկ կերպարանքին հաւնելով գներ էր, ու Գրիգորիկին ծառայութեան տուեր էր։

Տոտոյին ձեռ ուտէն ու վարպետին զանիկայ պաշտպանելը՝ պարտէզին մէկալ անկիւնէն տեսեր էին Օզոսանոս ու Ալիբեա։ Օզոսանոս նեղանալէն կարմրեցաւ, բայց իրեն սովորական կծու և անհոգ կերպովը,

— Ա՛յս է, ըսաւ, ձեր սուած հասարակապետական ըսուած պատիարակութիւնը։

— Ինչ ընեմ, պատասխանեց Ալիբեա, մէյմը որ Գրիգորիկին գլուխը տաքնայ՝ ինքզինքը չի կրնար բռնել։

— Դու ալ կարծեմ անոր ըրածներուն հաւնիլ կը ցուցընես, վրայ բերաւ Օզոսանոս։

— Դէմ ալ չեմ կրնար գնել. այնպիսի բարկացող բնութիւն մ'ունի՝ որ ես ալ և

մայրն ալ չենք կրնար զինքը սանձել։ Բայց Տոտոն ալ զարմանալի բնութիւն մ'ունի որ ծեծէն ամենեւին չ'առնուիր։

— Գրիգորիկ քու կերպերէդ կը սովրի աւէն հասարակապետական վարպետութիւնները, որոնցմէ մէկին ալ է. Աւելի վարդիկ ի բեւ հաւասար ու ազատ կը ծնանիին։

— Ապրի՛ս ... պատասխանեց Ալիբեա, այդ սկզբունքները քանի մը գաղղիացի շառաչօսներու խօսքերն են, որ շատ ծագրելի են. և պէտք է մեր մէջէն այդպիսի սկզբունքները վերցընել։

— Ինծի ալ այնպէս կ'երեւայ, պատասխանեց Օզոսանոս՝ նշանակական կերպով մը Ալիբեային երեսը նայելով։

— Վասն զի որոշ ու յայտնի գիտնք որ մարդիկ ի բնէ ազատ ու հաւասար ծնած չեն. ինծի կ'երեւայ թէ հարուստներն, իմաստուններն ու քաղաքականացեալ մարդիկ միայն պէտք է հաւասար իրաւունք ունենան, չէ թէ այդ անպիտան խառնիճաղանձը։

— Ըսածդ ալէկ է՝ թէ որ կարենաս միշտ քու կարծեացդ հաւանեցընել այդ խառնիճաղանձը. բայց գիտնաս որ խառնիճաղանձ ըսածդ Գաղղիոյ մէջ իրենց իրաւունքն առաջ տարին։

— Մարդուս հաստատ ու անփոփոխ իր խօսքին վրայ կենալն ալ վարպետութիւն մ'է, ինչպէս որ ես կ'ընեմ. նուաճելու է, ճզմելու է զանոնք, ըսաւ Ալիբեա՝ ոտքը գետին զարնելով, կարծես թէ ոտքին տակը մէկը կը ճզմէր:

— Երբոր խառնիճափաղձը մէյմը ոտք եղէ՝ հանդարտեցընելն անկարելի բան է, ըսաւ Օգոստինոս. միտքդ բեր Ս. Տոմինիկոս[1] կղզւոյն մէջ հանդիպածը:

— Մենք մեր երկրին մէջ խռովութեան պատճառն առնելը գիտենք. պէտք է որ ամէն կերպով պէտք կենանք հիմակուան նորելուկ ընդհանուր խենթութեան, որ սեւերը պատիարակելու է, կ'ըսեն. ոտորին աստիճանի մարդիկ պէտք չէ որ կրթուին:

— Ո՛րչափ ալ պէտք ճնշաս, կամ մէկ կամ մէկալ կերպով անոնք տեսակ մը պատիարակութիւն կ'առնուն: Մեր հիմակուան կերպով՝ անոնք բոլորովին կը բարբարոսանան. մենք անոնց վրայէն մարդկութեան հետքն ալ մեր աս վարմունքովը կը ջնջենք,

1· Ս· Տոմինիկոս կամ Հայիպ կղզին՝ Ամերիկայի Մեծ Անդիլեան կղզիներէն մէկն է. անուանի է կըղզւոյս գերեզմ ապստամբութիւնը. որ 1791ին պէտքանց խռովութիւն հանեցին ու բոլոր եւրոպացիները Թրէ անցուցին:

որով կամաց կամաց գազան պիտի պառնան, և Թէ որ օր մը ապստամբին՝ այդ գազաններուն դէմ մենք ինչ պիտի կարենանք ընել . . .

— Այդ ատոիճանին չենք հասնիր, պատասխանեց Ալիբեա:

— Տեսնենք . . . . շագէշարժ մեքենան բոլնկցուր, ապահովութեան կափարիչները գոցէ՛, ու դու ալ եղիր վրան նստէ, նայինք ան ատեն ինչ կ'ընես:

— Շատ աղէկ, տեսնենք ... քանի որ կաթսաներն ամուր են ու մեքենան աղէկ կը քալէ՝ ես ապահովութեան կափարիչներուն վրայ նստելու չեմ վախնար:

— Լուդովիկոս ԺԶի ատենուան Գաղղիոյ ազնուականներն ալ նոյն բանը կ'ըսէին. կան մարդիկ որ հիմայ ալ նոյնպէս կը մտածեն. բայց օր մ'ալ երբոր կաթսաները ճաթին՝ ան ատեն կը տեսնենք Թէ ինչ կ'ըլլաք, ամէնքնիդ մէկէն օդը կ'եղլէք:

— Աւուրդ յայտնացիր, ըսաւ ծիծաղելով Ալիբեա:

— Նորէն կը կրկնեմ, Ալիբեա, հիմակուան ժամանակս ժողովրդեան ապըստամբիլը բնութեան օրինաց ուժ մ'ունի. քչի ատենէն վարի ատոիճանի մարդիկ ազնուականներէն վեր պիտի ելլեն:

— Օգոստինոս, դու կարմիր հասարակապետական ես. ինչո՞ւ ժողովրդեան արիւն չեղար, այլ պաշտօնեի մէջ մեծ անուն կրնայիր հանել: Յուսամ որ այդ քու խառնիճաղանճիդ յաղթանակելուն չեմ հասնիր:

— Խառնիճաղանճ ըսէ, ինչ կ'ուզես ասնուանէ, բայց օր մը ձեր կառավարը պիտի ըլլայ. և ան աւեն գուք ձեր հիմակուան սերմանածը պիտի հնձէք: Գաղղիոյ ազնուապետութիւնը Սան-Քիւլոթ ժողովուրդ մ'ուզեց կառավարել, բայց ինքն անոնցմէ կառավարուեցաւ: Հայիպիի ժողովուրդը ...

— Այդ անպիտան Հայիպիի ժողովրդեան վրայ խօսք մի ըներ: Ս. Տոմինիկոսի ճերմակները թէ որ Անկլո-Սաքսոն ցեղէն ըլլային՝ այդ բառերը չէին հանդիպիր. Անկլո-Սաքսոն ցեղն աշխարհիս տիրելու համար եղած է ու պիտի տիրէ:

— Բայց ինձի կ'երեւի թէ մեր գերիներուն երակներուն մէջ ալ քիչ մը Անկլո-Սաքսոնի արիւն կը քալէ. գերիներուն շատերը որ ափրիկեցի ցեղէ առաջ եկած են՝ միայն բանի գործի մէջ իրենց տաքութիւնին պահած են: Թէ որ Սուրբ Տոմինիկոսի կղզւոյն պէս հոս ալ մէյմը ապստամբութեան ձայն մ'ելլէ՝ ան Անկլո-Սաքսոնի ցեղը պիտի ըլլայ՝ որ խռովութիւնը առաջ պիտի տանի. ան ազաքը որ հօր կողմանէ ճերմակներու խառնուրդ են՝ թող պիտի չտան որ ալ գիրենք ծախեն ու գնեն, և պիտի ապստամբին ու իրենց հետ մէկտեղ նաեւ իրենց մայրերուն ցեղն ալ ազատ պիտի հանեն:

— Ինչ գուբ ու խենթ խօսքեր են:

— Ես կարդացած եմ, պատասխանեց Օգոստինոս, որ ինչպէս եղաւ Նոյի օրերը, հիմակ ալ նոյնպէս պիտի ըլլայ. կ'ուտէին, կը խմէին, կը կարգուէին, մինչեւ ան օրը՝ որ Ջրհեղեղն եկաւ և զամէնքը ջնջեց:

— Օ՛, բաւ Ալիրեա ծիծաղելով, Օգոստինոս, թափառական քարոզիչ մը կրնաս ըլլալ: Ամենեւին մեր վրայ վախ մի՛ ունենար, մենք կարողութիւն ալ ունինք, ուժ ալ: Այս անպիտան ազգը, բաւ ազքը գետին զարնելով, մեր ազքին տակն է, և հոն պիտի մնայ. յուսանք որ մեր վաճառը գործածելու կարօտութիւն չենք ունենար:

— Քու Գրիզորիկիդ պէս պատիւրատուած ազաք աղէկ վաճառ պէտք է պատրաստ ունենան: Ամպոխները շատ անտարբեր ու պաղ արեամբ կը մտածեն, բայց առակը կ'ըսէ. Ո՛վ որ չի գիտեր ինքզինքը

կառավարել՝ զուրիշներն ալ չի կրնար կառավարել։

— Շատ գժուարութիւններ կան, պատասխանեց Ալիբեա մտածելով մը. մեր այս կերպովը շատ գժուար է տղաք դաստիարակելը. ասով մենք ախոյ ազատ համարձակ ճամբայ մը մեր ձեռքովը կը բանանք իրենց, և գժբախտաբար մեր կազմերը ախտերը շատ ճարակած են։ Գրիգորիկ ինծի շատ մտածել կու տայ. աղէկ սիրտ ունի, բայց գլուխը մէյմը որ տաքնայ՝ կայծակի պէս կը բռնկի։ Կը մտածեմ հիւսիսային կազմերը գրկել, ուր ուրիշի խօսքին մտիկ ընելը նոսելուկ բան մ'է, հոն իր հաւասարակից հետ աւելի վերաբերութիւն ունենալով՝ տեսնէ չ'ունենար իրմէ վարի աստիճանի մարդոց հետ սեպհականութիւն։

— Որովհետև դաստիարակութիւնը մարդկային կենաց ամենահարիւրը բանն է, երբոր մեր դաստիարակութեան ոճը պակասաւոր է՝ ըսել է թէ մեր ընկերութիւնն ալ անկարգ է։

— Բայց ան ալ օգուտ մ'ունի. անոյշ տղաք աւելի կարճ կ'ըլլան. և այդ անպիտան սեւերուն վրայ երեւցած գարշելի ախտերը՝ զտղաք անոնց հակառակ առաքինու-

թեանց մէջ աւելի կը կրթեն։ Օրինակի համար, իմ Գրիգորիկս տեսնելով որ գերիներուն բնութեան տարբք մ'է ստախօսութիւնն ու խարդախութիւնը՝ կարգէ դուրս ճշմարտասէր է։

— Այդ մտածութիւնդ ալ քրիստոնէական չեմ կարծել խորհուրդ մ'է դաստիարակութեան վրայ։

— Քրիստոնէական է թէ չէ՝ չեմ գիտեր, այս միայն գիտեմ որ ճշմարիտ է։ Բայց ինչ գուր տեղը խօսակցութիւններս կ'երկարեցնենք. այս նիւթիս վրայ կարծեմ հարիւր անգամէն աւելի խօսեր ենք։ Եկուր քիչ մը նարտ խաղանք։

Երկուքը մէկտեղ վեր եկան, ուր պատուհանի մը վրայ նարտախաղը կեցեր էր. և մինչդեռ խաղալ սկսելու վրայ էին՝ Ալիբեա ըսաւ.

— Հաւատա ինծի, Օգոստինոս, որ եթէ ես ալ քեզի պէս մտածէի՝ բան մը կ'ընէի։

— Կը հաւատամ, որովհետև դու շատ գործունեայ ես. բայց ընելիքդ ինչ է։

— Փորձի համար՝ գերիներէս մէկ քանին կը դաստիարակէի, պատասխանեց Ալիբեա հեգնական ծիծաղով մը։

— Այս խորհուրդս, պատասխանեց Օգե-

Ելէր, անոր կը նմանի՝ որ գերիի մը կռնակը լեռ մը բեռնաւորես՝ ու հրամայես որ շիտակ կենայ. ինչպէս կ'ուզես որ գերիները շակուին՝ քանի որ մարդկային ընկերութեան բեռը վրանին ծանրացած՝ վիրնիք ճզմելու հետ է: Մինակ մարդ մը՝ այդչափ բազմաթիւ մարդկանց ինչպէս կրնայ դէմ դնել: Դաստիարակութիւնն օգտակար ըլլալու համար՝ պէտք է որ աէրութիւնը վրան ձեռք դնէ, կամ գոնէ խել մը մարդիկ մէկտեղ միաբանին որ այնպիսի գործն առաջ երթայ:

Հազիւ թէ խաղն սկսեր էին ու առաջ կը տանէին՝ մէյմ՚ալ ձիերուն ոռքին ձայնը լսուեցաւ:

— Տղաքը գարձան, ըսաւ Օգոստինոս, և մէկէն խաղը ձգեց ոտք ելաւ, ու վազեց Վարպետին օգնելու՝ որ ձիէն վար իջնէ:

Վարպետիին երեսը քիչ մը գոյն եկեր էր ու կը հեւար. հայրը խնդճին կարճ կարճ շունչ առնելը տեսնելով՝ այլայլեցաւ.

— Ա՛յս ինչ է, Վարպետ, ըսաւ, շատ յոգներ ես, ինչո՞ւ ձին կը վազցնես, չե՞ս գիտեր որ քեզի վնաս կ'ընէ:

— Մոռցայ, պատասխանեց աղջիկը, բան մը չէի զգար, կը զուարճանայի ալ, անոր համար թոզուցի ձին որ վազէ:

Օգոստինոս գրկեց աղջիկն ու առաջ տարաւ սրահին մէջ բազմոցի մը վրայ նստեցաւ: Բայց քիչ մ'առնէն հեւալն անցաւ, հօրն ալ սիրտը հանգարտելով՝ մինակ ձգեց գինքը Գրիգորիկին քով ու գնաց:

— Շատ կը ցաւիմ, Վարպետի, ըսաւ Գրիգորիկ, որ հայրս երկու օրէն պիտի երթայ, ես ալ գքեզ երկայն ատեն պիտի չկարենամ տեսնել: Թէ որ քովդ կենայի՝ Տոատյին հետ ազէկ վարուելով՝ զքեզ գոհ կ'ընէի. ես ալ չեմ ուզեր չարչըրկել գինքը, բայց ինչ ընեմ, քիչ մ'անհամբեր եմ: Այսու ամենայնիւ երբեմն երբեմն քանի մը ոտակ ձեռքը գնելով՝ սիրտը կ'առնեմ. նայէ թէ ինչպէս մաքուր ալ հագուեցուցեր եմ: Ձուսամ որ ինքն ալ իր վիճակին վրայ գոհ է:

— Դու քու վիճակիդ վրայ գոհ կ'ըլլայիր, թէ որ քովդ սրտակից մը չունենայիր:

— Բնական է որ չէ:

— Ուրեմն շատ ազէկ. գու Տոատն իր բարեկամներէն բաժնեցիր, հիմայ քովը սըրտակից մ'ալ չունի. ինչպէս ուրեմն կրնայ ինքը գոհ ըլլալ:

— Բայց իմ ձեռքէս ինչ կու գայ. ես իրեն մայրը ինչպէս քովը պարձընեմ. ես

չեմ կրնար զինքը սիրել, և զուրիշն ալ չեմ կրնար զանել որ զինքը սիրէ։

— Ինչո՞ւ դու պիտի չկարենաս զինքը սիրել։

— Ես Տոռոն սիրեմ. անիկայ դու ալ չես ուզեր։ Իրաւ, իրմէ կ'ախորժիմ... բայց դու ալ քու զիրինելդ չես սիրեր։

— Հաւատա ինծի որ ես կը սիրեմ։

— Այդ ինչ նոր բան է։

— Աւետարանը չի՞ ապսպրեր որ մարդիկը սիրենք։

— Մհ, Սուրբ Գիրքը դեռ շատ բան կը զարգէ. բայց դու ալ գիտես, Վարդիկ, որ ոչ ոք կը չանայ զանոնք պահել։

Վարդուհին սկզբան պատասխան չտուաւ ան խօսքին. և քիչ մը մտածելով աղջիկը դարձեալ վերջը՝ ըսաւ.

— Ինչ ալ ըլլայ, կ'աղաչեմ զքեզ, սիրելի, որ Տոռոն սիրես, ու իմ սիրոյս համար անոր հետ աղէկ վարուիս։

— Քու սիրոյդ համար ինչ որ կ'ուզես կ'ընեմ. որովհետեւ քեզի պէս ուրիշ մը չեմ տեսած։

Գրիգորիկ մեծ աշխուժով մ'ըսաւ ան խօսքս, բայց Վարդուհին պարզ կերպով մը պատասխան տուաւ.

— Շատ ուրախ եմ, սիրելի Գրիգորիկ, յուսամ որ խոստմունքդ չես մոռնար։

Նոյն տաեն սեղանի զանգակին ալ զարնելով՝ խօսակցութիւնին կարեցաւ։

ԳԼՈՒԽ ԻԴ.

Ջախող գուշակութիւնք.

Երկու օրէն վերջը Ալիբեա և Օգոստինոս մէկմէկէ բաժնուեցան։ Վարդուհին ալ՝ որ հօրեղբօրորդւոյն հետ իր կարողութենէն վեր շատ ապիս անդին արշաւանքներ ըրեր էր քաշկըռտուելով, կամաց կամաց սկսաւ ուժէ ինկնալ։

Սէն-Քլէր վերջապէս զինջաւ որ բժիշկ կանչուի. մինչեւ ան տաեն զէմ դրեր էր բժիշկ բերելու, վախնալով որ չըլլայ թէ իր սիրուր նախազգացումներն տատուգուին. բայց վարդուհին այնչափ սիրար էր՝ որ երկու երեք օր խուցէն ալ դուրս չկարենալով ելլել՝ բժիշկը կանչուեցաւ։

Իսկ Մարիամ՝ Սէն-Քլէրի կնիկը՝ իր ընտանեկան հիւանդութեանց ուշ գնելով, և ոչ իսկ իմացեր էր իր աղջկան օրէ օր տա-

բանալը. միտքը պրած էր որ ոչ ոք իրեն չափ ցաւ քաշած է, և ոչ ալ կրնայ քաշել, անոր համար ուրիշներուն ո՛ր և իցէ ակաբութիւնը բանի տեղ չէր դներ: Կ՚ըսէր ալ միշտ որ ուրիշները ծուլութեամբ ու վախկոտութեամբ հիւանդ կը ձեւանան, և թէ որ իրեն քաշած ցաւերը իրենք ալ քաշէին՝ ան ատեն կ՚իմանային թէ ինչ տարբերութիւն կայ:

Օֆելիա շատ անգամ փորձեր էր որ ապջկան ակարութիւնը մօրը միտքը խոթէ, բայց կարելի չէր եղած:

— Ես վարդուհիին վրայ պզտիկ ակաբութիւն մ՚ալ չեմ տեսներ, կ՚ըսէր Մարիամ. օրն ի բուն խաղալու ու վազելու հետ է:

— Բայց հազ ունի ...

— Հա՞զ ունի ... հազի վրայ ինծի հետ խօսք մի՛ ընեք: Ես բոլոր կենացս մէջ հազ ունեցեր եմ. վարդիկին տարիքն ունեցած ժամանակս ամէն ոք կը կարծէր որ Թոքացաւ ունիմ. Մամմի գիշեր ցորեկ քովէս չէր բաժնուեր ...: Վարդուհիին հազը բան մը չէ, հազ մի՛ ընեք:

— Բայց երթալով զգալի կերպով ակաբանալու վրայ է, շունչն ալ կարճ է:

— Ես ալ շատ տարի նոյն բանն ունեցեր եմ. ասիկայ չգայլին հիւանդութիւն մ՚է:

— Գիշերները ալ տաստիկ կը քրտնի:

— Տասը տարի է որ ես ալ բոլոր գիշերները քրտինքի մէջ կը լողամ. և երբեմն՝ մանաւանդ թէ շատ անգամ՝ բոլոր վրայի հագուստներս ու սաւաններս այն աստիճանի կը թրջեն՝ որ Մամմի կը հարկադրի զանոնք փոխել որ չորնան: Վարդիկին քրտինքը բան մը չէ իմ քրտնելուս քով:

Օֆելիա տեսնելով որ ալ ճար չկայ զինքն համոզելու՝ խնդ մ՚առնեն լռեց. բայց երբոր վարդիկին ակարութիւնն յայտնի եղաւ և սաստկացաւ ու բժիշկ ալ կանչուեցաւ, նայելով Մարիամ մէկէն լեզուն փոխեց.

Շատ տեսնէ ի վեր ես ալ նոյն բանը կը գուշակէի, կ՚ըսէր. ինչ գժբախտ մայր եմ եղեր, այսչափ քաշածներս բաւական չեն, միթէ մէկ հատիկ սիրելի աղջիկս ալ աչքիս առջեւ գերեզմանն պիտի դնեմ: Ես Մարիամ այս բանն իրեն պատճառանք տեսնելով՝ խեղճ Մամմիին հոգին բերանը բերաւ. ալ ոտքս չէին գիշերը քուն ունէր և ոչ ալ ցորեկը հանգիստ. օրն ի բուն Մարիամ՝ հիւանդ եմ, տակաւ եմ, ըսելով՝ քովէն չէր ուզեր որ հեռանայ, և օր օրուան վրայ ալ կարգէ դուրս անտանելի ըլլալ սկսաւ:

— Մարիամ, սիրելիս, զուր տեղ ինքզինքդ մի չարչարեր այսչափ, ի՛ըսէր Սէն-Բլէր, դեռ ամէն ակնկալութիւն չկարեցաւ։

— Դու մօր մը զգացմունք չես ունեցած, Սէն-Բլէր, և ոչ ալ ունենալիք ունիս. ասոր համար այսօր ալ իմ ցաւս չես կրնար հասկընալ։

— Այդպիսի գէշ գուշակութիւններ մի ըներ. հիւանդութիւնն անբուժելի չէ։

— Ես քեզի պէս անտարբեր չեմ կրնար ըլլալ։ Թէ որ դու չես զգածուած այդպիսի վտանգաւոր վիճակի մէջ տեսնելով մեր մէկհատիկ աղջիկը, բայց ես շատ այլայլութեան մէջ եմ. այնչափ ցաւերուս վրայ այս ալ մեծ հարուած մ'է ինծի։

— Իրաւ է, ըսաւ Սէն-Բլէր, որ Վարդուհին շատ փափուկ կազմուածք ունի. այնչափ շուտ հասակ նետեց որ ուժէ ինկաւ, շատ վտանգաւոր վիճակի մէջ է. և հիմայ ալ ամառուան տաքէն և իր հօրեղբօրորդւոյն հետ ըրած արշաւանքներէն շատ չարչըրկուելով՝ տկարացաւ. բայց բժիշկը յոյս կու տայ զինքը վտանգէն ազատելու։

— Դու ալ ամէն բանին միայն աղէկ կողմը կը մտածես. այս աշխարհիս մէջ մարդ երջանիկ ըլլալու համար՝ անզգայ ըլլալու

է եղեր. իմ զգացմունքս ալ քիչ մը պակաս ըլլար՝ քեզի պէս իմ ալ հոգս չէր ըլլար։

Մարիամ բոլոր անհոգիքն անզգայի տեղ դրեր էր, և ինքզինքն զգայուն ցուցընելու համար՝ անհոգոյ ամէնուն հոգին կը հանէր։ Թէ որ մէկն իր պիտացը պզտիկ խօսք մը բանար անտարբեր բանի մը վրայ, մէկէն կը սկսէր վտնզաւոր անոնց անզգայութեան վրայ։ Խեղճ Վարդուհին ալ քանի որ կը լսէր մօրը այս խօսքերը՝ սաստիկ կը վշտանար, և մօրը իրեն համար քաշածներուն վրայ առատ արցունք կը թափէր։

Մէկ երկու շաբաթէն՝ Վարդիկ քիչ մը վրայ գրաւ, վասն զի այն անսղոքելի հիւանդութիւնը քիչ մը իր ընթացքը պանդաղեր էր և խարեբայ առողջութեան յոյս մը ծագեր էր, ուր անկին գերեզմանն իր բերանը բացեր էր։ Ուստի հորէն առջի առաւօտեան պէս Վարդուհին պարտէզ սկսաւ իջնել, պատուհանն ելլել, խաղալ զուարճանալ. հայրն ալ՝ աղջկան առողջութիւնը տեսնելով՝ ուրախութենէն խելքը կը թռցընէր, ու միաքն ալ գրեր էր՝ որ քիչ առեն աղջիկն իր առջի առողջութիւնը բոլորովին ձեռք պիտի բերէ։

Օֆելիա ու բժիշկը միայն այս առերեսոյթ

առողջութենէն չխաբուեցան. ուրիշ մ'ալ կար՝ որ սրտէն նախազգացում մը կ'իմանար, և նոյն ինքն էր Վարպուհին: Ինչ է այն խազագական ձայնը՝ որ շատ անգամ կ'ազդէ մարդուս հոգւոյն՝ թէ իր այս աշխարհիս վրայ ունեցած պանդխտութեան ժամանակը լրացնալու վրայ է: Աշխոյժ ասիկայ անկեալ բնութեան գազանի բնական զգայութիւն է, թէ հոգւոյն առ անմահութիւն կամակար վիճակը, որ գինքը կը կոչէ: Անշուշտ այս ձայնն էր որ Վարպուհին սրտին խօսեր էր, և կարծես թէ մարդպարէական հոգւով՝ իմացեր էր որ ա՛լ այս աշխարհս իրեն համար չէր, և երկինքն իրեն առնելու բացուած էր: Այս խազագական զգացումը՝ արեւուն յեսին շատոգոյն ճառագայթներուն պէս և կամ աշնանային քաղցր ու պայծառ օրերուն պէս՝ Վարպուհին սրտին մէջ զուարթ խազագութիւն մը ձգեր էր. միայն իր սիրելեաց իրեն համար կրնալու վշտերուն վրայ կը ցաւէր:

Վասն զի ինքը թէ և սիրոյ և խնամոց մէջ մեծցեր էր, և իր չորս բոլորն հազուներն՝ իրը երկնային հոգւոյ մը պէս գինքը կը պաշտէին, և այս աշխարհս իրեն մեծամեծ ակընկալութիւններ կը խոստանար, սակայն ինքն աւելի մեծով կ'ուզէր քան թէ ապրիլ:

Շատ անգամ կարպացեր էր իր ծերունի բարեկամին հետ աստուածային Վարպապետին՝ ազաքն առ ինքն կանչելը, զանոնք սիրելն ու պիրկին առնուելը. անոր համար ինքն ալ իր սրտին մէջէն երկնային փափաքով մը կը բորբոքէր զէպի երկինք թռչելու և աստուածային Վարպապետին պիրկին հանդչելու:

Իր աշխարհիս վրայ ունեցած մէկ հատիկ սէրն՝ իր սիրելիներն էին, մանաւանդ հայրը. և քանի որ կը մտածէր իրեն համար անոր քաշած վիշտերը՝ սիրտը կը կարծրանար: Մայրն ալ կը սիրէր, որ ի բնէ սիրուելու յատկութիւններ ունէր. բայց անոր քանի մը կերպերը քիչ մը աղջկան բնութեան դէմ եկեր էին. այլ այսու ամենայնիւ Վարպուհին՝ մայրս է ըսելով՝ և ոչ պզտի մտածութեամբ մը գինքը մաքէն մեղապերծ էր, և հօրը հաւասար գինքն ալ կը սիրէր:

Ո՜հ, իրեն բարի ու հաւատարիմ գերիներն ալ կը սիրէր, և անոնց վիճակին վրայ կը գթար, և կարծես թէ անոնց լոյսն ու արեգակն էր. գերիներն ալ կերպով մը իրենց թշուառութեան մխիթարութիւն մը գտեր էին: Տղաք սրտմրաբար ամէն բան գիր ի վերանց կը մտածեն, բայց Վարպուհին միտքը կարգէ դուրս բացուած էր. և շուտով

ըմբռնից վերևվաճառութեան չարիքն ու պըժ-
գալի հետեւանքները, որ սրտին մէջ անջնջե-
լի տպաւորութիւն ըրեր էին։ Մասամբ փա-
փաք մ'ունէր բոլոր վերեաց ազատուելուն
ճար մը գտնելու, և իր փափաքին մեծու-
թիւնը կերպով մը հակառակ կու գար իր
մտատագ հաստակին և ակար բնութեան։

Օր մը Թովմասին հետ խել մը Ս. Գիրքը
կարդալէն վերջը, զարձաւ ըսաւ իրեն.

— Հիմայ կ'իմանամ, ազբար Թովմաս,
թէ ինչո՞ւ Քրիստոս մեզի համար մեռնիլ
ուզեց։

— Ինչո՞ւն ...

— Ասոն զի ես ալ նոյն փափաքը կը
զգամ սրտէս։

— Ինչ ըսել կ'ուզես, աղէկ չհասկըցայ։

— Աւելի չեմ կրնար բացատրել. բայց
աս միայն ըսեմ քեզի. միաբդ կու գայ նա-
ւուն մէջի վերինները որ մեզի հետ ճամբայ
ըրին. ինչ խեղճութիւն էր, տղան մայրը
կը փընտռէր, մայրն իր տղաքը, եղբայրն իր
քոյրը, քոյրն ալ իր եղբայրը, էրիկն իր
կինը, կինն ալ իր էրիկը. և վերջը երբոր
խեղճ Բրիւ ապշային տղոմելի մահն ալ լսե-
ցի, սրտես տատուկ փափաք մ'եկաւ՝ որ
մեռնիմ անոնց համար, թէ որ կարելի է

իմ մահուամբս վիրենք իրենց թշուառութե-
նէն ազատել։ Իրաւ կ'ըսեմ, ազբար Թով-
մաս, թէ որ ձեռքս ըլլար՝ իրենց համար
սիրով իմ կեանքս կը պնդի։

Աս ըսելով՝ իր պզտի վառուժ ձեռուընե-
րը Թովմասին ձեռացը վրայ պրաւ։

Թովմաս ալ ապշած ու զարմացած՝ երեսը
կը նայէր, և երբոր հայրը ապշիկը կանչե-
լով՝ վարդիկ իր քովէն հեռացաւ, Թովմաս
եաեւէն նայելով՝ կուշտ մը արցունք կը թա-
փէր։

— Անօգուտ չանք է ըրածնիս, ըսաւ
հայրը քիչ եաքը Մամմիին, վասն զի վար-
դուհիին ճակատը կարծես թէ աստուածային
կնիք մը տպաւորուած է։

— Ես ալ միշտ նոյն բանը կ'ըսէի, պա-
տասխանից հառաչանօք Մամմի՝ ձեռուըները
դէպի երկինք վերցընելով. ինչն այս աշխար-
հիս համար եղած չէ, ես շատոնց խորին
խորհուրդներ կը կարդայի իւր աչաց մէջ.
ես որչափ առաջ ըսի խաթունին, նայէ հի-
մայ ըսածներս կը ճշմարտին, հիմայ ամե-
նուն ալ աչքին սկսաւ զարնել ...։ Խեղճ
գառն օրհնեալ։

Վարդիկ նոյն տեղն վրայ հասաւ։ Աբեւը
որ աղջկան եկած կողմէն կը մտնէր՝ իր վեր-

Չին ճառագայթներով՝ աղջկան չորս կին լուսաւոր պսակ մը ձեւացուցեր էր. Վարպետ՝ իր ճերմակ հագուստներով, փայլուն աչուըներով ու նազելի քալուածքով կարծես թէ յաւերժահաս մ'էր, արեւուն ճառագայթներէն զատ եղած, որ օրուան, ճշ, նաեւ իր կենացը վերջին աղջոյնը տալու կու գար...:

Սէն-Բլէր Վարպետին համար պզտիկ արձան մը գներ էր, ուսոի կանչեց որ իրեն ցուցընէ. բայց ներս մտածին պէս՝ աղջկան անոքն իրեն սրտին վրայ ցաւալի տպաւորութիւն մ'ըրաւ: Ցեսակ մը սասոիկ՝ բայց միանգամայն վաղանցուկ գեղեցկութիւն մը կայ, որ մարդ չի կրնար տանիլ անոր տեսքին:

Սէն-Բլէր գիրկն առաւ աղջիկը ու սըրտին այլայլութենէն ըսելիքն ալ մոռցաւ.

— Վարպիկ, այսօր ազէկ ես, այնպէս չէ՞, ըսաւ:

— Հայրիկ, պատասխանեց Վարպուհին ծանրութեամբ, շատ տաեն է որ հրամանքիդ հետ քանի մը խօսելու բաներ ունէի, ու հիմայ կ'ուզեմ ըսել, քանի որ գետ աւելի չեմ ակարացած:

Սէն-Բլէր զոզաց: Վարպուհին՝ հօրը ձեռքան վրայ ևւս նստաւ, ու գլուխը կուրծքին կռմնցընելով ըսաւ.

— Ջուր տեղ, հայրիկ, վրաս շատ խըռնամբ կ'ընէք. ձեռքէ անպարձ բաժանման վայրկեանս երթալով կը մօտենայ. ես պիտի երթամ ու ալ պիտի չդառնամ:

Ա՜յ ըսաւ ու սկսաւ լալ...:

— Ո՞հ, սիրելի Վարպիկ, ըսաւ Սէն-Բլէր զոզալով, բայց չկանալով իր զգացմունքը ծածկելու. այսօր չգիրգ տաք եղեր են ու սրտի կտրտածութիւն մ'ունիս. պէտք չէ այդպիսի տխուր մտածութեանց տեղիք տալ: Նայէ նայէ, քեզի համար արձան մը գնեցի...:

— Չէ, չէ, հայրիկ ըսաւ Վարպուհին, և ոչ իսկ արձանին վրայ աչքը դարձուց. մի խռովիր, ես լաւ չեմ, ազէկ դիտեմ, և քիչ տաեն պիտի երթամ ասիկ.... ոչ չգիրս տաք եղած են և ոչ սիրտս կոտրած է: Թէ որ քու վրադ, հայրիկ, ու բոլոր իմ սիրելիներուս վրայ մտածմունք չունենայի՝ շատ աւելի երջանիկ կ'ըլլայի հիմայ և ալ աւելի սիրով կ'երթայի...: Ես շատ կը փափաքիմ երթալու...:

— Ա՜հ, սիրելի, ուսկից ալ այդ տխուր մտածութիւնները քու խեղճ պզտիկ սրտիդ վրայ տիրեցին. քեզի ինչ պակաս է ուրախ ըսաւելու ու երջանիկ ըլլալու:

— Ես աւելի կը փափաքիմ շատ մը եր-
կինք երթալու. բայց իմ սիրելեացս համար
կ'ուզեմ քիչ մ'ալ այս աշխարհիս վրայ կե-
նալ: Սակայն հոս շատ բաներ կան որ ինծի
ախորժելեան ու վշտաց պատճառ են. լաւ է
որ չաճեռնեմ. անկին աւելի երջանիկ կ'ըլ-
լամ. բայց զքեզ ալ չուզելով Թոզուէ՝ սիրտս
կը կաքրաքի:

— Ինչ են այդ զքեզ վշտացընող բա-
ները, զորմանք կը փափաքիս չաճեռնելու:

— Այն ամէն բաները որ անպատար աչ-
քիս առջեւ կը կատարուին: Տխրութեանս
պատճառը մեր գերիներն են, որոնք արտասո
ւիս կը սրբեն. փափաքս ասոնք են որ ամէնքն
ալ գերութենէ ազատին:

— Բայց միթէ հոս իրենք ազէկ վիճակի
մէջ չե՞ն:

— Ո՛հ, հայրիկ, թէ որ քեզի պէտեա-
տութիւն մը հանդիպէլու ըլլայ՝ իրենց վի-
ճակն ինչ կ'ըլլայ: Ուրիշները քեզի պէս
չեն, հայրիկ. ոչ Ալիբեհա հօրեղբայրս և ոչ
իսկ մայրս: Մտածէ մէյմը թէ ան որ պա-
տաւ Բրիւ ապստամբն աէրը. ինչ սոսկալի և
գեհենագործութիւններ կարող են մարդիկ ը-
նելու:

— Սիրելի, դու քիչ մը չափէն աւելի

զգայուն ես. ինչպէս ալ այսպիսի ցաւալի
պիտոյտածներ քու ականջդ կը հասցընեն:

— Ահաւասիկ այս է, հայրիկ, որ զիս
կը վշտացընէ. չես ուզեր որ ցաւալի բա-
ները իմ ականջս ալ հասնին, որ ես ալ
չցաւիմ. ինչու՞ ան ատեն ուրիշներուն ալ
վշտերը պիտի չդադրին. շատ ազէկ է՝ որ
ես չվշտանամ, իսկ ուրիշներն ինչու՞ վշտա-
նան: Կ'ուզեմ որ այնպիսի պիտոյտածներն ես
ալ իմանամ, ու ես ալ անոնց հետ վիշտ
քաշեմ. անոնց թշուառութիւնն իմ սրտիս
վէրք մ'եղած է, և իսկոյն միտքս անոնց վրայ
է: Ձար մը չկա՞յ, հայրիկ, որ սա գերիներն
ազատ Թոզուին:

— Դժուար խնդիր մ'է ըսածդ: Տարա-
կոյս չկայ որ գերութիւնը դէշ բան է, շատ
մարդիկ նոյն բանը կը մտածեն, ես ալ նոյն-
պէս կը մտածեմ. սրտանց կը փափաքիմ
որ գերի մ'ալ մեր երկրին մէջ չգտնուի,
բայց ինչպէս կրնամ ընել:

— Հայրիկ, դու ազնուական ու զթած
սիրտ մ'ունիս, և ուրիշներուն հետ խօսելու
սիրելի կերպ ունիս, չե՞ս կրնար զուրիշներն
ալ քու կարծեացդ համոզել: Երբոր ես մեռ-
նիմ, հայրիկ, յուսամ դիս չես մոռնար, ու
իմ սիրոյս համար խնդիրքս կը կատարես.
թէ որ ձեռքս ըլլար՝ ես կ'ընէի:

— Երբոր դու մեռնիս, վարպետ, ... հառաչելով մ'ըսաւ Սէն-Բէյէր. ահ, սիրելի, ինչո՞ւ այդպիսի խօսքեր կը կրկնես, ... քեզմէ զատ բան մը չունիմ ես աս աշխարհիս վրայ:

— Խեղճ Բրիւ ապրայինն աղջիկն ալ, պատասխանեց վարպետը, իր մօրը մէկ հատիկ սիրելի բանն էր այս աշխարհիս վրայ, բայց այսու ամենայնիւ բռնադատուեցաւ առանց բնաւ օդնութիւն մը կարնալաւ ընել՝ տեսնել ու լսել իր խեղճ աղջկան ճչալը: Այս խեղճերն ալ մեզի պէս իրենց ազաքը կը սիրեն. խեղճ Մամմին ալ ու Թովմասն ալ իրենց ազաքը կը սիրեն, և քանի որ մըտքերնին կու գան՝ կու լան. ինչ անգութ բան է զիրենք այսպէս իրենց սիրելիներէն բաժնելը:

— Ազէկ, ազէկ. սիրելի, սիրաս մի հաներ, մեռնելու վրայ մի խօսիր: Ես ուզածդ կը կատարեմ:

— Կը խոստանա՞ս, սիրելի հայրիկ, որ Թովմասը տուն գառնայ իմ... հոս աղջկան լեզուն բռնուեցաւ, և քիչ մը կենալէն վերջը՝ ըսաւ.

— Իմ երթալէս շատ մը վերջը:

— Հա, հա, սիրելի, ուզածդ բոլորն ալ կը կատարեմ:

— Սիրելի հայրիկ, ըսաւ, երեսը հօրը երեսին մօտեցընելով, կը փափաքէի որ երկուքնիս միասին երթայինք:

— Ո՛ւր, սիրելի:

— Ուր որ մեր Փրկիչը կը բնակի, ուր որ միշտ սէրն ու խաղաղութիւնը կը թագաւորէ:

Նազելի աղջիկն երկնից վրայ այնպիսի պիտութեամբ մը կը խօսէր, որ կարծես թէ շատոնց ի վեր հոն բնակած ըլլար:

— Ինծի հետ չե՞ս ուզեր գալ, հարցուց հօրէն:

Սէն-Բէյէր զինքը գրկին մէջ սեղմած կեցեր էր՝ առանց պատասխան տալու:

— Բայց քիչ առնէն դու ալ կու գաս գիս կը գտնես, կրկնեց վարպետին՝ այնպիսի վստահութեամբ մը, որ կարծես թէ երկնքէն իրեն յայտնուեր էր:

— Ես ալ կու գամ քու հետեւդ, պատասխանեց հայրը, ես զքեզ չեմ թողուր:

Երթալով մըընցեր էր. Սէն-Բէյէր աղջիկը գիրկը՝ մութին մէջ նստած՝ ալ չէր տեսներ իր սիրելի աղջկան դէմքը, բայց անոր խօսքերն իրրեւ երկնային ձայն մը իր սրբոյին մէջ կը տպաւորուէին. բոլոր իր անցեալ կեանքը քննել սկսաւ, միայն եկան իր մօր

ազօթքներն, և իր ան առանուան բարի բարի առաջադրութիւնները, և անցեալին ու ներկային մէջ այն խել մը տարբները, զորոնք ընդունայնութեամբ ու անտարբերութեամբ անցուցեր էր... : Մարդուս մաքէն մէկ վայրկեանի մէջ ինչե՛ր կ՚անցնին ... :

Սէն–Բլէրի մաքէն շատ բան անցաւ, բայց բան մ՚ալ չըսաւ. գլուխն ալ վրայ հասած ըլլալով՝ ապջիկն իր պառկելու խուցը տարաւ, ու ծառաները ճամբելէն վերջը, ապջիկը գիրկը՝ նստաւ՝ մինչեւ որ անոր քունը տարաւ :

ԳԼՈՒԽ ԻԵ·

Դաւ.

Ի նմին ժամու ցնծացաւ Յիսուս Հոգւովն սրբով և ասէ· Գոհանամ զքէն, Հայր, տէր երկնից և երկրի, զի ծածկեցեր զայս յիմաստնոց և ի գիտնոց, և յայտնեցեր ազայոց· այո, Հայր, զի այսպէս հաճոյ եղեւ առաջի քո :

ՂՈՒԿ· Ժ· 21·

Կիրակի օր մը Սէն–Բլէր կէս օրուան կը բակուբէն հոն՝ պատպուէ շինած ալեռոի մը վրայ երկընցած՝ ծուխ կը քաշէր : Մարիամ

ալ խուցին պատուհանին դիմացը բազմոցի մը վրայ երկընցած էր, ու չորս կին բարակ շղաշաւոէ առագաստ մը պատած էր՝ մժեղներէն պաշտպանուելու համար : Ջեքին մէջ անհոգաբար՝ գեղեցիկ կազմուած ազօթագիրք մ՚ունէր. և թէ որ պատճառը հարցընես վան գի կիրակի էր, անոր համար ձեռքն էր այն գիրքը. միաքն ալ գրեր էր որ կը կարդար, թէպէտ և աչուընները քունէն ծանրացած կը մրափէր :

Օֆելիա՝ վարդուհին առեր՝ Թովմասին հետ կառքով քարոզի էր գնացեր : Մարիամ խել մ՚առեն մրափելէն վերջը.

— Օգոստինոս, ըսաւ, կ՚ուզեմ իմ առջի բժիշկս կանչել տալ, սոսկալի գիտեմ որ սրբատի հիւանդութիւն մը պիտի ունենամ :

— Ինչո՞ւ անիկայ կանչել տաս. Վարդիկին բժիշկն ալ շատ վարպետ կ՚երեւայ ինծի :

— Վտանգատար վիճակի մէջ գտնուած ժամանակս՝ անոր չեմ վստահիր. և կրնամ ըսել ալ որ հիմայ նոյնպիսի վիճակի մը մէջ եմ : Երկու երեք պիշեր է որ այս բանս մտածելով՝ քունս չի առներ. սոսափիկ ցաւեր կը զգամ :

— Մարիամ, չըլլայ թէ խարուիս. սրտի հիւանդութիւն չեմ կարծեր թէ ունենաս :

— Գիտէի որ պիտի չհաւատաս, ըսաւ Մարիամ. թէ որ Վարպիկը քիչ մը հազայ, կամ պզտիկ ակարութիւն մ'ունենայ, մէկէն կ'այլայլիս. բայց երբոր իմ ակարութեանցս վրայ խօսք ըլլայ՝ հոգդ ալ չ'ըլլար:

— Թէ որ դու կ'ուզես ու կը փափաքիս սրտի հիւանդութիւն ունենալ, ըսաւ Աէն–Բլէր, ես քեզի ինչպէս պէտ կրնամ դնել. թէ որ կ'ուզես՝ ես ինքզինքս բռնի համոզեմ որ դու սրտի հիւանդութիւն ունիս. չէի գիտեր որ սրտիկ մէջ այդպիսի փափաքներ ունենաս:

— Կը փափաքիմ որ օր մը չզղջաս քու անզգայութեանդ վրայ, պատասխանեց Մարիամ: Կ'ուզես հաւատա, կ'ուզես մի հաւատար, Վարպիկին համար քաշած վիշտերս և իրեն վրայ ունեցած աշխատանքներս այնչափ վիս հիմնեցին՝ որ այս վտանգաւոր հիւանդութիւնն եկաւ վրաս, ինչ որ շատ ժամանակէ վեր կը կասկածէի:

Ընթերցողն անշուշտ պիտի զարմանայ թէ ինչ էին արդեօք Մարիամին իր աղջկան համար քաշած վիշտերն և ունեցած աշխատանքները, որուն և ոչ խուցը կը հանդիպէր: Աէն–Բլէր ալ նոյն բանը մտածելով՝ ձայնը քաշեց, ու լուիկ ժուխը կը քաշէր,

ապասելով որ Վարպիկը տուն դառնայ: Մէյ մ'ալ կառքը տանը բակն երեցաւ, Վարպիկ ու Օֆելիա կառքէն իջան: Օֆելիա՝ ըստ իր սովորութեան՝ մէկէն խուցը գնաց գըլխարկն ու շալը ձգելու. իսկ Վարպիկ վազ գնաց հօրը կիրկը. և անոր ծունկն վրայ նստած՝ այն օրուան տեսածներն ու լսածները կը պատմէր:

Աղուիէն սառած բարկանալու ձայն մը լսուեցաւ, որ Օֆելիային խուցէն կու գար. և ինքն էր որ մէկու մը կը նեղանար:

— Ո՛ պիտ, ըսաւ Աէն–Բլէր, արդեօք նայէն ինչ ըրեր է Դոքտրն, Օֆելիան անշուշտ անոր կը բարկանայ:

Քիչ մ'առանձին նայիս Օֆելիա բարկացած՝ քաշիտաելով ներս խօթեց յանդուգնը:

— Եկաւ, եկաւ, կ'ըսէր, սիրտդ կ'ուզեմ ըսել:

— Ինչ եղաւ նայէն, հարցուց Աէն–Բլէր:

— Ամէն տեսակէն է այս անպիտանին համբերիլ. ալ չեմ կրնար. երկինքն հրեշտակ մ'ալ չէր կրնար աւսոր բրածներուն համբերիլ: Ձինքը խուցիս մէջ փակեր էի, ու ձեռքը պզտիկ երգ մ'ալ աուէր էի, որ բերնուս սորվի: Գիտե՞ս ինքն ինչ ըրեր է. բա-

նալինեաս գաեր է, գնացեր պարանին մէկը բացեր ու գլխարկի համար եղերքները բանած քօղս առեր կաոր կաոր ըրեր է, ու իր պաճուճապատանքին զգեստ շիներ է. իմ կենացս մէջ ես այսպիսի չարաճճի ազայ չեմ տեսած։

— Ըսեր էի ես միշտ քեզի, պատասխանեց անպիէն Մարիամ, թէ առանց խոստովանութեան աստուած սանձելն անկարելի է։ Թէ որ իմ ձեռքս ըլլար, ըսաւ ծուռ ծուռ Սէն–Բլէրին նայելով, առիկայ այնպէս ծեծել կուտայի՝ որ ոսկորները կոտրտէին և սաքի վրայ չկարենար կենալ։

— Ձեմ տարակուսիր, պատասխանեց Սէն–Բլէր։ Ինչ ազէկ ձեր կանացի բնութեան համեմատ քաղցրութիւն կը տեսնուի վրանիդ. ձեր վիճացը կենդանի մը կամ գերի մը սպանելն հաւասար է. քիչ կնիկ տեսեր եմ որ իրաւցընէ կանանց վայել քաղցրութիւն ցուցընեն վրանին։

— Քու ճոռոմաբանութիւններդ քեզի պահէ, պատասխանեց Մարիամ. տալս Օֆէլիա գլուխ տնեցող կնիկ մ'է, անիկայ իմ ըսածիս իրաւունք կու տայ։

Օֆէլիա տատիկ կարգ ու կանոն սիրող ըլլալով պզտիկ բանին ալ կը նեղտնար.

անոր համար Դոքսիին անկարգ գործին վրայ ալ շատ նեղացեր էր. բայց երբոր տեսաւ որ Մարիամ չափէն դուրս եղաւ՝ մէկէն լեզուինքը բռնեց։

— Ես չեմ ուզեր, ըսաւ, այդպէս խիստ վարուիլ ասոր հետ, բայց կը տեսնեմ ալ որ ճար չկայ. խրատեցի, պատժեցի, ծեծեցի, ամէն հնարք ի գործ գրի. բայց այս ամէնն ալ անօգուտ բան է, անիկայ ինքն իր չարութենէն ետ կենալիք չունի։

— Հոս եկուր, կապիկ, ըսաւ Սէն–Բլէր։

Դոքսի առաջ եկաւ. իրեն կլոր ու վառվռուն աչուըներէն չարաճճիութիւնն ու միանգամայն վախը կ'երեւար։

— Ինչո՞ւ խելօք չես կենար, ըսաւ Սէն–Բլէր, որ ազուն ծիծաղաշարժ կերպերէն խնամալը չէր կրնար բռնել։

— Վասն զի, պատասխանեց Դոքսի, չար սիրտ մ'ունիմ. Օֆէլիա խոժոռնն ալ այնպէս ըսած է ինծի։

— Ձի՞ս տեսներ արդեօք քու վրադ հոգ ունի Օֆէլիա խոժոռը. բայց ինքն ալ յուսահատեր է գլխէդ մարդ ընելէն։

— Իրաւունք ունիս. իմ առջի խոժոռնս ալ նոյն բանը կ'ըսէր. ինքը գիս շատ աւելի կը ծեծէր, մազերէս կը քաշէր, գլուխս

գոնեւուն կը զարնէր, բայց այս ամէնն ալ անօգուտ եղան ինծի: Կարծեմ որ եթէ բոլոր մազերս ալ փետռած ըլլար՝ գիս պիտի չկարենար կրթել: Ես չար եմ, և սեւի մը ամէն պակասութիւններն ունիմ:

— Վերջապէս պիտի բռնապետուիմ, ըսաւ Օֆելիա, գինքն երեսէ ձգելու. վասն զի ալ չեմ կրնար համբերել:

— Գեղի բան մ'ըսե՞մ, ըսաւ Այն–Բլէր Օֆելիային:

— Ինչ:

— Երբոր քու Աւետարանդ այսպիսի հեթանոս աղջիկ մ'ալ չի կրնար փրկել, ինչ գաւր բան է ան աաեն ձեր քարոզիչներուն ըրած ջանքերն՝ որ կ'երթան այսպիսի վայրենիներ կրթելու. վասն զի այս աղջկանէս կրնամ հնթադրել նաեւ Շեացած բոլոր սեւեռուն ցեղը:

Օֆելիա այս խօսքիս մէկէն պատասխան չտուաւ:

Վարպետէին մէնչեւ ան աաեն լուռ կեցեր մանիկ կ'լսէր, մէյմ'ալ Դորսիին աչքով նշան մ'ըրաւ, և ասաւ հետր պզտի խոց մը տալու: Այն–Բլէրի հետաքրքրութիւնը շարժելով՝ նաեւէն գնաց նայելու թէ ինչ պիտի ընէին: Կառացակ մը գրան վարագուրին ծայրէն ներս նայեցաւ, նշանացի Օֆելիան ալ քովը կանչեց:

Այս երկու աղջիկները դիմացէ դիմաց գետնին վրայ նստեր էին. Դորսի իր սովորական անգոհ ու չարաճճի կերպովը, իսկ վարպետէի՝ սիրան եղած ու աչուըները լեցուած:

— Ինչո՞ւ, կ'ըսէր, խելօք չես կենար Դորսի. գու մէկու մը վրայ ալ սէր չունի՞ս:

— Ե՞ս. ես սիրել ինչ ըսել է չեմ գիտեր. իմ սիրած բաներս են անուշիկէն, շաքարիկէն:

— Բայց պէտք չէ՞ որ հայրդ ու մայրդ սիրես:

— Ես քեզի քանի՞ անգամ ըսած եմ, որ ես հայր ու մայր ունեցած չեմ:

— Ո՜հ, աղէկ կ'ըսես, պատասխանեց վարպետիկ. բայց ունեցած չե՞ս ամենեւին եղբայր մը, քոյր մը, մօրաքոյր մը, քամ...

— Չէ, չէ. մարդ մ'ալ ունեցած չեմ:

— Բայց թէ որ ուզես խելօք կենալ, աղէկ ըլլալ՝ կրնաս, գու ձեռքդ է:

— Որչափ ալ աղէկ կենամ՝ գարձեալ միշտ սեւ եմ. թէ որ ձեռքս ըլլար այս մորթը փոխել ու ճերմակ մորթ հագնիլ, ան ատեն թերեւս խելօք կը կենայի:

— Դու սեւ ալ ըլլաս՝ աղէկութեամբդ ուրիշի կրնաս սիրելի ըլլալ. ան ատեն իմ հօրաքոյրս ալ զքեզ կը սիրէ, ու վրադ աւելի սրտանց հոգ կը տանի:

Դոքսի այս խօսքին չհաւատալով ծիծաղեցաւ:

— Ձի՞ս հաւատար ըսածիս, հարցուց Վարդիկ:

— Չէ. անիկայ զիս չի կրնար սիրել, սեւ գոյաի մը պէս ինծմէ կը զզուի: Ոչ ոք սեւերը կը սիրէ. սեւերն ալ աղէկ բան մը չեն կրնար ընել. բայց իմ հոգս ալ չէ:

— Խե՛ղճ Դոքսի, ըսաւ դժուարութեամբ Վարդուհին՝ փափուկ ու վառուժ ձեռուընները Դոքսիին ուսին վրայ դնելով: Խե՛ղճ Դոքսի, ես կը սիրեմ զքեզ, վասն զի դու ոչ հայր, ոչ մայր և ոչ բարեկամ ունիս. վասն զի խեղճ ու երեսէ ձգուած աղջիկ մ'ես. կը սիրեմ ես զքեզ ու կը փափաքիմ որ խելօք կենաս: Ես հիւանդ եմ, Դոքսի, և ինծի կ'երեւայ որ ալ երկայն պիտի չապրիմ. քու դէշ վարքդ զիս շատ կը վշտացընէ: Նայէ որ գոնէ իմ սիրոյս համար՝ քանի որ դեռ ողջ եմ՝ աղէկ կենաս:

Սեւ աղջկան կլորակ ու վառվռուն աչուըները մէկէն արցունքով լեցուեցան, ու սկսան

վարդուհիին ձեռուըներուն վրայ վազել: Նոյն վայրկեանին այն հեթանոս հոգւոյն խաւարին մէջ՝ հաւատոյ ու սիրոյ լոյս մը ծագեց, ու գլուխը ծնկաւըներուն վրայ դրած՝ բարձր ձայնով սկսաւ լալ ու հառաչել: Վարդուհին ալ գլուխն անոր վրան կախած՝ կարծես թէ երկնքէն իջած հրեշտակ մ'էր՝ որ մեղաւորի մ'օգնելու եկեր էր:

— Խե՛ղճ Դոքսի, ըսաւ Վարդիկ, չի՞ գիտեր որ Յիսուս զամէնքնիս ալ հաւասարապէս կը սիրէ: Ինչպէս ես զքեզ կը սիրեմ, ինքն ալ զքեզ կը սիրէ. բայց ինքն աւելի կը սիրէ, վասն զի ինքն է մեր աէրը: Կ'օգնէ ինքը քեզի որ ինքզինքդ ուզես, անով երկինք ալ օր մը կրնաս երթալ, ու ճերմակհոներուն պէս դու ալ հրեշտակ կրնաս ըլլալ: Այոնք մտածէ, Դոքսի. դու ալ Թովմասին երգերուն մէջ յիշատակուած լուսաւոր հոգիներէն մէկը կրնաս ըլլալ:

— Ո՛հ, սիրուն Վարդիկ, պատասխանեց սեւուկը, կը ջանամ, ա՛լ առաջուան պէս անհոգ չեմ կենար ...

Նոյն միջոցին Սէն-Քլէր վարագոյրը ձգեց ու հեռանալու ժամանակ՝ ըսաւ Օֆելիային.

— Քանի որ սա աղջիկս կը սեռնեմ, մայրս միշտ միաքս կու գայ. որչափ իրա-

ւունք ունէր ինքը՝ երբոր կ՚ըսէր՝ թէ երբ կ՚ուզենք կայսերուն աչքը բանալ՝ պէտք է որ Յիսուսին ըրածին պէս կայրը պիտացնիս կանչենք ու ձեռքերնիս վրան դնենք։

— Ես միշտ հակակրութիւն մ՚ունեցած եմ սեւերուն, պատասխանեց Օֆէլիա. իրաւ է որ կը զզուէի աս սեւ աղջիկէն ու չէի ուզեր որ և ոչ քովս մօտենայ, բայց չէի կարծեր որ ինքն անպատուաբեծած ըլլայ։

— Ամենէն սարսափելի մը ունենար, ըսաւ Ամլէթ-Բլէր, ազգ մը անկարելի է որ այդպիսի կերպերէն անպատուաբեծութիւն չընէ։ Ո՛րչափ ալ ազգ մը վրան հոգ ու խնամք ունենայ, քանի որ ինքը կը զգայ թէ երմէ կը գանիս, անկարելի է որ անոր սրտին մէջ երախտագիտութիւնն կայծ մ՚ալ գտնուի։ Կարդէ գուրս բան մը կ՚երեւայ, բայց այս այսպէս է։

— Ձեմ գիտեր ինչպէս այս գանիլս փարատեմ. սեւերուն շատ հակակրութիւն ունիմ, մանաւանդ սա Դանսիին. ինչպէս ընելու է։

— Վարդիկ կ՚երեւայ թէ կերպը սովրած պիտի ըլլայ։

— Ինքը կարդէ գուրս սէր ունի անունդ վրայ .... միայն բանիւ Յիսուսի մէկ օրինակն է, բսաւ Օֆէլիա ... Երանի՛ թէ ես ալ աղոթ պէս ըլլայի. հիմակուան լսածներս ինձի պաս մ՚ընդան։

— Եթէ այդպէս է, այս առաջին անգամ չէ որ պզտի աղջիկ մը՝ տարիքն առած աշկերտի մը բան սովրեցուցած ըլլայ, ըսաւ Ամլէթ-Բլէր։

ԳԼՈՒԽ ԻԶ.

Մահ

Մի՛ լար անունդ վրայ, զորոնք մահուան քողը իրենց կենացդ արշալոյսին ժամանակ ձեր աչքեն կը ծածկէ։

Վարդուհիին պառկելու խուցն ընդարձակ էր, և տանը մէկալ խուցերուն պէս պէտ ի սրահը կը հանէր։ Մէկ կողմանէ իրեն հօրն ու մօրը խուցերուն հետ հաղորդակցութիւն ունէր, մէկալ կողմանէ ալ Օֆէլիային խուցին հետ։

Ամլէթ-Բլէր ամէն կերպով ջանացեր էր որ աղջկան հաճոյից յարմար՝ խուցն ալ զարդարէ։

Պատուհաններուն վարագոյրները վարդա-

գոյն ու ճերմակ բարակ կաւէ էին. գետինը փարիզու գեղեցիկ գորգ մը փռուած էր, որուն չորս անկիւնը վարդի կոկոնի փունջեր նկարուած էին, մէջտեղն ալ ամբողջ բացուած վարդի մեծկակ փունջ մը. ասոր օրինակը Սէն-Քլէր ինքը տուեր էր: Անկողինը, ալեոռները, բազմոցը՝ բոլոր պատուի փայտէ՝ փառաւոր բանուած էին:

Անկողնին գլխին վրայ ալապաստրէ՝ թեւերը գոյած՝ գեղեցիկ հրեշտակ մը կար՝ երկու ձեռքովը մրանիկէ պսակ մը բռնած, ուսկից կախուած էր արծաթէ չուքով վարագոյն փափուկ վարագոյր մը՝ աղջիկը մը-ժեղներուն խածուածքէն պաշտպանելու համար:

Բազմոցները բոլոր կարմիր ծիրանի պատած, և չորս դին հրեշտակներով զարդարած էին, անկողնոյն վրայինին պէս՝ ձեռքերնէն փափուկ վարագոյրներ կախած:

Խուցին մէջտեղը պատուէ կլոր սեղան մը կար, վրան ալ Պարոսի մարմարիոնէ շուշանի ձեւով ծաղկաման մը, և չորս կողմն ալ վարդուհիին գիրքերը և հօրը տուած ոսկիէ արծաթէ զարդարանքները շարած էին:

Կրակարանին վրայ՝ Յիսուսի ազուոր արձան մը կար որ պզտի ազաքը կ'օրհնէր, և

երկու կողմն ալ ծաղկամաններ, որոնց մէջ Թալմաս ամէն օր թարմ ծաղիկներ կը դնէր. պատերէն ալ քանի մը ազու յարմար գեղեցիկ պատկերներ կախուած էին: Միով բանիւ՝ մէկ նայուածքով մարդ ան սենեկին մէջ խաղաղութեան, անմեղութեան ու գեղեցկութեան տեսարան մը կը տեսնէր. պատուօրը աղջիկն արթննալուն պէս՝ աչքը արեւուն լոյսը չտեսած՝ աս իր սիրելի ու քաղցր զարդարանքները կը տեսնէր:

Այն առերեսյթ այժը՝ որով քիչ մ'առեն վարդուհին ոդի տեր էր, կամաց կամաց սկսաւ պակսիլ: Ոչ դուրս կ'ելլէր և ոչ ալ պարտէզ կ'իջնէր. շատ անգամ պատուհանին դիմացը մեծ աթոռի մը վրայ նստած՝ անշարժ աչերով լճին վրայ կը նայէր:

Օր մ'ալ իրիկուան դէմ այսպէս նստեր էր, մէյմ'ալ դուրսի սրահէն մօրը ձայնը լսեց, որ Դարսիին սրտցաւով կ'լսէր.

— Ինչ չարաբախտ ըրեր ես տղէն, անպիտան, ինչու աս ծաղիկները փրցուցեր ես. և ապտակի ձայն մը լսուեցաւ:

— Խաթուն, վարդիկին համար փրցուցի, կ'ըսէր աղջիկը լալով:

— Վարդիկիկն համար, աղէկ պատճառանք գտար. կարծես թէ անիկայ քու ծաղիկներուդ կարօտ է. կորսուէ սրիկէց:

Վարպուհին ցաւքեց ձկէն դուրս ելաւ։

— Մայրիկ, այդ ծաղիկները կը փափաքիմ ունենալ, թող որ ինծի բերէ, լսաւ։

— Բայց խուզդ ծաղիկներով լեցուն է։

— Ո՛րչափ ալ շատ ըլլայ՝ ես կը սիրեմ. ինծի բեր ծաղիկները, Դոբսի։ Դոբսի ախուր ու գլուխը կախած՝ նաեւ նոյն քաշուեր էր, վախնալով մը մօտեցաւ ու ծաղկին փունջը Վարպուհին ձեռքը տուաւ։

— Ա՜յս ինչ գեղեցիկ փունջ է, ըսաւ Վարպուհի։

Եւ իրաւցընէ ազուոր փունջ մ՚էր, որ Դոբսի մանուկը Վարպուհին սիրած ծաղիկներով կազմեր էր։

— Շատ ապէկ ծաղիկ կը կազմես եղեր, Դոբսի, ըսաւ Վարպուհի. ասկէ ետքը կ՚ուզեմ որ ամէն օր ինծի ձէյմէկ փունջ բերես։

— Ինչ կարգէ դուրս երեւակայութիւն ունիս, ըսաւ մայրը. այդ ծաղիկներէն ինչ համ կ՚առնես։

— Ո՜հ, մայրիկ, թող տուր որ Դոբսին բերէ, ինչ կ՚ըլլայ։

— Երբոր դուն կ՚ուզես՝ թող ինքը բերէ, ըսաւ մայրը։ Դոբսի, լսեցի՞ր Վարպուհին ըսածը. ասկէ ետքը նայէ որ իրեն խօսքին հնազանդիս։

Դոբսի գլուխը ծռեց ու յարգութիւն մ՚ընելով՝ ձկէն հեռացաւ։ Վարպիկ տեսաւ որ աչուըները լեցուեր էին։

— Տեսա՞ր, մայրիկ, ըսաւ Վարպիկ. ես գիտէի որ խեղճ Դոբսին կ՚ուզէ ինծի ծառայութիւն մ՚ընել։

— Կը խարուիս. ինքը չարութեան համար ամէն բան կ՚ընէ. վասն զի արգիլած են՝ անոր համար ծաղիկները կը փրցընէ. բայց երբոր դուն կ՚ուզես որ փրցընէ՝ ես պէտ չեմ կենար։

— Ինծի կ՚երեւայ թէ Դոբսին առջինին պէս չէ, հիմայ շատ չանք կ՚ընէ խելօք կեհաղու։

— Շատ տաճն պէտք է որ անիկայ խելօքնայ, պատասխանեց Մարիամ արհամարհանօք։

— Գիտես որ խեղճը ինչուան հիմայ գէշ կրթութիւն առեր էր։

— Բայց չէ թէ հոս. իր վրայ ամէն հոգ տարին հոս, ամէն կարելի չանք բրին, բայց ինչ որ էր՝ այն մնաց. կարելի բան չէ որ այդ անպիտանը կրթութիւն առնու և մարդ ըլլայ։

— Բոլորովին տարբեր բան է՝ որ ինծի պէս ինքն ալ կրթութիւն առած ըլլայ. վիս

ամէնքը պզտիկուց ի վեր սիրեր ու վրաս գուրգուրացեր են, իսկ խեղճը հոս գալէն առաջ միշտ չարչարանքի մէջ մեծցած էր։

— Իրաւ է, պատասխանեց Մարիամ յօրանջելով ...։ Աչս ինչ կարգէ պառս առաք է օդը։

— Մայրիկ, Դոքսին թէ որ քրիստոնեայ ըլլար, չէր կրնար ինքն ալ հրեշտակ մ'ըլլալ, իբրու թէ մեզմէ մէկն ըլլար։

— Դոքսին, այդ ինչ տեսակ երեւակայութիւն է, զոր դու միայն կրնաս ունենալ. բայց ըստ ինքեան անկարելի բան չէ։

— Բայց մայրիկ, Աստուած մեզի ալ և իրեն ալ հաւասարապէս հայր չէ. Յիսուս իրեն ալ փրկիչը չէ։

— Կարելի է. ես կ'ենթադրեմ թէ Աստուած է ամէն մարդ ստեղծողը ... բայց ուր է իմ վարպի եղի շիշս ...։

— Մհ ... ինչ զէշ բան է ... ինչ զէշ բան է ... ըսաւ ինքնիրեն վարպուհին, և բերանը դէպ ի հեռուի լիճը դարձընելով։

— Ո՞ր բանը, հարցուց Մարիամ։

— Մտածելը, պատասխանեց վարպիկ, որ այնչափ հոգիներ, որոնք կրնային մէկ մէկ հրեշտակ ըլլալ ու դԱստուած վայելել, հիմայ այսպէս երեսի վրայ ձգուած են։

— Մեր ձեռքէն բան մ'ալ չի գար, անոր համար հոգ ալ ընել չ'արժիր։ Ինչ կրնայինք ընել. գոհ պէտք է ըլլանք՝ որ գոնէ անոնցմէ այսչափ օգուտ կրնանք քաղել։

— Ես քանի կը մտածեմ որ աստնք կեանց մէկ պիւրուէթիւն մ'ալ չունին՝ սիրտս կտոր կտոր կ'ըլլայ։

— Դու տարբեր կարծիքներ ունիս, ըսաւ Մարիամ. իմ կրօնքս ինձի երախտագէտ ըլլալ կ'ապըսպրէ հիմակուան ունեցած կենացս պիւրուէթեանց համար։

Վարպուհին խօսքը փոխեց.

— Մայրիկ, կ'ուզեմ, ըսաւ, մազերս քիչ մը կարել տալ։

— Ինչո՞ւ։

— Կ'ուզեմ, քանի որ պոս կրնամ իմ բարեկամներուս մէյմէկ քիչ բաժնել. կրնա՞ս հօրաքոյրս կանչել որ կարէ։

Մարիամ՝ առանց տեղէն ալ շարժելու, Օֆէլիան կանչեց որ քովի խուցն էր։ Օֆէլիա երբոր ներս մտաւ՝ վարպուհին բազմոցին վրայ եղաւ նստաւ, դեղեցիկ ոսկեթել մազերը քակեց, և ծիծաղելով մը Օֆէլիային ըսաւ.

— Հօրքոյր, եկուր սա աչխատը խուզէ։

Նայն տեսն Սէն-Բլէր ներս մտաւ՝ ձեռ-

քը Վարդիկին համար քանի մը պատուհներ բռնած.

— Ինչ կայ, հարցուց:

— Հայրիկ, պատասխանեց Վարդիկ, հօրքրոջս աղաչեցի որ մազերէս քիչ մը կարէ, վասն զի աճեր են և աս առքուն դէմս շատ կը նեղեն. մէյմէկ քիչ ալ բաներկաճներուս կ'ուզեմ տալ, որ քովերնին յիշատակ մը ձգեմ:

Օֆէլիա մկրատն առաւ ու աղջկան մօտեցաւ:

— Նայէ, ըսաւ Սէն–Բլէր, մազերուն շարքը չաւրես, տակէն կարէ որ չերեւայ: Վարդիկին ոսկեգոյն գանգուրներն ինծի պարծանք մ'են:

— Ա՛հ, հայրիկ, հառաչեց Վարդուհին:

— Ինտակ է, կրկնեց Սէն–Բլէր զուարթաբեմիր, ի'ուզեմ որ երբ հօրեղբօրդ երկիրներն երթանք Գրիզօրիկը գտնելու՝ մազերդ ազուոր ըլլան:

— Ես հոն երթալիք չունիմ, պատասխանեց աղջիկը. ես աւելի լաւագոյն երկիր մը պիտի երթամ: Ջի՛ս հաւատար. չի՛ս տեսներ, հայրիկ, որ օր օրուան վրայ երթալով կը տկարանամ:

Ինչո՛ւ այդպիսի մտածմունքներով զիս կը վշտացնես, ըսաւ հայրը:

— Վասն զի սուտ բան է, հայրիկ... և թէ որ հաւատայիր՝ ինծի պէտք է ուրախակից ըլլայիր:

Սէն–Բլէր լուռ կեցաւ, ու տխուր աչքով կը նայէր աղջկան ազուոր մազերուն վրայ, զորոնք Օֆէլիա կը կարէր Վարդիկին կուսար, ան ալ մատուրներուն մէջ կարպատ կը չարչր, ու երբեմն երբեմն աչուրնները տխրութեամբ հօրը վրայ կը դարձընէր:

— Ա՛հա ինչ որ կը գուշակէի եղաւ, հառաչեց Մարիամ. և այս է իմ առողջութեանս ապրուելուն պատճառը, որ գիս կամաց կամաց պերեզման պիտի տանի, և մէկու մ'ալ հոգը չէ. բայց ես, Սէն–Բլէր, այս բանս շատ առեղծ ի վեր գուշակեր էի, և վերջապէս քու խելքդ պիտի պահի՝ որ ըսածիս իրաւունք տանիմ եղեր:

— Ինչ որ քեզի մեծ մխիթարութիւն մը պիտի ըլլայ, պատասխանեց Սէն–Բլէր պատուհանին տակ:

Մարիամ այս խօսքին այլայլեցաւ ու աթոռին վրայ փռուեցաւ և երեսը թաշկինակով ծածկեց: Վարդուհին այս միջոցիս իր կապուտակ աչուրնները մէյմը հօրը, մէյմ'ալ մօրը վրայ կը դարձընէր: Հանդարտ և պարզ դէմքուածք մ'էր. և հոգին երկրաւոր կապանք-

ներէ արձակուած, պայծառ կը սկսնէր ու կ'իմանար իր հօր ու մօրը մէկմէկէ ունեցած սաբբերութիւնը։

Հօրը ձեռքով նշան մ'ըրաւ. ան ալ շուտ մը ցատքից գնաց քովը նստաւ։

— Սիրելի հայր իմ, ըսաւ, օր օրուան վրայ կը տեսնեմ որ ուժս կը պակսի, և կամաց կամաց կը հիւծիմ։ Շատ բան ունիմ ըսելիք ու լսելիք ... հրամանքդ չես ուզեր որ ես այսպիսի բաներու վրայ խօսք ընեմ, բայց պէտք է որ ըսեմ. ալ չեմ կրնար ուշացընել. հրաման տուր որ խօսիմ և մըտքիննես ըսեմ։

— Հրաման քեզի, սիրելիս, պատասխանեց Սէն–Բլէր մէկ ձեռքով արտասուալից աչուընները գոցելով, մէկալովն ալ աղջկան ձեռքը բռնած։

— Շատ աղէկ ուրեմն, կ'ուզեմ որ հիմայ մեր գերիները բոլոր հոս կանչես, անոնց բան մ'ունիմ ըսելիք։

— Թող գան, ըսաւ Սէն–Բլէր ցատկին կերպով։

Օֆելիա մէկէն մարդ մը ղրկեց որ գերիները կանչէ։ Նայիս շուտ մը բոլոր գերիները ժողուեցան։ Վարպետին բարձին կըռթըռնած էր ու մազերը երեսին երկու կողմէն անհոգ կերպով ձգած, չերմէ այլագունած ու կէս կարմիր երեսին գոյնն ալ սըրտաշարժ ու սխուր տեսարան մը կ'ուեղցընէր վրան. իսկ ինքը մէկիկ մէկիկ զամէնքը աչքէ կ'անցընէր։ Գերիները՝ սրտերնին եղած՝ կարգաւ կեցեր էին։

Անմեղ աղջկան դէմքը, որուն վրայ ալ երկրաւոր բան մը չէր մնացած, կարատած մազերը, հօրը իր աղջկան քովը նստած և երեսը գոց կեցուածքը, մօրը լալը, այնպէս ազդեցութիւն մ'ըրին սուերուն վրեժազգած սրտին վրայ՝ որ ամէնքը լալ սկսան։ Կարգաւ երբոր ներս կը մտնէին՝ մէկմէկու երես կը նայէին, ու սխրութեամբ գլուխնին կը շարժէին. և ամենուն վրայ ալ գերեզմանական լռութիւն մը սիրած էր։

Վարպետին եղաւ նստաւ, ու երկայն աւանն անոնց երեսը նայիլէն վերջը՝ գարձաւ ըսաւ անոնց.

— Ուզեցի զձեզ ամէնքնիդ ալ մէյմը տեսնել, իմ սիրելի բարեկամներս, վասն զի կը սիրեմ զձեզ։ Զձեզ ամէնքնիդ ալ կը սիրեմ. ձեզի քանի մը բան ըսելիք ունիմ... և կը փափաքիմ որ չմոռնաք զանոնք...։ Ես ձեզմէ պիտի բաժնուիմ և քանի մը շաբաթէն ալ պիտի չտեսնէք ամենեւին։

Ա.յս խօսքիս՝ աղջկան ձայնը զերմեռանդ լացէն ու հեծութիւններէն խափանուեցաւ։ Վարպիկ քիչ մը լռեց, վերջը լալկրնին պատրաստելով ըսաւ.

— Թէ որ զիս կը սիրէք՝ այդ կերպով իմ խօսքս մի կարէք, ինծի մաիկ ըրէք, ես ձեր հոգւոյն վրայ քանի մը խօսք ունիմ ըսելիք։ Զեզմէ շատը իրենց հոգւոյն վրայ ամենաւելն չեն մտածեր։ Դուք այս աշխարհիս բաներուն վրայ միայն կը մտածէք, բայց կ՚ուզեմ յիշեցընել ձեզի՝ որ ատ աշխարհէս աւելի ուրիշ գեղեցիկ աշխարհ մը կայ, ուր Յիսուս կը բնակի, ուր ես ալ պիտի երթամ, և թէ որ ուզէք դուք ալ կրնաք գալ։ Երկինքն ամենուս համար է, ինչպէս ինծի՝ նոյնպէս ալ ձեզի. բայց թէ որ կ՚ուզէք հոն երթալ՝ պէտք է որ քրիստոնեայ ըլլաք։ Գիտցած եղիք՝ որ եթէ ուզէք՝ կրնաք դուք ալ մէյմէկ հրեշտակ ըլլալ և յաւիտեան հրեշտակ մնալ։ Թէ որ դուք ձեր կողմանէ փափաք ունենաք՝ Աստուած ալ ձեզի կ՚օգնէ, ու ան ատեն ձեր փոխարէն հատնելով՝ կըրնաք դուք ալ երկինց փառաց արժանի ըլլալ։

— Աստուած տայ, ըսին Թոմմասն ու Մամմին և որոնք որ քրիստոնեայ էին. իսկ մէկալները լուռ կեցած կու լային։

— Գիտեմ կրկնեց Վարպիկ, որ դուք ամէնքդ ալ զիս կը սիրէք։

— Հա՛, հա՛, ինչ ըսել է. Աստուած օրհնէ զքեզ, պռոացին ամէնքը։

— Դուք ամէնքնիդ ալ զիս կը սիրէք, և մինչ տնծի հետ ազէկ վարուած էք. հիմայ ես ալ ձեզի մէյմէկ յիշատակ կ՚ուզեմ թողուլ. մազերէս մէյմէկ կտոր ձեզի կու տամ որ միշտ քովերնիդ պահէք ու քանի որ տեսնէք՝ զիս յիշէք, որ զձեզ սիրեցի, և երկինք գնացի, ուր կը յուսամ զձեզ ալ տեսնելու։

Անկարելի բան է այս տեսարանս նկարագրել։ Բոլոր գերիները լալով ու հառաչելով աղջկան չորս կողմը առին. ամէնքը կը ջանային որ բուն իր ձեռքէն այն գեղեցիկ յիշատակն ընդունին, որ իրենց համար Վարպիկին սիրոյն վերջին նշանակն էր։ Ծընկան վրայ եկան ամէնքն ալ, կը հեծէին, կ՚աղօթէին, և հագուստին ծայրերը կը պագնէին։ Անոնցմէ ծերագոյնները՝ որոնք Վարպիկին ծնունդը տեսեր էին, սիրոյ և օրհնութեան խօսքեր կը զրուցէին։

Օփելիա տեսնելով որ ասոր ծայրը գէշի պիտի երթայ, ու վախնալով ալ որ խեղճ հիւանդին վրայ կարգէ դուրս այլայլութիւն

մը չգայ, մէկիկ մէկիկ առնողները գունէն դուրս կը հանէր։ Վերջապէս Թոլմեան ու Մամիկն ձեացին։

— Ա՛ո քեզի ալ, աղբար Թոլմեան, ըսաւ աղջիկը, ո՛րչափ կ՝ուրախանամ երբոր կը մտածեմ որ զքեզ երկինքը պիտի տեսնեմ։ Դուն ալ Մամիկ, դուն ալ երկինքը պիտի գաս, ըսաւ, և իր հին խնամածուին ճիտը պըղըտեցաւ։

— Ո՜հ, վարպետիկ, առանց քեզի ինչպէս ազէ պիտի ձեամ, ըսաւ Մամիկ. ա՛լ այս աշխարհիս վրայ ամէն բանէ զրկուեցայ... ու սկսաւ լալ։

Օֆելիա կամացուկ մը գինքն ալ ու Թոլմեան ալ գունէն դուրս հանեց. մէյմ՝ալ եւ աեւը գառնալով՝ տեսաւ որ գեռ Դոբսին հոն է։

— Ուսկի՞ց հոս եկար, հարցուց բարկութեամբ։

— Ես հոս էի, պատասխանեց աղջիկը լալով. վերջը վարպետիկին գարձաւ ըսաւ. պիտի որ ես չար աղջիկ մ՝եմ, բայց խոժի ալ մտերիմ գոնէ քանի մը թել չե՞ս տար։

— Ա՛ո դուն ալ, Դոբսի. քանի որ վրան նայիս՝ յիշես որ ես զքեզ միշտ սիրեցի, ու միշտ ջանացի որ աղէկ ու բարի աղջիկ մ՝ըլլաս։

— Կը ջանամ որ ասկէց եաքն ըլլամ, պատասխանեց Դոբսի ծանրութեամբ. բայց ինչ գժուար բան է եղեր խելօք կենալը, վարժած չեմ ատենին։

— Աստուած քեզի կ՝օգնէ, Դոբսի, վասն զի ինքն ալ չ՝ուզեր որ գուն չար մնաս։

Դոբսի գոգնոցով երեսը գոցած ու առած մազերը ծոցը պահելով՝ աչուըները լեցուած գուրս ելաւ։

Երբոր ամէնքը գուրս ելան՝ Օֆելիա գուռը գոցեց։ Խեղճ կնիկը շատ անգամ աս սրատաշարժ տեսարանիս տակն աչուըները սրբեց. և կը վախէր թէ այս տեսարանս չըլլայ թէ այլայլութիւն մը պատճառէ հիւանդին վրայ, որ իրեն յոգնաչան խնամոցը յանձնուած էր։

Իսկ Ալէն–Քլէր այն տեսարանին ժամանակ և գերեզմանը երթալէն վերջն ալ՝ ձեռուընդերով երեսը գոցած՝ լուռ կեցեր էր։

— Հայրիկ, ըսաւ Վարպետիկն քաղցրութեամբ մը, ու ձեռքը հօրը ձեռացը վրայ դրաւ։

Ալէն–Քլէր գլուխը վեր վերցուց, բայց սրտին այլայլութենէն պատասխան չկրցաւ տալ։

— Հայր իմ, կրկնեց աղջիկը։

— Չեմ կրնար, չեմ կրնար այս ցաւերուս վրայնալ, հառաչեց Սէն–Բլէր։ Աժնակարողն Աստուած շատ անգութ կերպով իր բարկութիւնն իմ վրաս կը թափէ. այո՛ շատ անգութ կերպով, կրկնեց գառնացեալ սրտիւ։

— Օգոստինոս, ըսաւ Օֆէլիա, Աստուած առէր չէ՞ իր կամքին. ամէն բան իր կամաց կը հպատակի, ուստի ինքն ալ իր ուզածին պէս կը տնօրինէ զանոնք։

— Կրնայ ըլլալ. բայց ասով իմ ցաւս չի պակսիր, ըսաւ Սէն–Բլէր, և սրտին դառնութենէն աչուըներէն կաթիլ մ՚ալ արցունք չէր գար։

— Հայրիկ, սիրտս կաթ կաթ կ՚ընես, ըսաւ Վարդուհին, ու հօրը գլուխն էնկաւ. այսպիսի խօսքեր ինչո՞ւ կ՚ըսես։

Խեղճ աղջիկն այնպէս սաստիկ կու լար ու կը հեծէր՝ որ ամենուն ալ սիրտը շարժեց. հայրը անոր սիրտը հանդչեցընելու համար՝ կերպը փոխեց։

— Հանդարտ կեցիր, Վարդիկ, ըսաւ, սխալեցայ, կը ճանչնամ սխալմունքս. ասկէ հետ ինչպէս որ դու կ՚ուզես՝ այնպէս կ՚ընեմ, բաւական է թէ դու չվշտանաս ու չլաս. ես ալ ինքզինքս Աստուծոյ կամաց

կը յանձնեմ. իրաւցընէ այսպիսի խօսքերուս համար յանցաւոր եմ։

Վարդուհին յոգնած ազաւնոյ մը պէս հօրը գիրկը հանդչեր էր, հայրն ալ գլուխը անոր վրայ ծռած՝ սրտաշարժ խօսքերով աղջկան սիրտը հանդարտեցընել կը ջանար։

Մարիամ նռատած տեղէն եկաւ ու պատկէրս խաւցը գնաց, և մէկէն չդացաւալ անկողին էնկաւ։

— Վարդիկ, քու մազերդ կատ մ՚ալ ինծի չե՞ս տար, ըսաւ Սէն–Բլէր սխտոր ծիծաղով մը։

— Բոլորն ալ քունկ ու մօրս են, ժըպտելով պատասխանեց աղջիկը. իսկ հօրաքոյրս ալ ուրիշի ուզէ տուէք։ Կամաւ ուզեցի ես ձեռքդ ես մեր գերեզմանն բաժնել, վասն զի մեռնելէս վերջը զանոնք յիշող չ՚ըլլար, և իրենց ալ գժուարաւ մազերնին կը ծեամ. ասով յուսամ թէ գիս չեն մոռնար...։ Հայրիկ, դուն քրիստոնեայ ես, այնպէս չէ՞, հարցուց աղջիկը առարակուսանօք։

— Ինչո՞ւ կը հարցընես։

— Ես ալ չեմ գիտեր։ Դուն այնչափ բարեսիրտ ես՝ որ անկարելի է թէ քրիստոնեայ չըլլաս։

— Քրիստոնեայ ըսելով ինչ կ՚իմանաս, աղջիկս։

— Ան կ'իմանամ որ է գիշեռւս ամէն բանէ առելի սիրել։

— Դու այնպէս կը սիրե՞ս, վարպետ։

— Ո՛հ, ի հարկէ...

— Բայց ամենեին տեսած չես գինքը։

— Փոյթ չէ, ես իրեն կը հաւատամ, և քիչ օրէն ալ գինքը պիտի տեսնեմ։

Ան յօսքիս վրայ աղջկան երեսը ուրախութեան նշոյլ մը ծագեց։ Այն–Քէլէր պատասխան չտուաւ. այսպիսի կրօնական զգացմունքներ ինքն իր մօրը վրայ ալ տեսեր էր, բայց իր սրտին մէկ թելն ալ չէին շարժած։

Ան օրուընէ վերջը՝ վարպետին շատ շատ իրեն մտաքը կը խոնարհէր. ալ ամէն տարակոյս վերցուեր էր. սէրն ալ չէր կրնար առերեսի ելլել մ'ունենալ։ Իր պատկերու գեղեցիկ խոշոր աչքերն ամենուն աչքին մեղրի խոշոր մը պարձեր էր։ Օֆելիա գիշեր ցորեկ քովէն չէր հեռանար, ամենեին մտապրաւթիւն ու հոգ մը պակաս չէր ըներ։ Աբեղուաւթիւնն ու կարգաւորաւթիւնն ու ճարպիկաւթիւնը՝ որով այնպիսի անխոով կերպով հիւանդաւթեան ցաւալի պիտոյածները կը պատրաստէր և բժիշկին ըսածները մանրամասնաբար ի գործ կը դնէր՝ զամէնքը կը զարմացընէին։ Անոնք ալ որ առաջ Օֆելիայի պզտի բանե-

րու մէջ ալ ճշտութիւն սիրող բնաւթիւնը տեսնելով վրան կը ծիծաղէին, վասն զի հարաւային կողմնակերպուն անհոգաւթեան շատ հակառակ բան կ'երեար, մէկ բերան կ'ըսէին՝ որ իրմէ գատ անկարելի էր ուրիշ մ'ալ գըտնել՝ որ կարենար այսպիսի պարագայից մէջ հիւանդին քովը կենալ։

Աղբար Թովմաս շատ անգամ վարպետին խուցն էր. խեղճ աղջիկը սաստիկ ջըղացաւաւթենէ կը տանջուէր, ու գրկի վրայ տարուելով՝ պիւրաւթիւն մը կը գգար։ Թովմասին մեծ ուրախութիւն էր՝ վարպետին գիրկն առած պատցընելը. երբեմն խուցին մէջ, երբեմն գաւթը տարած կ'ելլէր, երբեմն ալ ձեղին վրայէն փչած առաւօտեան զով բարակ քամիին՝ կ'առնէր պարտէզ կը տանէր, ու նարընջենիներուն տակը անկիւն մը կը նստէր ու աղջիկը քանի մը սիրած երգերը կ'երգէր։ Հայրն ալ շատ անգամ կ'ուզէր այսպէս գրկել գինքն ու պատցընել, բայց փափուկ կազմուածք ունենալուն՝ երբոր կը յոգնէր,

— Հայրիկ, կ'ըսէր աղջիկը, թող տուր որ հիմայ ալ աղբար Թովմասը գիս գրկէ. խեղճ մարդը գիս գրկել ու քալցընել կ'ախորժի. այս ծառայութիւնը հիմայ միայն

կրնայ ընել ինծի, և դու ալ գիտես որ միշտ կը փափաքի ինծի ծառայութիւն մ'ընել։

— Հապա ՚ն, պատասխանեց հայրը։

— Ո՛հ, հայրիկ, դուն ինծի համար շատ կ'աշխատիս, գիշեր ցորեկ քովս ես, ինծի կը կարդաս և ամէն հոգ վրաս կ'ընես։ Բայց Թովմաս ուրիշ բան չի կրնար ընել՝ եթէ ոչ՝ այսպէս գիս գրկել ու իր գիտցած երգերն երգել. ուրիշ կազմանէ՝ ինքն աւելի ուժով է, և գիս գիւրաւ կրնայ գրկել։

Թովմասը միայն չէր որ կը փափաքէր խեղճ վարդիկին օգնութիւն կամ ծառայութիւն մ'ընել. բոլոր գերիներն ալ նոյն փափաքն ունէին ու կ'ուզէին որ բան մ'ալ իրենք ընեն։

Իսկ խեղճ Մամիկն... իր սիրուն աղջկան վրայ սիրտը կը կարծրանար. բայց Մարիամ գիշեր ցորեկ քովէն չէր հեռացներ զինքը. և քանի որ կարծեաց՝ ուրիշներն ամենևին պէտք չէր հանդչէին՝ երբոր ինքն անհանգիստ էր։ Գիշերը քանի անգամ Մամիմին կը հարկադրէր մէյմը ուսուրները շիլել, մէյմը ճակտին պաղ ջուր զարնել, մէյմը թաշկինակը փնտռել, մէյմը վարդիկին խուսը շշնկոց մը կայ՝ անոր պատճառն իմանալ. մէյմը վարագոյրները գոցել՝ վառն ալ

շատ լոյս կ'ընէին, մէյմ'ալ բանալ՝ մութը պատճառելով։ Յօրեկն ալ երբոր խեղճ Մամիմին սրտին մէջ կ'եփէր որ մէյմը վարդուհիին քով երթայ՝ Մարիամ ամէն հնարք ու պատճառանք կը գտնէր պինքը քովէն չհեռացընելու, անանկ որ հազիւ թէ Մամիմ գազուռն կերպով քիչ մը ժամանակ վարդուհիին քով կրնար գալ։

— Իմ աղջկանս վրայ ունեցած հոգէս յոգնած՝ կը տեսնեմ, կ'ըսէր Մարիամ, որ վրաս խնամք ունենալու կարօտութիւն ունիմ։

— Իրաւցընէ, սիրելի, կ'ըսէր Սէն-Բէլէր քեզի տակէն ծիծաղելով, կը կարծէի թէ մեր Օֆելիան բաւականապէս վրայէդ այլ հոգն ու խնամքը կը թեթևցընէր, ու զքեզ ազատ կ'ընէր աշխատանքէ։

— Դու էրիկ մարդու պէս կը խօսիս, պատասխանեց Մարիամ։ Մայր մը կրնա՞յ ամենևին խնամք չունենալ՝ երբոր տեսնէ թէ իր մէկ հատիկ աղջիկն այդ վիճակին մէջն է ինկեր։ Բայց խօսիլս ալ տեղուտ է. ոչ ոք կրնայ իմ զգացածս իմանալ. ես քեզի պէս անզգայ չեմ, և ամէն բանի վրայ վեր ի վերոյ չեմ կրնար մտածել։

Սէն-Բէլէր այս խօսքին վրայ ծիծաղեցաւ։

— Խեղճ հայր, պես կրնաս ծիծաղիլ...։

Վարպետին աշխարհս իր վերջին բա-
րիը կու տար այնպիսի քաղցր ու զուարթ
վստահութեամբ մը՝ որ անկարելի էր կար-
ծելը թէ պիտի մեռնի, վասն զի շատ մեղմ
ու քաղցրաշունչ էր յաւիտենականութեան
քամին, որ իրեն թեթևընթաց նաւակը դէպի
երկնից նաւահանգիստը կը մղէր։ Նեղու-
թիւնները գարնան էին, միայն հանդարտ և
անուշ սակաւութիւնն օր օրուան վրայ կ'ա-
ւելնար. այնպէս սիրալիր և այնպիսի վստահ,
այնպիսի զուարթ կերպի՝ իր ունեցած ան-
մեղութենէն ու խաղաղ սրտէն առաջ կու
գար։

Սէն–Քլէր կարգէ զուրս սրտի հանդար-
տութիւն մը կը զգար. ոչ յոյսն էր և ոչ
համակերպութիւնը. բայց այն հանդարտու-
թիւնը Վարպետին առաջիկայ վիճակին վը-
րայ հաստատուած՝ խոշ չէր սար որ ապա-
գան մտածէ։ Իրեն զգացմունքը կը նմանէին
աշնան անտառներուն մեղմաղնաս տեսքին,
երբոր տերևները կը սկսին դեղնիլ, երբոր
առուակներուն եզերքը ծլած վերջին ծաղիկ-
ները կը սկսին թոռմիլ. և այս գեղեցկու-
թիւնն այնչափ ասասիկ է, որչափ որ կը
մտածէ մարդ թէ քիչ առենէն ալ պիտի չը-
տեսնուին...։

Վարպետիին բոլոր բարեկամաց մէջ՝ Թով-
մասն էր միայն՝ որ անոր նախազգացմանցն
ու մտածութեանցը տեղեակ էր։ Ինքն իր
հօրը չբսածները՝ վախնալով որ անոր սիր-
ալ չկորչ՝ Թովմասին կ'ըսէր. կը պատմէր
Թովմասին խորհրդաւոր ազգմունքները, որ
կը զգայ հոգին՝ երբոր երկրաւոր կապերը
կը սկսին խզիլ։

Վերջապէս չուզեց Թովմաս ալ իր խու-
ցը պահել, ու բոլոր գիշերը Վարդիկին
խուցին զուրսը կ'անցընէր, որ կարենայ կան-
չուելուն պէս շուտ մը ներս մտնել։

— Բայց ազբար Թովմաս, ինչո՞ւ համար
չան մը պէս գռնէն զուրս գեահնը կը պահ-
կիս, ըսաւ Օֆելիա. ես կը կարծէի թէ դու
կանոնաւորեալ կեանք սիրող մարդ մ'ես,
ու կարգաւորեալ անկողնոյդ մէջ կը սիրես
քնանալ։

— Իրաւունք ունիս, պատասխանեց Թով-
մաս նշանաւոր ձայնով մը, բայց հիմայ...

— Ադէկ, հիմայ ինչ կայ։

— Կամաց խօսինք. պարոնը չիմանայ...
բայց Օֆելիա խեղճուհի, հրամանքդ ալ գի-
տես որ պէտք է մէկը արթուն կենայ ու
փեսային գալուտեան սպասէ։

— Ինչ ըսել կ'ուզես, Թովմաս։

— Գիտես հրամանքդ ալ որ Աւետարանն ինչ կ'ըսէ. Ի մէջ գիշերի եղե բարբառ, ահա փեսայ գայ: Ուստի, խաթուն, ամէն պիշեր կը սպասեմ, ու թէ որ հեռու ըլլամ՝ քանի չեմ կրնար ըլլալ, վախնալով որ չըլլայ թէ փեսան գայ և ես չլսեմ:

— Ո՛վ ըսաւ քեզի թէ փեսային գալուսը մօտ է:

— Վարպիկն ինծի ըսաւ. Աստուած իրեն հոգւոյն կը խօսի. կ'ուզեմ, խաթուն, որ ես ալ մօտ ըլլամ, վասն զի երբոր այս երջանիկ հոգին Աստուծոյ արքայութիւնը մտնելու ըլլայ՝ գոնեն այնչափ լայն պիտի բացուին՝ որ մինչ ալ պիտի կարենանք այն երկնաւոր բնակարանին մէջ մէկտեղ նայիլ:

— Թոմաս, սա ըսէ ինծի թէ վարպիկ քանի մ'ըսաւ քեզի այս առաւօտ որ պէշ կը զգայ:

— Չէ, պատասխանեց Թոմաս. բայց այս առաւօտ լսաւ ինծի որ առենը կը մօտենայ: Հրեշտակներն են որ իրեն խմաց կու տան. — Ի ձայն փողոյ առեւտուր զգաստասցուք առաւօտուն, — վրայ բերաւ Թոմաս իր սիրած երգերէն մէկը կրկնելով:

Թոմասին ու Օֆելիային մէջ եղած այս խօսակցութիւնն հանդիպեցաւ պիշերուան տասնին ու տասնըմէկին միջոցները, երբոր Օֆելիա ամէն պատրաստութիւնները տեսած՝ եկեր էր որ գոները գոցէ, մէյմ'ալ Թոմասը դուրսը փուսած գտաւ:

Օֆելիա խաթունը ոչ ջղային և ոչ երեւակայող բնութիւն ունէր, բայց Թոմասին այնպիսի ծանր զարկածքը վրան շատ մըպատահութիւն ըրեր էր: Նոյն իրիկուն ալ վարպետին սովորականէն աւելի գեղեցիկ ու զուարթ կերպ մ'ունէր: Անկողնոյն մէջ նըստած՝ բոլոր արծաթեղէն ու ոսկեղէն զարդերը բերել տուաւ, ու մէկիկ մէկիկ մկրտի պրաւ զատեց, ինչ որ իր բարեկամներուն յիշատակ պիտի ձգէր: Ամէնքն ալ այս իր զուարթութեան ու աշխուժութեան վրայ կը զարմանային. ձայնն ալ աւելի իր բնական կերպն առեր էր: Հայրը նոյն իրիկունը խուզը քաշուելու առեն՝ պիտեր էր որ վարպետին քանի որ հիւանդացեր էր՝ այսպիսի զուարթ միջոց մը չէր ունեցած, ու գինքը պզտնելէն վերջը՝ դարձաւ Օֆելիային և ըսաւ.

— Յուսամ թէ վերջապէս գինքը կրնանք խաղցնել:

Եւ ուրիշ անգամներէն աւելի՝ նոյն իրիկունը յուսով ու հանգարտ սրտով անկողին գնաց:

Բայց կէս գիշերուն, այն անակնկալի ու խորհրդաւոր ժամուն, երբ անօսպդ ներկան յաւիտենական ապագային ծածկոյզ քօղը կը սկսի բարակնալ՝ փեսան երեցաւ...:

Հիւանդին խուցը շշնկոց մը.... ոտնաձայն մը լսուեցաւ... Օֆելիան էր, որ բոլոր գիշերը աղջկան քով ոտքի վրայ կեցած հլուկեր էր. և նոյն միջոցին հիւանդին վրայ վտանգաւոր նշանները տեսեր էր: Դուռը բացուեցաւ, և Թովմաս՝ որ արթուն կեցեր էր, մէկէն վեր ցատքեց ոտք եկաւ:

— Թովմաս, շուտ վազէ բժիշկը կանչէ, ըսաւ Օֆելիա՝ պէպի Այն–Բլէրի խուցը երթալով:

— Շուտ, եկուր, ըսաւ Օֆելիա Այն–Բլէրին դուռը զարնելով:

Այս խօսքը Այն–Բլէրին սրտին վրայ այնպէս իջաւ՝ ինչպէս ափ մը հողը պատգի մը վրայ կ'իջնէ:

— Ինչո՞ւ... ի՞նչ կայ... ըսաւ, ու շուտ մը խուցէն դուրս ցատքելով վարպիկին խուցը վազեց. տեսաւ որ աղջիկը հանգիստ քուն կ'ըլլար:

Բայց ինչ տեսաւ արդեօք՝ որ այդպէս յանկարծ սրտին բաբախմունքը բռնուեցաւ: Ո՛հ, ինչո՞ւ բառ մ'ալ բերնէն չկրցաւ հա-

նել: Դուռ մ'ետեն կրնաս լսել պատճառը՝ որ նոյն զգացումն ունեցեր ես դուռ մէկ հատիկ սիրելի զաւակիդ վրայ... այն անխօսուն տեսարանն ալ ամէն յոյս կ'ոչընչացընէ, և իմաց կու տայ քեզի որ սիրոյդ առարկան ալ քուկդ չէ...:

Այսու ամենայնիւ այս տեսարանին մէջ ահաւոր բան մ'ալ չկար. մանաւանդ թէ արքայութեան հրեշտակներէ մը, հոգւոյ այլակերպութիւն մը, որով անմահական կենաց քաղցր արշալոյս մը կը ծագէր:

Այն–Բլէր ու Օֆելիա այնպիսի խոր լռութեամբ մը կը դիտէին հիւանդը, որ մայրուցին ճօճանակին ձայնն անգամ տասնիկ կու գար: Քանի մը վայրկեանէն՝ Թովմասն ալ բժիշկը հեռէ՝ վրայ հասաւ. մէյմը հիւանդին վրայ նայեցաւ բժիշկը ու մէկալնոյնպէս ինքն ալ լուռ ու անշարժ մնաց:

— Ե՞րբ հանդիպեցաւ այս փոփոխութիւնն, հարցուց ցած ձայնով Օֆելիային:

— Ճիշտ կէս գիշերուն, պատասխանեց:

Մարիամ բժիշկն գալէն արթընուալով՝ ցատքեց մէկէն ու հիւանդին խուցն եկաւ:

— Օգոստինոս, Օֆելիա, ի՞նչ կայ, ի՞նչ բան եղաւ, հարցուց այլայլած ձայնով:

— Կամաց, կամաց, պատասխանեց Այն–

Քէյը՝ խղդուկ ձայնով մը, խե՛ղճը մեռնելու վրայ է...։

Մամմի այս բառս լսածին պէս՝ վազեց մէկէն բոլոր գերիներուն իմաց տուաւ։ Մէյ-մ՚ալ նայիս բոլոր անեցիք ոտք եկան, չորս կողմն ոտքի ձայն կար, բոլոր խուցերուն մէջ լոյս ահնուեցաւ, խել մը բազմութիւն դուրսը սրահին մէջ ժողովեցան, և կեցած՝ պրան ապակիներէն հիւանդին խուցը կը նայէին. բայց Մէն–Քէյը ոչ ձայն մը լսեց, ոչ ալ բան մը տեսաւ.... բաց ի այն խորհրդաւոր երեւոյթէն որ աղջկան երեսին վրայ կը փայլէր։

— Ո՜հ, թէ որ մէյմը արթննար, ըսաւ, և գոնէ բառ մ՚ալ կարենար արտասանել։

Ու անկողնոյն վրայ ծռելով՝ անուշ ձայնով մը հիւանդին ականջէն

— Վարդուհի... կանչեց։

Վարդուհին կապոյտ խոշոր աչուըները բացուեցան, և ծխծաղ մը դէմքին վրայէն սահեցաւ անցաւ. ջանաց գլուխը վեր վերցընել, բայց չկրցաւ։

Ձիս կը ճանչնաս, Վարդիկ։

— Հայրիկ, ըսաւ խղդուկ ձայնով մը՝ ինքիրեն ուժ տալով, և ուղեց ձեռուըներով հօրը վիզը պըլլուիլ, բայց ձեռուըները վար ինկան։

Եւ գլուխը վեր վերցընելու ժամանակ՝ նշմարեց Մէն–Քէյը խեղճին երեսին վրայ հոգեվարքի տագնապը. խեղճը գժուարաւ շունչ կ՚առնուր ու պզտիկ ձեռուըները կը թօփափէր։

— Տէր Աստուած, այս ինչ սրտաճմլիր տեսարան է, հառաչեց Մէն–Քէյը՝ Թովմասին ձեռքը բռնելով՝ առանց գիտնալու թէ սրուն ձեռքը կը բռնէ։

Թովմաս սիրոյը ձեռքը իր ձեռաց մէջ սեղմած էր, և աչուըներէն վազած արցունքը իր սև երեսը կը թրջէր. իր ամէն վշտաց մէջ առ Աստուած ապաւինող աչուըները նորէն երկինք վերցուց ու անկէ օգնութիւն խնդրեց։

— Աղօթք ըրէ, Թովմաս, որ այս խեղճին ցաւերը շուտ մը լմընցնան, ըսաւ հառաչելով Մէն–Քէյը. սիրտս կատր կատր կ՚ըլլայ։

— Ո՜հ, օրհնեալ է Աստուած, հառաչեց Թովմաս, ամէն բան լըմնցաւ. հիմայ նայէ, տէր իմ։

Վարդուհին շնչասպառ՝ բարձին վրայ տագնապեալ գլուխը պրած՝ խոշոր աչուըները պէպի երկինք դարձուցեր էր. աշխարհս իրեն համար վճարեր էր. երկրաւոր վիշտերն

ալ լմընցեր էին. զէմքէն այնպիսի կարգ դուրս ու փառաւոր և յաղթական ճաճանչ մը կը ցոլանար՝ որ յորդ արտասուքներն ու զառն հեծեծանքներն ալ կը լռեցընէին:

Մէկնքն ալ շնչերնին բռնած՝ անկողնոյն չորս կողմը շարուեր էին:

— Վարդի՛կ .... լսա՛ Մէն—Բլէր զայն ձայնով մը. իսկ անիկայ չլսեց...:

— Վարդիկ, ըսէ մեզի, ի՞նչ կը տեսնես, կրկնեց հայրը:

Զուարթ ու յաղթական ծիծաղ մը նորէն երեսին վրայ երեցաւ:

— Ո՜հ, սէր... խնդութիւն... խաղաղութիւն...

Թեթեւ ու անուշ հառաչանք մ'արձակեց, և այս մահկանացու կեանքէս յաւիտենական կեանքն անցաւ...:

Երեսս բարձ, սիրեցեալ մանկիկ, երկնից դռները գոցուեցան եւեւէ, ու ալ պիտի չտեսնենք քու քաղցր զէմքդ...: Զուարճանք են անոնք՝ որ քու երկինք մտնելդ տեսնելէն վերջը՝ աչքերնին պիտի զարձընեն նորէն այս արտասուաց հովիտը, և կենաց ցուրտ ու տխուր մթնոլորտին մէջ՝ նորէն պիտի գտնեն իրենք զիրենք, զոր յաւիտեան թողուցիր զու և գնացիր...:

ԳԼՈՒԽ ԻԷ.

Կակիծ

Վարդուհիին խուցին արձանները ու պատկերները ճերմակ քօղով մը ծածկուած էին. հոն ուրիշ բան չէր լսուեր՝ բայց եթէ ներս մտնող եկեղեցիներուն շունչ առնել տալերնին և անցուդարձի թեթեւ ոտնաձայնը, և ուր հազիւ կիսաբաց վանդակափեղկերէն տակաւ լոյս մը ներս կը թափանցէր, աւելի խորհրդաւոր երեսյթ մը տալով սենեկին և չորս կողմն եղած առականերուն:

Անկողինը ճերմակ քօղով մը պատած էր, ու անկողնոյն գլխին վրայի հրեշտակին հովանոյն տակը՝ կարծես ուրիշ հրեշտակ մը կը քնանար խաղաղիկ կերպարանքով յաւիտենական քունը:

Իր կենդանութեան առեներուն պէս պարզ ճերմակ հագուստ մը միայն հագուցեր էին իրեն, և լոյսն ալ պատուհանին կարմիր վարագոյրներէն անցնելով՝ երեսին՝ մահուան պազ գունաթափութեան վրայ՝ վարդագոյն կարմրութիւն մը տուեր էր. երկայն յօնքերը՝ ճերմակ երեսին վրայ տարածուած՝ ձան-

բացեր էին, և գլուխն ալ քիչ մը դէպի մէկ կողմը ծռած՝ կարծես թէ բնական քունի մէջ էր. բայց երեսին գծագրութենէն երկնային խաղաղութիւն ու խնդութիւն մը կը փայլէր, որով կ'իմացուէր թէ երկրաւոր և ժամանակաւոր քուն չէ, այլ յաւիտենական ու սուրբ հանգիստ մը, զոր Աստուած իր սիրելեաց միայն կը պարգեւէ:

Քու նմանեացդ համար մահ չկայ, Վարդիկ. անոնց մահը ոչ խաւար ունի և ոչ սուուր. այլ արշալուսոյն ոսկիափայլ ճառագայթներէն ծածկուող առաւօտեան աստղին պէս կը նուագի: Յաղթանակիչը՝ առանց պատերազմելու, պսակուեցար՝ առանց ասպարէզ մտնելու:

Ա.յսպէս կը մտածէր Սէն–Բլէր, երբոր թևերը կրծոց վրայ ծալած և լուռ՝ մեռեալոյն անկողնին քով կեցեր վրան կը նայէր: Բայց ո՛վ կրնայ իրեն ամէն մտքէն անցածները պատմել: Ա.յն վայրկենէն որ լսեց այս խօսքը թէ «Մեռաւ», մութ ամպ մը վրան իջաւ, ու վշտացեալ սիրտը խոր խաւար մը պատեց:

Ջորս կողմէն խառնափնդոր ձայներ կը լսէր, իրեն այլ և այլ բաներ կը հարցընէին, ինքն ալ մեքենայի պէս անոնց ամեն

նուն պատասխան կու տար. հարցուցին իրեն թէ երբ թաղման հանդէսը կատարեն և ո՛ւր կ'ուզէ որ թաղեն իրեն աղջիկը, ինքն ալ անհամբերութեամբ մը՝ Հոգս չէ, ինչ կ'ուզէք ըրէք, պատասխանեց:

Ա.տոլիոս ու Սրբուհին մեռելին խուցը կարգի ղրին. իրենց ազայամասութեան հետ փափուկ ու զգայուն սիրտ մ'ունէին, ու երբ Օֆելիա գլուխնին կեցած՝ կը նայէր որ ա.մէն բան կարգաւորեալ մաքուր ըլլայ՝ իրենք երկուքը քաղցր ու բանաստեղծական երևոյթի մը ջանացին տալ խուցին, որպէս զի մահուան նշան չմնայ: Ջորս կողմը անուշահոտ ու ազնիւ ծաղիկներով զարդարեցին: Վարդիկին պզտի սեղանն ալ ճերմակ փոռոցով մը ծածկած՝ վրան սովորական շուշանաձև ծաղկամանը դրուած էր, մէջն ալ ճերմակ գեղեցիկ վարդ մը: Պատուհաններուն վարագոյրներուն ալ ազուր ծալքերով մասնաւոր ձևեր տուին:

Երբոր Սէն–Բլէր իր սիրուր խորհրդածութենէն մէջ ընկղմած՝ անկողնին քով նստեր էր, Սրբուհին ներս մտաւ ձեռքը կողով մը ծաղիկ. սէրը սեռնելով՝ աղջկ բերան նայ քաշուեցաւ, ու քիչ մ'ատեն անշարժ՝ դրան դիմացը կեցաւ. բայց սեռնելով որ Սէն–

Բլէր իրեն ուշ չի գներ՝ համարձակեցաւ առաջ եկաւ, ու սկսաւ մեռելին անկողինը ծաղիկներով զարդարել։ Սէն-Բլէր երազի մը պէս տեսաւ Սրբուհին՝ որ վարպուհիին մատուռներուն մէջ ծաղկած յասմիկի ճիւղ մը կը խօթէր ու անոր անկողնոյն չորս կողմը ծաղիկներ կը շարէր։

Դուռը նորէն բացուեցաւ, ու մէյմ՚ալ նայիս Դոքսի ներս մտաւ, աչուըներն ուռած, գոգնոցին տակն ալ բան մը բռնած։ Ճուա մը Սրբուհին իրեն նշան ըրաւ որ դուրս ելլէ, բայց անիկայ առաջ եկաւ։

— Դուրս կորսուէ, ըսաւ Սրբուհի ցած ձայնով՝ բայց խիստ կերպով մը, հոս ինչ բան ունիս։

— Թող տուր որ ես ալ գամ, ծաղիկ մը բերի, ազուոր ծաղիկ մը, կրկնեց Դոքսի՝ կիսաբաց վհգեցիկ վարդ մը ցուցընելով. գոնէ թող տուր որ քովը գնեմ։

— Դուրս կորսուէ ըսի, կրկնեց Սրբուհի աւելի խիստ կերպով։

— Թող տուր, մէկէն կանչեց անդիէն Սէն-Բլէր՝ ոտքը գետին զարնելով, կ՚ուզեմ որ ինքն ալ հոս մնայ։

Սրբուհին մէկդի քաշուեցաւ, ու Դոքսին ալ տարաբաղդ ընծան իր պզտիկ սիրուհուն ոտքին քով դրաւ. և յանկարծ սուր ու սաստիկ ձայն մը հանելով՝ գետին կտաւ անկողնոյն քով ու սկսաւ լալ ու պոռալ։ Օֆելիա վազեց որ ինքը գետնէն վերցնէ ու ձայնը կարել տայ, բայց անօգուտ։

— Ո՛վ վարպետ, դո խաղուն իկս, ես ալ կ՚ուզէի մեռնիլ. երանի թէ ես ալ մեռած ըլլայի քեզի հետ։

Այս սուր ու սաստիկ ձայնէն՝ Սէն-Բլէրի արիւնը երեսը զարկաւ, և առաջ որ մարմարիոնի պէս պաղեր ճակտեր էր, մէյմ՚ալ վրան կենդանութիւն մ՚եկաւ. ու վարպետիին մահուընէն վերջը՝ աչքէն այս առաջին անգամ արտասուաց կաթիլներն սկսաւ բղխիլ։

— Ելիր, ելիր, ազջիկս, ըսաւ Օֆելիա գոչն ձայնով մը, մի լար. վարդիկ երկինք գնաց, հիմայ ինքը հրեշտակ մ՚եղեր է։

— Բայց ես ալ սիրտ չեմ տանիր զինքը, կ՚ըսէր Դոքսի. ալ չեմ տանիր սիրտ...։ Եւ նորէն լալ ու ողբալ սկսաւ։

Փիչ մ՚առաւ լռութիւն պատեց։

— Ինքն ըսեր էր ինծի, կրկնեց Դոքսի, որ կը սիրէ զիս. ինքն ըսեր էր ինծի. վայ ինծի, ալ զիս սիրող մը չմնաց այս աշխարհիս վրայ։

— Իրաւունք ունի խեղճը, պարձաւ ըսաւ Սէն–Քլէր Օֆէլիային, բայց ջանա քիչ մը մխիթարել զինքը։

— Երանի՛ թէ աշխարհք եկած չըլլայի, ըսաւ լալով Դոքսի, ո՛ւր էր թէ աշխարհք եկած չըլլայի, և չեմ պիտեր թէ ինչո՛ւ համար ծներ եմ ես։

Օֆէլիա կամացուկ մը զինքը գետնէն վերաց ու առաւ դուրս տարաւ, իրեն ալ աչուընները լեցուեր էին։

— Խեղճ Դոքսի, ըսաւ իր խուցը տանելով զանիկայ, խեղճ աղջիկս, մի յուսահատիր, թէպէտ այն սիրելի աղջիկանն ալ չկարենամ նմանիլ, բայց ես ալ կրնամ սիրել զքեզ. և երբէ սովրեցայ ես ալ Ցիսուսի սէրն ունենալ. ես ալ կրնամ զքեզ սիրել, ու կը սիրեմ ալ. հաւատա ինծի, ու պիտի օգնեմ քեզի որ դու ալ բարեպաշտ ու քրիստոնեայ աղջիկ մ՚ըլլաս։

Օֆէլիայի ձայնը խօսքերէն աւելի նշանակութիւն ունէին, ու թափած անկեղծ արցունքներն ալ աւելի ուժ մը տուին ըսածներուն քան թէ ձայնը։ Այն վայրկենին խեղճ աղջկան սրտին վրայ այնպիսի ազդեցութիւն մը ստացաւ՝ որ մինչև վերջը անջնջելի մընաց։

— Ո՛հ, իմ վարդուհիս, կը մտածէր անդին Սէն–Քլէր, դու այս աշխարհիս վրայ քիչ մ՚ատեն բնակելովդ՝ այսչափ բարիք ըրիր, ես ինչ համար պիտի տամ իմ երկայն կենացս վրայ։

Քիչ մ՚ատենէն թեթեւ ոտնաձայն մը լըսուեցաւ։

Բոլոր անեցիք էին, որ եկեր էին վերջին անգամ հանգուցեալին հրեշտականման կերպարանքը տեսնելու։ Վերջը դագաղը բերին, և յուղարկաւորութեան հանդէսն սկսաւ։ Թէ մը կառքեր տանը դիմացը կարգաւ կանգ առին, և շատ մը օտարականներ մեծ սրահին մէջ ժողովեցան։ Յուղարկաւորութեան հանդէսը կատարուելու ատեն՝ Սէն–Քլէր լուռ ու մունջ, արցունքը ցամքած ու սիրտը բըռնուած՝ վեր վար կը պարէր։

Սկիզբէն մինչև վերջ՝ իր աչքին երեցած միակ բանը՝ դագաղին մէջ պառկած աղջըկանը խոպոպիկներով զարդարուած պզտիկ գլուխն էր. բայց քիչ մ՚ատենէն ան ալ ախուր քօղով մը ծածկեցին, և կափարիչն ալ գոցեցին, և ինքն ալ մէկալ յուղարկաւորելոց հետ մինչև պարտէզին ծայրը մէկտեղ գնաց, ուր Թոմասս շատ անգամ վարդիկը գրկած կը տանէր կը նստեցընէր ու

իր երգերով կը զաւարճացընէր զինքը։ Հոն փարիզ էին գերեզմանը. Սէն-Քլէր գերեզմանին եզերքը կեցաւ. ու մէջընտրած աչուըներով մէյմը մէջը նայեցաւ. տեսաւ որ պապակը մէջը կ՚իջեցընեն, լսեց խռնիխռուն այս ահաւոր խօսքերը. Ես եմ յարուրիւն և կեանք, որ հաւատայ ինձ՝ թեպետ մեռանի՝ կեցցէ. ու երբոր հոգով ալ ծածկեցին գերեզմանը, չէր կրնար հաւատալ թէ իր սիրելի վարպետին էր որ իր աչքէն կը ծածկուէր յաւիտեան։

Եւ յիրաւի, վարպետին չէր ծածկուողը, այլ իր փառաւորեալ և անմահական հոգւոյն՝ ապականացու գեղեցիկ բնակարանը, որով Աստուծոյ պիտաց պիտի ելլէ յաւուրն յետնում։

Վերջը ամէնքն իրենց տեղը ցրուեցան, ու վշտացեալ սիրտերը միայն տունը գարձան, ուր ալ պիտի չտեսնէին իրենց սիրելի վարպետին։

Մարիամ խցին փեղկերը գոցել տուաւ, ինքն ալ անկողնոյն վրայ ինկած՝ կը հեծէր ու կը հառաչէր, և չէր ուզեր մխիթարուիլ. և կը պահանջէր որ ամէնքն ալ վրան հոգ ու մտադրութիւն ունենան։ Լալու ժամանակ չէր սար անոնց. և ինչո՞ւ անոնք պիտի լային, վասն զի վիշտ՝ միայն իրեն վիշտն

էր. ամէն կերպով համոզուած էր՝ որ աշխարհիս մէջ ոչ ոք իրեն պէս և իրեն զգացածին չափ կրնայ զղալ։

— Սէն-Քլէր կամիլ մ՚ալ արցունք չթափեց, կ՚լսէր, և հիմայ ալ ամենաւին կարեկից չ՚ըլլար իմ վշտացս։ Ցիրաւի կարգէ դուրս բան է իրեն սրտին անզգայութիւնն ու անտարբերութիւնը, գիտնալով ալ թէ ես ինչ կը քաշեմ։

Շատ անգամ մարդուս տեսածն ու լսածը վրան կարգէ դուրս տպաւորութիւն մը կ՚ընէ. այսպէս ալ տանը ծառաներէն շատը իրաւցընէ հաւատացեր էին՝ որ իրենց խաթունէն աւելի այս պժբախտութեանս վրայ զղածուող մը չկար. մանաւանդ երբոր Մարիամ կրած չգացաւին վրայ գանգատելով՝ բժիշկը կանչել տուաւ ու ինքզինքը մահուան դուռը հասած կը համարէր. ալ տունը տակն ու վրայ ըլլալ մ՚էր որ եղաւ. խոհանոցէն խուցը, խուցէն խոհանոցը վազող վազողի, մէկը չուր կը տաքցընէր, մէկալը տուփ կը չորցընէր, որով քիչ մ՚ատեն իրենց տրամութիւնը մոռցան։

Բայց Թովմասին սրտին խորը բան մը կար, որ զինքը միշտ իր տիրոջը քով կը մղէր. ուր երթար՝ ինքն ալ հոնկէն կ՚երթար,

ու արտասուքեամբ կը պատէր զինքը. և երբոր կը տեսնէր որ Սէն-Բլէր վարպետին խուցը կ'երթար, հանդարտ ու գոյնը նետած կը նստէր, ծնկանը վրայ ալ այն խեղճ աղջկան Աւետարանը պրած, թէ և անոր մթնցած աչուըները գիրերն անգամ չէին կրնար տեսնել լաւ թէ կարդալ, Թովմաս այն հանդարտ ու անշարժ և ցամաքեալ աչուըներուն վրայ աւելի խոր տրտմութիւն կը տեսնէր՝ քան թէ Մարիամին հնձեցանց և հաւաչանաց մէջ։

Քանի մ'օրէն Սէն-Բլէրի ընտանիքը քաղաք դարձան։ Օգոստինոս իր կրած վշտերուն պատճառաւ՝ չզացաւէ անհանգիստ ըլլալով՝ կ'ուզէր կենաց փոփոխութիւն մ'ընել, որպէս զի քիչ մը մոռնայ անցեալները ալ փարատին։ Ասոր ձգեցին այն տունն ու այն պարտէզը՝ ուր էր այն պզտիկ գերեզմանը, և Նոր-Օռլէան գարձան։ Սէն-Բլէր ինքզինքը քաղաքային կենաց աղմուկներուն հոսանքին մէջ ձգեց, չնայելով որ իր սրտին դառնութիւնը գոնէ շարժմունքով ու բանի գործի մէջ մոռնալով կրկելով լեցընէ։ Ճամբան և ուրիշ հասարակաց տեղուանք զինքը տեսնողները՝ զլխարկին վրայի սև քօղէն միայն կ'իմանային իր ըրած անդարմանելի կորուստը. վասն զի ինքն այնպէս կը կենցաղավարէր, կը ծիծաղէր, լրագիր կը կարդար, քաղաքական ու առևտուրի նիւթոց վրայ կը խօսէր, ինչպէս թէ ամենևին դժբախտութիւն մը վրան եկած չըլլար։ Ո՞վ կրնար հաւատալ որ այդպիսի արտաքին զուարթ ու հանդարտ կերպարանքը՝ խոր գերեզմանի մը պէս իր մէջը սխուր սիրտ մը բովանդակէ։

— Սէն-Բլէր կարգէ դուրս մարդ մ'է, կ'ըսէր Մարիամ Օֆելիային գանգատանօք. տեսն մը կը կարծէի թէ ինքն աշխարհիս վրայ թէ որ կարելի ըլլար մէկը սիրել՝ միայն մեր սիրելի Վարպետն էր. բայց կ'երևայ թէ հիմայ բոլորովին մոռցեր է զինքը. չկրցայ բերնէն անոր վրայ մէկ խօսք մը լսել։ Շատակը, ես կարծէի թէ զգայուն սիրտ մ'ուներայ։

— Հանդարտ ջրերն աւելի խոր կ'ըլլան, կ'ըսեն, պատասխանեց Օֆելիա ծանրութեամբ։

— Ես չեմ հաւատար այդ առակիդ. երբոր մէկը կը զգայ՝ դրսէն ալ կը ցուցընէ, վասն զի չի կրնար պարարկել։ Բայց սրչափ ալ թշուառ է մարդ՝ երբոր կարգէ դուրս զգայուն սիրտ մ'ունենայ. շատ աւելի կ'ուզէի որ Սէն-Բլէրի պէս անզգայ ըլլայի,

վատն ալ իմ սասաիկ զգայութիւնս զիս գե-
րեզման կը տանի։

— Այս սաղդ է, խաթուն, վրայ բերաւ Մամիկ, որ մեր տէրը օր օրէտն վրայ կմախք կը դառնայ. կ'ըսեն թէ ամենևին բան չ'ուտեր. և ես պիտեմ ալ որ միշտ վարդիկին վրայ կը մտածէ...։ Ո՞վ կրնայ ալ մտածել այն գեղեցիկ ու երջանիկ արարածը, կրկնեց Մամիկ արցունքը սրբելով։

— Միսով բանիս, Այն-Բէյը վրաս ամենևին հոգ չունի. ինձի կարեկցութեան խօսք մ'ալ ըսած չունի, և պէտք էր պիտնալ՝ որ մայր մը էրիկ մարդէն աւելի կը կրէ։

— Այն մարդ իր սրտին դառնութիւնները միայն պիտէ, պատասխանեց Օֆելիա ծանրութեամբ մը։

— Ես ալ այն կը մտածեմ, ես միայն պիտեմ իմ քաշածներս. ոչ ոք պիտէ և ոչ ալ կրնայ երևակայել. վարդիկ միայն կ'ըմբռնէր, բայց հիմայ ան ալ չկայ...։

Այս խօսքին Մարիամ բազմոցին վրայ երկննցաւ, ու ճերմակ թաշկինակը ձեռքը՝ սկսաւ լալ հառաչանօք։

Մարիամ այն վիրաւոր մահկանացուներէն էր, որ բանի մը յարդը կորսընցընելէն վերջը կը ճանչնան. քանի որ բան մը ձեռքն

էր՝ վրան պակասութիւններ կը գտնէր, բայց երբոր կը կորսընցընէր՝ ալ գին չունէր։

Մինչդեռ Մարիամին խուցը այս խօսակցութիւններս կ'ըլլային՝ անգին Այն-Բէյէրին խուցը ուրիշ տեսարան մը բացուեր էր։

Թովմաս՝ որ մեծ ջանքով իր սիրոյ ամէն շարժմունքները կը պիտէր, տեսաւ որ քանի մը ժամ առաջ անիկայ խուցը մտաւ։ Երկայն ատեն զուր տեղ սպասեցէն վերջը որ դուրս ելլէ՝ համարձակեցաւ պատճառանքով մը ներս մտնելու. կամացուկ մը դուռը բացաւ, ու տեսաւ որ Այն-Բէյը խըցկին մէկ անկիւնը բազմոցի մը վրայ երկընցեր էր թևին կոթըճած, քովը ալ վարդիկին Աւետարանը բաց. զգուշութեամբ մը մօտեցաւ քովը, ու երբ շփոթած վրան կը նայէր՝ մէյմ'ալ յանկարծ Այն-Բէյէր գլուխը վեր վերցուց։ Թովմասին համեստ ու իրաւցընէ վշտացեալ կերպարանքը և սիրոյ և յարգութեամբ լցեալ աղաչական կերպը՝ սիրոյը վրայ մեծ ապաւորութիւն մ'ըրին. Թովմասին ձեռքը բռնեց ու գլուխը վրան կոթըճնցուց։

— Ո՛վ Թովմաս, աշխարհս ինծի համար ձուոյ մը գտաւրկ պատեանը դարձաւ։

— Գիտեմ, սէր իմ, գիտեմ, պատասխա-

նեց Թովմաս. բայց թէ որ մէյմը կարե-
նայիր աչուըներդ դէպ ի վեր վերցընել՝ ուր
կը բնակի Վարպուհին... դէպի երկինք՝ ուր
է Քրիստոս...

— Թովմաս, ըսածիդ պէս աչուըներս դէ-
պի երկինք կը վերցընեմ, բայց ժժրախտա-
բար բան չեմ տեսներ: Ճամ կը փափագէի
տեսնել:

Թովմաս խորին հառաչանք մ'արձակեց:

— Ինծի կ'երևի թէ, կրկնեց Սէն-Բէյէր,
անմեղ ազգ և քեզի պէս պարզ ու հա-
ճոյա սրտերու արուած է տեսնել՝ ինչ որ
մենք չենք կրնար տեսնել:

— Ձի ծածկեցեր զայս յիմարուանց և ի
գիտունց և յայտնեցեր տղայոց, վրայ բերաւ
Թովմաս. այո՛, Հայր, զի այսպես հաճոյ
եղև առաջի քո:

— Թովմաս, ես չեմ հաւատար ու չեմ
ալ կրնար հաւատալ. սովորութիւնս է ամէն
բանի վրայ տարակուսիլ. կ'ուզէի ինչ որ
Ս. Գիրքը կը սովրեցընէ մեզի՝ հաւատա-
լու, բայց չեմ կրնար:

— Տէր իմ սիրելի, դիմէ առ Փրկիչն
մեր բարերար, և ըսէ. Հաւատամ, Տէր, օգ-
նեա անհաւատութեանս իմոյ:

— Ո՛ գիտէ, և ո՛վ գարձաւ անդիէն...

ըսաւ Սէն-Բէյէր, տարտամ կերպով աչուը-
ները ապիս անդին պտըտցընելով, և ինքն
իրեն խօսելով: Այս գեղեցիկ սէրը, այս
մաքուր հաւատքը մարդկային զգացմանց յա-
րափոփոխ երևոյթ մը չեն արդեօք, որ հաս-
տատութիւն մը չունին, և կենաց շնչին հետ
մէկտեղ կը ցնդին: Որեմն ալ ոչ վարպուհի
կայ, ոչ երկինք և ոչ Փրկիչ:

— Ո՛վ սիրեցեալ տէրդ իմ, այդ ամէն
ըսածներդ կան, ես ատոյգ գիտեմ ու ապա-
հով եմ, ըսաւ Թովմաս՝ տիրոջ ոտքն խո-
նարհելով. հաւատամ, տէր իմ, հաւատամ:

— Դու ինչպէս կրնաս գիտնալ որ Փրը-
կիչ մը կայ, զոր ոչ երբեք տեսած ես:

— Ես իմ սրտէս կը զգամ, տէր իմ,
հիմայ ալ կը զգամ: Ո՜հ, տէր, երբոր զիս
ծախեցին, երբոր բաժնեցին զիս իմ խեղճ
կնոջմէս ու տղոցմէս, ես բոլորովին յուսա-
հատեր էի. կը կարծէի՝ թէ ալ աշխարհիս
վրայ բան մը չունիմ. ան ատեն իմ բա-
րեբար Փրկիչս քովս եկաւ ու ըսաւ հոգւոյս.
«Մի վախնար, Թովմաս». խեղճ ողորմել-
ւոյս սիրտը լուսով և ուրախութեամբ լցուց
ու վրաս խաղաղութիւն մը ծագեց: Եւ հի-
մայ երջանիկ եմ, զաւկնքն ալ կը սիրեմ.
և ինքզինքս Աստուծոյ յանձներ եմ, կ'ու-

զեմ Աստուծոյ կամքը կատարել, և ուր որ կ'ուզէ՝ հոն կ'երթամ: Գիտեմ որ այս մը-ատածմունքս ինծմէ չէ, վասն զի ես խեղճ ու ոգորմելի և միշտ դանգատելու ենթակայ արարած մ'եմ. Աստուած է որ տուաւ ինծի այս փոփոխութիւնս. և գիտեմ որ նոյն բա-նը պատրաստ է հրամանքիդ ալ շնորհելու:

Թովմաս այս խօսքերս ըսելու ատեն՝ յորմէ արցունք կը թափէր, ու ձայնը երբեմն երբեմն կը բռնուէր:

Սէն–Բլէր գլուխն իրեն հաւատարիմ ծա-ռային ուսին վրայ կոթընցուցած էր, և ա-նոր սև ու կոշտ ձեռքը կը սեղմէր:

— Թովմաս կը սիրե՞ս զիս, ըսաւ:

— Այսօր ըլլայ՝ կեանքս կու տայի, բա-ւական է թէ գհրամանքդ տեսնէի որ քրիս-տոնեայ եղեր ես:

— Խեղճ բարեմիտ, պատասխանեց Սէն-Բլէր՝ գլուխը քիչ մը վեր վերցընելով, ես արժանի չեմ քեզի պէս բարի ու հաւատա-րիմ սիրա ունեցողի մը սիրոյն:

— Մվ տէր, ես մինակ չեմ որ կը սի-րեմ զքեզ, մեր աստուածային Տէրը Յիսուս ալ կը սիրէ զքեզ:

— Իրա՞ւ կ'ըսես. զան ուսկից գիտես, Թովմաս:

— Ես իմ սրտիս խորը կը զգամ, տէր իմ. Յիսուսի սէրը խելքէ վեր բան է:

— Կարգէ դուրս բան մ'է, ըսաւ Սէն-Բլէր՝ երեսն անդին դարձընելով, որ մար-դու մը պատմութիւնը որ ասկէ հազար ութը հարիւր տարի առաջ ապրեցաւ ու մեռաւ՝ այսչափ ազատորութիւն ընէ այս խեղճ մարդ-կանց վրայ. բայց մարդ պիտի չըլլայ անի-կայ . . . կրկնեց նորէն. հապարակ մարդ մը ոչ երբեք այնչափ զօրաւոր ու տևողա-կան զօրութիւն կրնայ ունենալ... Մ'հ, ին-չո՞ւ չեմ կրնար հաւատալ մօրս ինծի տուր-բերցուցած բաներուն... ինչո՞ւ հիմայ չեմ կրնար աղօթք ընել, ինչպէս տղայութեանս ատեն կ'ընէի:

— Շնորհք կ'ընե՞ս, տէր իմ, վրայ բե-րաւ Թովմաս՝ Աւետարանը ցուցընելով, այս գլուխը կարդաս. վարդուհին շատ ազէկ կը կարդար, ու իր երթալէն վերջը՝ ոչ սք պեռ կարդաց ինծի:

Յովհաննու աւետարանչին ԺԱ. գլուխն էր, ուր Ղազարու յարութեան սրտաշարժ պատ-մութիւնը գրուած էր: Սէն-Բլէր բարձր ձայ-նով սկսաւ կարդալ, ու տէպ տէպ կը կե-նար սրտին այլայլութենէն: Թովմաս խա-զաղ դէմքով, ձեռնամած և ծունր դրած կե-

ցեր էր, և երեսին վրայ հաւատոյ, յուսոյ և սիրոյ զգացմունքները կը փայլէին։

— Թովմաս, հարցուց ան, դու այս ամէն բաներն իրրև ճշմարտապէս եղած կը կարծես։

— Կարծես թէ աչքով կը տեսնեմ, պատասխանեց Թովմաս։

— Կ'ուզէի ես ալ քու աչքդ ունենալ ու քեզի պէս տեսնել։

— Աստուած տար։

— Բայց դիտես, Թովմաս, որ ես քեզմէ աւելի ուսեալ եմ։ Երբոր լսես թէ ես Մ. Գրոց բնաւ մէկ խօսքին ալ չեմ հաւատար, դու ինչ կ'ըսես։

— Մ'հ, տէր իմ, հառաչեց Թովմաս՝ ձեռուընները գէպի երկինք վերցընելով։

— Ի՞նչ, միթէ այս խօսքովս քու հաւատքդ կը զրկուի՞։

— Այժմեհին չէ։

— Ես սակայն, Թովմաս, պիտի գիտնամ՝ որ ես քեզմէ աւելի ուսեալ եմ։

— Ձլսեցի՞ր քիչ մը առաջ, տէր իմ, պատասխանեց Թովմաս, որ Ցիսուս ինքզինքն իմաստուններէն ու գիտուններէն կը ծածկէ և տղայոց կը յայտնէ։ Բայց անտարակոյս այս խօսքերը մտաց համոզմամբ

չես ըսեր, կրկնեց Թովմաս տպաւորեալ պարիս։

— Ձէ, Թովմաս, մտաց համոզմամբ չէս ըսեր ըսելովին անհաւատ չեմ, և աղէկ համոզուած եմ որ հաւատալու շատ պատճառներ կան, այսու ամենայնիւ տակաւին ես չեմ հաւատար։ Շատ գէշ սովորութիւն մ'է ասիկա, որ վրաս տիրեր է։

— Եթէ, տէր իմ, կամք ունենայիր ինձի աղօթելու...։

— Ինչէ՞ն գիտես, Թովմաս, որ ես աղօթք չեմ ըներ։

— Աղօթք կ'ընե՞ս։

— Կ'ընէի՝ թէ որ գիտնայի թէ աղօթելու ժամանակս քովս մէկը կայ. բայց ինծի կ'երեայ թէ ոչ ոք կը լսէ ձայնս՝ երբոր աղօթքի կը սկսիմ։ Քու աղօթք ընելդ տեսնելու եմ՝ որ ես ալ սովրիմ թէ ինչպէս պէտք է աղօթք ընել։

Թովմասին սիրտը լեցուեր էր, և սկսաւ եռանդեամբ աղօթելու։ Իր կերպէն յայտնի կը տեսնուէր՝ որ թէ լսեն կամ չլսեն իրեն ձայնը, ինքը հաստատապէս կը հաւատար թէ կայ մէկը որ իրեն մոտիկ կ'ընէ։ Սէն-Բլէրին վրայ խորին տպաւորութիւն մը երեւցաւ հաստատուն հաւատքն և ե-

ռանդուն սէրը, կը կարծէր որ ինչուան երկնից գուռը հասեր է ու Վարդիկին մօտեցեր է։

— Շնորհակալ եմ, բարեկամ, պարձաւ ըսաւ Թովմասին՝ երբոր անիկայ սաք եկաւ, կ'ուզեմ ուրիշ անգամ ալ լսել աղօթքդ. հիմայ գնա ու զիս մինակ թող, ուրիշ անգամ կը գառնանք նորէն խօսելու մէկտեղ։

Թովմաս լալիկ ձեչիկ խուցէն գուրս եկաւ։

ԳԼՈՒԽ ԻԸ.

Վերադարձ

Օրերն ու շաբաթներն հեզհեզիկ կը սահէին ու կ'անցնէին Սէն-Բլէրի ընտանեաց վրայէն, և կենաց ալիքները Վարդիկին թեթեւնթաց պզտի նաւակը կլլեցէն եաև՝ նորէն իրենց բնական ընթացքն առին։ Կենաց պիտոյքներն, ահ, ինչպէս գուէթ չունին մեր ցաւոց վրայ. անողոքելի կերպով վրայ կը հասնին և անտարբերաբար իրենց շրջանն առաջ կը տանին, ու կը տեսնեն զմեզ ոտքի տակ առնուլ մեր ամենափափուկ զգացմունքներն ալ։ Բարոյական նեղութեանց ու վիշտաց մէջ ալ պէտք է որ ուտենք, խմենք, պառկինք, կլլենք, առնուենք, տանք, գնենք ու վաճառենք, հարցնենք ու պատասխանենք, և ասոնց նման դեռ հազարումէկ գործօղութիւններ կատարենք. և մարդս կենաց քաղցրութիւնն ու անուշութիւնը կտրսընցնելէն վերջն ալ՝ ապրելու ցուրտ ու մեքենական վարժութիւնը կը ձեռք քաշէ։

Սէն–Բլէրի բոլոր ակնկալութիւններն ու բոլոր էութիւնն իրեն աղջկան վրայ կեդրոնացեր էին։ Վարդիկին համար էր որ իր հօրենական ժառանգութեան վրայ հոգ կը տանէր, և անոր համար բովանդակ իր ժամանակը կ'անցընէր, կը կարգաւորէր, կը փոփոխէր. բոլորն ալ իր աղջկան համար կ'ընէր. և այս սովորութիւնս այն աստիճանի վրան ախրացեր էր՝ որ հիմայ աղջիկը մեռած ըլլալով՝ կարծես թէ ալ մտածելու բան չմնաց, ալ ընելիք գործ մը չմնաց։

Բայց ուրիշ կեանք մը կայ, որ եթէ մէկմը ընդունուի՝ ահաւոր և նշանակալի թուանշանի մը պէս՝ մեր էութեան զրոներուն աջակողմը կը գրուի, և անոնց խորհրդաւոր ու անթափանցելի թուոյ մը զօրութիւն կուտայ։ Սէն–Բլէր ալ աղէկ գիտէր այս բանս, և շատ անգամ իր ախորժութեան և առան-

ձնութեան ժամերուն մէջ՝ այն անուշ ու մանկական ձայնը կը լսէր՝ որ երկնքէն գինքը կը կանչէր, և պզտիկ փոխուկ ձեռք մ՚ալ կը տեսնէր՝ որ կինաց ճամբան իրեն կը ցուցընէր. բայց ցաւոց խորին թմրութիւնը կը ճնշէր գինքը և չէր կրնար վեր ելլել։

Մէն–Բլէր այն եզակի բնաւորութիւն ունեցողներէն մէկն էր, որոնք կրօնից բաներն իրենց բնական ազնուութեամբ ու լոկ խմացականութեամբ՝ շատ գիտուն ու բարեպաշտ քրիստոնեաներէ աւելի լաւագոյն ու պայծառ կ՚ըմբռնեն։ Բարոյական ճշմարտութեանց յարգը ճանչնալու կարողութիւնը շատ անգամ այնպիսի մարդկանց ուրուած կ՚ըլլայ, որոնք կարծես թէ ամենևին կամք չունին իրենց գործերն անոր յարմարցնելու։ Ինչպէս Մուր, Պայրըն և Կէօթէ կրօնից վրայ խօսելու առիթներին՝ շատ անգամ ամենայն հատուածմունքներ բացատրեր են, որ կրօնից պատուէրները շատ ճշդութեամբ պահողներն անգամ չեն կրնար այն աստիճանի զգալ։ Այսպիսի մարդկանց կրօնքն արհամարհելը սարսափելի յանդգնութիւն մ՚է, ծանր անիրաւութիւն և ահագին մեղք է։

Մէն–Բլէր ամենևին գիտաւորութիւն չէր

ունեցած ինքզինքը կրօնական սկզբամբ մ՚ուղղելու։ Կազմուածքին տեսակ մը փափկութիւնը՝ քրիստոնէական պարտուց որոշ ու ճիշդ գաղափար մը տուեր էր իրեն մտաց, և աղէկ գիտէր որ եթէ յանձն առնուր այս պարտքերը կատարել՝ ինչ բաներ կը պահանջէ իրմէ իւր խիղճը, անոր համար միշտ հեռու կը փախչէր։ Այսպիսի է մարդկեղէն բնութեան թիւր հետևութիւնը, որ լաւագոյն կը համարի բանի մը ձեռք չզարնել, քան թէ սկսիլ ու ծայրագոյն կատարելութենէն վար մնալ։

Այսու հանդերձ՝ Մէն–Բլէր շատ նկատմամբ բոլորովին տարբեր մարդ եղեր էր. ամենայն մտապրութեամբ ու բարի հաւատքով իր Վարպիկին Աւետարանը կը կարդար. գոհ չէր իր անցելոյն ու ներկային վրայ, և կը մեղադրէր ինքզինքն իրեն գերիներուն վրայ ունեցած անհոգութեան համար։ Ուստի Նոր Օրէնքն գտնալէն քիչ մը վերջը՝ եռանդ թովմասին օրինաւոր ազատութեան։ Օր օրուան վրայ այն հաւատարիմ ծառային հետ սիրաը կը կապուէր, և աշխարհիս վրայ մէկը չկար՝ որ Թովմասէն աւելի իրեն մտաց մէջ վարպիկին յիշատակն արթընցընէր. անոր համար կ՚ուզէր որ քովէն

չհեռանայ, և թէպէտ իր ներքին զգացմունք-
ները սովորաբար կը կեղծէր, բայց Թով-
մասէն չէր կրնար ծածկել։ Եւ զարմանք չէ
որ Թովմասն ալ այնպիսի կարգէ դուրս սէր
ու գութ ցուցընէր իր սիրոյ վրայ։

— Ուրեմն, Թովմաս, ըսաւ Աչն-Բլէր
անոր ազատութեան գիրը պատրաստելուն
երկրորդ օրը, կ'ուզեմ քեզի ազատութիւն
պարգեւել, ուստի ճամբու մնացուկ պատրաս-
տէ՝ որ քիչ առենէն Քէնդըքի դառնաս։

Ուրախութեան լոյս մը ծագեց Թովմա-
սին երեսը, և ձեռուըներն երկինք վերցը-
նելով՝ Աստուած օրհնէ զքեզ, ըսաւ։

Թովմասին այս յանկարծական ուրախու-
թենէն Աչն-Բլէր այլայլեցաւ, և կարծես թէ
դժուարն եկաւ անոր քովէն երթալ ուզելն։

— Հապ այնչափ շշուառ չէիր՝ որ այդ-
չափ կ'ուրախանաս ազատութեանդ լուրն
առնելուդ, ըսաւ Աչն-Բլէր պաղ կերպով։

— Չէ, չէ, տէր իմ, պատասխանեց Թով-
մաս, ուրախութեանս պատճառն այդ ըսածդ
չէ, քաւ լիցի. այլ ազատութիւնն գտնելս է։

— Ձի՞ս մտածեր որ հոս աւելի երջա-
նիկ էիր՝ քան թէ ազատ ըլլալիդ։

— Չէ, տէր իմ, չէ, պատասխանեց Թով-
մաս արիութեամբ։

— Բայց, Թովմաս, պարզ քու աշխա-
տանօքդ՝ իմ տանս մէջ հազուագիւտ յաւիտեան
չէիր կրնար վաստըկիլ։

— Գիտեմ, տէր իմ, գիտեմ որ հրա-
մանքդ ինծի շատ բարիք ըրեր ես, և կ'ը-
նես. սակայն, տէր իմ, ես աւելի կ'ընտ-
րեմ ազքատին հազուագիւտներ հաղնիլ ու խեղ-
ճուկ տնակ մ'ունենալ, միայն կարենամ
ըսել թէ իմս են, քան թէ փառաւոր հա-
գուստներ հագնիլ և ազուոր տուն մ'ունե-
նալ, որ ուրիշին ըլլան. ինծի առջինը լաւա-
գոյն կ'երեւայ, տէր իմ, և կարծեմ որ մար-
դուս ալ բնական է այսպիսի զգացմունք ու-
նենալ։

— Ես ալ այնպէս կը կարծեմ, Թով-
մաս. ուստի ասկէ ամիսէ մը գիս կը թո-
ղուս ու կ'երթաս, ըսաւ Աչն-Բլէր պաղա-
թեամբ մը։ Եւ ան կրնայ զքեզ մեզապրել
այսպիսի փափագ ունենալուդ համար, վրայ
բերաւ, ու ոտք ելաւ և սկսաւ քալել։

— Քանի որ հրամանքդ վշտաց մէջ ես՝
չեմ ուզեր թողուլ զքեզ, կրկնեց Թովմաս.
և ասկէ հան չեմ երթար, քանի որ օգտա-
կար կրնամ ըլլալ հրամանքիդ։

— Գիտե՞ս արչաի տանն պիտի տանեն
իմ վշտերս, կրկնեց Աչն-Բլէր, տխուր ա-

չուբնեռովը պատուհանէն դուրս նայելով։ Երբ իմ վշաերս վերջ պիտի ունենան։

— Երբոր քրիստոնեայ ըլլաս, ասէր իմ։

— Ինչ, մինչև այն օրը գալուն պիտի սպասես, ըսաւ Սէն-Բլէր, կէս մը ծիծաղելով։ Ա՜հ, Թովմաս, շատ բարեսիրտ ես, չեմ ուզեր զքեզ այնչափ երկայն ատեն քովս բռնել. պարձիր կնոջդ ու որդւոցդ քով, և ինծմէ ալ շատ բարև ըրէ անոնց, ու ըսէ թէ վրանին մեծ գութ ունիմ։

— Հաստատուն հաւատք ունիմ որ այն օրը շատ հեռու չէ, կրկնեց Թովմաս՝ եղած սրտով ու արտասուալից աչուըներով. Աստուած հրամանքիդ պաշտօն մը տուեր է կատարելու։

— Ինչ պաշտօն, ըսէ նայիմ, Թովմաս, վրայ բերաւ Սէն-Բլէր. ինչ կը հասկընաս պաշտօն ըսելով, ինծի բացատրէ։

— Թէ որ ինծի պէս խեղճ մարդ մը կրնայ Աստուծոյ համար աշխատիլ, ըսաւ Թովմաս, սրչափ աւելի հրամանքդ, ասէր իմ Սէն-Բլէր, որ այնչափ ուսեալ ես, հարուստ ես, բարեկամներ ունիս։

— Թովմաս, ինծի կ'երևայ թէ միաքդ դրեր ես՝ թէ Աստուած կարօտ է որ մարդիկ իրեն համար աշխատին, պատասխանեց Սէն-Բլէր ծիծաղելով։

— Աստուծոյ համար աշխատած կ'ըլլանք, երբոր իրեն արարածներուն համար աշխատելու ըլլանք, ըսաւ Թովմաս։

— Այս է ահա ճշմարիտ աստուածաբանութիւնը. ասիկայ մեր ճառում վարպետներուն քարոզածէն շատ գերազանց է, կրկնեց Սէն-Բլէր։

Նոյն միջոցին քանի մը նիւթերու վրայ դալով՝ խօսակցութիւնն ընդմիջեցաւ։

Մարիամ Սէն-Բլէր ալ շատ ցաւեր էր վարդիկին մահուան վրայ, սրչափ որ կըրնար ցաւիլ. և որովհետև շատ ճարտար էր իր վիշտերն ուրիշներուն վրայ ալ ծանրացընելու, տան ծառաները շատ աւելի պատճառ ունէին ցաւելու իրենց խաթունիկին մահուան վրայ, վասն զի ինքն էր որ իր անուշ խօսքերով և միջոցներով՝ իրեն մօրը անձնական բարուց՝ և անկարելիր բնաւորութեան դէմ շատ անգամ պաշտպաններ էր գիրենք։ Մանաւանդ խեղճ Մամին, որ իր ընտանիքէն պատասխան բաժնուելէն վերջը՝ իր մէկ հատիկ մխիթարութիւնը վարդիկն էր, ամենքէն աւելի կը ցաւէր անոր մահուան վրայ։ Դիշեր ցորեկ կու լար կ'ողբար, որով չէր կրնար ազատուիլ պէս բոլոր հոգւով իր սիրուհւոյն համար աշխատիլ,

անոր համար ալ անդադար յանդիմանութիւններ ու մահացուցիչ խօսքեր կը լսէր, և մէկը չկար որ զինքը պաշտպանէր։

Օֆելիա ալ սաստիկ ցաւեր էր վարդիկին մահուան վրայ, բայց անոր օրինական իրեն բարի ու զգայուն սրտին վրայ յաւիտենական կնիքը հարկաւոր ապաւորութիւններ ըրեր էր։ Անկէ հետ աւելի քաղցրութեամբ կը վարուէր գերիներուն հետ. և թէպէտ առջինին պէս ճիշդ էր իր պարտուց կատարման մէջ, բայց աւելի չափաւոր էր ու քիչ խստութիւն կը բանեցնէր։ Մեծ ջանքով Դոբսիին կրթութեան փոյթ կը տանէր, և ալ անկէց չէր զզուիր ու չէր գարշիր, և անոր վրայ սիրոյ աչքով կը նկատէր անմահ արարած մը, որ Աստուած իրեն ձեռքը յանձներ էր՝ առաքինութեան ճամբուն մէջ կրթելու զինքը, և երկնից փառաց առջնորդելու համար։ Իրաւ Դոբսին շատ շուտով չմտաւ առաքինութեան ճամբուն մէջ, բայց Վարդիկին վարքն ու մահը՝ անոր վրայ մեծ փոփոխութիւն մ'ըրին։ Իրեն չափազանց անառարկելութեան՝ փոխանակելին զգացողութիւն և չհասիրութիւն ի բարին. և թէպէտ երբեմն երբեմն այս իրեն չանքը կ'ընդհատէին ու կը տկարանային, բայց նորանոր

առաջադրութիւններով կը զօրացընէր ինքզինքը։

Օր մը Օֆելիա Դոբսին կանչելու ժամանակ՝ Սրբուհին որ զինքը փնտուելու եկեր էր՝ տեսաւ որ տխկայ փութալով գոգնոցին տակը բան մը պահեց։

— Ինչ կ'ընես, ըսաւ Սրբուհին խիստ երեսով. նարէն արփեօք բան մը գողցար. և հասաւ վրան ու թևէն բռնեց։

— Թող զիս, Սրբուհի, ըսաւ Դոբսի՝ անոր ձեռքէն փախչելով, քու գիտնալու բանդ չէ տխկայ։

— Խելո՞ք, ըսաւ Սրբուհին, տեսայ որ բան մը պահեցիր, և գիտեմ թէ ինչ խարդախ ես։

Սրբուհին վազեց ու նորէն բռնեց թևէն, և կը ջանար պահած բանը զուրս հանել. իսկ Դոբսի սաքով ձեռքով դէմ կը դնէր կատաղաբար և թող չէր տար որ Սրբուհին պահած բանը զուրս հանէ։ Այս աղաղակէն ու շփոթութենէն Օֆելիա և Սէն-Քլէր զուրս վազեցին։

— Բան մը գողցեր է, ըսաւ Սրբուհին։

— Սուտ է, սուտ է, կը պոռար Դոբսի լալով։

— Ի՛նչ ալ ըլլայ, տուր ինծի տեսնեմ, ըսաւ Օֆելիա հրամայական կերպով։

Դոբսի չէր ուզեր տալ, բայց երբոր հրամանը կրկնուեցաւ՝ գոգնոցին տակէն հին գուրպայի մը մէջ պլլած կապոց մը հանեց դուրս։ Օֆելիա մէկէն առաւ բացաւ. մէջէն պզտի գրքոյկ մ՚ելաւ, որ վարդուհին Դոբսիին տուեր էր, որուն ամէն մէկ երեսին մէջ տարբեր իւրաքանչիւր օրերուն համար Ս. Գրքէն մէյմէկ տուն գրուած էր, թուղթի մը մէջ ալ՝ փունջ մը մազ պլլած էր, զոր Վարդիկ իր վերջին բարեւը տալու այն յիշատակաց արժանի օրը Դոբսիին ընծայ տուեր էր։

Սէն-Բլէրի սիրտը սաստիկ եղաւ, պզտի գրքոյկը տեղ քօղի մը կտորի մէջ պլլուած էր, զոր անշուշտ Դոբսի սպոյ հագուստէ մը փրցուցեր էր։

— Ինչո՞ւ այդ գրքոյկը տեղ քօղի մէջ պըլլեր ես, հարցուց Սէն-Բլէր Դոբսիին։

— Վասն զի ... վասն զի ... վասն զի այդ գիրքը Վարդիկ խաթունիկիս էր։ Օ՜, կ՚աղաչեմ, ձեռքէս մի առնէք, ըսաւ Դոբսի. ու գլխիկը նսեմած՝ գոգնոցով երեսը գոցեց և սկսաւ բարձրաձայն լալ։

Սրտաշարժ ու միանգամայն ծիծաղաշարժ տեսարան մ՚էր ասիկայ. այն հին գուրպան, այն տեղ քօղը, այն պզտի գրքոյկը, այն խարտեաշ մազերուն փունջը և Դոբսիին յուսահատական լացը՝ տեսնողներուն ծիծաղն ու գութը կը շարժէր։

Սէն-Բլէր ժպտիլ ձեւացուց, բայց աչուըները լեցուած՝ դարձաւ ըսաւ աղջկան.

— Մի լար, մի լար, ձեռքէդ չեն առներ։

Եւ բոլորն ալ ժողվեց, նորէն կապոց մը ըրաւ ու Դոբսիին գոգը նետեց. և ինքը Օֆելիայի հետ խուցը մտաւ։

— Կը հաւատամ իրաւցընէ որ առ աղջկան վրայ ունեցած աշխատութիւնդ պարապը չէ եղած, ըսաւ Սէն-Բլէր՝ ձեռքովը Դոբսին ցուցընելով։ Սիրտ մը որ ճշմարիտ ցաւ մը զգալու ենթակայ է՝ բարոյ ընդունակ է։ Նայէ որ այդ աղջիկը բանի մը բերես։

— Ինչուան հիմայ շատ փոխուեցաւ այդ աղջիկը զէպի բարին, պատասխանեց Օֆելիա, կը յուսամ որ բոլորովին ուղղուի։ Բայց, Օգոստինոս, կրկնեց՝ ձեռքը անոր թեւին վրայ դնելով, քեզմէ խնդիրք մ՚ունիմ. այդ աղջիկը քո՞ւկդ է թէ իմս է։

— Ես քեզի ընծայ ըրի, ըսաւ Սէն-Բլէր։

— Այո, բայց օրինաւորապէս չէ. կը փափագիմ որ օրինաւորապէս բոլորովին ինծի տաս զանիկայ:

— Շատ զարմանք, ըսաւ Օդոստինոս. ինչ պիտի ըսէ գերեստացից ընկերութիւնը թէ որ իմանայ թէ գերի մը ստացեր ես. անշուշտ օր մը ծամ պիտի պատուիրէ պահելու ամենուն՝ այլ մեզքդ ապաշխարելու համար ...:

— Հոգ չէ. կ'ուզեմ ես որ այդ աղջիկն օրինաւորապէս իմս ըլլայ, որպէս զի օր մը զինքն ազատ երկիր մը տանելու իրաւունք ունենամ ու իրեն ազատութիւն տամ, որպէս զի իրեն համար քաշած այսչափ աշխատանքս պարապը չերթայ:

— Բայց, սիրելի, առևակ գլուխն զի և կնոցդ բարին, ինչ սարսափելի հերետիկոսութիւն է. իրաւցընէ ես չեմ կրնար այդ բանիդ հաւանիլ:

— Կատակը մէկդի թողունք ու քիչ մ'ալ խելքով մտածենք, պատասխանեց Օֆէլիա: Անօգուտ բան է բոլորովին՝ որ ես այս աղջըկան սրտին մէջ քրիստոնէութեան սկզբունք սերմանեմ՝ թէ որ չկարենամ ազատել միանգամայն և պահպանել զինքը դերութեան չար հետեւանքներէն ու վտանգներէն. և թէ որ

յերաւի կ'ուզես ինծի բաշխել՝ կը փափագիմ որ օրինաւոր գրով մը տաս:

— Շատ լաւ, շատ լաւ, ըսաւ Սէն-Քլէր, կը հաւանիմ ըսածիդ. և նոտաւ լրագիր մը ձեռքն առաւ:

— Բայց ես կը փափագիմ որ հիմայ շուտ մ'ընես, ըսաւ Օֆէլիա:

— Բայց ինչո՞ւ այդչափ կը փութաս:

— Վասն զի ներկան միայն ձեռքերնիս է, և անոր մէջ ապահով ենք թէ բան մը կրնանք ընել, ըսաւ Օֆէլիա: Ահաւասիկ գրիչ, կազամար ու թուղթ, նոտէ գրէ տես-նեմ:

Սէն-Քլէր՝ ինչպէս նաեւ իրեն նման բոնաւորութիւն ունեցողները՝ չեն սիրեր ամենեւին մի և նոյն ժամանակը մտածել ու գործադրել. անոր համար Օֆէլիայի պնդելն իրեն ծանր եկաւ:

— Ուրիշ ինչ կ'ուզես, ըսաւ, խօսք տաղը բաւական չէ՞. զիս այսպէս նեղը խօթելդ տեսնողը կ'ըսէ թէ անշուշտ հրեայէ մը սովրեր ես:

— Ես իմ իրաւունքս ապահովցընել կ'ուզեմ, ըսաւ Օֆէլիա. թէ որ դու յանկարծ մեռնիս կամ բացը եղիս ... Դոքսին կրնայ աճուրդի հանուելով ծախուիլ՝ թէ և ես բիւր ընդդիմապրութիւններ ընեմ:

— Իրաւցընէ դու կարգէ դուրս նախանձես ես. աղէկ աղէկ, մէյմը որ սա ձեռքդ ինկայ՝ ալ ազատում՝ չկայ՝ ինչուան որ ուզածդ չկատարեմ։

Ուստի նստաւ Սէն–Բլէր օրինական կերպով շուտ մը Դոբսին Օֆելիային ընծայ ընելու գիրը գրեց, և խոշոր գրերով ալ տակն ստորագրութիւնը գրաւ։

— Ա՛ռ, բսաւ Օֆելիային, ահաւասիկ ուզածդ կատարեցի։

— Դու շատ աղէկ մարդ ես, պատասխանեց Օֆելիա ծիծաղելով. բայց վկայի մ՚ալ ստորագրութիւնը պէտք չէ՞։

— Իրաւ, ան ալ պէտք է եղեր, պատասխանեց Սէն–Բլէր, ու իր կնոջը խցին դուռը բանալով՝ Մարիամ, բսաւ, տալը քու ձեռագիրդ կ՚ուզէ, եկուր սա թղթին տակը ստորագրութիւնդ դիր։

— Ինչ բան է, հարցուց Մարիամ՝ թուղթը շուտ մը աչքէ անցընելով. սա ինչ ծաղրական մտածութիւն է։ Ես տալս կը կարծէի որ բարեպաշտ ըլլալով՝ այսպիսի սարսափելի բանի ձեռք չի գարներ, կրկնեց անտարբերութեամբ մը թղթին տակը ստորագրելով։ Ինչ և իցէ, վրայ բերաւ, թէ որ հրամանքիդ սիրտը վառուեր է այդ ապրան-

քին վրայ, ես ալ ամէն սիրով քեզի վկայ կ՚ըլլամ, ու ատոր վրայ ունենալիք մտածմունքէ ինքզինքս կ՚ազատեմ։

— Հիմայ բոլորովին հոգւով ալ մարմնով ալ քուկդ է սա աղջիկը, բսաւ ծիծաղելով Սէն–Բլէր, ու ստորագրուած թուղթը Օֆելիային ձեռքը տուաւ։

— Մանաւանդ թէ հիմայ առջինէն աւելի իմս չէ, պատասխանեց Օֆելիա։ Ստուած միայն իշխանութիւն ունի անիկայ ինծի չնորհելու. բայց հիմայ գոնէ կրնամ զանիկայ պաշտպանել։

— Գոնէ, վրայ բերաւ Սէն–Բլէր, սա աղջիկը օրինական կեղծիօք մը քուկդ եղաւ. ու նորէն տեղը դարձաւ և լրագիրը ձեռք առաւ։

Օֆելիա ալ՝ որ չէր սիրեր ամենևին Մարիամին ընկերութիւնը՝ Սէն–Բլէրին նաեւէն ինքն ալ Մարիամին խցէն դուրս ելաւ, ու դաշնադրութեան թուղթը ծալլելէն ու պահելէն վերջը՝ դարձաւ Սէն–Բլէրին քով, կէս հիւսուած գուրպան ձեռքն առաւ։

— Օգոստինոս, բսաւ, դերիներուդ ապագայ վիճակին վրայ բան մը մտածե՞ր ես. կրնայ ըլլալ որ մահը վրայ հասնի։

— Չէ, պատասխանեց Սէն–Բլէր, կարգին առաջ տանելով։

— Այն աաեն՝ քու ներողամտութիւնդ որով անոնց հետ կը վարուիս՝ կրնայ օր մը անպիտանութեան փոխուիլ։

Սէն–Բլէր ալ շատ անգամ նոյն բանը մտքէն անցուցեր էր, բայց անհոգ կերպով մը պատասխան տուաւ.

— Միաք ունիմ, այդ բաներն ալ կարգի մը դնելու մտերս, թէ որ աաեն մը գըտնեմ։

— Երբ, հարցուց Օֆէլիա։

— Այս օրերս։

— Իսկ թէ որ յանկարծ կարգի չդրած մեռնելու ըլլաս։

— Ինչ բաներ մտքէդ կ'անցընես, պատասխանեց Սէն–Բլէր՝ լրագիրը վար դնելով ու Օֆէլիային երեսը նայելով։ Ինչ է, վրաս մաղձացաւի կամ գալուկի նշմն աեսար, որ այսչափ խնամքով մահուընէս վերջը հանդիպելիք բաներուն վրայ հոգ կ'ուենաս։

— Ո՛ր և իցէ աաեն մահը կրնայ վրանիս հասնիլ։

Սէն–Բլէր ոտք ելաւ, լրագիրը թողուց և դռնէն դուրս ելաւ, որպէս զի այս իրեն չսիրած խօսակցութիւնը շատ չերկընայ։ Ինքիրեն կը կրկնէր անպատար մահ բառը, ու

պատշգամին դիմացի երկաթէ վանդակին կոթընած՝ ազբեւրին փրփրադէզ ջրերը կը դիտէր, որ դէպ ի վեր ցնցղկելով արծաթէ անձրեւի պէս վար կը թափէին, և այն փոշեհատակ կաթիլներուն մէջէն՝ ծառերը, ծաղիկներն և ծաղկանոցները բարակ մշուշով մը պատած կ'երեւային։ Իսկ ինքը մէկ կողմանէ կը կրկնէր մտքին մէջէն այս խորհրդաւոր և ամենուն բերան հասարակ եղած ահաւոր խօսքը՝ մահ։

— Ինչ կարգէ դուրս բան է, կ'ըսէր ինքիրեն, որ այսպիսի բառ մը իրականութիւն՝ մ'ըլլալով հանդերձ՝ մենք կարենանք մտածել զայն. և մարդ մը՝ որ այսօր առողջութեամբ և խնդութեամբ ծաղկեալ է և ակընկալութիւններով և փափաքանք լի, մէկ օրուան մէջ կ'անհետեւութեանալ աշխարհիս վրայէն, և կ'անհետեւութեանալ անպարձ յաւիտեան։

Տաք ու գեղեցիկ իրիկուն մ'էր. գաթին մէկ անկիւնը նստած Թովմաս՝ Աւեսաբան կը կարդար, և մատովն ալ ամէն մէկ արտաբերած բառին վրայէն կ'անցնէր։ Սէն–Բլէր ալ քովը գնաց նստաւ։

— Կ'ուզե՞ս, Թովմաս, որ ես կարդամ։

— Թէ որ հաճելու ըլլաս, պատասխա-

նեց Թովմաս, շատ շնորհակալ կ'ըլլամ. վասն զի հրամանդդ որոշ կը կարդամ։

Սէն-Բլէր գիրքը ձեռքն առաւ ու բացուած երեսը մէյմը աչքէ անցուց, և Թովմասին հասած տեղէն սկսաւ կարդալ.

« Յորժամ եկեսցէ Որդի Մարդոյ փառօք » իւրովք՝ և ամենայն հրեշտակք ընդ նմա, » յայնժամ նստցի յաթոռ փառաց իւրոց։ » Եւ ժողովեսցին առաջի նորա ամենայն » ազգք, և մեկնեսցէ զնոսա ի միմեանց, » որպէս հովիւ զի մեկնեսցէ զօդիս յայ- » ծեաց »։

Սէն-Բլէր ընթերցմունքն առաջ տարաւ մինչեւ այն տունը՝ ուր կ'ըսէ Տէրն մեր.

« Յայնժամ ասասցէ (թագաւորն) և ցայ- » նոսիկ՝ որ ընդ ահեկէն լցեն. երթայք յի- » նէն անիծեալք ի հուրն յաւիտենական, » որ պատրաստեալ է սատանայի և հրեշ- » տակաց նորա։ Զի քաղցեայ՝ և ոչ եռուք » ինձ ուտել, ծարաւեցի՝ և ոչ արբուցիք » զիս, օտար էի՝ և ոչ ժողովեցիք զիս, մերկ » էի՝ և ոչ զգեցուցիք զիս, հիւանդ և ի » բանտի՝ և ոչ տեսիք զիս։ Յայնժամ պա- » տասխանի տացեն և նոքա՝ և ասասցեն. » Տէր, ե՞րբ տեսաք զքեզ քաղցեալ կամ » ծարաւի կամ օտար կամ մերկ կամ հի-

» ւանդ կամ ի բանտի, և ոչ պաշտեցաք » զքեզ։ Յայնժամ պատասխանի տացէ նո- » ցա՝ և ասասցէ. ամէն ասեմ ձեզ, որով- » հետեւ ոչ արարէք միում ի փոքրկանցս » յայսցանէ՝ և ոչ ինձ արարէք »։

Այս վերջի տունս Սէն-Բլէրի վրայ կար- գէ դուրս ազդեցութիւն մ'ըրաւ. նորէն նո- րէն կարդաց ու բառերը մէկիկ մէկիկ կշռե- լով՝ գրձաւ։

— Թովմաս, ըսաւ, անոնք որ այդպիսի խիստ պատասխան ընդունելոյն ճիշտ ինծի նման հեշտին, վիւրակեաց կիանք մ'ունե- ցեր են, առանց հոգ մ'ընելու թէ իրենց եղբարց մեծագոյն մասն անօթի կամ ծա- րաւ կամ հիւանդ կամ բանտն են։

Թովմաս պատասխան չտուաւ։

Սէն-Բլէր ոտք ելաւ ու վեր վար սկսաւ քալել, և այն ատելեան մտածութենէն մէջ ընկղմած էր՝ որ երկու անգամ խմաց տուաւ իրեն Թովմաս թէ թէյ խմելու ժամանակը զարնուեցաւ։

Թէյ խմելու ժամանակ ալ Սէն-Բլէրի միտքը վրան չէր։ Թէյէն ետև լռիկ ճչիկ Մարիամ, Օֆելիա և ինքը հասարակաց ժո- ղովելու խուցը գնացին։ Մարիամ բազմոցի մը վրայ երկընցաւ, և մեղարդիլ մեռաքսեայ

քօղով պաշտպանուելով՝ շուա մը խոր քուն մտաւ։ Օֆէլիա լուռ իրեն գուրպան կը հիւսէր. իսկ Սէն–Փլէր ալ պաշնակին պէմն անցած՝ սկսաւ անուշ ու ախուր եղանակներ նուագել, ընկերելով միանգամայն հոգեան ըսուած քնարն ալ։ Խորունկ մտածումեանց մէջ ընկղմած կ'երեւար, և կարծես թէ երաժշտութեամբ ինքնիրեն հետ կը խօսակցէր։ Վրան շատ չանցաւ՝ երես պղտի պառան մը բացաւ և մէջէն երաժշտութեան հին տետրակ մը դուրս քաշեց, որուն թղթերն հնութենէն դեղնած էին, և սկսաւ թղթատել։

— Ասիկայ, ըսաւ Օֆէլիային, իմ մօտս երաժշտութեան տետրակներէն մէկն էր, նայէ սրբիկայ ինքն իր ձեռքով գրած է և Մոձարդի[1] Հանգիստ յաւիտենական ըսուած երաժշտութենէն առած կարգի պրած է։

Օֆէլիա ոտք երաւ նայելու։

— Շատ անգամ կ'երգէր այս եղանակս,

1. Մոձարդ Mozart գերմանացի երեւելի երգահաղը ծնած է Սալցպուրգ քաղաքը 1756ին. վեց տարուընէ սկսեալ ինքզինքն երաժշտութեան արուեստին տուաւ։ Իրեն գործոց մէջ անուանի է Հանգիստ յաւիտենական ըսուած ննջեցեալոց պատարագին եղանակը. զոր շարադրելու առեն՝ իրեն այնպէս եկեր է՝ իբր թէ իրեն համար կը շինէ։ Այս երեւակայութեան տարուեցեալն, կ'ըսեն թէ մեռած ըլլայ, 1791ին, 35 տարուան. շինած երգն առջի անգամ իրեն համար երգեցուեցաւ։

շարունակեց Սէն–Փլէր, կարծես թէ դեռ ձայնն ականջիս մէջ կը խօսի։

Սէն–Փլէր պաշնակին պիտացն անցաւ նուրբէն, և քանի մը վայրկ նախերգանքներէն եաեւ՝ սկսաւ Լատինաց Օր յարկուբերան է օրն այն ըսուած հին ու գեղեցիկ տաղն երգել ու զարնել։

Թովմաս՝ որ զրպէն մտիկ կ'ընէր, կամաց կամաց խցին զրան մօտեցաւ, ու սաստիկ զգածուած՝ ուշ կը դնէր։ Թէպէտ բառերը չէր հասկընար, բայց Սէն–Փլէրի երգելէն և երաժշտութեան ձայնէն սիրտը շատ շարժեցաւ, մանաւանդ ամենէն ազդու կտորներուն։ Ա՛լ աւելի կ'ելլէր Թովմասին սիրտը՝ թէ որ կարող ըլլար այս գեղեցիկ խօսքերուն իմաստն ալ հասկընալ.

Գորովագութ յիշեա, Յիսուս,
Զիս որ կենաց քոց եմ առիթ.
Մի՛ յայնմ աւուր յաչաց քոցուս
Խոնչ ի խնդիր իմ անդ հնարար,
Եւ փրկեցեր մահու խաչիդ,
Մի՛ յիցի չանք քո վայրապար։

Սէն–Փլէր այս տողերը խորին ու սրտաշարժ զգացմամբ մը կ'երգէր. կարծես թէ

անցած տարիներուն տառերը փարատած էր, ականջին այնպէս կու գար թէ մօրը ձայնը կը լսէ որ իրեն ձայնին կ'առաջնորդէր։ Սէն-Բլէրի ձայնն ու պաշտակը իրարու հետ այնպէս աղէկ յարմարեր էին՝ որ կարծես թէ Մոձարփի երգին իր վրայ պատճառած զգացմունքը նորոգուեր էին։

Սէն-Բլէր երգը լմընցընելէնետեւ՝ գլուխը ձեռքին գրած՝ խել մ'առեն իր նստած տեղը անշարժ մնաց. վերջէն տաք եւ սկսաւ խուցին մէջ վեր վար քալել։

— Ինչ վսեմ մտածութիւն մ'է, ըսաւ, վերջին պատառտանը. բոլոր գտաերուն պակասութեանց հատուցումն մ'է, ուր անոխակ խղճմտութեամբ բարոյական ամէն խղդոց և առաջարկութեանց լուծումն պիտի տրուի։ Եւ յիրաւի, ինչ վսեմ ու զարմանալի տեսարան է...։

— Մեզի նմանները միանգամայն սարսափելի ու ահաւոր տեսարան մ'է, ըսաւ Օֆելիա։

— Ինծի համար ալ այնպէս պիտի ըլլայ կարծեմ, ըսաւ Սէն-Բլէր, մտածութեամբ մը կանգ առնելով. քիչ մ'առաջ Մաթիէի մէկ գլուխը կարդացի Թոլմասին, որուն մէջ վերջին պատառտանին տառապգրութիւնը կ'ը-

նէր, վախն ու տարտափը վրաս պատեց։ Մարդ կը կարծէ թէ երկնքէն գութս ծնաւ համար՝ մեծամեծ մեղքեր ունենալու է. բաւական է թէ մէկուն բարիք ըրած չըլլայ, այս ալ շատ է զինքը պատատարելու. վասն զի բարիք չընելով՝ ամէն մեղաց պարտական կ'ըլլայ։

— Գուցէ կարելի չ'ըլլայ, ըսաւ Օֆելիա, որ մէկը թէ որ բարիք չընէր՝ չարիք ալ չգործէ։

— Իսկ անիկայ, պատասխանեց Սէն-Բլէր այլայլած, ինչ պիտի ընէ ան տեսնո՝ որ իրեն սիրտը, տառապ կրթութիւնը, ընկերութեան պիտոյքը զինքը ազնուական գործոց հրաւիրեր են, և ինքն անհոգ և անփոյթ կեցեր պիտի է իր եղբարց վիշտն ու տառապանքը, կրած անիրաւութիւններն ու զրկանքները, և ձեռքէն եկած օգնութիւնը չէ ըրած։

— Ինծի հարցընելու ըլլար այդ մարդը, ըսաւ Օֆելիա, իրեն խորհուրդ կու տայի որ մէկէն զղջար ու մէկէն ձեռք զարնէր բարիք ընելու։

— Դու ալ գործ կ'ըսես ու կ'երթաս, ըսաւ Սէն-Բլէր ժպտելով. ինծի ամենեին մտածելու ժամանակ չես թողուր, և միշտ

զիս ներկային վրայ կը բռնես, և քու հիմադ լսմբննալիք չունի։

— Ներկան միայն ձեռքս է, պատասխանեց Օֆելիա։

— Սիրեցեալդ իմ, խնդմ վարդուկ, ըսաւ Սէն-Քլէր, միաքը գրեր էր որ իր պզտիկ և պարզուկ սրտով՝ զիս լաւագոյնի պիտի կարենայ փոխել։

Վարդուհին մեռնելէն վերջը՝ այս առաջին անգամն էր որ Սէն-Քլէր վրան կը խօսէր, և կը ջանար սրտին այլայլութիւնը բռնել։

— Ես այսպէս կ'լսմբռնեմ քրիստոնէութիւնը, վրայ բերաւ, թէ մարդ մը չի կրնար ամենեին կատարեալ քրիստոնեայ ըլլալ՝ առանց գէմ գնելու իր բոլոր զօրութեամբ՝ մեր ընկերութեան հիմն դառնած հրէշաւոր անիրաւ պրութեան, թէ՛ և ընդհանրապէս ալ հարկ ըլլայ։ Ինծի կ'երեայ թէ ուրիշ կերպով չեմ կրնար քրիստոնեայ ըլլալ, թէպէտ և շատ լուսաւորեալ քրիստոնեաներ տեսեր եմ որ այսպէս չեն մտածեր։ Ա՛ս ալ կը խոստովանիմ որ կրօնասէր կարծուած ոմանց անտարբերութիւնն այս նիւթիս վրայ, այնչափ անիրաւութեանց անզգայ ըլլալնին, որոնք զիս կը սարսափեցընեն, այնչափ ը-

րին՝ որ զիս ալ գրեթէ սկեպտիկեան մը պարձուցին [1]։

— Երբոր այս ամէն բանը գիտես, ըսաւ Օֆելիա, ինչո՞ւ դու ի գործ չես դներ։

— Մ՛հ, վասն զի բոլոր իմ բարիք ուզելս ուրիշ բան չէր՝ բայց եթէ բազմոցի մը վրայ երկրնդալ ու բովանդակ կրօնական կանոնքն անիծել, ըսելով թէ ինչո՛ւ իրենք զիրենք չեն զոհեր այս բանիս համար։ Դիւրին է տեսնել՝ ինչպէս դու ալ գիտես՝ թէ ուրիշներն ինչպէս կը զոհեն իրենք զիրենք։

— Շա՛տ աղէկ, ուրեմն ասկէ ետև կերպով փոխէ։

— Ապագան Աստուած միայն գիտէ, ըսաւ Սէն-Քլէր. հիմայ առաջինէն աւելի ազիատիրատ եմ, վասն զի ամէն բան կորսընցուցի. և անիկայ որ այլ կորսընցընելու բան չունի՝ ամէն վտանգի կրնայ դիմադրաւել։

— Ի՞նչ պիտի ընես ուրեմն։

— Իմ պարտքս պիտի կատարեմ որ առաքաւոս և առաւաւոտեան, և նախ իմ գեղիներէս պիտի սկսիմ, որոնց համար մինչև այս օրս բան մ'ալ չեմ ըրած։ Գուցէ օր

1. Սկեպտիկեան կ'ըսուէին այն աղանդաւորներն՝ որ ամէն բանի կը տարակուսին, և եապէս ու դրականապէս ճշմարտութիւն չկայ կ'ըսեն։

մ՛ալ բոլոր իրենց ազգին բարիք մը հաս-
ցընեմ. և ազատեմ հայրենիքս այս աւելի
և նուաստացուցիչ վիճակէն, որ քաղաքա-
կիրթ ազգաց առջև մեծ ամօթ մ՛է մեզի:

— Ինչ կը կարծես, բոլոր ազգը յանձն
կ՛առնո՞ւ զերեաց ազատութիւն տալ, հարցուց
Օֆէլիա:

— Ձեմ գիտեր, ըսաւ Ամլէթ. ազ-
նուամտութիւնն ու անշահասիրութիւնն աշ-
խարհիս վրայ տեղ տեղ կ՛երևան: Այժ-
մեան դարս՝ մեծամեծ շարժմանց դար է.
Հունգարացի ազնուապետները պրամական
մեծամեծ զոհերով բիւրաւոր սարուկներ ա-
զատեցին: Գուցէ մեր մէջ ալ գտնուին այն-
պիսի ազնուամիտ մարդիկ՝ որ պատիւն ու
արտարութիւնը տոլլարէն վեր գասեն:

— Հաւատալս չի գար, պատասխանեց
Օֆէլիա:

— Բայց դուն թէ վազը այս բոլոր գե-
րիներուն ազատութիւն տանք, ո՛վ է որ այս-
չափ բիւրաւոր մարդկանց կրթութիւն տալ
յանձն առնու, և սովրեցնէ անոնց ազա-
տութիւննին վայելելու: Մեզմէ ոչ ոք այդ
աշխատութիւնն յանձն կ՛առնու. մենք ծոյլ
ենք, անփոյթ ենք, և չենք կրնար տալ ա-
նոնց գործունէութեան և աշխատասիրութեան

այն բարձր գաղափարը, որ իրենց հարկա-
ւոր է մարդկանց կարգն անցնելու համար:
Պէտք է որ հիւսիսային գաւառներն անցնին,
ուր աշխատութիւնը նորելուկ սովորութիւն
մ՛է, և ըսենք նաև ընդհանուր. արդ՝ ըսէ
ինծի տեսնեմ, հիւսիսային գաւառներուն մէջ
բաւական քրիստոնէական մարգասիրութիւն
կա՞յ, որ այս գաստիարակութեան և բարո-
յական կրթութեան յանձնառուներ ալ գըտ-
նուին: Հազարաւոր տոլլար կը զրկէք քա-
րոզութեան գնացողներուն, բայց յանձն
կ՛առնո՞ւք որ այս հեթանոսները գան ձեր
քաղաքներն ու գեղերը բնակին: Կը զոհէ՞ք
ձեր ժամանակը, ձեր միաքը, ձեր սուա-
ցուածքը զասնք ի պատիւ քրիստոնէու-
թեան ամբառնալու: Ես այս կ՛ուզեմ գիտ-
նալ: Թէ որ մենք ազատութիւն տանք,
դուք ալ կրթութիւն կու տա՞ք: Քանի ըն-
տանիք կրնան գտնուիլ ձեր երկիրը՝ որ
յանձն առնուն սեւ մարդ մը և սեւ կին
մը տներնին ընդունելու, կրթելու, անոնց-
մէ չզզուելու և ամէն չանք ընելու որ քրիս-
տոնեայ ըլլան: Ո՞ր վաճառականը սա Ա-
տոլիոսը քովը կ՛առնու, թէ որ ես ուզեմ
տալու, և կամ ո՞ր արուեստաւորը՝ թէ որ
ես ուզեմ որ արուեստ մը սովրի: Թէ որ

ես ուզէի Յովհաննան ու Սրբուհին պզրոց դրկել, ձեր երկիրը կան այնպիսի պզրոցներ որ ուզեն զանոնք ընդունիլ: Ո՞ր ընտանիքը կ'ուզէ զանոնք քովը պահել և կերակրել: Եւ սակայն ասոնք թէ՛ հիւսիսային և թէ՛ հարաւային կանանցմէ շատ բէն աւելի ճերմակ են: Կը տեսնե՞ս, սիրելի, ես կը փափաքիմ որ մեզի ալ քիչ մ'իրաւունք տաք. գէշ գիրքի մը մէջ ենք: Սեւերուն յայտնի հարստահարող մենք միայն կը գտնուինք. բայց հիւսիսայինց ալ քրիստոնէի անվայել նախապաշարմունքներն ալ աչինչ նուազ անգութ հարստահարութիւններ են:

— Ես ալ գիտեմ, ըսաւ Օֆելիա, վասն զի ես ալ նոյն նախապաշարմունքն ունեցեր եմ, մինչեւ որ ճանչցայ անոնց յաղթելու պարտականութիւնս: Եւ հիմայ վըստահութեամբ կրնամ ըսել թէ յաղթեցի, փառք Աստուծոյ, և կարծեմ թէ հիւսիսականաց մէջ ալ շատերը կը գտնուին որ ուրիշ բանի կարօտութիւն չունին՝ բայց լեթէ իրենց պարտքը ճանչնալու, որպէս զի ինծի պէս կարող լլլան ի գործ դնելու: Եւ յիրաւի, աւելի մեծ զոհ է հեթանոսանալը մեր քովը առնուլ՝ քան թէ անոնց քա-

րոզիչներ դրկել. բայց ես կարծեմ թէ մենք աւելի յարմար ենք:

— Դու իրաւցընէ յարմար ես, ըսաւ Սէն-Քլէր. դու որ բանը պարապիդ լլլալն ըմբռներ ես ու չես կատարած. ես կ'ուզէի գիտնալ թէ ո՛ր բանը պարապ է ըսեր ու չես կատարած:

— Ես ուրիշներէն լաւագոյն չեմ, պատասխանեց Օֆելիա. ուրիշներն ալ նոյնպէս կ'ըսեն՝ թէ որ իրենք ալ ինծի պէս բանին էութիւնը հասկընան: Միսք ունիմ Դոքսին ալ հետս Նոր-Ընդպիա տանելու. գուցէ աղջի բերան զարմանան, բայց վերջը վերջը իրենք ալ իմ գործիքէս կ'ըլլան: Գիտեմ ալ որ հիւսիսականաց մէջ կը գտնուին մարդիկ, որոնք ըստծիլ պէս գերիներուն ընդունելութիւն կու տան:

— Այո, բայց քիչ են այդպիսիները. և թէ որ մենք մէյմը սկսինք մեր գերիները խումբ խումբ ազատել, ան ատեն կը տեսնէք թէ ինչ դեղութիւն կը քաշէք:

Օֆելիա պատասխան չտուաւ, ու քիչ մը ժամանակ լռութիւն եղաւ, և Սէն-Քլէրի կերպարանաց վրայ տխրութիւն մը պատեց:

— Ձեմ գիտեր ինչէ՞ն է արդեօք՝ որ այս իրիկուն կարգ մուրս կերպով խելքս

միաքս մօրս վրայ կ'երթայ, ըսաւ. շատ զարմանալի զգացմունք մ'ունիր է վրաս. կարծեմ թէ մայրս քովս մօտ է. ինչ որ առն մը ինծի կ'ըսէր, հիմայ բոլոր միաքս ինկեր են: Երբեմն անցեալը կենդանի պոյներով մեր մտաց դէմը կ'ելլէ:

Քիչ մ'առէն ալ խուցին մէջ վեր վար քալելէն ետև, ըսաւ.

— Երթամ նայիմ, այս իրիկուն ինչ նոր լուր կայ:

Եւ գլխարկն առաւ ու անկէն դուրս ելաւ:

Թովմաս ինչուան փողոցին դուռը հասաւ, և հարցուց թէ կ'ուզէ արդեօք որ ինքն ալ հետը մէկտեղ գայ:

— Չէ, պատասխանեց Մէն-Բլէր, ասկէ ժամէ մը կը դառնամ:

Աղուոր իրիկուն մ'էր. լուսինն երկինքը հետը կը փայլէր: Թովմաս գաւթին մէկ անկիւնը նստած՝ աղբիւրին ջրոյն ցայտիկն ու վար թափիլը կը դիտէր և խոխոջալու անուշ ձայնէն կը զմայլէր: Իր անակը կը մտածէր ու իրեն շուտով ազատիլն ու լուսանիքը գտնելը կ'երազէր. մաքէն կնիկն ու տղաքը գտնելու հաշիւներ կ'ընէր, և ուրախութեամբ զօրաւոր բազուկները կը շօշափէր, որոնք քիչ առէնէն իրենը պիտի

ըլլային, և անոնցմով կարող պիտի ըլլար կինն ու տղաքը գտնել: Նոյն առեն իր ազնուամիտ աչերը միաքն ինկաւ, և սկսաւ իր սովորական աղօթքն ընել անոր համար. եաքէն գեղեցիկ վարդիկը միաքն ինկաւ, որ հրեշտակաց կարգն անցեր էր. և որչափ վրան կը մտածէր՝ իրեն այնպէս կու գար թէ անոր գեղեցիկ գէմքը, ոսկեթել գանդուրները աղբիւրին ջրոյն փոշեաւսակ կաթիլներէն ձեւացած մշուշին մէջէն կը տեսնէ: Այսպիսի զմայլմամբ քունը տարաւ, և երազ տեսաւ որ վարդիկ գլուխն յասմիկէ պսակով զարդարած, թուշերը վարդագոյն վառուած ու աչուըներէն զուարթութիւն ու խնդութիւն փայլելով՝ դէպ իրեն կու գար վազելով՝ ըստ իր սովորութեան. և որչափ որ անոր կը նայէր, իրեն այնպէս կ'երեւար թէ անիկայ երկրէս երկինք կը վերանայ. թուշերն այլագունեցան, աչուըները խորին ու երկնային խաղաղութիւն մը կը ցոլացընէին և լուսաւոր ոսկեզէն պսակ մը գլուխը՝ աներեւոյթ եղաւ: Փողոցի գրան կրկին և կրկին զարնուածքէն և բազմութեան ձայնէն արթընցաւ Թովմաս և վազեց բացաւ դուռը:

Շատ մը մարդիկ՝ կամաց կամաց խօսելով և ծանր քալելով՝ ներս մտան, պատգարակով վերակաւի մէջ պլլուած մարդ մը կը բերէին։ Լապտերին լոյսը վիրաւորեալին երեսը զարկաւ, և Թոմմաս զարմանաց և յուսահատութեան այնպիսի ազաղակ մը վերուց, որ բոլոր տունը թունդ եղաւ. իսկ պատգարակը շալկողները դէպ ի հասարակաց խուցին դուռը գնացին ու ներս մտան, ուր Օֆէլիա նստեր դեռ գուրպայ կը հիւսէր։

Սէն-Քլէր երեկոյեան լրագիրները կարդալու համար՝ խահուէի խանութ մը մտեր էր։ Կարդալու ատեն՝ երկու հոգի կէս գինով՝ սկսան հոն կռուիլ։ Սէն-Քլէր և հետն ալ մէկ երկու հոգի մէջ մտան ու կը ջանային այս երկուքն իրարմէ լուծնել. և մինչդեռ ինքն անոնցմէ մէկուն ձեռքէն սրսկի դանակը քաշեմ առնում կ'ըսէր, կշտին մահացու հարուած մ'ընդունեցաւ։

Մէկէն տունը ողբով, լացով և գոռում գոչումով ատկն ու վրայ եղաւ. գերիները մազերնին կը փետռէին, գանկին վրայ կը տապըլտըկէին. և իրենք զիրենք կորսընցուցած՝ վեր վար կ'երթային կու գային աղաղակ փրցընելով։ Թոմմաս ու Օֆէլիա

միայն իրենք զիրենք ամուր բռնած կ'երեւային, վասն զի Մարիամ ալ ջղին ցաւը բռնած՝ անկողնոյն մէջ կը տանջուէր։ Շուտ մը Օֆէլիա բազմոցներէն մէկը առաջ քաշել տուաւ, որուն վրայ Սէն-Քլէրին արիւնաթաթաւ մարմինը պրին։ Յաւէն ու աբեան սաստիկ պակսէլէն՝ Սէն-Քլէր ինքզինքը կորսընցուցեր ու մարեր էր. բայց Օֆէլիա դեղ տալով՝ զգայութիւնը վրան եկաւ, աչուըները բացաւ ու մարած նայուածքով մը խցին չորս կողմը պտըտցուց, և պատին վրայ կախած մօրը պատկերը տեսնելով՝ աչքն անոր վրայ ձգաց։

Բժիշկը վրայ հասաւ, վէրքը զննեց նայեցաւ. և զէմքին վրայ ցուցած այլայլութենէն յայտնի իմացուեցաւ որ ալ յոյս չկայ. այսու ամենայնիւ Թոմմասին ու Օֆէլիայի օգնութեամբ ոպեղանիք մը գրաւ վէրքին վրայ. իսկ գերիներն անվին յուսահատական աղաղակներով ու լացով ամբողջ օդը կը թնդացընէին։

— Հիմայ, ըսաւ բժիշկը, պէտք է որ ամէնքը դուրս ելլեն, վասն զի հիւանդին վիճակը հանգիստ լռութիւն ու խաղաղութիւն կ'ուզէ։

Սէն-Քլէր աչուընները բացաւ ու այս խեղճ լքելոց վրայ նայեցաւ, զորոնք Օֆելիան և բժիշկը դուրս հանել կը ջանային։ — Խեղճ մարդիկ, ըսաւ քթին տակէն. և ե՛րեսին վրայ գանգատին սպառանաց ցաւ մ՚երեւցաւ։ Այսչիսս չէր ուզեր անկէ հեռանալ. սրտին ցաւէն բոլոր զգայութիւնը կորսընցուցած՝ գետինն ընկեր փռուեր էր և չէր ուզեր եղլել. մէկալներն համոզեց Օֆելիա թէ իրենց սիրոյ առողջութիւնն՝ իրենց հանգարտութենէն ու հնազանդութենէն կը կախուի. ուստի հնազանդեցան դուրս ելան։

Սէն-Քլէր հազիւ կրնար բառ մ՚արտասանել. երկընցած պառկեր էր, աչուընները գոց, բայց հարկաւ մխաքը գան խորհուրդներու մէջ կը ծփար։ Քիչ մ՚ետքը ձեռքը Թովմասին ձեռքին վրայ դրաւ, որ քովը ծնրադիր կացեր էր, և ըսաւ իրեն.

— Խե՛ղճ Թովմաս։

— Ինչ կ՚ուզես, տէր իմ, հարցուց Թովմաս։

— Այհա կը մեռնիմ, ըսաւ Սէն-Քլէր անոր ձեռքը սեղմելով. աղօթք ըրէ հոգւոյ համար։

Թովմաս՝ բոլոր սրտանց և արտասուաց աչօք՝ աղօթք ըրաւ այն խեղճ հոգւոյն համար որ մարմնէն բաժնուելու հետ էր, այն հոգւոյն համար՝ որ կարծես թէ անքըթթիթ և ցաւագին՝ այն կապոյտ ու սխուր աչուընեւրուն մէջէն դիմքը կը պատէր։

Երբոր Թովմաս աղօթքը լմընցուց, Սէն-Քլէր նշան տուաւ որ վեր եղլէ, ու ձեռքէն բռնած՝ կաթոգին աչօք երեսը կը նայէր, առանց բառ մ՚ըսելու։ Աչուընները գոցեց, բայց Թովմասին ձեռքը չթողուց. վասն զի յաւիտենականութեան գրան քով սեւ ձեռքն ալ ու ճերմակ ձեռքն ալ հաւասար սիրով մկկզմկկ կը սեղմեն։ Ընդհատ ընդհատ ինքնիրեն կը հեկեկար.

Գորովագութ յիշեա, Ցիսուս...
Մի՛ յաշեմ առուր յաւուց բողուս։

Յայտնի է՝ որ նոյն իրիկուան երգած երգին բառերը միաքը կու գային, որ առանձին գթութիւնն ուզեցեր են։ Երբեմն երբեմն շրթունքները կը շարժէին ու այն սրբազան երգին բառերը կը կրկնէին։

— Ինքզինքն ալ կորսընցուցեր է, ըսաւ բժիշկը։

— Չէ, վերջապէս ձառիւռա գոայ, ըսաւ Սէն-Բլէր՝ ինքն իրեն այժ մը տալով... վերջապէս... վերջապէս:

Այս տուած ուժէն՝ բոլորովին նուաղեցաւ. մահուան դալուկն երեսին վրայ պատեց. բայց անոր հետ մէկտեղ կարծես թէ աներեւոյթ ոգի մը թեւերը բացած՝ անուշ խաղաղութիւն մը սփռեց անոր ժպտուն դէմքին վրայ:

Քանի մը վայրկեան այսպէս մնաց. յայտնի կը տեսնուէր որ Աստուծոյ ամենակարող ձեռքը վրան էր. և այն պահուն՝ երբ հոգին ալ արձակուելու վրայ էր՝ աչուընեբը բացաւ, որոնք յանկարծ խնդութեամբ վառեցան, իբրեւ թէ իր սիրելիներէն մէկը կ'երեւար իրեն:

— Մայր իմ, մայր իմ, գոչեց, և հոգին աւանդեց:

ԳԼՈՒԽ ԻԹ.

Երեսէ ձգուածները:

Շատ անգամ խօսելու հնթի եղած է թէ գերիներն ինչ մեծ ցաւ կը քաշեն՝ երբոր իրենց բարեսիրտ տէրը կորսընցնելու ըլլան: Եւ շատ իրաւացի է այս իրենց ցաւը. վասն զի աշխարհիս վրայ արարած մը չկայ որ այնպէս երեսէ ձգուած ու թշուառ ըլլայ՝ ինչպէս այդպիսի վիճակի մը մէջ գտնուող գերի մը:

Ծղան թէ որ իր հայրը կորսընցնէ՝ բարեկամներ ունի, օրէնք կայ՝ որ իրեն կռնակ կը կենան, բանի մը տեղ կը դրուի, ձեռքէն բան մը կու գայ, օրինաւոր վիճակ մ'ունի, աշխարհածանօթ իրաւունքներ ունի. իսկ գերին՝ ասոնցմէ մէկն ալ չունի, օրինաց ամէն պաշտպանութիւններէն զուրկ է, և իրեւ ապրանք կը համարուի օրինաց առջեւ: Բայց սրովհետեւ իրեւ մարդկեղէն արարած՝ ինքն ալ իրեն փափաքներն ու պիտոյքներն ունի, ասոնք կատարելու իրաւունքը տիրոջը բացարձակ իշխանութե-

նէն և անպատասխանատու հաճոյքէն կը կախուի. և երբոր այս աչքն իրմէ վերանայ՝ գերին քով ալ բան չի մնար:

Ինչ մարդ կը գտնուի որ այս իրենց անպատասխանատու իշխանութիւնը գիտնան վայելուչ և մարդասէր կերպով գործադրել: Այս բանս ամէնքը կը ճանչնան, մանաւանդ գերին՝ ամենէն աւելի գիտէ. և համոզուած է որ տասը հատ այլևայլ աչերու ձեռք իյնալով՝ լուն անիրաւ և բռնաւոր կը գտնէ, և հազիւ թէ մէկը արդար և բարի. ասոր համար է՝ որ եթէ բարի աչք մը կորնչցնելու ըլլան՝ իրենց ցաւն ալ այնպէս երկար ու անմխիթար կ'ըլլայ:

Երբոր Աչն-Քլէր իր վերջին շունչը արաւ՝ ցաւն ու յուսահատութիւնը սիրոց իրեն գերեաց վրայ: Մահուան սուր մտգաղը յանկարծ կարեց իր կենաց թելը՝ առուգութեան և ծաղիկ հասակին մէջ. բոլոր տունը լացով և ողբով լեցուեցաւ:

Մարիամ՝ որուն ջղային կազմուածքը տկարացեր էր վրան եղած այնչափ խնամքէն, ալ վրան զօրութիւն չէր մնացեր այս վերջին հարուածիս ալ տանելու. և երբ իր ամուսինը վերջին շունչը կու տար, ինքը մարմրուքներու մէջ ինկեր էր, որով չկըրցաւ յաւիտենական բաժանման եաքի բաները ընդունելու անկէ, որուն հետ ամուսնութեան սրբազան կապով միացեր էր:

Օֆելիա իրեն եզական սրտապնդութեամբ և անխոով հանգարտութեամբ՝ ինչուան վերջին վայրկեանը հօրեղբօրորդւոյն քով էր, մտազիր և փութաջան՝ ամէն ձեռքէն եկած օգնութիւնը կ'ընէր անոր. մէկ կողմանէ ալ բոլոր սրտով խեղճ Թովմասին սրտաշարժ և եռանդուն աղօթիքը ձայնակից կ'ըլլար, որ մահուան պուռը հասած սիրոջը հոգւոյն համար գէպ երկինք կը վերառաքէր:

Երբոր անոր եղծանելի մարմնոյն վերջին հանգստեան պաշտօնը կը կատարէին, կուրծքին վրայ պզտի մետալ մը գտան, որ զսպանակով գործած էր. այս մետալին մէկ կողմը մանրանկար գեղեցիկ և ազնուական կնկան գէմք մը քաշուած էր, հակառակ կողմն ալ ատակիի տակ սեւ մազի փունջ մը: Նոյնն այն մետալն իրեն անկենդան կուրծքին վրայ դրին, հողն՝ հողին վրայ, և յիրաւի հոգ և տխուր ծնացրդ այն երիտասարդական ցնորքներուն, որ աւելնօք այնչափ կրակներ վառեր էին այն սրտին մէջ՝ որ հիմայ սառեր է:

Թովմաս բոլոր մաքով յաւիտենականու-
թեան մէջ ընկղմեր էր. այն անշնչացեալ
կաւոյն իր վերջին պարտքն հատուցանելու
ժամանակ՝ և ոչ իսկ միտքէն անցաւ թէ
այս անահնական հարուածովս որպիսի յա-
ռաջադէմ գերութեան մը մէջ ինկեր էր: Ան-
ձինքերի փրկութեան վրայ տարակոյս մը չու-
նէր, վասն զի այն ահաւոր ժամուն՝ յա-
րուցեալ երկնաւոր Հօր ծոցը իր աղօթքը կը
թափէր, հոգւոյն՝ խաղաղութեան պատաս-
խան մը ընդունելը էր: Իրեն սիրալիր բնու-
թեան խորերը կրցեր էր աստուածային սի-
րոյն լիութենէն կայծ մը վառ պահել. վասն
զի հին պատգամն ալ կ'ըսէ. Որ կայ ի
սիրոյ՝ բնակեալ է յԱստուած, և Աստուած ի
նմա բնակէ: Թովմաս ալ կը յուսար յԱս-
տուած և անոր կ'ապաւինէր, որով և խա-
դաղութեան մէջ էր:

Յուղարկաւորութիւնը կատարուեցաւ սո-
վորական արարողութեամբք, սգոյ հա-
գուստներով, աղօթիւք և ցաւակցութեան
այցելութիւններով: Եաքէն օրական կենաց
ցաւրա ու պզտոյ ալիքները դարձեալ ի-
րենց սովորական ընթացքն առին, և շուա
մը մէջտեղ ինկաւ անվերջանալի և դառն
հարցմունքը. Հիմայ ինչ պիտի ընենք:

Այս հարցմունքս Մարիամին միաքն ին-
կաւ, որ առաւօտեան հագուստով՝ երկայն
բազմոցի մը վրայ նստած և չորս դին գերի-
ները մտագիր կեցած, սգոյ հանդերձից
համար զանազան գիպակներու օրինակ-
ները կը գնէր: Նոյնպէս Օֆէլիային ալ
միաքն ինկաւ այս հարցմունքս, որուն մը-
տածութիւնները սկսեր էին դէպ իրեն հիւ-
սիսային հայրենիքը դառնալ: Տան բոլոր
գերիներուն ալ միաքն ինկաւ այս հարց-
մունքս, և գերեզմանական սարսափ մը
պատեց զիրենք. վասն զի աղէկ գիտէին
իրենց սիրուհւոյն անգութ և բռնաւորա-
կան բնաւորութիւնը, որուն ձեռքը մնացեր
էին: Շատ լաւ գիտէին որ իրենց վրայ
եղած ներողամտութիւնը սիրոյմէն էր և
ոչ թէ խաթունէն, և ասկէ ետեւ մէկը
չկար որ զիրենք պաշտպանէ անոր բռնա-
ւորական վարմունքէն, որ սրտին ցաւէն
ալ աւելի դաժանացեր էր:

Յուղարկաւորութեան վրայ տասնըհինգ
օր մ'անցեր էր. Օֆէլիա խուցն աշխատե-
լու առեն լսեց որ մէկը կամացուկ մը
դուռը կը զարնէր. նկաւ բացաւ և տեսաւ
որ Սրբուհին էր, այն մանկահասակ և
վայելչազէմ խառնածինը, որուն վրայ ու-

բիշ անգամներ ալ խօսք եղեր է. մազերը խառնափնդոր, աչուըները լալէն ուռած։

— Ո՛հ, Օֆելիա խաթուն, ըսաւ, ու ուրբն լնկաւ և փէշերուն պլլուեցաւ, կ՚աղաչեմ, կը պաղատիմ, դնա խաթունիս ինծի համար մէջնորդ եղիր։ Ձիս կ՚ուզէ ծեծ ուտելու գրկել. ա՛ռ նայէ, ըսաւ՝ ու Օֆելիային ձեռքը թուղթ մը տուաւ։

Ա՛յս թուղթը Մարիամ իր ձեռքով գրեր էր, որով հրաման կու տար Ուղղուեթեան Գալբուրի (Calabourg) մը կառավարին որ այն առմանակը բերդին խարազանի տասնըհինգ հարուած տայ։

— Ինչ բրեր ես, հարցուց Օֆելիա։

— Գիտես, Օֆելիա խաթուն, իմ գէշ բնաւորութիւնս, որ ինծի շատ անգամ թշուառութեան պատճառ եղեր է։ Երբոր խաթունիս նոր հագուստ մը կը փորձէի՝ ինծի ապտակ մը զարկաւ. ես ալ առանց մտածելու՝ իրեն գէմ պատասխան տուի, չափս չգիտցայ. ան ատեն ինքն ալ ինծի «Կեցիր, ըսաւ, ես խելքդ քու գլուխդ կը բերեմ, յանդուգն պատասխան տալն ինչ ըսել է՝ կը հասկընաս»։ Ես նստաւ այս առմանակը գրեց ու ինծի տուաւ որ ուր որ ուզեցալ է՝ անոր առնիմ։ Ո՛հ, աւելի

կ՚ընտրէի որ հոն ինքը իր ձեռքով զիս զարնէր սպաննէր։

Օֆելիա թուղթը ձեռքը սկսաւ մտածել։

— Իմ վախս այն չէ, ըսաւ Սըրուհի, որ ծեծ պիտի ուտեմ. թէ որ խաթունս կամ հրամանքդ զարնելու ըլլայիր՝ հոգս չէր ըլլար. բայց գետին կ՚անցնիմ ամօթէս՝ երբոր կը մտածեմ թէ էրիկ մարդ մը զիս պիտի ծեծէ, և այնպիսի առնկալի մարդ մը։

Օֆելիա լաւ գիտէր որ այն երկրին ընդհանուր սովորութիւնն էր կնիկներն ու աղջիկներն Ուղղուեթեան Տունը գրկել, և ամենէն ցած մարդկանց ձեռքը տալ զանոնք. ցած կ՚ըսեմ այսպիսի արուեստ մը բանեցընելնուն համար, որոնք մերկացընելով զանոնք՝ այդպիսի անարգ կերպով կը խրատէին։ Շատոնց գիտէր Օֆելիա այս բանս, բայց վրան շատ անդրադարձութիւն չէր ըրած, և այս առաջին անգամն էր որ կը տեսնէր մատաղ ու փափուկ Սըրուհին այս բանիս դատապարտուած։ Իրեն կանացի պարկեշտ բնութիւնը խռովեցաւ, և իր Նոր–Ընդվիայ ազատ արիւնը երեսը զարկաւ, ու իրեն զայրացեալ սիրտն սկսաւ թունդ թունդ տեսնել. բայց իր բնաւուր խոհեմութեամբ ինքզինքը բռնել գիտնա-

լով՝ սանձեց բարկութիւնը, և ձեռքին մէջ թուղթը ճմռելով՝ ըսաւ Սրբուհիին.

— Դու նոյն հոս՝ ինչուան խաթունիդ երթամ պատմամ։

— Ինչ ամօթալի, ինչ անպուտ բան է, կ'ըսէր ինքիրեն՝ սրահէն անցնելով։

Ներս մտաւ ու տեսաւ որ Մարիամ երկայն բազմոցին վրայ նոտաներ էր. Մամմին քովը կեցած՝ մազերը կը սանրէր, և Յովհաննան ալ գետինը ծռած՝ սուրճները կը տաքցընէր։

— Այսօր ինչպէ՞ս ես, հարցուց անոր Օֆելիա։

Մարիամ խոր հառաչանք մ'արձակեց և նուաղելով մը աչուըները գոցեց. այս երկաւ իրեն առաջին պատասխանը, վերջէն ըսաւ.

— Ա՜հ, չեմ գիտեր, սիրելի, միշտ նոյն վիճակին մէջն եմ։

Այս լսելով՝ աչուըները սրբեց ճերմակ թաշկինակով մը, որուն չորս եղերքը սեւ դունով լայն երիզ մը պատած էր։

— Եկայ, ըսաւ Օֆելիա ու պզտիկ մը հազաց, որ զժուարին խնդրոյ առարկայ մը յառաջաբան է. եկայ որ միջնորդութիւն ընեմ խեղճ Սրբուհիին համար։

Մարիամ աչուըները մէկէն պատուելով մը բացաւ, և գալիքար երեսները շուտ մը կարմրեցան։

— Լաւ, ինչ կայ, ըսաւ խիստ կերպով մը։

— Ըրած յանցանացը վրայ սաստիկ զղջացեր է։

— Իրա՞ւ կ'ըսես. գեռ ինքը շատ պիտի զղջայ։ Ա՛լ բաւական համբերեցի իրեն անցերեսութեան, կ'ուզեմ գինքը ինչուան գետին խոնարհեցընել ու քիմը հողին քսել։

— Բայց ուրիշ կերպով չէ՞ր կրնար պատժել զինքը, որ այս ասոնճան նուաստութեան չհասնի։

— Ուզածս ան է որ քիմը քիչ մը կոպրի. խելքը միաքը փախկութեան, գեղեցիկ պէմքին ու կոպրտութեան տուեր է, ինչ ըլլալը մոռցեր է։ Կ'ուզեմ սովրեցընել իրեն որ չափէն դուրս չելլէ։

— Բայց լաւ մտածէ, մէյմը որ աղջիկ ազգն վրայէն պարկեշտութիւնն ու ամօթխածութիւնը վերցընես՝ անկէ ետեւ բոլորովին կ'ապականի։

— Ամօթխածութի՜ւն, ըսաւ Մարիամ արհամարհական ծիծաղով մը, չնայիր ինչպէս ալ կը վայելէ այդպիսի աներեսի մը։

Իրեն պիտի ցուցընեմ թէ ան կատարեալ ներովը՝ փոզոյն ինկած վատահամբաւ կնիկներէն ալ ցած է իմ առջեւս, և թող սովրի թէ ինչպէս պէտք է եղեր վարուիլ հետս։

— Բայց այդ անպիտանութեանդ համար Աստուծոյ պատասխան պիտի տաս, ըսաւ Օֆելիա։

— Անպիտանութիւն. ի՛սկզբի գիտնալ թէ այս բանիս մէջ ինչ անպիտանութիւն կայ։ Հրամայեցի որ տասնըհինգ հարուած միայն զարնեն, ան ալ շատ սաժալ չէ. հիմայ այս բանիս մէջ ինչ անպիտանութիւն կայ եղեր։

— Ինչ անպիտանութիւն կայ, պատասխանեց Օֆելիա, ինծի հարցընես՝ ազջիկ ազատ մը համար աւելի լաւ է մեռնիլ՝ քան թէ այդպիսի անարգանաց մէջ իյնալ։

— Հրամանդդ կը կարծես թէ ամէնքն ալ քեզի պէս կը մտածեն. բայց այս աներեսները ծեծի վարժած են, անոյշ միայն ճարբու կու գան։ Մէյմը որ սկսինք իրենց կատարածներուն և փափկութեանց ականջ կախել՝ ծայրը չի գար, գլուխնիս կ'եղլեն, ինչպէս որ ըրին մինչեւ հիմայ իմ գերիներս։ Ես ալ ասկէ եառեւ գիտեմ ընելիքս. ով կ'ուզէ ըլլայ, թէ որ չզգուշանան՝

մէկէն զիրենք ծեծի պիտի դրկեմ, որպէս զի խելքերնին գլուխնին գայ։

Այս ըսելով Մարիամ աչուըները չորս կին կը պալացնէր։

Յովհաննա այս խօսքերս լսելով՝ գլուխն աւելի վար ծռեց, վասն զի իմացաւ որ մատնաւորապէս իրեն համար ալ էին այս բառերը։ Օֆելիա քիչ մը նստաւ, և կարծես թէ ներսի կին թնդանօթ մը լեցուեր էր, և ճաթելու վրայ էր. բայց հաքէն տեսնելով որ անօգուտ բան է այդպիսի բնաւորութիւն մ'ունեցողին հետ վիճելը, լուռ կեցաւ ու ինքզինքը ժողվելով սենեկէն դուրս ելաւ։

Շատ ծանր կ'երեւար իրեն երթալ Սբրուհին լսել թէ ամէն ջանքը պարապ եւ լան։ Անմիջապէս հաւէն գերի մ'եկաւ իմացընելու որ խոհանոցին իրէն ապտակըրեր է Սբրուհին տանալ և Ուզուլեհան Տունը տանիլ. և առանց ամենաւին անոր արցունքներուն և ազաչանքներուն մտիկ ընելու՝ քաշեց տարաւ։

Քանի մ'օր վերջը՝ երբոր Թովմաս պատուհանին քով կեցեր կը մտածէր, Աստվածս եկաւ, որ սիրոջը մեռնելէն հաւ մեռնելի մխիթարութիւն մը չէր գտած։ Ա-

տոլփ գիտէր որ Մարիամ հեռը միշտ ընդ-
դիմութիւն մ՚ունեցեր է, բայց քանի որ
տէրն ողջ էր՝ ամենեւին հոգը չէր եղած։
Հիմայ որ տէրը մեռեր էր, անպատար մեծ
ահուդողի մէջ էր, չէր գիտեր թէ գլխուն
ինչ գալիք կար։ Մարիամ շատ անգամ
իր փաստաբանին հետ խորհրդակցեր էր, և
տագերը Սէն–Բլէրի եղբօրը կարծիքն ի-
մանալէնետեւ՝ որոշեց որ կալուածքն ու
գերիները ծախէ, և զանոնք միայն պահէ
որ իրեն յատուկ ստացուածքն էին, զորոնք
միաք ունէր հեռը մէկտեղ հօրը տունը
տանիլ։

— Գիտե՞ս Թոլմաս, որ ամէնքնիս ալ
պիտի ծախուինք, ըսաւ Ասոլփոս։

— Ուսկի՞ց իմացար այս բանս, հար-
ցուց Թոլմաս։

— Երբոր խոժռունը փաստաբանին հետ
կը խօսէր՝ ես վարագուրին ետեւը պահուր-
տած՝ բոլորը մտիկ ըրի։ Քիչ օրէն ամէնք-
նիս ալ ծծուրգի պիտի հանուինք։

— Ա՛ստուծոյ կամքն օրհնեալ ըլլայ, ը-
սաւ Թոլմաս՝ ձեռուընները կուրծքին վրայ
ծալլելով ու խորին հառաչանք մ՚արձա-
կեց սրտէն։

— Մեր սիրոյը նման ուրիշ մ՚ալ պի-

տի չկարենանք գտնել, ըսաւ Ասոլփ վըշ-
տագին կերպով մը. բայց ինչ ալ ըլլայ,
տէրն կ՚ընտրեմ ծախուիլ՝ քան թէ այդ-
պիսի կնկան մ՚իշխանութեան տակը ծնիլ։

Թոլմաս ձգեց հեռացաւ. սիրտը լե-
ցուեր էր։ Ազատութեան յոյսն և հեռաւոր
կնոջն ու որդւոց յիշատակն իրեն համբե-
րատար հոգւոյն վիճակը նորոգուեցան. նը-
ման այն նաւասաւոյն որ նաւահանգիստ
մտնելու առենը կը նաւաբեկի, և տխուր
ալիքներուն վրայէն իր հայրենեաց աշտա-
րակները և բարձր շէնքերը կը տեսնէ,
միայն անոնց վերջին բարեւ մը տալու հա-
մար։ Ուժով մը ձեռուընները կուրծքին վը-
րայ ծալլեց, գառն արցունքները բռնեց և
չանաց ազօթք ընել։ Խեղճը ազատութեան
այնպիսի կարգէ դուրս փափաք մ՚ունէր՝ որ
չէր կրնար զայն սրտէն խլել, որ և իրեն
ատելի հարուած մ՚եղաւ. և ո՛րչափ աղի-
ցին կամք քո, կ՚ըսէր, այնչափ աւելի ցաւ
կը զգար։

Եկաւ Օֆելիային գնաց, որ Վարպիկին
մեռնելէն ետեւ հեռը մասնաւոր սիրով ու
խնամքով կը վարուէր։

— Օֆելիա խոժռուն, ըսաւ, տէրս Սէն–
Բլէր ինծի խոստացեր էր որ գիս ազատ

ընէ, և ըսեր ալ էր ինծի թէ ազատու-
թեանս հարկաւոր բաները սկսեր է կարգի
դնել։ Թէ որ հիմայ հրամանքդ ինծի մեծ
շնորհք մ'ընէլով խաթունին հետ խօսելու
ըլլաս, գուցէ յանձն առնու այս բանս ա-
ռաջ տանելու, վասն զի սիրուկս Սէն–Փէ-
րին փափագն ալ այս էր։

— Շատ լաւ, կը խօսիմ քեզի համար,
ու ձեռքէս եղած չանքն ի գործ կը դնեմ,
ըսաւ Օֆելիա. բայց թէ որ այս բանս Սէն–
Փէրը խաթունին կամքէն կը կախուի, ես
շատ յոյս չունիմ. այսու հանդերձ մէյմը
փորձեմ։

Այս խօսակցութենս Արբուհիին պիտուա-
ծէն քանի մ'օր ետեւ հանդիպեցաւ, երբ
Օֆելիա կը պատրաստուէր իր հայրենիքը
դառնալու։

Առաջին անգամ Մարիամին հետ լրած
խօսակցութեան վրայ մտածելով Օֆելիա՝
տեսաւ որ գուցէ շատ տաքութեամբ խօ-
սած ըլլայ. ուստի միտքը դրաւ որ այս
անգամ ամէն չանք ընէ իր սրտին եռան-
դը չափաւորելու և կրցածին չափ ինքզինքը
խաղաղ ցուցընելու։ Անոր համար ինքզինքը
ժողվեցաւ, և գուրպայ հիւսելով՝ նստաւ շի-
տակ Մարիամին խուցը գնաց, առաջա-

դրութիւն դնելով մտքէն՝ որ ամէն անուշ կերպ
ցուցընէ, և իր բոլոր քաղաքավարական
ճարտարութեամբը Թովմասին բանը յաջո-
ղցընել ջանայ։

Տեսաւ որ Մարիամ իր բազմոցին վրայ
երկընցեր էր, և արմունկովն ալ բարձին
կոթըներ էր, գիմացն ալ Յովհաննան քա-
նի մը սեւ ազնիւ պիպակներու օրինակներ
բերեր կը ցուցընէր։

— Ասիկայ գէշ չէ, ըսաւ Մարիամ, ա-
նոնցմէ մէկն ընտրելով. միայն կ'ուզէի գի-
տնալ թէ արդեօք սուգի յարմար է։

— Բայց, խաթուն, ըսաւ Յովհաննա
շուտ մ'իրեն դառնալով, անցեալ տարի Ա.
Ա. զօրապետին կնիկն ալ էրկանը մեռնե-
լէն ետեւ այդ նիւթէն հագեր էր, և շատ
լաւ ալ վայլեր էր իրեն։

— Հրամանքդ ինչ կը մտածես, հար-
ցուց Մարիամ Օֆելիային։

— Ասիկայ նորելուկի (մօտայի) վերա-
բերեալ բան մ'ըլլալով, պատասխանեց Օ-
ֆելիա, կարծեմ հրամանքդ ինծմէ լաւ գա-
տաստան կրնաս ընել։

— Այս իրաւ է, ըսաւ Մարիամ, որ
հագնելու շնորհքով գեռս մը չունիմ. և
սրովհետեւ գալ շաբաթ ճաշկոյ պիտի ել-

լեմ, ու ասկէ պիտի երթամ, ուսոի պէտք է որ շուտով ճամբու հագուստ մ'ալ շինել տամ ինծի։

— Ինչ, այդպէս շուտո՞վ երթալու միտք ունիս։

— Հապա ինչ ընեմ. տագրս ինծի կը պրէ որ ինքն ու իր գործակալը լաւագոյն կը համարին՝ գերիներն ու ատոնց կահ կապասիքը աճուրդի հանել ծախել, և ատոնն ալ գործակալին ձեռքն յանձնել։

— Կ'ուզէի հրամանքիդ հետ բանի մը վրայ խօսիլ, ըսաւ Օֆելիա։ Օգոստինոս խոստացեր էր Թոմմասին որ զինքն ազատէ, և ոսկեր ալ էր ամէն հարկաւոր բանները կարգի դնել։ Կը յուսամ թէ հրամանքդ այս բանս առաջ կը տանիս ու գլուխ կը հանես։

— Շիտակը՝ ես ալ այդպիսի բան ընելու ամենևին կամք չունիմ, ըսաւ Մարիամ կծու կերպով մը։ Թոմմաս այն գերիներէն է՝ որ շատ կ'արժեն. ես չեմ կրնար նոր այդ զոհն ընել։ Բայց ասկէ, ինչ պէտք է իրեն ազատութիւն, աւելի լաւ չէ՞ իրեն այս վիճակը։

— Բայց ինքը սաստիկ կը փափաքի ազատութեան, և տէրն ալ խոսք է տուեր իրեն, ըսաւ Օֆելիա։

— Կը հաւատամ թէ կը փափագի ազատութեան, կրկնեց Մարիամ. մէկը չկայ որ չուզէ. և այս մարդիկն ամենևին զոհ չեն ըլլար, այն բանին կը փափագին որ չունին։ Բայց ասկէ, գերեաց ազատութիւն տալը՝ ծր և իցէ կերպով ալ ըլլայ՝ իմ սկզբանցս դէմ է։ Գերին իր տիրոջը խըղճամքին տակ երջանիկ է. մէյմը ազատութիւն տուր իրեն, կը տեսնես որ ծոյլերուն, զատարկապորտներուն և գինովցներուն գլուխը կ'ըլլայ, մէկ խօսքով՝ ապականութեան մէջ կը թաղուի։ Եւ այս բանիս փորձը հազար անգամն աւելի տեսեր եմ. անոնց ազատութիւն տալը օգտակար բան մը չէ իրենց, մանաւանդ թէ շատ անգամ փորձով տեսեր եմ որ վնասակար կ'ըլլայ անոնց։

— Բայց Թոմմաս շատ ժուժկալ, աշխատասէր ու բարեպաշտ է։

— Ես ալ գիտեմ թէ այդպէս է. իրեն պէս շատերը տեսեր եմ որ քանի իրենց տիրոջը հսկողութեան տակն են՝ աղէկ կ'երթան, բայց վերջէն ամէն բան կը մոռնան։

— Ա՛ս ալ մտածելու է, ըսաւ Օֆելիա, որ եթէ զինքը վաճառքի հանես՝ կրնայ ըլլալ որ գէշ տիրոջ մը ձեռքն իյնայ։

— Այդ ըսածներդ ամէնն ալ բան մը չեն նշանակեր, պատասխանեց Մարիամ։ Հարիւրին մէկն հազիւ կ'ըլլայ որ գերի մը գէշ տիրոջ մը ձեռքն իյնայ։ Ինչ որ ալ ըսեն՝ աէր եղողները մեծագոյն մասամբ լաւ մարդիկ են։ Ես հարաւային կողմերը բնակեր եմ, հոն մեծցեր եմ, և ոչ մէկը տեսեր եմ որ իրեն գերիներուն հետ ազէկ չվարուի, այսինքն՝ գոնէ այնչափ ազէկ՝ որչափ որ արժանի են անոնք։ Այս կողմանէ խիղճս հանգիստ է։

— Լա՛ւ, վրայ բերաւ Օֆելիա ուժգնութեամբ մը, բայց ես պիտի որ էրկանդ վերջին փափագները մէկն ալ աս էր՝ որ Թովմասին ազատութիւն տայ, և այս բանս ազնիւ Վարդիկին ալ խոստացեր էր անոր մահուան անկողնոյն մէջ, և ես չէի կրնար կարծել որ հրամանդդ ասոնք ամէնն ալ արհամարհես։

Այս խօսքին վրայ Մարիամ ձեռքի թաշկինակով երեսը գոցեց և սկսաւ հեծծել ու անուշահոտ շիշը անդադար քթին տանիլ։

— Ամէնքն ալ ինծի դէմ եղեր են, կանչեց լալով, և մէկու մ'ալ փոյթը չէ. կըսկիծներս նորոգեցիր, ու միաքս այդպիսի դառն յիշատակներ ձգեցիր. ամէնքը, ամէնքը... մի'թէ հրամանդդ ալ։ Մարդ մը չկայ որ քիչ մ'ըմբռնէ թէ ես ինչ կը քաշեմ. մէկհատիկ աղջիկ մ'ունէի, ձեռքէս թռաւ. էրիկ մ'ունէի, որուն հետ ամենայն կիրպով յարմարեր էի, ես որ շատ դժուարաւ ինծի յարմար մարդ մը կը գտնեմ, անկէ ալ յանկարծակի զրկուեցայ ու մինակ մնացի։ Եւ հրամանդդ ամենեւին գութ չունի՞ս իմ վրաս, որ եկեր սրտիս կրակը կը բորբոքես, գիտնալով ալ թէ ինչ անմըխիթար վիճակի մը մէջ եմ։ Կը հաւատամ թէ միաքդ բարի է, բայց այդ ըրածդ ալ քիչ մ'անխոհեմութիւն է...։

Այս կ'ըսէր Մարիամ, և սաստիկ կը հեծէր ու կը հառաչէր։ Մամմին կանչեց որ պատասխաններդ բանայ, քաիրթախառն օդին շիշն իրեն բերէ, ճակատը շփէ, ու հագուստները թուլցնէ։

Այս շփոթութեանս ժամանակ՝ Օֆելիա ձգեց խուցը քաշուեցաւ. տեսաւ որ ալ անօգուտ է այս բանիս վրայ երկընդրնել. վասն զի Մարիամ այնպիսի զգայուն ջղեր ունէր որ ամէն բան անոնց կը զարնէր։ Եւ ամէն անգամ որ գերիներուն հետ ամէն իր էրկանը կամ Վարդիկին յետին կամքը հեռուէն մէջ կը բերուէր, Մարիամին մար-

մրուքը պատրաստ էր վրայ հասնելու։ Ա-նոր համար Օֆէլիա ալ Թոմասին ուրիշ օգնութիւն չկրնալով ընել, նոատ Շէլպի խաթունին նամակ մը գրեց, Թոմասին խեղճ վիճակը նկարագրելով, և միանգամայն կ'աղաչէր որ ձեռքէն եկած օգնութիւնն ընէ անոր։

Երկրորդ օրը Թոմաս, Ատոլի և Ջեաց գերիներէն ալ վեց հօթը հոգի՝ Գերեաց Համբարանոցը տարուեցան. և վաճառականի մը յանձնուեցան, որ ասդիէն անդիէն այլեւայլ ապրանքներ ժողվելով՝ կը պատրաստուէր աճուրդի հանելու զանոնք։

ԳԼՈՒԽ Ի.

Համբարանոց գերեաց.

Համբարանոց գերեաց. գուցէ ընթերցողներէն ոմանք այսպիսի տեղւոյ մ'անունը լսելով՝ սարսափելի գաղափար մը կազմեն, և աղտեղի ու խաւարչին այր մը կամ տարտարոս մ'երեւակայեն։ Սակայն կը խաբուին. վասն զի հիմակուան տեսեն գէշութիւնը վայելչութեամբ ընելու կերպը

գտեր են մարդիկ, որպէս զի հասարակաց աչքը չխայթէ։ Մարդկեղէն ապրանքը ծանր գին ունի վաճառանոցը, անոր համար ամէն փոյթ կ'ըլլայ զանոնք աղէկ սնուցանելու, լաւ մը մաքրելու, որպէս զի երբոր վաճառանոց ելլեն՝ մաքուր, ուժով և լաւ վիճակի մէջ գտնուին։ Նոր–Օռլէանի մէջ ալ Գերեաց Համբարանոցն արտաքուստ ուրիշ տեղիներէն տարբերութիւն չունի. վայելուչ ու մաքուր է, և դիմացը տախտակամած յարկի մը տակ՝ ամէն օր քանի մ'էրիկ մարդ ու կնիկ մարդ կը շարեն, իբր նշան և ցոյց՝ ներսը պահուած վաճառքներուն։

Քաղաքավար երիտասարդ մը հոն կեցած՝ զբեղ ներս կը հրաւիրէ, ուր կը տեսնես խումբ մ'արանց, կանանց, եղբարց, քերց, մարց և մանրիկ տղայոց, որոնք կամ առանձին առանձին և կամ մէկ քանին մէկտեղ կը ծախուին, ինչպէս որ գնողին ձեռք կու տայ. և այն անմահ հոգին՝ որ Որդւոյն Աստուծոյ արեամբն ու չարչարանքներով գնուեցաւ այն օրը՝ երբ երկիրս դողաց, ժայռերը պատռտեցան ու գերեզմանները բացուեցան, այն անմահ հոգին կրնայ ծախուիլ, վարձու տրուիլ կամ գրաւի

առնուիլ, և գաղթականութեան բերքերով և կամ ուրիշ վաճառքներով փոխանակուիլ, ինչպէս որ վաճառականութիւնը կը բերէ և կամ գնողին շահուն ձեռք կու տայ:

Մարիամին ու Օֆելիային մէջերնին ըրած խօսակցութենէն մէկ երկու օր հետո՝ Թովմաս և Ջաորիոս ու Սէն–Քլէրի տան մնացած գերիներէն վեց հօթը հոգի՝ Ոգէյի անունով պարոնի մը թնամքին յանձնուեցան, որ Նոր–Օռլէանի փողոցներուն մէկուն մէջ Համբարանոցի մը վերակեցու էր, որպէս զի երկրորդ օրը աճուրդի հանուին:

Թովմաս ու իր ընկերներէն շատը հետերնին մէյմէկ տոպուկ ունէին՝ մէջը իրենց հագուստներով լեցուն: Ջիրենք մեծ սրահ մը մտուցին՝ որ գիշերն հոն անցընեն, ուր ուրիշ խել մը մարդիկ ալ ժողոված էին ամէն տարիքէ, ամէն հասակէ և ամէն գունէ, որոնք բարձրաձայն կը ծիծաղէին, և իրենք զիրենք յիմարական և յուսահատ դուարճութեանց տուեր էին:

— Հա՛, հա՛, սանկ. ձեզ տեսնեմ, սըզաքս, ապրիք, ըսաւ Ոգէյ. իմ ձեռքիս տակ եղողները միշտ ուրախ կ'ըլլան. Սամպոյ, քեզ տեսնեմ, նայէ որ ընկերութիւնն ուրախ պահես:

Այս Սամպոն յաղթանպամ սեւ մ'էր, որ անհամ անժուռ ծաղրածութիւններով ուրիշներուն ծիծաղը կը շարժէր: Թովմաս ալ նոյն միջոցին ներս մտաւ. և որովհետեւ ինքն այդպիսի զուարճութիւններէ համ չէր առնուր, անոր համար որչափ որ կարելի էր՝ անոնցմէ հեռու կը պառկէր, և երեսը պատին դարձուցած՝ վրան նստաւ:

Անոնք որ մարդկեղէն մարմնոյ առուտուր կ'ընեն՝ ամէն ջանք և հնարք կը բանեցընեն որ իրենց Համբարանոցին մէջ ուրախութեան ձայները պակաս չըլլան, որպէս զի ամենաւելի մտածելու չտան իրենք զիրենք, և իրենց Թշուառ վիճակին անըզգայ ըլլան: Այն վայրկենէն որ գերի մը հիւսիսակողմեան վաճառանոցներուն մէջ կը ծախուի և ինչուան որ հարուստ հասնի, ամէն կարելի հնարք կը բանեցընեն վաճառականք զանիկայ անզգայ և անփոյթ ընելու և անբանացընելու: Գերեաց վաճառականը Վիրճինիայի և կամ Քէնթըքիի մէջ իր խումբը կը կազմէ, ու կ'առնէ առողջարար և զուարճալի տեղ մը կը տանի, շատ անգամ Ջրարբի տեղուանք, ուր հոն զանոնք կը գիրցընէ: Ամէն օր հոն իրենց առատ ուտելիք կը տրուի. և որպէս

զի չըլլայ թէ մէջերնէն ոմանք իրենց ըզ-
գաք, իրենց ընտանիքն յիշելով՝ արտմին
ու մաղձոտին, սովորաբար հետերնին նը-
ւագածու մը կը պնեն, որ զիրենք կը զուար-
ճացընէ, և սաէպ պար բռնել կու տան ա-
նոնց. իսկ որոնք որ չեն ուզեր ուրախա-
նալ՝ այնպիսիներն իբրեւ վտանգաւոր կը
համարուին, և անդուլ ու անպատասխա-
նատու ախրոջ մը ամէն խոտուքեանց են-
թակայ կ'ըլլան: Անոր համար ամէն ջանք
կ'ընեն իրենք զիրենք ուրախ, զուարթ ու
աշխոյժ ցուցընելու, մանաւանդ երբոր զի-
րենք տեսնողներ գալու ըլլան, յուսալով
թէ գուցէ ազէկ ախրոջ մը ձեռքն իյնան, և
կամ վախնալով որ եթէ չծախուին՝ ոսա-
ւիկ տանջանք պիտի քաշեն վաճառականին
ձեռքն, ու ծեծի տակ պիտի չարչարուին:

Երբոր Ագէյի այն խուցէն դուրս ելաւ,

— Ինչ կ'ընես հոս, ըսաւ Սամպոյ՝ Թո-
մասին մօտենալով. ծո ինչ կը մտա-
ծես:

— Կը մտածեմ, ըսաւ Թոմման հան-
գարտութեամբ, որ վաղը ածուրպի պիտի
ելլեմ:

— Ածուրպի պիտի ելլե՞ս. հա՛, հա՛.
մարդիկ, տղա՛ք, տեսէ՛ք տեսէ՛ք թէ ինչ նոր

բան կ'ըսէ սա մարդս. ծո ուր էր թէ ես
ըլլայի քու տեղդ. հաւատա զամէնքն ալ
կը ծիծաղեցընէի: Բայց ինչ, ամէնքդ ալ
վաղը պիտի ծախուի՛ք, ըսաւ Սամպոյ՝ ձեռ-
քը ընտանեբար Ատոլփին ուսին վրայ զար-
նելով.

— Հանգիստ թող զիս, խնդրեմ, ըսաւ
Ատոլփ՝ սաստիկ մը թօթուելով:

— Օ՛, հոս եկէք, հոս եկէք, սեւ
ճերմակ մը գտայ, կաթի գունով, ըսաւ
Սամպոյ՝ Ատոլփին մօտենալով և գինքը հո-
տուըտալով. վայ թշուառութեանս, ինչ ա-
նուշ ալ կը հոտի. ծխախոտ ծխողի մը կը
վայլէ ասիկայ, և մինակ բաւական է բոլոր
խանութը անուշ հոտեցընելու և գնողներ
հրաւիրելու:

— Հանգիստ թող զիս ըսի, կանչեց Ա-
տոլփ բարկութեամբ:

— Սեւ ճերմակներն այս ինչպէս գի-
րագրիո են. ինծի նայէ, ըսաւ Սամպոյ և
սկսաւ միմոսաբար Ատոլփին ձեւն ընել.
ինչպէս, կրցա՞յ ազէկ ձեւ ընել: Ինծի կ'ե-
րեւայ թէ ազէկ ընտանիքի մը քով եղած
պիտի ըլլաս:

— Հրամեր ես, ըսաւ Ատոլփ, տէր
մ'ունէի ես՝ որ զձեզ ամէնքնիդ ալ կրնար
գնել:

— Տեսնես ուրեմն, պատասխանեց Սամպոյ, ինչ մեծ մարդ ենք եղեր մենք ալ։

— Սէն–Քլէրի ընտանեաց քովն էի ես, ըսաւ Ասոլփի պարծելով մը։

— Իրա՛ւ. գլուխս կը կարեմ ես՝ թէ որ սէրդ հիմայ առաջինէն աւելի երջանիկ չէ։ Կարծեմ զքեզ քանի մը կոպրատած ամանները հետ մէկտեղ ծախելու հաներ են, ըսաւ Սամպոյ հեգնաբար։

Ասոլփին համբերութիւնը ծայրն հասաւ, և կատաղաբար հակառակորդին վրան հասաւ ու սկսաւ հայհոյելով աղէկ մը ծեծել։ Անոնցմէն մէկալներն ալ սկսան ծիծաղիլ բարձրաձայն ու ծափ զարնել, մինչեւ այս ազգակէն Սգէյկ ներս վազեց տեսնելու թէ ինչ կայ։

— Ինչ կ՚ընէք, տղաք, խելո՛ք, խելո՛ք, պոռաց՝ երկայն խարազանը շողացընելով։

Ամէնքը ծակէ ծակ փախան, միայն Սամպոյ մէջտեղը մնաց՝ ծաղրածուի արտօնութիւն ունենալուն համար, և ամէն անգամ որ տիրոջը խարազանը դէպ իր կողմը կուգար՝ ծիծաղաշարժ կերպով մը կը փախչէր ետ անկէ։

— Մենք չենք, մենք խելօք կը կենանք.

ասոնք նոր եկողներն են որ խելօք չեն կենար ու գլուխնիս կը ցաւցընեն։

Սգէյկ բոլոր բարկութիւնը Թովմասին ու Ասոլփին վրայ թափեց, և առանց քաղաքավարութեան՝ ոտքով ու բռնցքի քանի մը հատ զարկաւ անոնց, և ամենուն ապըսպրեց որ խելօք ու հանդարտ կենան և երթան պառկին. իսկ ինքը թողուց դուրս ելաւ։

Մինչդեռ այս տեսարանս էրիկ մարդկանց ժողովարանին մէջ կը կատարուէր, գուցէ ընթերցողին հետաքրքրութիւնը կը շարժի կանանց ժողովարանն ալ տեսնելու։ Գետնին վրայ փռուած խառնափնթոր պատկեր էին բազմութիւն թշուառ արարածոց՝ ամէն գունէ, ոպնիազի պէս սեւէն սկսեալ՝ ինչուան ճերմակը, և ամէն հասակէ, տղէն սկսեալ՝ ինչուան պառաւը։ Հոս տասը տարուան գեղեցիկ աղջիկ տղայ մը, որուն մայրը ցորեկը ծախուելր էր, լալով ողբալով քնացեր էր, և մէկն ալ չկար որ վրան հոգ ունենար։ Հոն տարիքն առած պառաւ մը, որուն վատուժ բազուկներն ու փապարեալ ձեռուընները բաւականապէս կը ցուցընէին թէ ինչ ծանր աշխատութիւններ կրեր է, կը սպասէր որ վազը՝ իբրեւ աւ-

րուած ապրանք մը՝ ոչինչ գնով ծախուի։ Անկին քառասուն ու յիսուն հոգի իրարու վրայ ինկած կը քնանային, ոմանք գլուխնին լաչակ մ՚առած, ոմանք ալ հագուստներուն ծայրովը ծածկուած։ Բայց խուցին մէկ անկիւնը, ուրիշներէն քիչ մը հեռու՝ երկու հոգի կային, որոնց արտաքին կերպարանքը տեսնողին մանաւոր հետաքրքրութիւնը կը շարժէին։ Անոնցմէ մէկը մաքուր հագուած խառնածին մ՚էր, քառասունն անցած, որուն անուշ նայուածքն՝ ու վայելուչ դէմքը պիտղին գոյնը կը շարժէին. գլուխն ազնիւ կարմիր լաչակ մը կապեր էր, և վրայի հագած բարեձեւ ու կոկիկ հագուստէն կ՚իմացուէր թէ աղկ առնէ մ՚եկած պիտի ըլլայ, ուր ամէն խըռնամբ վրան պակաս չեն եղած։ Քովինն ալ իրեն աղջիկն էր, տասնըհինգ տարեկան, խառնածին հօրէ ըլլալով՝ մօրմէն աւելի ճերմակ էր, թէպէտ մօրը շատ նման. աչուընեն անոր աչուըներուն պէս սեւ ու անուշ նայուածք մ՚ունէր, իսկ ընդունները քիչ մ՚աւելի երկայն, մազերն ալ գանգրաւոր ու սեւ։ Ինքն ալ մաքուր հագուեր կապուեր էր, և սպիտակ ու փափուկ ձեռուըներէն կ՚իմացուէր որ ամենևին ծառայական աշխատութեանց մէջ չէ մտած։ Այս երկուքն ալ Սէն–Քլէրի ծառայից հետ մէկտեղ երկրորդ առաւօտ ծախու պիտի ելլէին. իրենց տէրը Նոր–Եօրքի եկեղեցւոյն պաշտօնեաներէն մէկն էր։

Ասոնցմէ մէկուն անունն էր Շուշան, մէկալինը՝ Եմմէլինէ, և Նոր–Օռլէան ազնիւ ու բարեպաշտ խաթունի մը քով էին, որ ամէն խնամքով զիրենք սնուցեր ու կրթեր էր. իրենց կարդալ գրել և կրօնքի ճշմարտութիւնները սովրեցուցեր էր, և ամէն կողմանէ երջանիկ կեանք մը կ՚անցընէին։ Բայց իրենց բարերար խաթունին մէկ հատիկ որդին՝ բոլոր ստացուածոց ազատ մատակարարութիւնն ունէր, որ իր անհոգութեամբ ու շռայլութեամբ՝ ծանր պարտքերու տակ ինկաւ, և քիչ առնէն ալ սնանկացաւ։ Գլխաւոր պարտատէրներէն մէկն ալ էր Նոր–Եօրքի վաճառական մը. ասիկայ Նոր–Օռլէան իրեն գործակատարին գրեց՝ որ իր պարտապանին ձեռքէն բոլոր շարժական ստացուածներն առնու, որոնց գլխաւորներն էին այս երկուքը և քանի մ՚ուրիշ աշխատաւոր գերիներ. գործակատարն առած հրամանը շուտով, ի գործ դրաւ և եաքէն ալ Նոր–Եօրք դրեց։ Իսկ այն

վաճառականն, ինչպէս որ լսինք, քրիստոնեայ և ազատ նահանգի մը բնակիչ ըլլալով, խղճմտանք ըրաւ այս բանիս վրայ. տարակոյս չկար թէ գերեաց և մարդու հոգւոց առուտուրը չէր սիրեր. բայց երեսուն հազար տոլլար առնելիք ալ պզտիկ գումար մը չըլլալուն, չուզեց մնատար սկզբան մը զոհելու. ուսոի աղէկ մը մտածելէ և բարեկամաց խորհուրդ հարցընելէ ետեւ՝ գրեց գործակատարին որ ինչպէս որ իրեն պատշաճ կ'երեւայ՝ այնպէս ընէ, և զանոնք ծախելէն ետեւ՝ գրամն իրեն ձեռքն հասցընէ։

Այս թուղթս Նոր–Օռլէան հասնելուն երկրորդ օրը՝ Շուշան և Եմմէլինէ՝ ձեռքերնին կապած՝ Գերեաց Համբարանոցը գըրկուեցան, որպէս զի հետեւեալ օրուան առաւօտուն՝ հասարակաց աճուրդին ներկայացուին։ Մինչդեռ վանդակապատ պատուհանէն ներս զարկած լուսնի լուսով կը տեսնենք զիրենք, կենանք քիչ մը խօսակցութիւննին մտիկ ընենք։ Երկուքն ալ կու լան, բայց մէկմէկէ գաղտուկ, վախնալով որ չըլլայ թէ մէկմէկու սիրտը կոտրեն։

— Մայրիկ, գլուխդ ծնկաւընիս վրայ դիր ու քիչ մը քուն եղիր, ըսաւ աղջիկն ինքզինքը բռնելով։

— Սիրտս առաջ չերթար քնանալու, անկարելի է... քունս չի տանիր. ասիկայ վերջին գիշերն է որ մէկտեղ պիտի անցընենք։

— Ա՜հ, մայրիկ, այդ բանը մի՛ ըսեր. գուցէ երկուքնիս մէկտեղ ծախուինք. ո՛վ գիտէ...։

— Թէ որ այդ ըսածդ շատ անդամ ե՛ղած բան ըլլար, ես ալ յոյս մը կ'ունենայի. բայց ձեռքով զրածի պէս պիտեմ որ զքեզ պիտի կորսընցընեմ։

— Ինչո՞ւ, մայրիկ. մարդն ըսաւ թէ երկուքնիս ալ աղէկ կերպ ունինք, ուսոի ծանր գնով կը ծախուինք։

Շուշանին միտքն հիմա այն մարդուն վիճողութիւններն ու ըսած խօսքերը. սրբոտէն արիւն կ'անցնէր՝ երբոր կը յիշէր թէ ինչպէս այն մարդը Եմմէլինէին ձեռներնիը զններ էր, զանոնք նայեր ու ըսեր էր թէ ասիկայ առաջին կարգի ապրանք մ'է։ Շուշան քրիստոնէական կրթութիւն մ'առեր էր, ուսոի երբոր կը մտածէր թէ իրեն աղջիկն ամէն տեսակ նախատանքէ կենաց կրնայ ենթակայ ըլլալ, կը զարհուրէր ու կը սարսափէր, ինչպէս որ բնական է քրիստոնեայ մօր մը.

բայց ինքը ոչ յոյս մ՚ունէր և ոչ ալ ապա-
ւէն մը։

— Մայրիկ, մի վախեր. կրնայ ըլլալ
որ բախտերնիս բանի, ու երկուքնիս մէկ-
տեղ ազնիւ ընտանիք մը գնէ, զքեզ իբրու
խոհարար, զիս ալ իբրեւ ազախին կամ
իբրեւ կար կարող։ Ուստի ամէն կերպով
չանանք զմեզ ուրախ զուարթ բռնել, հար-
ցընողներուն պատասխանք ինչ որ գիտենք ը-
նել, գուցէ ասով բաներնիս յաջողի, ըսաւ
Եմմէլինէ։

— Վաղը բոլոր մազերդ սանտրէ ու ա-
մէնն ալ հաւս տար, ըսաւ Շուշան։

— Ինչո՞ւ, մայրիկ. այսպէս աւելի ա-
զէկ չէ՞։

— Աղէկ է. բայց այնպէս աւելի լաւ կը
ծախուիս։

— Ես պատճառ մը չեմ տեսներ, ը-
սաւ աղջիկը։

— Ազնիւ ընտանիք մը՝ աւելի կ՚ընտրէ
գնել զքեզ թէ որ վրադ պարզութիւն ու
պարկեշտութիւն տեսնէ, քան թէ գեղեցիկ
երեւնալու չանք մը։ Ես այնպիսիները քեզ-
մէ աւելի կը ճանչնամ, ըսաւ Շուշան։

— Լաւ, մայրիկ, ուզածիդ պէս կ՚ը-
նեմ։

— Ինծի մարիկ ըրէ, Եմմէլինէ. թէ որ
ասկէ ետեւ մէյմ՚ալ մէկզմէկ չտեսնենք,
թէ որ ես մէկ կողմն երթամ, դու մէկալ
կողմը, միտքդ բեր պզտիկուց ի վեր ա-
ռած պատահարակութիւնդ, ու մի մոռնար
մեր խաթունին քեզի տուած պատուէրնե-
րը։ Աչեատարանդ ու հոգւոյր երգերու տե-
տրակդ հետդ առ. և գիտցիր թէ որ դու
հաւատարիմ ըլլաս Աստուծոյ՝ Աստուած ալ
զքեզ ձեռքէ չի թողուր յաւիտեան։

Խեղճ կնիկն իրեն աղջկան այսպէս կը
խօսէր, սակն զի գիտէր թէ վաղը առա-
ւօտ՝ առաջին եկողն՝ օրչափ ալ ցածազգի
և վատ մարդ մ՚ըլլայ, օրչափ ալ ամրա-
րիշտ ու խիստ ըլլայ, կրնար իր խեղճ աղ-
ջկան մարմնոյն և հոգւոյն տէրն ըլլալ,
թէ որ բաւական դրամ ունենար ձեռքը
զանիկայ գնելու, և ան ատեն ինչպէս կըր-
նար խեղճ աղջիկն հաւատարիմ ըլլալ Ա-
ստուած։ Մայրն ասոնք մտածելով գիր-
կը կը սեղմէր իրեն աղջիկը, և շատ կը
փափագէր որ այսչափ գեղեցիկ ու այսչափ
բարեկիրթ եղած չըլլար։ Եւ երբ կը մտա-
ծէր աղջկան մաքրասիրութիւնը, հոգեսիրու-
թիւնն ու առած պատահարակութիւնը՝ սիր-
տը կտոր կտոր կ՚ըլլար։ Ուրիշ բան չէր

գար չեռքէն՝ բայց եթէ ապօթիլ։ Ահ, ա-
սոր նման քանի քանի հառաչանքներ ելեր
են այս գերեզաց բանտերէն առ Աստուած.
հառաչանքներ՝ զորոնք Աստուած չէ մոռ-
ցած. որոնց հանդէս պիտի ընէ պատաս-
ատնին օրը, որ մեզմէ շատ հեռու չէ.
վասն զի գրուած է՝ թէ «Որ ոք գայթակղե-
» ցուցէ զմի ի փոքրիկանցս յայսցանէ յիս
» հաւատացելոց, լաւ է նմա եթէ կախիցէ
» երկան իշոյ ընդ պարանոց նորա և ընկեղ-
» մեսցի ի խորս ծովու »։

Լուսնին հեզիկ ու տխուր ճառագայթները
հոն քնացող գերեզաց վրայ պատուհանին
վանդակները կը նկարէին։ Մայր և աղջիկ
տխուր և այրած ձայնով մէկտեղ երգ մը
կ՚երգէին, զոր գերիները յուղարկաւորու-
թեան օրը կ՚երգեն.

Ո՞ր է Մարիամ, զոր լուայք հնձել,
Ո՞ր է Մարիամ, զոր լուայք հնձել.
Թռեաւ նա բերէ յերկիրն երչանկաց։
Ոչ ետս է այլ, գնաց նա յերկինս,
Ոչ ետս է այլ, գնաց նա յերկինս,
Թռեաւ նա բերէ յերկիրն երչանկաց։

Այս սրտառուչ խօսքերս՝ որ տխուր և-

զանակով այն եղկելեաց սրտէն կը բըղ-
խէին, բանտին պատերէն անպրպատնալով՝
այս արտասուաց հովէտս զէպի երկինք կը
վերանային գիշերուան տխրագգած լուսնեան
միջէն։

Ո՞ր են Պօղոս և Եղիշա,
Ո՞ր են Պօղոս և Եղիշա,
Եւ ինձ տարապեմ յանմահից կոչանս։
Ոչ ետս են այլ. գնացին յերկինս,
Ոչ ետս են այլ. գնացին յերկինս,
Եւ ինձ տարապեմ յանմահից կոչանս։

Երգեցէք, խեղճ մայրիկ և պատրիկ, եր-
գեցէք, վասն զի գիշերը կարճ է, առաւօ-
տը մօտենալու վրայ է, որ զձեզ պիտի
բաժնէ մէկմէկէ յատեանին։

Ձառօտն եկաւ հասաւ, և ամէնքն սկը-
սան պատրաստութիւն տեսնել։ Սգէյի կը
մտնէր կ՚ելլէր, մեծ գործօղութեան մէջ էր։
Կրակի պէս գերեզաց վրան վազեր զննեց և
տեսաւ թէ ամէն բան կարգի է. և ամե-
նուն ալ ապսպրեց որ իրենք զիրենք ա-
րթախ զարթնի բոնեն. վերջին անգամ զա-
նոնք մէկիկ մէկիկ աչքէ անցընելէնետև՝
պատրաստ կեցէք, բնաւ անոնց, վաճառա-

տեղին երթալու։ Իսկ ինքը գլուխն արմա-
ւենիէ գլխարկ մը, բերանն ալ ծխախոտ՝
վեր վար կը վազէր ապրանքին վերջին
ձեռքը տալու։

— Ինչ է այդ, ըսաւ Շուշանին ու Եմ-
մէլինա մէլիանային զառնալով, ձեր է գանգուրներդ,
Եմմէլինա։

Ագջիկը վախնալով՝ մօրը երեսը նայե-
ցաւ, որ մէկէն պատասխանեց.

— Ես ըսի իրեն երէկ իրիկուն որ մա-
զերը սանտրէ ու գանգուրները եաեւը ժող-
վէ. կարծեմ այսպէս աւելի պարկեշտ է։

— Այդ ինչ անմտութիւն է, պոռաց
Ագէյկ աղջկան զառնալով. գնա շուտ գան-
գուրներդ շինէ. դու ալ գնա իրեն օգնելու,
ըսաւ մօրը. գանգուրներն հարիւր տոլլարի
տարբերութիւն կ'ընեն գնդի վրայ։

*
* *

Բալթրաձեւ գեղեցիկ յարկի մը տակ՝ ա-
մէն ազգէ մարդիկ ժողովներ էին, և մար-
մարապատ յատակին վրայ վեր վար կ'ներ-
թային կու գային։ Ասպին անդին այլ և
այլ պզտի պզտի ամբիոններ կային՝ մուն-
տիկներուն և գնահատից համար։ Ասոնցմէ

երկուքին վրայ, որ դիմացէ դիմաց էին,
երկու պարոնայք եկեր էին, որոնք կէս անգ-
դիներէն կէս գազգիներէն՝ հոն գտնուած այլ
և այլ ապրանքներուն արուած գիները կը
պոռային։ Երրորդ ամբիոնի մը վրայ դեռ
մարդ չէր եկած, որուն չորս կողմը գերեաց
բազմութիւն մ'առած՝ աճուրդին սկսելուն
կը սպասէին։ Հոն էին նաեւ Ագն-Բլէրի
ծառաները, Թոմմաս, Ասպի և մէկալներն.
հոն ամբիոնին առջեւ նստեր էին Շուշան
ու Եմմէլինէ և անձկանօք ու տառապեալ
սրտով իրենց կարգին կը սպասէին։ Այլ
և այլ հանդիսաւոր ներ ժողովեր էին, ո-
մանք գնելու մտքով, ոմանք ալ տեսնելու
մտքով. կը շօշափէին, կը զննէին, անոնց
յատկութեանց վրայ կը վիճէին ամէն ա-
պատութեամբ, ինչպէս այլ և այլ ձիապան-
ներ մէկտեղ եղած՝ ձիու մը յատկութեանց
վրայ կը վիճին։

— Դու հոս ինչ բան ունիս, Ալբերտ,
ըսաւ ազնուական երիտասարդ մը՝ ուրիշ
մարդու հազուած երիտասարդի մը ուշ
ձեծելով, որ ակնոցը դրած Ասուլիը կը
զննէր։

— Մենեկապանի մը կարօտութիւն ու-
նիմ. լսեցի թէ Ագն-Բլէրի ծառաները ծա-

խելու հաներ են. եկայ որ անհնեմ թէ...

— Թէ որ խելքս կորսընցնելու ըլլամ՝ ան առեն Սէն–Քլէրի ծառաներէն մէկը կը գտնեմ. վասն զի անոնք ամէնն ալ երես ե– լած ու լիրբ են։

— Փոյթ չէ, բաւ առաջինն, ես թէ որ զանոնք գտնելու ըլլամ՝ շուտով խելքերնին գլուխնին բերել կու տամ։ Կը հասկըցընեմ իրենց թէ ես Սէն–Քլէր չեմ։ Ինչ կ'ըսես, սա մանչը կ'ուզեմ գնել։

— Քիչ առեն զքեզ մոխրի վրայ կը դառնցընէ. ազէկ սաակ մսխել գիտէ։

— Ինծի հետ չի կրնար խաղալ. քանի մ'անգամ Ուղղութեան Տունն իրեն այցե– լութիւն ընել տալէս ետեւ՝ առենես ինչ– պէս ճամբայ կու գայ։ Թէ որ ես առար խելքը գլուխը չբերեմ, ինչ կ'ուզես տամ քեզի. շատ չ'անցնիր՝ առենես ինչպէս իր չափը կը գիտնայ։

Թովմաս իրեն չորս կողմի բազմութիւնը կը դիտէր, և կը մտածէր թէ արդեօք ո՛վ պիտի ըլլայ անոնց մէջէն իր տէրը։ Թէ որ գնէ ալ, ո՛վ ընթերցող, հարկաւորութիւ– նէրու երեք հարիւր հոգիներու մէջէն քեզի տէր մ'ընտրելու, որ վրադ բացարձակ և անսահման իշխանութիւն մը պիտի ունենար,

արդեօք քանի՞ հոգի կրնայիր գտնել՝ որոնց վրայ սիրտդ կապուէր։ Թովմասին առջեւէն ամէն տեսակ մարդիկ կ'անցնէին. հասարակ, բարակը, խոժոռադէմը, կարճը, ամէնն ալ գրեթէ վարի աստիճանի մարդիկ. որոնք այնպիսի անտարբերը կերպով կը գնեն ի– րենց նմանները, որ իբր թէ կրակը դեռեւ– լու տաշեղ ըլլային։ Թովմաս այսպիսի շատ մարդիկ տեսաւ, բայց անոնց մէջէն մէկ Սէն–Քլէր մ'ալ չգտաւ։

Ձմեռուդն սկսէին քիչ մ'առաջ՝ կար– ճահասակ ու յաղթանդամ մարդուն մէկը՝ բազմութիւնը կտրելով՝ առաջ կ'անցնէր. գունաւոր շապիկ մը հագեր էր վրայէն, կուրծքը բաց, վարտիքն աղտոտ ու հին. գերիներուն քով գալով՝ սկսաւ գնոնք մէ– կիկ մէկիկ քննել՝ գնոդի աչքով։ Թովմա– սը զասիկայ տեսածին պէս՝ սիրտը դող ե– լաւ, և քանի որ այս մարդն իրեն կը մօ– տենար՝ վախն երթալով կ'աւելնար։ Թէպէտ կարճ էր հասակաւ՝ սակայն հսկայի ուժ ունէր. գլուխը կլորակ ցլու նման, մոխրա– գոյն փայլուն աչուըներով, շէկ ընքուհնե– րով, դէմքը պղնձագոյն և արեւէն այրած։ Լայն բերնին մէջ ծխախոտ կը ծամէր և երբեմն երբեմն ուժով մը կը թքնէր։ Խոշոր

ձեռուըներ ունէր, մազոտ, արեւէն այրած, կոշտացած, երկայն ու ազատ եղունգներով։ Սկսաւ ուշադրութեամբ մէկիկ մէկիկ զամէնքն ալ քննել. երբոր կարգը Թովմասին եկաւ, ծնօտէն բռնեց՝ բերանը բանալ տուաւ որ ակռաները նայի, թեւը բանալ տուաւ որ ջղերը տեսնէ, ասպին գարձուց, անպին գարձուց, ցաւքել տուաւ, վազելը փորձեց, անոր արագաշարժութիւնն հասկնալու համար։

— Ո՞ւր մեծցեր ես գու, հարցուց անոր՝ քննութիւնը լմընցընելէնետև։

— Քէնտըքիի մէջ, պարոն, պատասխանեց Թովմաս։

— Ինչ կ'ընէիր։

— Տիրոջս տունը կը հոպայի։

— Զարմանք, ըսաւ ու առաջ անցաւ։

Երբ Աւոլիին քովէն եկաւ՝ քիչ մը կանգ առաւ, և անոր փայլուն մաքուր կօշիկներուն վրայ խուխ մ'արձակեց, քթին տակէն մրմռալով։ Եաքէն Շուշանին ու Եմմլինէին քովէն եկաւ, և հասա ու ազատ ձեռքն երկընցուց ու աղջիկն իրեն քաշեց. սկսաւ անոր վիզն ու կուրծքը շօշափել, թեւերը նայիլ, ակռաները քննել, և եաքէն դէպ ի մայրը հրեց, որուն այլայլած դէմքէն յայտնի

կը տեսնուէր՝ այն ազեղ օտարականին ամէն մէկ շարժմունքէն կրած վախն ու սարսափը։ Թեզմ աղջիկն ալ վախէն այլայլեցաւ ու սկսաւ լալ։

— Հիմայ լալու ժամանակ չէ, կանչեց ծախողն աղջկան, հոս լալու տեղ չէ. աճուրդը պիտի սկսի։

Եւ աճուրդն սկսաւ։ Աւոլիը ծանր գնով գնուեցաւ այն երիտասարդէն՝ որ առաջ կ'ըսէր թէ կ'ուզէ զանիկայ գնել. Սէն-Քլէրի մէկալ ծառաներն ալ այլ և այլ մարգիկ գնեցին։

— Հիմայ կարգը քեզի եկաւ, ըսաւ մուհեափիկը Թովմասին։

Թովմաս պատուանդանին վրայ ելաւ, և անձկանօք սկսաւ չորս գին նայիլ. մտնեափկին ձայնը, որ անզգիացի և գաղղիացի լեզուաւ ապրանքին առաւելութիւնները կը համրէր, գինը բարձրացընողներուն այս երկու լեզուաւ ազազակը, խառն և շփոթ՝ ականջները կը թնդացընէին. քիչ մը վերջէն ուրագին յեսին հարուածն որոտաց, և տոլար բառին վերջին վանկը լսուեցաւ, որով մտնեափկին անոր գինը կ'իմացընէր, և Թովմասին գինը կարուեցաւ, մէկն իրեն սէր եւ լաւ։

Պատուանդանին վրայէն վար իջաւ, ցլու գլխով կարճահասակ մարդն ուսէն բռնեց գինքը մէկմէկ քաշեց. և կիրկերեալ ձայնով մը — Հոս կեցիր — ըսաւ անոր։

Թովմաս հազիւ կ՚իմանար թէ իր չորս գին ինչ բան կ՚ըլլար։ Ճնուրդն առաջ կ՚երթար, և բազմութեան ազազակն երթալով կը բարձրանար. ուրագը նորէն որոտաց.

— Շուշանն ալ ծախուեցաւ. պատուանդանէն վար իջաւ, ու քիչ մը կանգ առած՝ ոզոմուկ աչուըներով հարին նայեցաւ դէպի աղջիկը. ան ալ ձեռուըները դէպ իրեն կրկընցուցեր էր։ Եաքէն յուսահատական աչք մը ձգեց գինքը գնողին վրայ, որ հասակին առած մարդ մ՚էր, շաժմունքը ծանր ու կերպն անուշ։

— Ո՛հ, պարոն, կ՚ազաչեմ, կը պագաւիմ հրամանքիդ, աղջիկս ալ գնէ։

— Կ՚ուզէի գինքն ալ գնել, բայց վախեմ թէ պիաի չկարենամ, պատասխանեց պարոնը՝ գթալից աչուըներով աղջիկը գիտակով, որ պատուանդանին վրայ կ՚նկէր և ահով դողով չորս գին կը նայէր։

Դժբախտաբար Եմմէլինէին արիւնն երևսին զարնելով՝ այտերը վարդի պէս վառեցան, որ ինչուան այն աստեն մոխիր վարձեր էին. աչուըները կարգէ դուրս կենդանացան, և մայրը՝ տեսնելով աղջկան այս անսովոր գեղեցկութիւնը, զոր ոչ երբեք տեսեր էր, հառաչանք մ՚արձակեց սրտին խորէն։ Մունեաիկն այս առաւելութիւններս տեսնելով՝ բերանը փրփրած՝ ապրանքին յատկութիւնները մէջ կը բերէր գաղդիացի և անգլիացի լեզուաւ, որով շուտ մը գինն սկսաւ բարձրանալ։

— Ես ալ ձեռքէս եկած գինը կրնամ, ըսաւ այն պարոնը՝ ինքն ալ բարձրացընելով։ Բայց քիչ առեղն Եմմէլինէին գինը այս պարոնին միտքը գրաւէն շատ աւելի վեր ելաւ. ինքն ալ լռեց։ Մունեաիկն աւելի ոգեւորեցաւ, բայց նախանձորդներն սկսան քիչնալ. կոխը Նոր-Օռլէանցի ազնուականի մը և այն ցլու գլխով մարդուն մէջ միայն մնաց. ազնուականն հետզհետէ բարձրացուց գինը՝ արհամարհելով իր հակառակորդը. բայց այն աղտոտ ու ցլու գլխով մարդն իրմէ աւելի յամառ և քսակը մեծ գտնուեցաւ. շատ չանցաւ կոխը գադրեցաւ, ուրագն որոտաց... աղջիկն այս եաքինիս ինկաւ՝ մարմնով և հոգւով. Աստուած հետն ըլլայ։

Այս աղջկան տէրն էր Պ. Լըկրէ, որ կարմիր գետոյն եզերքը բամպակի կալուածք

մ՚առնէր: Եմմէլինէն այն խումբին մէջ էր, ուր էին Թովմասն և ուրիշ երկու գերիներ. և լալով բաժնուեցաւ հոն տեղէն:

Եմմէլինէին մայրը գնաց վերոյիշեալ այն բարեսէր պարոնը շատ վշտացաւ. բայց այսպիսի պիղատածներ ամէն օր կը պատահին. ամէն օր կը տեսնենք որ մայրն իրեն զաւակէն կը բաժնեն. ճար չկայ: Ինչն ալ իր ապրանքն հետն առած՝ ճամբայ ելաւ:

Նոր-Եօրքի վերոյիշեալ քրիստոնեայ վաճառականին գործակատարն երկու օրէն նոյն դրամն իրեն դրկեց: Դաշնագրոյն նոյն ատենէն Համաթակալէն այս խօսքերն ալ գրենք, որուն օր մը իրենք ալ համար պիտի տան:

Ի դառն զամբարիշտս՝ ոչ անուանս արասցի զպատուական առաւակերոց:

ԳԼՈՒԽ ԼԱ.

Աղջիկ

Սուրբ է ակն քո ի տեսանելոյ զչարիս, և հայել յաշխատութենէն ոչ կարասցես: Զմէ՞ հայեցար յարհամարհոտս և ըստուանդանեցեր ի կլանել ամպարշտի զարդարն:

ԱՄԲԱԿ. Ե. 13:

Թովմաս պզտիկ խեղճ նաւու մը վարի կողմը նոսեր էր, որ կարմիր գետէն դէպ ի վեր կ՚ելլէր: Ջուրը շղթայ, ոտքը շղթայ, բայց սրտին վրայ ալ աւելի ծանրագոյն շղթաներ կը կրէր: Իրեն երկնքին երեսէն ամէն բան անհետացաւ. ոչ լուսին կը փայլէր և ոչ աստղ. ինչպէս հիմայ գետին ափունքներն ու ափանց վրայ ծառերը շուտ շուտ կը փախչին, այսպէս ալ ամէն յոյս և ակնկալութիւն իրմէ հեռացեր էին յաւիտեան: Մնաս բարեաւ Բէնդլբի, մնաս բարով աղքատին տնակդ, մնացէք բարեաւ Բլոյէ, Մոլսէս և Պետրոս: Վերացաւ իրմէ Սէն-Բէլէրի տունը բոլոր իր մեծագործութիւններ-

բով ու զարկերով, վերացան իրմէ Վարպի-
կին ոսկեփայլ գլուխն և անուշ հայուածք-
ները, վերացաւ իրմէ այն կարիճ, զուար-
ճախօս և զեղեցիկ Սէն-Բլէրը, որ արտա-
քուստ անհոգ կ'երեւար, բայց ներքուստ շատ
բարեսիրտ էր. վերացան իրմէ հանդստութեան
և ազատութեան այն ժամերը, ու անոնց
տեղը ինչ փոխանակեցին...:

Գերութեան ամենադառն հեւանքներէն
մէկն ալ այս է՝ որ գերի մը ընութեամբ
զգայուն ու ամենուն հետ շուտով յարմա-
րող, ազնիւ ընտանեաց մը մէջ ապրելէն ու
անոնց բոլոր սովորութիւններն ու զգաց-
մունքները առնելէնետև, ամէն վայրկեան
վտանգի մէջ է խիստ ու անտանելի ա-
րոջ մը ստացուածք ըլլալու. ամենևին նման
աթոռի մը կամ սեղանի մը՝ որ փառաւոր
խուցի մը զարդ ըլլալէն վերջը՝ գործածուած
ու հինցած ազատ պանդոկի մը և կամ
անառակութեանց ախուր որջի մէկ անկիւնը
կը ձգուի: Բայց հոս տարբերութիւնն այս
է՝ որ աթոռն և սեղանը բան մը չեն զգար,
իսկ գերին կ'իմանայ և կը զգայ իրեն բնու-
թեան դէմ եղած անպատուութիւնը. վասն
զի այն օրէնքը որ գինքն իբրև կահ կարասի
մը գնել և ծախել կը վճռէ, չի կրնար իրմէ

հոգին վերցընել և ոչ մաքէն իր յիշատակ-
ները, ակընկալութիւնները, սէրը, փափագ-
ները և երկիւղը ջնջել:

Սիմոն Լըկրի, Թալմասին տէրը՝ Նոր-
Օռլէանի այլ և այլ կողմերը ութը գերի գը-
ներ էր, որոնց ձեռքը շղթայ զարկած և եր-
կու երկու իրարու կապած էր, և Ջոպատակ
(Pyrate) ըսուած շոգենաւուն մէջ պրած՝ կը
պատրաստուէր Կարմիր գետէն դէպ ի վեր
երթալու:

Շոգենաւուն մէջ գերիներն ազէկ մը տե-
ղաւորցընելէն ետև՝ երբոր ճամբայ ելան, ի-
րեն բնական գործունէութեամբ եկաւ գերի-
ները մէկմէկ աչքէ անցընելու: Թալմասին
դիմացը կանգ առնելով՝ տեսաւ որ մաքուր
հագուստ էր, կօշիկներն ալ փայլեան.

— Ո՛ւր երթիր, ըսաւ անոր կոշտ կերպով
և խստութեամբ մը:

Թալմաս ոտք ելաւ:

— Հանէ՛ այդ վզնոցդ:

Թալմաս որովհետև ձեռուընները շղթայա-
կապ էր՝ չէր կրնար շատ մը քակել վզնո-
ցը, Լըկրի օգնութեան եկաւ, և կոպիտ կեր-
պով քաշեց վզէն հանեց ու գրպանը դրաւ:
Եաքը գնաց Թալմասին պուտուկը բացաւ,
զոր ուրիշ անգամ արդէն կպրպտեր էր, և

մէջէն հին վարաիք մը ու մաշած բաճկոն մը գուրս հանեց, զորոնք Թովմաս ախոռն աշխատելու ժամանակ կը հագնէր. և ձեռաց շղթաները քակելով՝ անոր անկիւն մը ցրցուց մնաուկներուն մէջտեղը:

— Գնա հոն հագիր ասոնք, ըսաւ:

Թովմաս հնազանդեցաւ, և գնաց հագաւ ետևը:

— Կօշիկներդ հանէ, ըսաւ Լըկրի:

Թովմաս հնազանդեցաւ:

— Հիմայ ասոնք հագիր, ըսաւ Լըկրի, և գոյգ մը հաստ ու ամուր ոտքի աման առջևը նետեց:

Բայց այս արագ այլափոխութեանս մէջ ալ Թովմաս սիրելի Աստուածաշունչը չէր մոռցած հետն առնելու: Աղէկ իր հետը մէկտեղ առեր էր. վասն զի Լըկրի՝ Թովմասին ձեռուընները նորէն շղթայի զարնելէն ետև՝ սկսաւ անոր հանած հագուստներուն գրպանները մէկիկ մէկիկ նայիլ: Մեռաքսէ լաթի մը կտոր գտաւ ու մէկէն իր գրպանը գրաւ. ետքէն քանի մը հատ ալ ադամական խաղալիք գտաւ, որոնք Վարդիկին ըլլալով՝ Թովմաս խնամքով կը պահէր. զատոնք աչքէ անցընելէն ետև գետը նետեց՝ քթին տակէն մրմռալով:

Երբի տետրակ մ՚ալ գտաւ, զոր Թովմաս հագուստները շուտ շուտ փոխելու ատեն գրպանը մոռցեր էր:

— Հմմ... կ՚երևայ թէ շատ չկրմռանք ես: Այնտեղ ինչ է: Ուրեմն քրիստոնեա՞յ ես, հա՞:

— Հրաժեր ես, պարոն, ըսաւ Թովմաս անկրկիտ:

— Լաւ. քիչ ատենէն ես քեզի մոռցընել կու տամ: Ես իմ կալուածներուս մէջ այնպիսի սևեր չեմ ուզեր որ պռոտան կանչեն, ազօթք ընեն, երգեն. ուստի աղէկ միտքդ պահէ: Ուշ գիր ըսածներուս, վրայ բերաւ Լըկրի՝ ոտքը գետին զարնելով և խեղճ Թովմասին վրայ կատաղի նայուածք մ՚արձակելով. ասկէ ետև ես եմ քու կրօնքդ, հասկըցա՞ր. իմս ես, ինծի պէտք է որ հրնազանդիս:

Թովմասին սրտէն մէկը ոչ պատասխանեց, և այս անտեսանելի ձայնս շատ անգամ կրկնուելով՝ հին պատգամի մ՚այս խօսքերս ալ լսեց նա, զոր վարդուհին շատ անգամ իրեն կարդացեր էր. «Մի երկնչիր, զի ես փրկեցի զքեզ, յանուանէ կոչեցի զքեզ, իմ ես դու»:

Սիմոն Լըկրի ձայն մ՚ալ չլսեց, և ոչ

ալ լսելիք ունի. քիչ մ՚առեն ալ գերույն յուսահատ ու տխուր երեսը նայեցաւ և ձըգեց հեռացաւ։ Թովմասին մնաուկին ալ հետը մէկտեղ տարաւ, որուն մէջ քանի մը կտոր մաքուր հագուստներ կային։ Երբոր տեսան նաւապետները՝ մէկէն լըկրկին չորս կողմն առին, և սկսան մէկը մէկալը Թովմասին հագուստները գնել, և պարապ սընտուկն ալ ածուրվի հանեց։ Այս բանս ա-նոնց համար ազէկ խնամալու նիւթ մ՚էր, և Թովմասին երեսը նայելով՝ բարձրաձայն կը ծիծաղէին, վասն զի կը տեսնէին որ խեղճ մարդն այրած սրտով իրեն հագուստներուն ծախուելուն կը նայէր։

Մնաուկին ածուրվի եղէգն առնլի զուարճալի եկաւ իրենց, և սկսան բերաններնուն եկածն ըսել ու ծիծաղիլ։

Սիմոն այս պզտիկ առուտուրս լմընցընելէն ետև, չուտ մ՚իրեն տագուածքին քովն եկաւ ու ըսաւ.

— Ինչպէս որ տեսար, Թովմաս, զքեզ քու աւելորդ կարասիներէդ ազատեցի. նայէ հագուստներուդ հոգ տանիս, վասն զի երկայն ատեն ձեռքդ ուրիշ հագուստ պիտի չտնօրինի. ես մանաւանդ կատարելութիւն մ՚ունիմ, որ սևերուն խնայող ըլլալ կը սովրեցընեմ։ Իմ կալուածոցս մէջ հագուստ մը՝ ամրողջ տարի մը պիտի դիմանայ։

Սիմոն գնաց էյպի Եմմէլինէին կողմը, որ ուրիշ կնկան մը հետ կապուած էր։

— Քեզ տեսնեմ, ըսաւ երեսը շոյելով, ուրախ կեցիր։

Աղջիկն ակամայ սարսափած ու տեսլութեամբ մը՝ երեսը նայեցաւ. Սիմոն այս բանս տեսնելով ընդունելութեան ամիսփեց բարկութեամբ։

— Նայէ որ անուշ դէմքդ ինծի ցուցընես, աղջիկս, երբոր քեզի հետ խօսելու ըլլամ, հասկըցար։ Դու ալ հինցած դեղինցած կաշի, ըսաւ Եմմէլինային հետ կապուած խառնածին կնկան, նայէ որ կերպրդ փոխես, երեսս նայէ, քեզի կ՚ըսեմ։

Եւ քիչ մը ետև ետև քաշուելով,

— Զեզի կ՚ըսեմ, ըսաւ գերիներուն, ինծի նայեցէք, երեսս նայեցէք, աչուըներուս մէջ նայեցէք, և ամէն մէկ ըսելուն՝ ոտքը գետին կը զարնէր։

Ամէնքն ալ աչուընին Սիմոնին փայլուն ու կանաչապոյն աչուըներուն մէջ տնկեցին։

— Իսկ հիմայ այս բուռս կը տեսնէ՞ք, ըսաւ, ու գարշելի ուռած նման ահագին բուռը վեր վերցընելով, ասիկայ կը տեսնէ՞ք.

նայէ ծանր է, ըսաւ՝ Թովմասին ձեռքին վրայ դնելով. ազէկ նայեցէք սա ոսկորնե-րը, երկաթի պէս պնդացեր են գերիները ծեծելով։ Ինչուան հիմայ սև մը չեմ գտած՝ որ մէկ հարուածով չկոտրած չըլլար, ըսաւ անոնց, ու ձեռքն այնպէս Թովմասին երեսին մօտեցուց՝ որ անիկայ վախէն ետ ետ քաշուեցաւ։ Ես ձեր վրայ գրուած խեղճ ողորմելի վերակեցուներուն վրայ ամենևին համարում չունիմ. ես անձամբ վերակեցու-թիւն կ'ընեմ, և աչքէս բան չի վախչիր, ապահով գիտնաք։ Բերանս բացածիս պէս՝ ամէնքնիդ ալ պատրաստ պիտի ըլլաք ը-սածներս մէկէն ի գործ դնելու. այս կեր-պով միայն կրնաք աչքս մտնել. ինծմէ ամենևին աչք գոցել կամ չտեսնելու զար-նել մի սպասէք։ Հասկըցա՞ք. սրտիս մէջ ամենևին գութ չունիմ ու չեմ ալ կրնար ունենալ։

Խեղճ կնիկները վախերնէն հազիւ թէ շունչ կրնային առնուլ, և ամէնքն ալ տխուր ու յուսահատ դէմքով առջևնին կը նայէին։ Սիմոն քովերնէն հեռացաւ ու գնաց գտաւ մ'օդի անկաց։

— Ահաւասիկ ես այս կերպով գլուխ կ'ելլեմ իմ գերիներուս հետ, ըսաւ Սիմոն

քովի մէկուն՝ որ իրեն այն ճառախօսութիւնը մտիկ ըրեր էր. իմ ոճս է սաստիկ խօսու-թեամբ սկսիլ, որպէս զի ամէնքն ալ ա-ռաջուց գիտնան ընելիքնին։

— Իրաւ կ'ըսես, պատասխանեց օտա-րականը ուշի ուշով Լըկրիին երեսը նայե-լով, նման այն քննասիրութիւն որ կարգէ դուրս երևութի մը վրայ գննութիւն կ'ընէ։

— Հրամեր ես, ես այսպէս կ'ընեմ։ Ես ձեր կնամարդի կալուածատէրներուն չեմ նմանիր, որոնց ձեռուընները շուշանի պէս ճերմակ են, և իրենց խեղճ ողորմելի գոր-ծակալներէն կը խարուին։ Իմ յօդուածներս մէկմէկ շօշափէ նայէ, բուռս նայէ, ատնց միսը գերիներու վրայ գործածելէս քարի պէս պնդացեր են։ Շօշափէ, մէկմէկ տես։

Օտարականը մատով Լըկրիին թևը շո-շափեց, և պարզութեամբ մ'ըսաւ.

— Իրաւցնէ, բաւական պինդ են. և կ'ենթադրեմ թէ վարժութիւնը սիրտդ ալ պնդացուցած պիտի ըլլայ։

— Ինչ ըսել է, ատոր խօսք չկայ, պա-տասխանեց Սիմոն ծիծաղելով։ Շիտակը կարծեմ ինծի պէս քիչ զգացողութիւն ու-նեցող մարդ չի գտնուիր. քիթս մէկու մ'ալ ձեռքը չեմ տուած. և գերիներս ալ ոչ ի-

բենց վարպետութիւններով և ոչ իրենց շա-
քաքորդութիւններով զիս չեն կրցած խաբել:

— Հոս սևերու լաւ խումբ մ'ունիս:

— Հրաժեր ես. մանաւանդ սա Թով-
մասը, զոր իբրև սակաւապիտ բան մը լու-
ծի տուին. քիչ մը սուղի ալ նայաւ. իմ
միաքս է վինքը կառավար կամ թէ աշխա-
սողաց վերակացու դնելու: Միայն պէտք է
որ իրեն մաքին գաղափարները փոխէ. վասն
զի իրեն մեծ պակասութիւնն է այնպիսի կերպ
մը բռնել որ ամենևին գերազ մը չի վայ-
լեր. ապա թէ ոչ շատ լաւ մարդ կ'երևայ:
Իսկ այն գեղնորակ կինը վաճեմ շատ պիտի
չսպրի, հիւանդոտ կ'երևայ, բայց կրցածիս
չափ գինը կը նայիմ հանել. մէկ երկու
տարի հաւիս կրնայ գիմանալ: Ես սովորու-
թիւն չունիմ գերձուներուն վրայ խնամք տա-
նելու. կրցածիս չափ կը գործածեմ, և թէ
որ մեռնելու բլլայ՝ տեղն ուրիշ մը կը գը-
նեմ: Աւսոլ շատ հոգ ալ չի մնար ընելիք,
և համոզուած ալ եմ որ ելէկ հաշուի նստե-
լու ըլլանք՝ կարծեմ այս կերպով աւելի
շահաւոր կ'ելլեմ:

Այս խօսքին վրայ Լբկրի պուտ պուտ գա-
սպեմ մ'օդի նետէն անկաց:

— Ընդհանրապէս ոչխարի կը գիմանան
գերձուներդ, հարցուց օտարականը:

— Շիտակը՝ ազէկ չեմ գիտեր. այս բանս
իրենց կազմուածքէն կը կախուի: Ջօրաւոր
կազմուածք ունեցողները վեց եօթը տարի
կը գիմանան. իսկ տկարները երկու երեք
տարիէն աւելի չեն գիմանար: Ակզբան շատ
կ'աշխատիի կեանքերնին երկարելու. երբոր
կը հիւանդանային՝ գեղը կու տայի, հա-
զուստ է, ճերմակեղէն է, ծածկոյթ է, ալ
ինչ գիտնամ ամէն բան իրենց կը ճարէի.
որպէս զի վայելուչ ու մխիթարեալ կեանք
մ'ունենան. բայց այս ամէն բաներս ինծի
շատ սուղի կը նստէին, և վրայէս ալ հոգ
պատաս չէր ըլլար: Բայց հիմայ, ինչպէս
որ կը տեսնես, հիւանդ կամ առողջ՝ գա-
ղիներն ալ առաջ կը մղեմ: Երբոր տեսնէն
մէկը մեռնի՝ ուրիշ մը տեղը կը գնեմ, և
ամէն կողմանէ կը տեսնեմ որ այս կերպս
աւելի գիւրին ու աւելի շահաւոր է:

Օտարականը կոնակը դարձուց գնաց ու-
րիշ պարանի մը քով նստաւ, որ բոլոր այս
խօսակցութիւններս զայրացմամբ մռիկ ը-
ներ էր:

— Պարոն, ըսաւ օտարականն ասոր,
պէտք չէ այս մարդէն չափս բոլոր հիւան-
դակոմման կալուածատէրները:

— Ես ալ այնպէս կը յուսամ, պատաս-
խանեց երիտասարդ ճանապարհորդը:

— Ասիկայ վատ, գարշելի և կատաղի մարդուն մէկն է, ըսաւ առաջինը։

— Այսու ամենայնիւ ձեր օրէնքները թոյլ կու տան որ խել մը մարդիկներն արա- բածներ առնոր կամացը բռնաւորական իշ- խանութեան տակ հնծեն, առանց մէկ պաշտ- պանութեան մը յոյս ունենալու. և ո՛րչափ ալ այդ մարդը գարշելի ու վատ համարիս՝ չես կրնար ըսել թէ այս արուեստին մէջ ինքն է միայն այսպէս, ուրիշներն ալ այս- պէս չեն։

— Իրաւ է, պատասխանեց առաջինը. բայց կալուածատէրց մէջ շատեր ալ կան որ գթած ու մարդասէր են։

— Թոյլ ըսածիդ պէս ըլլայ, ըսաւ երի- տասարդը, բայց ըստ իմ կարծեցս՝ դուք որ գթած և մարդասէր մարդիկ կը համա- րուիք և ազդեցութիւն ալ ունիք, դուք պա- տասխանատու էք այս խեղճերուն զէմ ե- ղած անգթութեանց ու անիրաւութեանց, վատն զի առանց ձեր յայտնի հաւանութեան ու ձեր ցուցած ազդեցութեան՝ այս բանս և ոչ վայրկեան մը կրնար դիմանալ։ Թէ որ բոլոր կալուածատէրներն այս մարդուս պէս ըլլային՝ մատովը Լբկրին ցուցընելով՝ որ կռնակն իրենց գարձուցեր էր, այս ամէն

բաներս կը չնչուէին ու անհետ կ՚ըլլային։ Ձեր մարդասէր ու գթած կերպն է՝ որ այս- պիսի գազանամիտ մարդկանց համարձակու- թիւն կու տայ։

— Կ՚երևայ թէ վրաս մեծ համարումն ունիս, ըսաւ ծիծաղելով կալուածատէրը. բայց խորհուրդ կու տամ որ այդպէս բարձր ձայնով չխօսիս, վասն զի այս նաւուս մէջ այնպիսի մարդիկ կրնան գտնուիլ որ ինծի պէս քու կարծիքներուդ աչք չեն գոցեր։ Սպասէ քիչ մ՚ալ՝ ինչուան իմ կալուածա- տներս հասնինք. հոն կրնաս ուզածիդ չափ գէշ խօսիլ մեր վրան։

Երիտասարդ պարոնը կարմրեցաւ ու սկսաւ ծիծաղիլ, ու երկուքը մէկտեղ սաստիկ խա- ղալու նստան։

Ասոնց խօսելու առեն՝ նաւուն մէկալ ծայ- րը ուրիշ խօսակցութիւն մը կ՚ըլլար Եմմէ- լինային ու իրեն կապուած խառնածին կնկան մէջ. մէկը մէկուն՝ ինչպէս սովորաբար կը պատահի՝ իրենց պատմութիւնը կը պատ- մէին։

— Դուս որո՞ւն քովն էիր, հարցուց Եմ- մէլինա։

— Իմ տէրս Ելլիս կ՚ըսուէր, Էվվի թա- ղը կը բնակէր, գուցէ տունը տեսար։

— Քեզի հետ աղէկ կը վարուի՞ր, հարցուց Եմմէլինա։

— Հրաժեր ես, բայց վրան հիւանդութիւն մ՚եկաւ ու բնութիւնը բոլորովին փոխուեցաւ։ Վեց ամիս՝ գիշեր ցորեկ մէկն ալ հանգիստ չթողուց, ամենուն վրայ ալ պահապութիւն կը գտնէր, և մարդ մ՚ալ չկար որ զինքը գոհ ընէր։ Օր աւուր վրայ աւելի անտանելի եղաւ, և բոլոր գիշերները գիս քովը արթուն կը պահէր։ Քիչ առնէն ամէն ուժէ ինկայ և չկրցայ քունի դէմ դնել. և որովհետև օր մ՚ալ գիս քունս տարած գըտաւ՝ ոստիկ բարկացաւ ինծի, և սպառնացաւ որ գիս խիստ սիրոջ մը ծախէ. վերջը խոստացաւ որ գիս ազատէ, բայց մահը վրայ հասնելով՝ առաւ տարաւ զինքը։

— Բարեկամ ունէի՞ր, հարցուց Եմմէլինա։

— Էրիկս ունէի, որ գարբին է. սովորաբար աէրս զինքը դուրս վարձու կու տար։ Գիս այնպէս շուտ յափշտակեցին՝ որ ժամանակ չունեցայ զինքը մէյմ՚ալ տեսնելու, չորս հատ ալ զաւակ ունիմ։ Ո՜հ, աէր Աստուած իմ, հառաչեց խեղճ կինիկը՝ ձեռուըներովն երեսը գոցելով։

Յաւալի պատմութիւն մը լսողը սովորա-

բար բնական ազդեցութիւն մը կ՚ունենայ քանի մը մխիթարական խօսքեր գտնելու։ Եմմէլինա ալ կը փափաքէր քանի մը մխիթարական խօսքեր ըսել, բայց չէր կրնար գտնել։ Եւ ինչ կրնար ըսել։ Լոյն ու գաղաբնի միաբանութեամբ մը երկուքն ալ զգուշացան այն զարհուրելի մարդուն վրայ խօսք բանալու, որ իրենց աէրն եղեր էր։

Միայն կրօնքն է որ այսպիսի սխալ վայրկեաններուն մէջ ալ մխիթարութիւն մը կը գտնէ։ Խաղաղին կինը քրիստոնեայ էր, և թէպէտ կրօնական բաներուն մէջ շատ ուսեալ չէր, սակայն անկեղծ բարեպաշտութիւն մ՚ունէր։ Եմմէլինային վրայ աւելի հոգ տարուած էր. կարգալ գրել գիտէր, և իրեն բարեպաշտ ու ազնիւ խաղաղունը կրօնական պաստիարակութիւն մը տուեր էր իրեն։ Այսու ամենայնիւ հաստատուն հաւատքով քրիստոնէի մը համար ալ՝ զժուարին փորձութիւն մը չէ արդեօք տեսնել ինքզինքը, զէթ առ երեսյթս, Աստուծոյ երեսէն ինկած ու զրկուած բռնութեան տակ ընկճուած։ Ո՛րչափ ևս առաւել այսպիսի փորձութիւն մը չի՞ պրպտեցներ արդեօք խեղճ քրիստոնէի մը հաւատքը՝ որ չափաւոր դիտութիւն ալ չունի, ու ազգայ է հասակաւ։

Շոգենաւն այս ցաւագին բեռներով ծանրացած՝ կաւագոյն ու աղմուկ գետին վրայէն առաջ կ՚երթար։ Թել մը սխուր աչքեր՝ իրենց հոգնած նայուածքը գետին սեւեռած՝ մթագոյն կաւէ ափանցը վրայ կը զարձնէին, որոնք հեռագնաց կը փախչէին։ Վերջապէս շոգենաւը պզտիկ քաղաքի մը դիմաց կանգ առաւ, ուր Լըկրի իր գերիներով ցամաք ելաւ։

ԳԼՈՒԽ ԼԲ.

Տխուր տեղեակներ

Թովմաս ու իր ընկերները սաստիկ նեղութեամբ սայլի մ՚եռակէն կ՚երթային. ճամբան ալ շատ անհարթ էր։ Սիմոն Լըկրի կառքը նսաեր էր, և այն երկու հինիներն իրարու կապուած միշտ, կառքին եռակը խառնափնդոր բեռներուն հետ պրեր էր. և ամէնքը մեկտեղ դէպ իրեն կալուածները կ՚երթային, որ անկէ շատ հեռու էր։

Այս ճամբան անասպատ ու անկոխ էր, և երբեմն անմշակ պաշտերու մէջէն կ՚անցնէր, ուր բարձր եղեւին ծառեր բուսած էին, ո-

րոնց մէջէն քամին հեծելով կը սուլէր. ու երբեմն ալ մանր թուփերով պատած՝ ճախճախուտ տեղերէ կ՚անցնէր, ուր բարձր նոճիներն իրենց տխուր կատարքը մինչև յաւիտեան կ՚ամբառնային, ճիւղերը սև մամուռէ պսակներով զարդարուած էին. գետինը տեղ տեղ ծառերու կոճղերով ու մացառներով ծածկուած էր, որոնք օձերու բնակարան էին, և հոն թագուհեան մէջ կը փաթէին։

Այսպիսի ճամբաները տխուր ու ամայի կ՚երևան այն ճանապարհորդին ալ՝ որ քսակը ստակով լեցուն, աղէկ ձիու մը վրայ հեծած՝ աճապարելով կ՚անցնի իր գործերուն կ՚երթայ. բայց օրչափ աւելի ստակալի կ՚երևայ շղթայակապ գերիի մ՚աչքին, երբոր կը մտածէ թէ ամէն մէկ քայլ առնելուն ու առաջ երթալուն՝ ալ աւելի կը հեռանայ իր սիրելիներէն։

Ո՞վ չէր կրնար իմանալ այս խեղճերուն ունեցած ցաւը, երբոր պիտէր այն գունաթափ երեսներուն վրայ նկարուած յուսահատութիւնն ու համբերատար տրտմութիւնը, որով իրենց ցաւալից աչուըներն այս թշուառ ճամբորդութեան մէջ պատահած առարկաներուն վրայ կը զարձընէին։

Ընդհակառակն Սիմոն ամենուրեք ուրիշ

մասնաւթիւն չունէր, և երբեմն երբեմն օ-
գնելէն շիշը գրպանէն հանելով՝ պուա պուա
բերանը կը թրջէր։

— Ծո՛ ազաք, ըսաւ եարին դառնալով և
գերիներուն ախուր կերպը տեսնելով, ձեզ
տեսնեմ՝ երգ մ՚երգեցէք որ ես ալ մտիկ
ընեմ, հա՛ նայիմ։

Գերիներն իրարու երես սկսան նայիլ։

— Ձեզ տեսնեմ, շո՛ւտ երէք, պոռաց
նորէն Լըկրի՝ խարազանը շառաչեցընելով։

Թռչմաս հոգևոր երգ մը սկսաւ.

Երուսաղէմ, ով ցանկալի հայրենիք,
Ցաւուն քո քաղցր հալի սիրտ իմ անձ-
(կայրեաց.
Երբ յուշացնեմ դառըն վեր կեանք և բա-
(ւիք.
Ի քում խորան . . . .

— Լո՛ւռ կեցիր, ձայնդ քեզի քաշէ, ա-
նիծած ծեր, պոռաց Լըկրի բարկութեամբ.
ի՞նչ կը կարծես, մինչ ես այդ քու գժո-
խային երգերուդ կարօտութիւն ունիմ։ Ջուար-
ճալի բան մ՚երգեցէք, հա՛ ազաք ձեզ տես-
նեմ։

Անոնէն մէկալ գերիներէն մէկը սկսաւ

անխնասա երգ մ՚երգել, որ սևերուն մէջ
սովորական է.

Ձեռքըս ձագար մը տեր երբ գիս տեսաւ
Երկկ իրիկուն,
Այն ուրբատի խնամաց, կարծես մարեցաւ.
Լուսինն է փայլուն.
Ծո՛, ալըպաք, բռէք դուք, պար բռնած բռէք
Միասան բլուռք։

Այս երգիչը առանց խմասարին ուշ գնե-
լու՝ միայն յանգին նայելով կը ջանար յան-
կարծական նոր բաներ ստեղծելու. և բոլոր
մէկալ գերիներն ալ ընդհատ ընդհատ աս
տողերը կը կրկնէին.

Ծո՛, ալըպաք, բռէք դուք, պար բռնած բռէք
Միասան բլուռք։

Սաստիկ աղաղակաւ կ՚երգէին, և իրենք
զիրենք կը բռնադատէին ուրախ զուարթ ցու-
ցընելու. բայց ոչ յուսահատութեան հա-
ռաչանքներն և ոչ ալ եառնպապին ազօթից
խօսքերը՝ չէին կրնար այս վայրենի երգին
եղանակէն աւելի այսպիսի խորին ցաւ մը
բացատրելու։ կարծես թէ այս համր խեղճ

սրաերն՝ սպառնալեաց և շղթայից առակ ձըմ-
լած, երաժշտութեան սահմանները կ՝ապա-
կինէին, և հոն իրենց լեզու մը կը գտնէին
առ Աստուած ամբառնալու իրենց սրտին
առաջադրանքները։ Ասիկայ աղօթք մ՝էր՝ որ
խեղճ սրաերէ առ Աստուած կը վերառար,
զոր Լըկրի չէր կրնար հասկընալ։ Ինքը
միայն անոնց ձայնն ու աղաղակը կը լսէր,
և կը զուարճանար, և կը կարծէր թէ գե-
րիներուն վրայ զուարթութիւն բերաւ։

— Ահա, սիրելիս, ըսաւ Լըկրի՝ Եմմէ-
լինային պառնալով ու ձեռքն անոր ուսին
վրայ դնելով, տուն հասնելու քիչ մնաց։

Երբոր Լըկրի կը բարկանար ու կը հայ-
հոյէր՝ Եմմէլինա կը սարսափէր. բայց եր-
բոր ձեռքը վրան կը դնէր ու այս կերպով
հետը կը խօսէր, աւելի կ՝ընտրէր ծեծ ու-
տել՝ քան թէ անոր այն անուշ կերպը տես-
նել։ Լըկրիին նայուածքէն զող կ՝ելլէր ու
մազերը կը անկուէին. առանց ուզելու ետ
ետ քաշուեցաւ ու խառնածին կնկան քով
կծկեցաւ, երբ թէ անիկայ իր մայրն ըլլար։

— Դու ամենևին օգ գործածած չունի՞ս.
հարցուց Լըկրի՝ կոշտ ձեռուըներով անոր
ականջին ծայրէն բռնելով։

— Չէ, պատասխանեց Եմմէլինա՝ զղա-
լով ու դէպ ի գետին նայելով։

— Լաւ ուրեմն, կրկնեց Լըկրի, տուն
հասնինուս պէս՝ ես քեզի զոյգ մը օղ կու
տամ, բաւական է թէ դու աղէկ ըլլաս։
Այնչափ մի վախեր, ես զքեզ ծանր աշխա-
տութիւններու տակ հոգնեցընելու միտք չու-
նիմ։ Ինծի հետ երջանիկ կ՝ըլլաս, ու խա-
թուն մը պէս կ՝ապրիս, միայն թէ աղէկ
ըլլաս։

Լըկրի այնչափ խելց որ կամաց կամաց
կարծես թէ առջի գաժանութիւնը վրայէն
վարատեցաւ։ Հետուէն սկսան իրեն կալուած-
ներն ալ տեսնուիլ. տեղօք տեղը հա-
րուստ ու կիրթ ճաշակ ունեցող պարոնի
մ՝էին, որ շատ խնամքով զարդարեր էր։
Պարտքի տակ մեռած ըլլալով՝ զանոնք բո-
լոր Լըկրի գնեց, և ուրիշ վախճան չունէր
այս բանիս մէջ, բայց եթէ քանի մը դրամ
աւելի շահելու. անոր համար ալ հիմայ ա-
մէն բան աւերակ պարէներ էին, և խնամքով
զարդարուած այն տեղերն՝ երեսի վրայ թո-
ղուեր էին։

Տանը գիմացի կանաչազարդ ու թաւիշի
նման զորգի մը պէս ընդարձակ դաշտը, ո-
րուն մէջ տեղօք ցրիւ ապրին ապրին պե-
ղեցիկ թփեր զարդ կ՝ընէին, հիմայ խառ-
նաւնդոր խոտեր բուսեր երկընցեր են։ Այն

զարդարուն ծառերուն տակը՝ ձի կապելու ցիցեր տնկուած էին, և չորս կողմն ալ մայիզի յարդով ծածկուած կամ թէ ուրիշ ապահովութիւններով։ Կոթծռնած խոյակներուն մէջէն դեռ թարշամեալ գլուխներն կ՚ամբառնային յաւմիկն ու այծախոտը։ Ամէն դեղեցիկ ու ընդարձակ պարտէզը՝ բոլոր վայրենի ու անպիտան խոտերով ծածկուած էր, որոնց մէջ դեռ քանի մ՚օտար կլիմայի բոյսեր մոռցուած մնացեր էին։ Ամէն կերմանոցը սղջ պատուհան մ՚ալ չունէր, և ի լուր փառած պատուհանպանակներուն վրայ դեռ քանի մը թագաւոր մնացեր էին, որոնց մէջի չորցած ճիւղերէն ու տերևներէն կ՚ըմբռնուէր որ առենօք հոն ազնիւ բոյսեր կը պահուէին եղեր։

Կառքը քարուտ ու անպիտան խոտերով ծածկուած ճամբայ մը մտաւ, որ առենօք աւազապատ էր, երկու կողմանէ ալ կարգաւ Ջինասաանի ծառեր կային, որոնց դեղեցիկ ձևը և մշտադալար տերևները միայն այն տխուր ամայութեան մէջ դեռ անապատի և անփոփոխ մնացեր էին. նման այն ազնուական սրտերուն, որոնց մէջ առաքինութիւնն այնչափ խորին արմատ արձակեր է, որ ինչ և իցէ զժբախտութիւն ու չարիք չեն կրնար խախտել անկէ։

Տունն առենօք մեծ ու դեղեցիկ էր, և ընդհանրապէս հարուստ ոգմանի շէնքերուն ոճովը շինած. բոլոր շէնքին չորս կողմը երկու կարգ հալանոցներ կային, որոնց վրայ կը բացուէին պրսի պռնակը, և առաջին կարգի հալանոցն՝ ապրուստայ սենեակը վրայ շինուած էր։

Բնակութիւնը տխուր ու ամայի տեսարան մը կ՚ընծայէր. պատուհաններէն շատերը առխտակով փակուած էին, ամէնց ալ ապակիները կոտրած, և փեղկերն ալ մէկ մէկ ծխնիի վրայ կեցած. վերջապէս ամէն բան երեսէ ձգուած, և վերջին աստիճանի խնդութեան մը մէջ կ՚երևնային։

Ամէն կողմ առխտակի կտորտանքներ, կոտրած տախտակներ ու հինցած արկղներ կը վխտային։ Երեք չորս հատ ալ կատաղի շներ՝ կատղին ձայնը լսելով՝ մէկէն դուրս վազեցին, և անոնց հաւէն վազող պատրաստած հագուստով անոնք՝ հազիւ կրցան արգիլել զանոնք որ Թոմմասին ու անոր ընկերոջ վրայ չյարձակին։

— Տեսէք, ինչ բարեկամներ ունիք, ըսաւ Լրկրի՝ շները սիրելով Թոմմասին ու անոր ընկերոջը, տեսէք թէ որոնց հետ պիտի խոտաք թէ որ փախչիլ ուզենաք։ Ա-

սոնք սևերն որսալու աղէկ վարժած են, ձեզմէ ո՛վ ալ ըլլայ՝ իրենց կերակուրին պէս կը լափեն. ուստի աչուընիդ չորս բացէք: Հի՛մայ ըսէ տեսնեմ, Սամպոյ, գարձաւ հարցուց սևի մը՝ որ պատըռտած զգեստներով ու ագռաւ և հինցած գլխարկ մըն ալ գլուխը՝ սիրոյը գիմացը կեցած՝ կարզէ դուրս գործունէութիւն կ'ուզէր ցուցընել. նայինք, ըսաւ, հիմայ իմ հոս չեղած առենս մեր բաներն ինչ ջուրի վրայ էին:

— Շա՜տ լաւ, շատ աղէկ վիճակի մէջ են, պարո՛ն:

— Փուխպոյ, ըսաւ Էլկիի ուրիշ գևրիի մը դառնալով՝ որ ամէն չանք կ'ընէր իր սիրոյ աչքն իր վրան ալ գարձընել տալու. քեզի ըրած յանձնարարութիւններս միաքդ պահեցի՞ր:

— Հրամեր ես, պարո՛ն. ինչ ըսել է:

Այս երկու սևերը, Սամպոյ և Փուխպոյ, Էլկիին կալուածոց գլխաւոր գերիներն էին: Էլկիի իրեն շներուն պէս զասոնք ալ վայրենութեան ու գազանութեան վարժեցուցեր էր, և երկայն առեն կրթելով՝ զանոնք ալ շներուն հաւասար կատարի ըրեր էր: Շատ անգամ գիտուած է որ սեւ վիրակեցուները միշտ ձերմակներէն առ-

ելի բանաւոր ու անգութ կ'ըլլան: Եւ այս ուրիշ բանէ առաջ չի գար՝ բայց եթէ սեւը ճերմակէն առելի ընկճուած ու հարստահարուած ըլլալէն: Այս բանս ամէն ընկճուած ու հարստահարեալ ցեղերու վրայ յայտնի կը տեսնուի: Գերի մը երբոր բռնաւորութեան պաշտօնի մը մէջ դրուի՝ միշտ բռնաւոր կ'ըլլայ:

Էլկիի՝ պատմութեանց մէջ յիշուած քանի մը բռնաւորներու պէս, իր կալուածքը իրարու հակառակ ընդվզիամարտ զօրութիւններով կը կառավարէր: Սամպոյ և Փուխպոյ գիրար սրտանց ատոմիկ կ'ատէին. միւս գերիներն ալ իրենց սրտերնուն խորը սատիկ ատելութիւն կը կրէին թէ՛ մէկին և թէ՛ մէկալին դէմ. անոր համար Էլկիի ապահով էր որ զատնիք մէկ մէկու դէմ գործածելով՝ ինչ կ'ըլլար չէր ըլլար՝ բոլորն ալ կ'իմանար:

Մարդ ընկերական հաղորդակցութենէ դուրս չի կրնար ապրիլ. այն պատճառաւ Էլկիի ալ իրեն այս երկու սեւ արբանեակներուն մէջ սեսակ մը պաղ ընտանութիւն կը ջանար մնուցանել. այնպիսի ընտանութիւն՝ որ վայրկեանէ վայրկեան կրնար երկուքին մէկուն թշուառութեանց դուռ բա-

նալ. վասն զի ոչինչ զրոմամբ մը և ախ-
րոջը նշան մը տալուն՝ պատրաստ էր մեկը
մեկալին վրայ ելլել ու ախրոջը վրէժխնդրու-
թեան գործիք մ'ըլլալ:

Ա.յսպէս Լըկրիին դիմացը կեցած ա-
ահեղին՝ մարդ կրնար անոնց վրայ յայտնի
տեսնել այս խօսքին ճշմարտութիւնը՝ թէ
անբանացեալ մարդը անասուններէն ալ ա-
ւելի անբան կ'ըլլայ: Իրենց կոշտ և տխուր
ու խիստ կերպարանքը, նախանձոտ ու չա-
րասրտութեամբ լի աչուըներըը, հատա ու
կոկորդային ձայներնին, որ ամենևին մար-
դու ձայնին չէր նմանիր, և պատառոտուն
հագուստնին՝ որ հովէն կը ծածանէին, ի-
րենց չորս կողմն եղած ազտեղի ու սըրճ-
գալի տեսարանին հետ շատ ագէկ յարմա-
րութիւն ունէին:

— Սամպոյ, ըսաւ Լըկրի, սա մարդիկն
իրենց բնակութիւնը տար. ահա այս կնիկն
ալ քեզի համար գնեցի, ըսաւ ու խառնա-
ձին կինը Եմմէլինայէն բաժնեց, և դէպ ի
Սամպոյին աջին քշեց: Միտքդ կու գայ,
երէկուան ժամանակս քեզի կին մը խոստա-
ցեր էի:

Խեղճ կնիկը զարհուրած՝ հա հա քա-
շուեցաւ:

— Տէր իմ, ըսաւ, ես իմ էրիկս Նոր-
Օռլէան թողուցի:

— Ինչ կ'ըլլայ եղեր... հոս ուրիշ
մ'ալ պէտք չէ քեզի... կարճ կապէ, գնա
բանիդ, ըսաւ Լըկրի՝ խարազանը շարժելով:

— Դուն ալ, խաթունիկ, ըսաւ Եմմէլի-
նային, հոս լմնի հետ եկուր:

Ա.յս միջոցիս սանը պատուհանէն դա-
ժան ու վայրենի դէմք մ'երեւցաւ, և եր-
բոր Լըկրի զուսը բացաւ՝ ներս պիտի մըտ-
նէր, բարկութեամբ զայրացած կնկան մը
ձայնը լսուեցաւ: Թովմաս՝ որ մանաւոր
կարեկցութեամբ Եմմէլինային հանդէն կը
նայէր, երբոր անիկայ սանը գնդէն ներս
կը մտնէր, լսեց որ Լըկրի բարկութեամբ
կ'ըսէր. — Դուն ձայնդ քեզի քաշէ. ես
ինչ որ կ'ուզեմ այն կ'ընեմ:

Թովմաս ուրիշ խօսք չկրցաւ լսել, վասն
զի պէտք եղաւ որ Սամպոյին հանդէն գե-
րեզց բնակութիւնն երթայ: Ա.յս ըսած բր-
նակութիւնին տունէն բաւական հեռու՝ փի-
մայէ փիմայ երկու կարգ տխուր ու խեղճ
խրճիթներ էին. ասոնց երեսլէը Թովմա-
սին վրայ ցաւալի տպաւորութիւն մ'ըրաւ.
ինքն ալ յուսով մխիթարուեր էր որ գոնէ
չափաւոր տնակ մը տան իրեն, որուն տր-

տաքին տեսքը թէ և կոշտ ալ ըլլայ՝ ինքը կարգի դնէ ու մաքուր և խազմազ բնակարան մը կազմէ իրեն համար, ուր զարան մը ունենայ Աստուածաշունչը դնելու, և օրական աշխատութիւններէն ետեւ միայնութիւն ու հանգիստ գտնէ: Առնցմէ շատը պիտեց, տեսաւ որ բոլորն ալ զատարկ խրճիթներ են, և ուրիշ կահ կարասի չունեն՝ բայց եթէ ագահութիւններով լեցուն կոյտ մը յարդ գետնին վրայ խառնափնդոր ցրուած. և գետինն ալ հոն բնակող անթիւ ատտակներց սոսկալի ըլլալէն բոլորովին քար զարձեր պնդացեր էր:

— Ա՛յս խրճիթներէն ո՛րն է իմս, հարցուց խնդարհարար Սամպոյին:

— Էս ալ չեմ գիտեր, ինծի կ՚ներեայ թէ հոս կրնաս մնալ, ըսաւ Սամպոյ: կարծեմ անգին ուրիշ պարապ խրճիթներ ալ կան. առանց ամէն մէկուն մէջ բաւական սենեակ կան. ես ալ չեմ գիտեր թէ այս նոր եկողները ո՛ր ծակը խոթեմ:

Իրիկունը կոխեր էր, ժամանակն ուշ էր. գերիներն յոգնած գազրած, արբ և կաղապղը իրենց խրճիթները կը զառնային, հագուստնին ազատ ու պատռտատուն, երես-

նին սխտոր ու կախած, և նոր եկող հիւրերուն և ոչ բարեւ մը տալու կամք ունէին: Բոլոր այս պզտիկ գիւղիս մէջ ուրախական ձայն մը չէր լսուեր. միայն ձիուքի ջաղացքներուն քով կերկերեալ ու կսկծագին ձայներ կը վիճէին իրենց մայիկն ազատելու, որպէս զի երեկոյեան կերակուրնին պատրաստեն: Աստուածաւէտ մինչեւ իրիկուն պաշտպան մէջ աշխատեր էին իրենց վերակացուին խարազանին տակ: Վասն զի տաք եղանակն հասեր էր ու բամբակ ժողվելու սեզոնն էր, և ամէն միջոց ի գործ կը դրուէր որ ամէն մէկ գերին ըստ կարելւոյն օգուտ քաղուի:

Բայց բամբակ քաղելը, պիտի ըսէ պատպրպռ քաղաքացւոյն մէկը, շատ ծանր աշխատութիւն մը չէ: Այնպէս կը կարծես. բայց գլխուդ վրայ կաթիլ մը ջուր կաթիլը խիստ ու ծանր բան մը չէ. և սակայն սեզոն մը՝ յաղթահասց արուած ամենէն անգութ սենջանքն էր՝ ամբաստանեալին գլխուն վրայ մի և նոյն տեղը կաթիլ կաթիլ ջուր կաթեցընել ընդհատ ընդհատ՝ բայց միակերպ: Ամենէն թեթեւ աշխատութիւնն ալ ամենածանր կ՚ըլլայ՝ երբոր մարդ պարտաւորուի առանց շունչ մ՚առնելու, ան-

փոխոխելի և հարկեցուցիչ կարգաւ մը կա-
տարելու զայն, մտածելով որ ամենևին
կարող չէ ինքզինքն անկէ խալըսելու: —
Ջուր տեղը Թովմաս քովէն անցնող գերեզ-
խումբին մէջ իրեն կարեկիր դէմք մը կը
փնտռէր: Բոլոր տեսածները ախուր, ազ-
ատ ու անբան գարձած մարդիկ էին.
կնիկներն ալ ակար, վհատեալ, կամ թէ
իրենց կանացի բնութենէն դուրս եկած
էին. զօրաւորներն զակարները կը մղէին.
մարդուս անձնահաճ կամքն և անսահման
շահախնդութիւնը, որոնցմէ բարւոյ մը յոյս
և ակնկալութիւն չի կրնար ըլլալ, մարդ-
կեղէն արարածներն անբանի հատուցա-
ցուցեր էին: Ջեռքի չազացքնելը գրեթէ
լինչուան կէս գիշեր կը ճանչէին, վասն զի
գերեզներուն բազմութեանն համեմատ՝ ասոնք
շատ սակաւաթիւ էին, ուստի ակարներն և
ուժէ ինկածները զօրաւորներէն ետեւ կը
մղուէին, որով ամենէն վերջը կը մնային:

— Աֆտասիկ քեզի ալ, ըսաւ Սամպոյ՝
խառնածին կնկան մօտենալով ու գիմացը
պարկ մը մայիզ նետելով. առուննդ լինչ է,
լսէ՛ տեսնեմ:

— Լուչիա է, պատասխանեց կնիկը:

— Լաւ ուրեմն, Լուչիա, դու հիմայ իմ
կինս ես. գնա սա մայիզն աղա ու լոծի
ընթրիք պատրաստէ. իմացա՞ր:

— Ես քու կինդ չեմ, և չեմ ալ ուզեր
ըլլալ, պատասխանեց խեղճը՝ յանկարծա-
կան արիութեամբ և յուսահատ կերպով
մը: Գնա քովէս:

— Ա՛յնպէս. ես քեզի կը հասկըցնեմ,
ըսաւ Սամպոյ՝ սպառնալով ու սաքը վեր
վերցընելով:

— Թէ որ կ՛ուզես զիս կրնաս սպան-
նել ալ... և ուր էր թէ շատ մը զիս
սպաննէիր. լաւ է մեռնիլ քան թէ այս
կեանքս, ըսաւ կինը:

— Սամպո՛յ, պարապ տեղը քու ցած
վարմունքովդ գերիները նեղը կը խոթես,
հիմայ կ՛երթամ տիրոջս կ՛ըսեմ, պոռաց
ներսէն Քաւխպոյ, որ քանի մը ակար և
յոգնած կնիկներ զուրս վռընտելով ջաղաց-
քէն՝ իրենց կարգն առեր ինքը կ՛աղար:

— Ես ալ կ՛ըսեմ թէ դու ալ կ՛արգե-
լուս կնիկները ցորեններն աղալէն, ըսաւ
Սամպոյ, և կարգիլ չես սպասեր:

Թովմաս այն երկայն ճամբորդութենէն
յոգնած՝ անօթի սիրտը կը մարէր:

Ա՛ք քեզի ալ, ըսաւ Քուխմպոյ՝ Թովմասին առջեւ հասա պարկով չափ մը մայիզ նետելով. ա՛ռ ասիկա, և նայէ որ խնայութեամբ գործածես, վասն զի բոլոր շաբաթը պիտի բաւեցընես:

Թովմաս երկայն բարակ ապասեց որ Ջաղացքներուն մէկուն իրեն ալ կարգը գայ. և տեսնելով որ երկու կնիկ բոլորովին ուժ էնկած ու յոգնած՝ չէին կրնար աղալ, դուրը շարժեցաւ, ու իրենը ձգած՝ նախ ա՛նոնց մայիզն աղաց, և կէս մարած կրակին ալ արծարծեց, որուն վրայ ուրիշներն հացերնին եփեր էին, և այս խեղճերուն համար ալիւրը պատրաստելէն ետեւ՝ իրեն մայիզն աղալու ձեռք զարկաւ:

Սիրոյ գործ մը՝ ա՛րչափ ալ պզտիկ ըլլայ՝ այս տեղւոյս համար կարգէ դուրս բան մ՚էր. խեղճ կնիկներուն սրտերնին եւ լաւ, և երախտապիտութիւննին իրենց խօսքէն շատ աւելցաւ: Թովմասին հացն ալ իրենք շաղուեցին և եփուելուն ալ իրեք ուշ գրին: Թովմաս ալ կրակին քով նստած՝ Աստուածաշունչը դուրս հանեց որ քիչ մ՚անոր լուսովը կարդայ. վասն զի ընկճեալ սիրտը շատ կաթօտ էր մխիթարութեան:

— Ասիկայ ի՞նչ բան է, հարցուց կնիկներէն մէկը:

— Աստուածաշունչն է, ըսաւ Թովմաս:

— Ա՜հ, ա՜հ, Քէնթըքի նահանգը ձգելէս ետեւ՝ մէյմ՚ալ Աստուածաշունչ չէի տեսած:

— Ի՞նչ, հարցուց Թովմաս հետաքրքրութեամբ, դու Քէնթըքիէ՞ն ես:

— Հրամեր ես, և ազէկ ալ գաստիարակութիւն առած. ամենեւին չէի կարծեր որ այս խեղճութեան մէջ իյնամ, ըսաւ կինն հառաչելով:

— Վերչապէս այդ գիրքն ի՞նչ բան է, հարցուց միւս կինը:

— Աստուածաշունչն է ըսի:

— Աստուածաշո՞ւնչ... բայց ի՞նչ բան է այդ Աստուածաշունչ ըսածդ, ըսաւ կինը:

— Ի՞նչ, չե՞ս գիտեր, ամենեւին չե՞ս լսած Աստուածաշնչին ի՞նչ ըլլալը, հարցուց առջի կինը: Քէնթըքի եղած ժամանակս երբեմն խաթունս ինծի կը կարդար. բայց հոս սպառնալիքէ ու հայհոյութենէ զատ ուրիշ բան չենք լսեր:

— Ուրեմն քիչ մը կարդա մեզի, ըսաւ միւս կինը հետաքրքրութեամբ մը, տեսնելով որ Թովմաս ուշադրութեամբ կը թղթատէր:

Թովմաս սկսաւ կարդալ. Եկայք առ իս ամենայն աշխատեալք և բեռնաւորք, և ես հանգուցից զձեզ։

— Այս ինչ գեղեցիկ խօսքեր են, ըսաւ կնիկը. ձվ է գրուցեր ատոնք։

— Աստուած, պատասխանեց Թովմաս։

— Շատ կը փափագէի գիտնալ թէ արդեօք ձուր կը գտնուի Աստուած, ըսաւ կինը. իրեն քալ կ'երթայի, վասն զի կարծեմ հոս ալ հանգստութիւն պիտի չգըտնեմ։ Բոլոր մարմինս ցաւագար է, և անդադար գոռի մէջ եմ. Ամսոյ ալ հոգէսի պէս գլխուս վրայ կեցած՝ միշտ կը սպառնայ որ շատ շատ բամբակ ժողվեմ։ Իրիկունն ալ հազիւ թէ կէս գիշերն անցած՝ ընթրիքը կրնամ պատրաստել, և քիչ մը աչքս գոցեմ կ'ըսեմ՝ մէյմ'ալ եղջերուայ փողին ձայնը կը լսեմ, որ զմեզ հաւէրու ու աշխատելու կը կանչէ։ Թէ որ գիտնայի թէ արդեօք Աստուած ուր կը գտնուի, ահ, կ'երթայի այս ամէն բաներս իրեն կը պատմէի։

— Աստուած հոս է, Աստուած ամէն տեղ է, ըսաւ Թովմաս։

— Ջուր տեղը մի՛ աշխատիր, չես կըրնար ինծի հաւատացընել. ես որոշ գիտեմ՝ որ

Աստուած հոս չէ, ըսաւ կինը։ Բայց ինչ բանի կու գայ այսչափ երկար խօսիլը։ Հիմայ երթամ քիչ մ'երկննամ, գուցէ կըսար մը քունս տանի։

Կնիկները խրճիթին քաշուեցան, բայց Թովմաս միայնակ կրակին քով մնաց, որ մարելու վրայ էր, և շատոդին լուսով առնոր երեսը կը լուսաւորէր։

Քիչ մ'ատենէն ալ արծաթափայլ լուսինը խաղաղ ու կապոյտ երկինէ կամարին վրայ սկսաւ բարձրանալ, և իր հանդարտիկ ու լիրկ ճառագայթներն՝ Աստուծոյ աչացը նման՝ այս ցաւոց ու տառապանաց տեսարանին վրայ դարձուց։ Իրեն քաղցր լոյսը՝ միայնիկ խեղճ սենեկին վրայ տարածեր էր, որ թեւերը կուրծքին վրայ ծալած՝ Աստուածաշունչը գլուխը՝ գեամբը նըստեր էր։

— Աստուած հոս է արդեօք, խեղճ Թովմասն ինքիրեն հարցուց։

Ինչպէս կրնայ պարզ ու ազէտ սիրտ մը անխախտ պահել իր հաւատքը, տեսնելով որ այսպիսի անիրաւ բռնութիւնն և անօրէնութիւնն յայտնի կը յաղթանակէ։ Այս պարզ սրտին մէջ տարտափելի պատերազմ մը սկսաւ. անիրաւութեան սրատճմլիկ զգա-

ցուցմ, վշտալից ու ցաւագին կենաց պատկերն, իրեն անցեալ ակնկալութեանց անհետանալն, աչացն առջեւ կը ծփչին: Նըման այն նաւասուտն՝ որ ամպոց խորն իջնելու ժամանակ՝ կը տեսնէ կնոջը, որդւոյն, բարեկամին անշնչացեալ պիտինեըը, որ տխուր ալեաց երեսը կը ամաոանին: Կրնաք արդեօք հասատատուն հաւատքով հաւատալ քրիստոնէական վարդապետութեան այս խօսքին՝ թէ Աստուած ամէն տեղ է, և վարձահատոյց պիտի ըլլայ առնոնց, որոնք սրտի մաքուր վինըը կը վըստահեն:

Թովմաս սրտաբեկ տաք եւաւ, և քաշկըռտուելով՝ դէպ իրեն ցոյց արուած խրճիթը գնաց: Գետնին վրայ խիլ մը՝ հոգի չունցած փտուկ կը քնանայիր. օդն ալ այնչափ ապականեր էր՝ որ Թովմաս մէկէն չկրցաւ ներս մտնել: Բայց գիշերուան ցօղը ցուրտ էր, և ինքն ալ յոգնածութենէն տաքի վրայ չէր կրնար կենալ. ուստի պատռած վերմակի մը պղտուեցաւ, և բոլոր այն էր իրեն անկողինը, ու յարդին վրայ երկնցաւ:

Երազին մէջ կարծէր թէ անուշ ձայն մը ականջին կու գար: Բանշարդրէն լճին քովի

պարտէզին մէջի մատռապատ նստարանին վրայ նստեր էր. և վարդին ալ խոր աչուընեըն անոր պարձուցած՝ Աստուածաշունչ կը կարդար. և այս խօսքերս լսեց. Երբոր ջրերուն միջէն անցնիս՝ ես քեզի հետ եմ, և ալիքները պիտի չընկըղմեն զքեզ. երբոր կրակին միջէն անցնիս՝ պիտի չայրէ զքեզ, և կրակին բոցը քեզի պիտի չհասնի. վասն զի ես եմ քու Աստուածդ, Սուրբն Իսրայէլի, քու Փրկիչդ:

Կամաց կամաց այս խօսքերս սկսան ուղղակի չհասկըցուիլ, և կարծես թէ երկնային քաղցրաձայնութենանց փոխուեցան. աղջիկն անոր վրայէն խորին նայուածքը վերուց, և մէյմ՝ալ պճուռնեան աչուըներով նայեցաւ, որով Թովմասի սրտին մէջ եռանգեան և վեհերտութեան ճառագայթի մը ծագիլն զգաց: Եաքէն աղջիկը՝ երկնային քաղցրաձայնութիւններէն յափշտակուած՝ այնպէս եւրուցաւ Թովմասին իբր թէ լուսափայլ թեւերով կը թռչէր, ուսկից առագերու նման ոսկի կայծակներ և շանթեր կը թօթափվին, և աներեւոյթ եղաւ:

Աբթլընցաւ Թովմաս: — Տեսածն արդեօք երազ էր: Դիտենք թէ այնպէս ըլլայ: Բայց ով կրնայ ըսել թէ այն մատռապ ու փա-

փուկ հոգին, որ իր կենդանութեան ժամանակ այնչափ փափագ ունէր վշտացեալներու վհատիլը եւ սիրելու, մահուընէն վերջն ալ Աստուծմէ հրաման առած չըլլայ նորէն իր առաջին պաշտօնը կատարելու։

ԳԼՈՒԽ ԼԳ

Գեհեն

Շատ չանցաւ՝ Թովմաս շուտ մ'իմացաւ որ այս իր նոր կենաց մէջ ուսկէ աւելի վախնալիք ունէր եւ ուսկէ աւելի յուսալիք։ Ճարտար ու գործունեայ աշխատասիրութեամբը ձեռք գարկած բանը կը յաջողցնէր. ամէն բանի պատրաստ եւ հաւատարիմ էր թէ՛ ունակութեամբ եւ թէ՛ սկզբունքով։ Խոհեմ ու անուշ բնաւորութեամբը կը յուսար որ իր անխոնջ ջանքովը՝ վիճակին յարակից չարիաց գոնէ մաս մը թեւթեւցնէ։ Այդչափ թշուառութիւններն ու զէշ վարմունքները տեսնելով՝ սիրտը խոր կը խոցէր. բայց միտքը դրաւ որ քրիստոնէական համբերութեամբ իր կրցած չանքն ընէ, եւ յետոյ Աստոր վրայ դնէ՝ որ միայն

իմաստութեամբ կը գործէ, յուսալով միանգամայն որ գուցէ ազատութեան միջոց մ'առնչուին նէյէ։

Լըկրի գոհ սրտով Թովմասին ազէկ յատկութիւնները կը գիտէր, և իրեն առաջին կարգի աշխատաւորներէն մէկը կը համարէր զինքը. այսու ամենայնիւ՝ ծածուկ հակակրութիւն մը կ'իմանար ներսէն անոր դէմ, — որ է հակակրութիւն չարին ընդդէմ բարւոյն։ — Շատ ազէկ անպատարաժեշտ էր որ երբոր ակարներուն դէմ անդթութիւն ու խստութիւն կը բանեցընէր՝ Թովմաս աչքէն բան ուշի ուշով կը դիտէր. վասն զի կարծեաց մխիթարութեան այնպէս բարակ է որ առանց խօսելու անգամ՝ մարդ կրնայ զգալ, և նոյն իսկ գերեզմանի մը կարծիքն ալ շատ անգամ կրնայ իրեն սիրոյ անհաճոյ ըլլալ։ Այլ և այլ պարագաներու մէջ Թովմաս իրեն գերեզմանց վրայ գութ ու խնամք կը ցուցընէր, որ անոնց համար կարգէ դուրս ու նոր բան մ'էր. իսկ Լըկրի նախանձու աչքով կը դիտէր։ Թովմասը գնելու առեն միաքը զրեր էր որ տեսակ մը վերակացու ընէ գանիկայ, և քանի մ'օրուան համար կալուածներէն հեռանալու ժամանակ՝ անոր յանձնէ իրեն գործողութիւնները. և իրեն

խելքով՝ այս պաշտօնին հարկաւոր առաջին և երկրորդ ու երրորդ յատկութիւնն էր խըս-տութիւնը։ Ուրիշ կողմանէ ալ Լըկրի կ'ե-րեւակայէր թէ Թովմաս լինչուան այն օրը երեն կատաց ընդվզմութիւն մ'ըրած չըլ-լալուն՝ կամաց կամաց կրնար վրնքը խըս-տացընել, ուստի Թովմասին գալէն քանի մը շաբաթ ետեւ՝ Լըկրի ձեռք զարկաւ անոր կրթութեան։

Առաւօտ մը՝ երբոր բոլոր գերիները կար-գաւ շարուելու էին աշխատելու համար պաշ-տօնէութեան, Թովմաս զարմացմամբ նոթեակ մը տեսաւ, որուն կերպարանքը շատ նշանաւոր էր։ Ասիկայ բարձրահասակ ու վաստակ կը-նիկ մ'էր, կանոնաւորեալ ձեռնարկներով, կոկ ու մաքուր հագուած։ Երեսէն երեսունըհինգ քառասուն տարուան մարդու կ'երեւար. և գէմքի այնպիսի գծագրութիւն մ'ունէր՝ որ վրնքը տեսնողը մէյմ'ալ չի կրնար մոռնալ։ Առա-ջին նայուածքով՝ մարդ կարգէ դուրս և ցա-ւալից ու խեղճ պատմութիւն մը կարծես կը կարդար անոր գէմքին վրայ։ Ճակատը բարձր, կարակոտաձեւ ընդունիներով, և քիթին արծուռնդն ու բարեձեւ, բերանը վայելուչ, եւ գլխուն ու վզին գեղեցիկ շրջապատէն կ'ըմբռնուէր որ առնօք շատ տեսքով եղած

պիտի ըլլայ. բայց ցաւէ խորշոմած երեսին վրայ՝ ամէն բան արհամարհող ու գառն համակատութիւն մը կը տեսնուէր։ Երեսին գոյնը գեղին ու վատառողջ, թուշերը ներս մտած, գէմքը կըընճմռտած, և վերջին աստի-ճանի նիհար։ Բայց վրան ամէն բանէ ա-ւելի նշանաւոր՝ խոշոր ու սաստիկ սեւ ա-չուընկեր էին և սեւ ու երկայն արտեւա-նունքներն, ուսկից վայրենի ու ահաւոր յու-սահատութիւն մը կը ցոլար։ Գէմքին բո-վանդակ գծագրութեան վրայ, և շրթանց ա-մէն մէկ խորշումներուն մէջ ու մարմնոյն ամէն շարժմանց մէջ՝ ամբարտաւանութիւն մը և ամէն բանի արհամարհութիւն մը կ'ե-րեւար. բայց նայուածքին մէջ ալ այնպիսի խորին անձկութիւն մը և անպարմանելի ցաւ մը նկարուած էր, որ երեն ամէն բան արհամարհող կերպին հետ ամենեւին չէր միաբանիր։

Ուսկից եկեր էր այդ կինն. արդեօք ո՞վ էր։ Թովմաս ամենեւին բան մ'ալ չէր գի-տեր։ Այս առաջին անգամն էր որ գինքը կը տեսնէր, և առաւօտեան շաղին մէջ՝ շի-տակ ու հանդարտ բուէն կ'երեւար։ Բայց միւս գերիները զանիկայ կը ճանչնային. ամէնքն աչուընին ու գլուխնին դէպ անոր

պարձուցին. և չորս կողմն եղող պատրաստած հագուստով ու սովալլուկ խեղճերն անձայն ու լուկի՝ բայց առերեսյթի ուրախութիւն մ՚ունեցան։

— Վերջապէս առիկայ ալ այս վիճակիս հասաւ, շատ ուրախ եմ, ըսաւ գերիներէն մէկը։

— Հէ՛, հէ՛, հէ՛, խնամաց ուրիշ մը. հիմայ կը տեսնես, խաժուն, թէ ինչ ապրէկ վիճակ ունինք եղեր։

— Նայինք թէ ինքն ալ ինչպէս պիտի աշխատի, վրայ բերաւ երրորդ մը։

— Կ՚ուզէի գիտնալ թէ ինքն ալ մեզի պէս այս իրիկուն իր խարազանին մասը պիտի ընդունի՞ արդեօք։

— Ինչպէս կ՚ախորժէի տեսնել որ ինքն ալ չոքէր խարազան ուտելու համար, ըսաւ ուրիշ մը։

Կնիկն այս հեգնական խօսքերուն ամենեւին ուշ չէր դարձներ, և այնպիսի զայրացեալ ամբարտաւանութեամբ ու արհամարհանօք քալուածքն առաջ կը տանէր՝ որ իրեն թէ ամենեւին բան մը լսած չըլլար։ Թովմաս իր կեանքը բարեկիրթ ու ազնուական մարդկանց մէջ անցուցած ըլլալով՝ ամենեւին զժուարութիւն չքաշեց ասոր

կերպէն ու քալուածքէն զուշակել թէ ինքն ալ այս կարգի մարդկանցմէ պիտի ըլլայ։ Բայց թէ արդեօք ինչպէս այսպիսի նուաստ ու թշուառ վիճակի մը մէջ ընկեր է, այս բանս չէր կրնար զուշակել, և թէպէտ կնիկը խրճիթներէն ինչուան պաշտօնեան քովէն չբաժնուեցաւ ու բոլոր ճամբան միշտ հետը մէկտեղ կը քալէր, բայց և ոչ մէկ անգամ անոր երեսը նայեցաւ, և ոչ մէկ խօսք բաւ անոր։

Թովմաս մէկէն աշխատիլ սկսաւ. և ո՛րովհետեւ կնիկն իրմէ շատ հեռու չէր՝ երբեմն երբեմն գաղտուկ անոր կը նայէր, երբոր անիկայ աշխատութեան զբաղած էր։ Եւ վրան բնական ճարպիկութիւն, արագութիւն մը տեսաւ, որով աշխատութիւնն ալ ուրիշներէն աւելի իրեն կը դիւրանար։ Շուտ շուտ ու վայելուչ կերպով բամբակը կը ժողվէր. բայց միշտ նոյն արհամարհական կերպով, իբր թէ կ՚արհամարհէր միանգամայն այս տեսակ աշխատութիւնն ու իրեն վրայ դրուած այս նուաստութիւնը։

Նոյն օրը Թովմաս աշխատելով իրեն հետ գտնուած խառնածին կնկան քով հասաւ։ Խեղճը տասիկ դիզուածին կը քաշէր, և երբոր կը դժուարացար, կը զանգաչէր ու

կարծես թէ մարելու կնկնալու վրայ էր, Թովմաս բերնէն ապօթքի հառաչանքներ կը լսէր։ Կամացուկ մ'այս կնկան քով մօտեցաւ ու քանի մը բուռ բամբակ անոր կողովին մէջ դրաւ։

— Ա՜հ, չէ, չէ, ադեկ չէ ըրածդ, ադեկ չէ ըրածդ, ըսաւ կնիկը զարմացմամբ. այս բանիս համար պատիժ կրնաս առնել։

Նոյն միջոցին Սամպոյ վրայ հասաւ. կարծես թէ այս կնոջ դէմ մասնաւոր ատելութիւն մ'ունէր. խարազանը շողացընելով՝ խստութեամբ պոռաց երեսն ի վեր. — Ինչ կ'ընես, Լուչիա, ինչո՞ւ չես աշխատիր։ Խօսքին՝ գործքն յաջորդեց, և ոտքով կնիկ մը զարկաւ անոր, և խարազանն ալ Թովմասին քթին բերնին իջեցուց։

Թովմաս լռիկ ձայնիկ նորէն իր աշխատութեան ձեռք զարկաւ. բայց կնիկը բոլորովին ուժէ իյնալով՝ ընկաւ մարեցաւ։

— Ես հիմայ գինքը կը սթափեցընեմ, ըսաւ գազանական ծիծաղով մը անգութ պահիճը. ես հիմայ քափուրէն աւելի ազդու գեղ մը կու տամ իրեն։ Եւ հագուստին թեւին վրայէն երկայն գնդասեղ մը հանելով՝ ինչուան ոսկորները կնկան միսը խոթեց։ Ողորմելին ցաւագին ճիչ մը հանեց ու թիզ մը վեր ցատքեց։ — Ելիր, աշխատէ՛, անպիտան կենդանի. ապա թէ ոչ՝ առած գեղս գարձեալ նորէն կու տամ։

Խեղճ կնիկը քիչ մը ժամանակ կարծես թէ կարդէ զուրս զօրութիւն մը զգեցաւ, և սկսաւ յուսահատ կերպով շուտ շուտ աշխատիլ։

— Նայէ որ այսպէս շարունակես, ըսաւ Սամպոյ, ապա թէ ոչ՝ այս իրիկուն մահդ կը գտնես։

— Ես ալ այն կը փափաքիմ, հառաչեց կնիկը։ Թովմաս լսեց այս խօսքս, ինչպէս նաև տեսաւ որ կինը քթին տակէն կը մրմնար. — Ա՜հ, Տէր, ինչուան ե՞րբ այս նեղութիւնս պիտի քաշեմ. ո՜հ, Տէր, ինչո՞ւ ինծի օգնութեան չես հասնիր։

Թովմաս առանց նայելու թէ ինչ վրատնդի մէջ կը ձգէ լուքղինքը, նորէն այս խեղճ կնկան քով մօտեցաւ, և բոլոր ժողված բամբակները Լուչիային կողովը լեցուց։

— Ա՜հ, չէ, չէ, մի՛ ըներ, ըսաւ կնիկը. դու չես գիտեր թէ այլ ըրածիդ համար գլխուդ ինչ փորձանքներ կրնան գալ։

— Ես քեզմէ աւելի կրնամ տանիլ, ըսաւ Թովմաս, ու նորէն առջի տե-

ղը գարձաւ. այս բանս մէկ երկու վայրկեան քշեց։

Մէյ մ՚ալ յանկարծ այն անծանօթ կինը, զոր քիչ մը առաջ ատորագրեցինք, աշխատելով առաջ եկեր էր և այնչափ մօտեցեր էր՝ որ Թովմասին վերջի խօսքերը լսեց, և խոշոր սեւ աչուըները վերցուց ու քիչ մ՚ատեն պիտելով՝ անոր երեսը նայեցաւ. և եաքէն իր կոզովին մէջէն խել մը բամբակ առաւ ու Թովմասին կոզովին մէջ նետեց։

— Դու չես գիտեր, ըսաւ Թովմասին, թէ ուր ես, ապա թէ ոչ ինչ որ ըլլիր՝ չէիր ըներ։ Դու ալ ամէս մը թէ որ հոս մնաս, ալ ուրիշին օգնելը մոքէդ չ՚անցնիր. և ոչ իսկ քու կաշիդ պիտի կարենաս պաշտպանել։

— Աստուած պահէ, խաթուն, պատասխանեց Թովմաս՝ ամենայն յարկութիւն ընելով այս իր գերութեան ընկերին, ինչպէս որ առենով իրեն սիրաւհիներուն հետ խօսելու ժամանակ կը բանեցընէր։

— Աստուած այս կողմերս ամենաւին այցելութիւն չ՚ըներ, ըսաւ կինը զառնութեամբ. — և շատով մը զարմանալի արագութեամբ սկսաւ աշխատիլ. և նոյն արհամարհական ձիծաղը դէմքին վրայ երեւցաւ նորէն։

Բայց գերիներուն վերակացուն այս ամէն բանս հեռուէն տեսաւ, և խարազանը շողացընելով՝ կնկան վրայ վազեց։

— Ինչ է, ինչ է, պռոշ յաղթական կերպով մը, գիւ ալ մի ժամանակ կը կորսընցնես։ Ադէկ նայէ, հիմայ իմ իշխանութեանս տակն ես, աչքդ ադէկ բաց, թէ չէ՝ խարազանը կ՚ուտես։

Կնկան սեւ աչուըներէն կայծակ ցոլաքեց, ղողղոչուն շրմունքները պարզուեցան, քթին ծակերն ընդարձակեցան. ատքի վրայ շիտակ կանգնեցաւ, և բարկացայտ և արհամարհութեամբ լի աչուըները շիտակ Սամպոյին վրայ տնկեց։

— Քեզի պէս շուն, պռոշ անոր երեսէն վեր, թէ որ կը յանդգնիս՝ զարկ ինծի մէյմը տեսնեմ. գիտ բաւական զօրութիւն ունիմ զքեզ շներուն պատրաստել տալու, ողջ ողջ այրելու, կտոր կտոր ընելու. մէկ խօսք մը ինծի բաւական է։

— Ուրեմն հոս ինչ բան ունիս, պատասխանեց Սամպոյ՝ վախցած եաեւ եաեւ քաշուելով. միաքս հրամանքիդ վնասել չէ, Գէօսի խաթուն։

— Ան տաեն գնա կորսուէ ասկից, ըսաւ կնիկը։

Սամպոյին ալ ուզածն այն էր. ուստի ձեւացընելով թէ գաշտին մէկալ կողմը հարկաւոր բան մ՚ունի, շուտ մը հեռացաւ անկէ։

Կնիկն սկսաւ նորէն այնպիսի արագութեամբ աշխատիլ՝ որ Թովմաս զարմացաւ. կարծես թէ գիւղական ճարպիկութիւն մ՚ունէր։ Դեռ իրիկուն չեղած՝ կողովն ինչուան բերանը լեցուեր էր, և շատ անգամ ալ Թովմասին կողովին մէջ ալ խել կը բամբակ նետեր էր։ Աբեւը մտնելէն շատ մը առաջ՝ բոլոր գերիներուն խումբը յօդնած պապրած, և կողովներն ալ գլուխնին պրած՝ պէպ ի բամբակի մթերանոցն սկսան երթալ, օրական ժողովածնին կշռել տալու։ Լըկրի ալ հոն էր, և իրեն երկու աբբանեակներուն հետ տաք տաք կը խօսակցէր։

— Այս թշուառական Թովմասը գլխուն շատ փորձանքներ պիտի բերէ. բոլոր օրն ուրիշ բան չէր ըներ՝ բայց եթէ Լուչիային կողովին մէջ բամբակ լեցընել։ Թէ որ, տէր իմ, աչքդ չբանաս, ասիկայ կըբնայ սեւերն համոզել թէ իրենց հետ գէշ կը վարուին և չարիք դուրս նետուելեան մէջ ինկած են, ըսաւ Սամպոյ։

— Իրաւ է. ա՛յ անիծած սեւորդի, ըսաւ Լըկրի. ծո ձեզ տեսնեմ, տղաքս, պէտք է այդ անպիտանը ճամբու բերել։

Երկու սեւերուն երեսներուն վրայ հաճութեան ծիծաղ մը ծագեցաւ։

— Այնպէս է, այնպէս, տէր իմ. հրամանքիդ պէս գերիները ճամբու բերող ուրիշ մէկն ալ չի գտնուիր աշխարհիս մէջ. սատանան անգամ հրամանքիդ չի հասնիր, ըսաւ Ֆուխմպոյ։

— Ձեզ տեսնեմ, տղաքս, ամենէն լաւ միջոցն է այնչափ ծեծ քաշել անոր՝ որ բոլոր մազին գազափարները դուրս ձգէ. այս կերպով կրնաք գինքը կրթել։

— Աղէկ, աղէկ, տէր իմ. բայց շատ գիւրին բան չէ անոր գազափարները մըրքէն հանել տալը, ըսաւ Ֆուխմպոյ։

— Ի՛նչ ալ ըլլայ՝ պէտք է գինքը ճամբու բերել, պատասխանեց Լըկրի՝ բերնին մէջ ծխախոտի տերև մը ծամելով։

— Հապա Լուչիային ինչ կ՚ըսէք, անոր պէս չար ու անպիտան ուրիշ մ՚ալ չկայ այս տանս մէջ, վրայ բերաւ Սամպոյ։

— Աղէկ նայէ, Սամպոյ. Լուչիային դէմ ունեցած տեսլութիւնդ պատճառն ինծի անծանօթ չէ։

— Հրամանքդ ալ գիտես, տէր իմ, որ

այդ անպիտանը հրամաններուդ դէմ գրաւ, և կամացդ դէմ՝ գիս չուզեց։

— Ես գինքը խարազանի հարուածներու տակ շատով հնազանդեցընել կու տայի, ըսաւ Լըկրի Թքնելով, թէ որ հիմայ աշխատասիրի կարօտութիւն չունենայինք. անոր համար լինձի կ'երեայ թէ հիմակուհիմայ չ'արժէր ժամանակ կորսընցընել։ Այնպէս փափուկ է անիկայ որ չի կրնար գիմանալ, և դուն ալ գիտես որ այդ կնիկներն հազար անգամ աւելի յանձն կ'առնուն մեռնիլ՝ քան թէ խոնարհիլ։

— Լաւ. բայց Լուչիան ծոյլերուն գլուխն է, և ամենեին աշխատիլ չ'ուզեր. անոր բամբակին կազմը բոլոր Թովմասը լեցուց։

— Ինչ. իրա՞ւ կ'ըսես, Թովմա՞ը լեցուց։ Շատ լաւ. ան առնն առ իրիկուն Թոզ ինքը ձեծէ Լուչիան որ առնէ։ Այս բանս իրեն օգտակար կրթութիւն մը կ'ըլլայ. և ապահով գիտեմ թէ անիկայ ալ ձեզի չափ կըբնայ ձեծել. ես ձեր ինչ սատանորդի ըլլալնիգ աղէկ գիտեմ։

Հօ՛, հօ՛, հա՛, հա՛, հա՛. սկսան ծիծաղիլ, և Լըկրիին իրենց չնորհած մակդիրին արժանաւորեցան՝ իրենց գժոխային ծիծաղովը։

— Աղէկ է ըսածդ, աէր իմ. բայց ոչ միայն Թովմաս՝ այլ նաև Գէսսի խաթունն ալ և ուրիշներն ալ Լուչիային կազմին մէջ բամբակ գրին. ուսաի կշիռքը ճիշդ կու գայ։

— Ես անձամբ կը կշռեմ, ըսաւ Լըկրի։

Այն երկու գահիճները նորէն սկսան գիւահարած ծիծաղիլ։

— Ասով ըսել է թէ, վրայ բերաւ Լըկրի, Գէսսի խաթունն ալ աշխատեցաւ։

— Ինչ ըսել է. անանկ շատ շատ բամբակ կը ժողվէր՝ որ սեռնողը գինքը սատանայ կամ անոր արբանեակներէն մէկը կը կարծէր։

— Անոր փորը բոլոր սատանաներով լեցուն է, կը հաւատամ, ըսաւ Լըկրի. սարսափելի հայհոյանքներ բերնէն դուրս տալով, և բամբակները կշռելու տեղը մտաւ։

Յոգնած գաղրած, արտում ախուր՝ գիւղներէը կարգաւ ներս սկսան մտնել, և ահով զոգով կազմէն կշիռքին վրայ կը գնէին։

Լըկրի հերձաքարի մը վրայ կշիռքի չափերը կը նշանակէր իւրաքանչիւրին անուան առջև։

Թովմասին կազմն ալ կշռուեցաւ ու ճիշդ

եկաւ. իսկ ինքն անձկութեամբ կը սպասէր թէ արդեօք այն խեղճ կնիկան կրցա՞ծ ալ ճիշդ պահի դա՞յ։

Իսկ անիկայ ակարութենէն հոգին բերանն եկած՝ զոզոլդալով կշխքին վրայ գլուխ իրեն կոգուն ալ. ճիշդ էր չափը։ Լըկրի անձամբ փորձեց, բայց բարկանալ ձևացընելով պռատց անոր երեսէն վեր.

— Ծոյլ անպիտան կենդանի, կշխքն ինչո՞ւ պակաս է։ Մէկիկ կացիր, հիմայ ես քեզի կը ցուցընեմ։

Կնիկն յուսահատական ճիչ մը վերցուց, ու տախտակի մը վրայ նստաւ ու սկսաւ լալ։

Անկէ ետև Գէսսի խաթուն ըսուածն առաջ եկաւ, խրոխտ ու արհամարհական կերպով մը կոզովը կշխքին վրայ գլուխ։ Լըկրի հետաքրքրութեամբ ու հեգնական կերպով անոր կը նայէր։

Ան ալ խրոխտաբար իրեն խաշտ սև աչուընները Լըկրիին վրայ անկեց, և քթին տակէն մրմռալով՝ զազրիերէն քանի մը խօսք ըսաւ։ — Աղդեօք ինչ ըսաւ։ Մարդ բան մը չհասկըցաւ, բայց Լըկրիին վրայ գժոխային կատաղութիւն մ՚եկաւ, և ձեռքը վերսւց իբր թէ զարնէ անոր. բայց անի-

կայ պատասխանի տեղ՝ խրոխտ ու արհամարհական կերպով մէյմը երեսը նայեցաւ, ետքը կռնակը դարձուց եկաւ դնաց։

— Թովմաս, հիմայ հոս եկուր, ըսաւ Լըկրի։ Դուն ալ պիտես որ ես գքեզ հասարակ աշխատութեանց համար չդնեցի. կ՚ուզեմ գքեզ առաջ քաշել և վերակացու դնել։ Այս իրիկուընէ սկսէ տեսնեմ պաշտօդ. խարազանն աւ՝ սա կնիկը ծեծէ. ուրիշ անգամներ տեսեր ես, գիտես թէ ինչպէս կը ծեծեն։

— Թոզութիւն կ՚ընես, տէր իմ, ըսաւ Թովմաս, և կը յուսամ թէ գիս այսպիսի պաշտօնի մը չես դներ, վարժութիւն չունեմ ամենևին, ոչ երբեք ըրած բանս է, չեմ ալ կրնար ընել, անկարելի է։

— Քանի որ իմ ձեռքիս տակն ես՝ պետ շատ բան պիտի սորվիս որ չես գիտեր, ըսաւ Լըկրի՝ հատ կաշիով մը քթին բերնին վրայէ վրայ քանի մ՚անգամ զարնելով։ Սորվեցաւ հիմայ, կանչեց Լըկրի՝ շունչ առնելու համար կանգ առած, պետ կրնաս չէ ըսել։

— Հրաժեր ես, տէր իմ, պատասխանեց Թովմաս՝ երեսէն վազած արիւնները ձեռքով սրբելով. մինչև վերջին շունչս գիշեր ցորեկ

աշխատելու պատրաստ եմ. բայց չեմ կրնար կարծել որ ինծմէ պահանջածդ արդարացի ըլլայ, և ոչ երբեք կրնամ ընել, սէր իմ, ոչ երբեք:

Թովմասին անուշ ու խաղաղ ձայնէն և անոր ունեցած պատկառանքէն՝ Լբկբի կը կարծէր թէ անիկայ Յուլաններէ ըլլայ, և ինքը շուտով կրնայ իր վախճանին հասնիլ: Բայց երբոր անիկայ այս վերջին ժխտազանկան խօսքն ըսաւ, բոլոր հոն գտնուողներուն վրայ զարմանաց զգացմունք մը պատեց. խեղճ կինը անպէտ ձեռք ձեռքի բերաւ ու «ՏԷր Աստուած» պոռաց: Բոլոր գերիներն առանց ուզելու՝ իրարու երես նայեցան, և ծագելիք փոթորիկէն սարսափած՝ հազիւ թէ շնչերնին կրնային բռնել:

Լբկբի քիչ մ'առեն ապշած ու շփոթած ձեաց, բայց վերջապէս բարկութիւնը պայթեցաւ:

— Ինչ. անիծած սևորդի, անբան անասուն. կը յանդգնիս իմ վրաս ըսելու թէ քեզի հրամայածս արդարացի չէ: Ինչ. անպիտան կենդանի, դու ոնի ես որ պատես թէ այս արդարացի է, այն անիրաւ...: Ես քու խելքդ գլուխդ կը բերեմ: Դու զմէ կը կարծես զքեզ. մարդու աչք պրեր ես զքեզ,

պարզն Թովմաս, որ յանդգնիս ափրօջդ առջև ըսելու թէ այս բանս արդարացի է և այն բանն անիրաւ...: Ուրեմն միաքդ պրեր ես թէ սա կինը ծեծելն անիրաւ բան է:

— Ես այնպէս կը կարծեմ, սէր իմ, պատասխանեց Թովմաս: Այս խեղճ կնիկը հիանդ ու տկար է. անլուր անզթութիւն մ'է զանիկայ ծեծելը, ես չեմ կրնար այդպիսի անզթութիւն ընել, և յաւիտեան ալ չեմ ըներ: Թէ որ կ'ուզես զիս սպաննել, սէր իմ, սպաննէ. բայց թէ ուրիշի ձեռք վերցընեմ՝ յաւիտեան այդ բանդ չեմ կրնար ընել, որուն դէմ ալ կ'ուզէ ըլլայ: Աւելի յանձն կ'առնում ես մեռնիլ քան թէ այդ բանն ընել:

Հեզութեամբ կը խօսէր Թովմաս, բայց այնպիսի հաստատուն կերպով՝ որ անկարելի էր զինքն յաղթահարել: Լբկբի բարկութիւնէն կը դողար, կանաչագոյն աչուըներն կայծակ կը ցայտէին, մազերը ուռկուեցան. բայց կատաղի գազանի մը նըմանելով, որ նախ քան դէշ դէշ պատառելն ձեռքն բնկած որսը՝ անոր հետ կը խաղայ, քիչ մ'իրեն բարկութիւնն յագեցընելու սատանի փափաքը զսպեց, և յետոյ սկսաւ դառն հեգնութեամբ ըսել.

— Տեսէք սա չերմեռանդ շունը, որ մեզի պէս մեղաւորաց պարձ տալու համար երկինքէն ղրկուեր է. օ՜, կատարեալ սուրբ մըն է, և եկեր է մեղքերնիս երեսնիս զարնելու ու զմեզ դարձի բերելու: Սա սուրբերն նայիցէք: Անպիտան, որ ինքզինքը սուրբի տեղ ղրեր ես, Աստուածաշունչդ ինչ ի՛րէ, չես կարդացեր. «Ծառայք հնազանդ եղիք ձեր աէրերուն»: Ես հազար երկու հարիւր տալլար չվճարեցի քու հին ու անիծած սև կաշիիդ մէջ պառկող ամէն բանին: Ըսէ տեսնեմ, քու մարմինդ ու հոգիդ իմս չէ՞, պոռաց Լըկրէ՝ սաստիկ կից մը զարնելով Թովմասին:

Թէպէտ սաստիկ ցաւոց մէջ էր Թովմաս, և դժոխային բանուեթեան մը լծոյն տակ քնկճուեր էր, այսու ամենայնիւ այս հարցմունքիս վրայ ուրախութեան կայծ մը ծագեց սրտին մէջ: Յանկարծ դլուխը վեր վերցուց՝ շիտակ կեցաւ, ու աչուընները դէպ երկինք դարձուց, և մինչեռ արտասուքն ու արիւնն երեսէն վար կը վազէին՝ ինքն ազաղակեց բսելով.

— Չէ, չէ, չէ. հոգիս հրամանքիդ չէ, աէր իմ. զանիկայ դու չես գնած, և չես ալ կրնար գնել: Իմ հոգիս այնպիսի մէկը

գներ է, և գինն ալ վճարեր է, որ կարող է զայն պահել: Չէ, աէր իմ, չէ. հրամանքդ ինծի չարիք մ՚ալ չես կրնար ընել:

— Ինչ, չեմ կրնար, պոռաց Լըկրէ կատղած ծիծաղով մը, հիմայ կը տեսնես թէ կրնամ թէ չեմ կրնար: Չեզ տեսնեմ, Սամպոյ ու Քուիմպոյ, սա թշուառական շունին այնպիսի դաս մը տուէք որ ամիս մ՚ալ ոտք չկարենայ ելլել:

Աչի երկու յաղթանդամ գերիները գաղտնային ուրախութեամբ մը Թովմասին վրայ դիմեցին. տեսնողը կը կարծէր թէ գժոխքէն փախած երկու կատագիներ են: Խեղճ Լուչիան ազմուկ ճիչ մը վերցուց, և բոլոր հոն կեցողներն ոտք ելան. իսկ ան երկու պահիճները քաշեցին տարին խեղճ Թովմասը, որ պզտիկ կերպով մ՚ալ անունց դէմ չդրաւ:

ԳԼՈՒԽ Ի.

Գեսափին պատմուբիւնը.

> Դարձայ և տեսի ես զամենայն զրպարտութիւնս որ լինին ընդ արեգականդ, և ահա արտասուք զբրպարեալցն. և ոչ ոք էր որ մխիթարէր զնոսա. և ի ձեռս զբրպարչաց նոցա բռնութիւնք։
>
> Եւ գովեցի ես զամենայն մեռեալսն որ յառաջագոյն մեռան, քան զկենդանիսն որ տայժմ կենդանի իցեն։
>
> ԺՈՂՈՎ. Գ. 1. 2.

Մութը կսկիծ էր. Թովմաս հեծելով ու արեւնելեայ եղած՝ չանհարանի մը մէկ անկիւնը կաղբատած գոյթերու և ձգտուած բամբակի կոյտերու և ուրիշ առևտրականներու մէջ ինկած կը տապըլտըկէր։

Գիշերը խոնաւ ու խղճուկ էր, օդը թանձր և հազարաւոր ճիճիղներով լեցուն, որ իրենց խտաձուածներով՝ խեղճ վիրաւորեալին ցաւերը կը սաստկացնէին։ Սասափկ ծարաւ մը՝ որ առնչանքներու ամենէն անտանելին է՝ խեղճ Թովմասին բնական նեղութիւններուն լրացեր կու տար։

— Տէր բարերար, կը կանչէր, աչքդ մէյմը վրաս դարձուր, այժ տուր ինձի ամէն բանի յաղթելու։

Մէյմ՝ալ հեռէն ոտքի ձայն մը լսուեցաւ, և կանթեղի մը լոյսն աչքին զարկաւ։

— Ո՞վ կայ հոն. Աստուծոյ սիրոյն հասար բլլայ պուտ մը ջուր տուր ինձի։

Եկողը Գէսափն էր. ձեռքի հրացը վար դրաւ. ամանէ մը գաւաթի մը մէջ ջուր լեցուց, և Թովմասին գլուխը վեր բանեցուց՝ ալեւաւ սր խմէ։ Թովմաս վրայէ վրայ երկու երեք անգամ գաւաթը պարպեց։

—Մրչափ սր կ՝ուզես խմէ, ըսաւ կինը։ Ես բանին էութիւնը գիտէի. այս առաջին անգամ չէ՝ սր գիշերը գուրս եկեր եմ, և քեզի պէս ծարաւեցող ջուր հասուցեր եմ։

— Շնորհակալ եմ խաժուն, ըսաւ Թովմաս ջուրը խմելէն վերջը։

— Չէ, չէ. ինձի խաժուն մի ըսեր. ես ալ քեզի պէս խեղճ կերի մ՝եմ ու քեզմէ ալ նուաստ, ըսաւ դառնացեալ սրտիւ։ Վերջը դէպ ի գուրը գնաց ու յարդէ պզտիկ անկողին մը ներս քաշեց բերաւ, որուն վրայ պաղ ջրով թրջած սաւան մը փռեր էր, ու — Հիմայ չանը լրէ, ըսաւ Թովմասին, և ել այս անկողնոյն վրայ պառկէ։

Թովմաս վիրաւոր ու պատառոտուն մարմնով՝ քաշկռտուելով քաշկռտուելով՝ հազիւ թէ կրցաւ անկողնոյն վրայ բարձրանալ. բայց երբոր այն խրճած սուանը պազ պազ իրեն վէրքերուն պատ՝ մեծ հանգստութիւն մը զգաց։

Այս կինս անպատճառ գոհ եղաւներուն մէջ երկայն առեն բնակած լլլալով՝ այլ և այլ կերպեր գիտէր անոնց օգնութեան հասնելու. սկսաւ Թովմասին վէրքերը պարմանել, որով անիկայ շատ դիւրութիւն զգաց։

— Ահա քեզի ձեռքէս եկած օգնութիւնն ըրի, ըսաւ Գէսսի, Թովմասին դլուխը վերցընելով ու տակը քանի մը բուռ այն ատրուած բամբակէն դնելով։

Թովմաս սրտանց շնորհակալ եղաւ ասոր։ Կինը գետնին վրայ նստաւ ու ձեռուընները ծնգացը վրայ դրած՝ սկսաւ աչի ուշով դիմացը նայիլ. բայց երեսէն սրտի պատուութիւնն ու ցաւը կ'երեար։ Դէմքերնիկը դէպ եաև դրած, և ալեաց նման ծածանող սև մազերն ալ խառնափնդոր առջևն եկած՝ իր կարգէ զուրս ու տխուր կերպարանքը ծածկեր էին։

— Անօգուտ տեղը կ'աշխատիս, խելօ մարդ, անօգուտ տեղ կը ջանաս գէմ գնե-

լու։ Գաղտնութիւն ցըցուցիր, և իրաւունք ալ ունիս. բայց պարապ տեղ գլխով կը չարչարես, և բաղարովին վախճանասպարի է այդ քու աշխատանքդ. ոտատնային ձեռքը մատնուեր ես, անիկայ քեզմէ զօրաւոր է, ուզես չուզես պէտք է որ անոր խոնարհիս։

Խոնարհիլ. միթէ մարդկային տկարութիւնն և բնական ցաւերն ալ իրեն խորհուրդ չէ՞ն տուած այս բանս ընելու։ Թովմաս տակն ու վրայ եղաւ, և այս կնկան գանգատները, կատաղի նայուածքն ու սխալ ձայնը լսելով ու տեսնելով՝ իրեն այնպէս եկաւ՝ իբր թէ նոյն իսկ բանտարկուն մարմնին առած՝ եկեր էր գինքը փորձելու։

— Ո՛վ Աստուած իմ, Աստուած իմ, ըսաւ հառաչանօք, ինչպէս կրնամ այս բանս խոնարհիլ։

— Անօգուտ աշխատութիւն է Աստուած օգնութեան կանչելը, ինքն ամենևին չի լսեր մեր ձայնը, ըսաւ կինն ուժգնութեամբ։ Ես կարծեմ թէ և ոչ Աստուած կայ. և թէ որ կայ ալ՝ ան ալ մեզի դէմ եղեր է։ Աժէն բան մեզի դէմ եղեր է, երկինք և երկիր. ամէն բան զմեզ դէպ ի գժոխք կը մղեն. ինչպէս կրնանք հոն չհնկնալ։

Թովմաս աչուընները դոցեց, և այս ամ-

բարիշա խօսքերը լսելով՝ վրան զոյ եկաւ։

— Տես, ըսաւ կինիկը, դու դես բան չես գիտեր, ես քեզմէ աւելի տեղեկութիւն ունիմ այս բաներուն։ Հինգ տարի է որ ես հոս եմ, և մարմնով ու հոգւով այդ մարդուն ոտնակոխ կ'ըլլամ, զոր մահուչափ կ'ատեմ։ Դու հոս առանձին կալուածի մը մէջ ես, որ ուրիշ կալուածներէ տասը մղոն հեռու է, ճահիճներու մէջ. կրնան զքեզ հոս ողջ ողջ այրել, մորթի քերթել, կասը կասը ընել, շներուն դէշ դէշ պատրաստել տալ, կախել զքեզ, խարազանին տակն սպաննել. բնաւ ճերմակ մարդ մը չկայ որ այս բանիս վկայ ըլլայ։ Հոս ոչ օրէնք կայ, ոչ Աստուած կայ և ոչ մարդ, որ քեզի կամ մեզմէ մէկուն պզտի օգնութիւն մ'ընելու կարող ըլլայ։ Իսկ այս մարդս՝ աշխարհիս վրայ բան չկայ որ չկրնայ ընել։ Թէ որ հինգ տարուընէ վեր ինչ որ հոս տեսեր եմ՝ քեզի հիմայ պատմելու ըլլամ՝ մազերդ կը անկուին, տարտափէդ բոլոր մարմինդ զոյ կ'ելլէ։ Աւսոր համար կ'ըսեմ թէ բոլորովին անօգուտ է դէմ դնելդ։ Միթէ ես ալ այդ մարդուն քովէ կ'ուզէի՞ ապրիլ. ես ալ ազնուական կըրթութիւն առած չէի՞. իսկ ինքն ո՞վ էր։ Ես

տակայն հինգ տարի իրեն հետ ապրեցայ. անիծելով միշտ գիշեր ցորեկ իմ գոյութիւնս։ Իսկ հիմայ ինքն ուրիշ աղչիկ մը ձեռք ձգեր է, որ հազիւ տասնուհինգ տարեկան կայ և աղէկ ալ կրթութիւն առած է։ Խեղճին բարեպաշտ խոհեմութիւն իրեն կարգալ զրկել սովրեցուցեր է. Աստուածպաշտուհի մ'ալ տուեր է ձեռքը. ան ալ տակը իրեն հետ այս գժոխքը բերեր է։

Այս ըսաւ կինին ու սկսաւ կատաղի ու կսկծեցուցիչ ծիծաղ մը փրցընել, որ այն աւերակ տեղւոյն մէջ գիւթական արձագանգ մը հանեց։

Թափառ ձեռուընները մէկմէկու բերաւ. և չորս կողմն ուրիշ բան չէր տեսներ՝ բայց եթէ տարտափն ու խաւար։

— Ով Յիսուս, աչք Յիսուս, հասու-չեց, արբեօք բոլորովին երեսէ ձգեցիր քու խեղճ արարածներդ։ Օգնէ՛ հոծի, Տէր իմ, ապա թէ ոչ կը կորսուիմ։

Բայց կինը ծանրութեամբ սկսաւ խօսքն առջ առնել։

— Իսկ այդ ազօրելի շներն ո՞վ են, ըսաց հետ կ'աշխատիս, և անոնց համար նեղութիւն կը քաշես։ Տէրն եկածին պէս՝ անոնք ամէնքն ալ քեզի դէմ կը դառնան,

ատոնք ամէնն ալ վատ, ամէնն ալ իրա-
րու պէս անպուճ մարդիկներ են: Ինչ
բանի համար գանոնք խնայեմ ըսելով՝ որ
գրեթէ նեղութեան մէջ կը ձգես:

— Խե՛ղճ մարդիկ, բսաւ Թովմաս. ա՛լ
գանոնք այդպէս անպուճ բրաւ: Հիմայ ես
ալ թէ որ խնդարհելու բլլամ՝ ես ալ ան-
պիուճեան կը վարժիմ, և համաց համաց
անոնց կը նմանիմ: Չէ, չէ, խոժուն. ես
ամէն բան կսրսրնցուցի, կին, որդիք, տուն,
արնուտեան ու բարեկիրթ տէր մը, որ թէ
որ շարաթ մ'ալ ապրելու բլլար՝ պիտ պի-
տի ազատէր: Ես այս աշխարհիս վրայ ա-
մէն բան կորսնցուցի, և այնպէս կորսուած որ
մէյմ'ալ գտնելու յոյս չունիմ: Ջեմ կրնար
երկինքն ալ կորսնցնել, ա՛հ, չէ. վերջապէս
չեմ կրնար ուրիշի չարիք հասցնել:

— Բայց անկարելի բան է որ Աս-
տուած այս մեղքերուն համար մեզմէ հա-
շիւ ուզէ, բսաւ կինը: Չի կրնար մեզի հա-
մարել այն մեղքը՝ զոր ստիպուած ենք ը-
նելու: Անոնք պատասխանատու են այս
բաներուն՝ որոնք որ կը ստիպեն զմեզ մե-
զանչելու:

— Չրաժեր ես, այնպէս է, պատաս-
խանեց Թովմաս. բայց ասոնք չենք կրնար
ըսել թէ մենք ալ մեզքի մէջ չենք ին-
նար: Թէ որ ես ալ Սամպոյին պէս այն-
չափ անպուճ բլլամ, այնչափ չար բլլամ,
որ ինձի պատճառը կը հարցնէ: Զարա-
թեան անունը վրաս լսելը բոլոր ոսկոր-
ներս զով կը հանէ:

Կնիկն ապշած ու զարմացած՝ Թովմա-
սին երեսը նայեցաւ, իրր թէ միտքը նոր
մտածութիւն մ'եկած բլլար. հաքէն խո-
սանի հասաչանք մ'արձակելով պատաց.

— Ով Աստուած ողորմութեանց, շի-
տակ է ըսածը: Եաթը գեանին վրայ փը-
սուեցաւ և սկսաւ հեծել ու բարձական
ցաւերու մէջ չարչըրկուիլ:

Քանի մը վայրկեան լսութիւնը պատեց,
և ուրիշ բան չէր լսուեր՝ բայց եթէ իրենց
շնչառութեան ձայնը. հաքը Թովմաս կա-
մացուկ ձայնով մը՝ — խոժուն, կ'ապա-
չեմ... բսաւ:

Կնիկն յանկարծ վեր եկաւ, ու պէմքն
աղջնեկի պէս խիստ ու մազձոտ կերպ մ'ա-
ռաւ:

— Կ'ապաչեմ, խոժուն, տեսայ որ սա
անկիւնը նետեցին վրայի հագուստները,
պրպտեցին մէջ Աստուածաշունչս պիտի ըլ-
լայ, շուրջը մը կ'ըտեն, կը բերեն:

Գէսոի ոտք եկաւ, գնաց բերաւ Աստուածաշունչը։ Թովմաս նշան պրաւած տեղ մը բացաւ. որուն թղթերը մաշեր էին։ Բրիաոսի Տեառն մերոյ կենաց վերջին տեսարանն էր բացուածը, որուն վէրքերով լժրյուելիւն գառնը։

— Խոպրեմ, խաթուն, շնորհք ընէիր ու սա կասրն ինձի կարդայիր. ջրէն աւելի ինձի օգուտ կ'ընէ։

Գէսոի անտարբեր ու խրոխտ կերպով մը առաւ գիրքը, և մէյմը վրան նայեցաւ։ Եաքէն սկսաւ բարձր ու անուշ ձայնով ու լաւ առոգանութեամբ այս սրտաշարժ պատմութիւնը կարդալ։ Կարդալու ժամանակ շատ անգամ ձայնը կը նուաղէր ու յանկարծ կը մարէր. ան ատեն կանգ կ'առնէր, և կեղծ ցրտութիւն մը կը ձեւացընէր՝ մինչեւ որ պլպլաթիւնն անցնէր։ Բայց երբոր այս վտեմ խօսքերուն հասաւ. Հայր թող դուրս, զի ոչ գիտեմ զինչ գործեմ. գիրքը վար ձգեց, ու երեսը մազերովը ծածկելով՝ սկսաւ պառնագին հեկեկալ ու լալ։

Թովմաս ալ կու լար, և երբեմն երբեմն քթին տակէն աղօթք մը կը փսփսար, հառաչանք մը կը հանէր։

— Ո՛ւր էր թէ մենք ալ իրեն համակամութեան կարող ըլլայինք նմանելու, ըսաւ Թովմաս. այս բանս իրեն շատ բնական կու գար, իսկ մեզի սաստիկ գժուար։ Ո՛վ Տէր, օգնէ մեզի. ով Յիսուս Աստուած իմ, ազատէ մեզի։

— Խաթուն, կրկնեց Թովմաս՝ քիչ մ'առեն լուռ կենալէն ետև, կը տեսնեմ որ ամէն բանի մէջ ալ գուն ինծմէ շատ վեր ես. բայց մէկ բան կայ միայն՝ որ խեղճ Թովմասէն կրնաս սովրիլ։ Դուն կ'ըսես թէ Աստուած մեզի հակառակ է, որովհետեւ կը թողու որ զմեզ ընկճեն ու զմեզ չարչարեն. բայց մէյմը նայէ թէ իրեն մոտիկ Որկին՝ Տէրն փառաց, ինչ'ր քաշեց։ Միշտ խեղճ ու ազքատ կեանք մը չունեցաւ. մեր մէջ ով կայ անոր չափ նեղութիւն քաշող։ Աստուած զմեզ չէ մոռցեր, ես հաւատքով պիտեմ. թէ որ իրեն հետ չարչարուինք, իրեն հետ ալ օր մը պիտի թագաւորենք. Սուրբ Գիրքն այսպէս կը սովրեցընէ. բայց թէ որ մենք զինքն ուրանանք, ինքն ալ զմեզ պիտի ուրանայ։ Բրիաոս ալէրն մեր և իրեն աշակերտներն ինչ նեղութիւններ չքաշեցին, չքարկոծուեցան, չըղոցուեցան, լեշկ մաշկօք և մորթօք չերբչեցան, ամէն

բանէ մերկացեալը, չարչարեալը, նեղեալը։ Նեղութիւն քաշելնիս պատճառ չէ ուրեմն որ հետեւցընենք՝ թէ Աստուած ալ մեզի դէմ գարձեր է. այլ ընդ հակառակն՝ ինքը մեր կողմն է, միայն թէ մենք իրեն հաւատարիմ ըլլանք ու մեզմէ չհեռանանք։

— Բայց ինչո՞ւ ժամ այնպիսի վիճակի մը մէջ կը ձգէ որ չմեղանչելն անկարելի է, պատասխանեց կինը։

— Ես կարծեմ թէ կրնանք մեզքէ փախչիլ, վրայ բերաւ Թովմաս։

— Է՜հ, դու ալ կ'խաղնաս, ըսաւ Գէորգ։ Ինչ կ'ըլլես, վաղը առաջին ալ քեզի դէմ պիտի ելլեն. ես զանոնք ազէկ կը ճանչնամ, ես անոնց բոլոր բրածնորը տեսեր եմ։ Երբոր միաքո կը բերիմ՝ կը սոսկամ թէ ինչ բաներ պիտի ընեն քեզի՝ ինչպէս որ զքեզ խոնարհեցընեն։

— Տէր Յիսուս, ազատեցնէ Թովմաս, դու պահէ իմ հոգիս։ Տէր, Տէր, մի թողուր գիս որ անոնց չար կամքը կատարեմ։

Ո՜հ, եղբա՛կ քեզի, ըսաւ Գէորգ, ես այդպիսի մաղձանքներ որչափ անգամ լսեր եմ։ Բայց վերջը վերջը ընկճուեր ու անոնց լուծին տակը մտեր են։ Եմմէլինային նայէ, ինքն ալ քեզի պէս ինչպէս հիմայ կը ջանայ դէմ դնել, բայց ինչ բաներ կու գայ։ Կամ ան է՝ որ անոնց կամքին պիտի խոնարհիս, և կամ ան է՝ որ բզիկ բզիկ պիտի ըլլաս։

— Լաւ ուրեմն, կը մեռնիմ, ըսաւ Թովմաս։ Որչափ որ կ'ուզեն թող երկընցընեն տանջանքները. չեն կրնար արդիւնք որ օր մ'ալ չմեռնիմ. անկէ եաեւ ալ բան չեն կրնար ընել ինծի։ Ես միայն հաւատարիմ գրեր եմ, անոր համար հոգս չէ։ Ես գիտեմ որ Աստուած ինծի կ'օգնէ այս փորձութիւններուն առնելու։

Կինը պատասխան չտուաւ. անշարժ կեցած առջեւը կը նայէր։

— Ո՛վ գիտէ, գուցէ այսպէս ազէկ է ընել, մրմնաց քթին տակէն։ Բայց անոնք որ մէյմը խոնարհեր են՝ ալ յոյս չկայ առնոնց։ Տզմի մէջ կ'ապրինք մենք, և այն աստիճանի անարգութեան մէջ ենք՝ որ մենք մեզմէն կը սոսկանք։ Մահուան կը փախչինք, բայց սիրա չենք կրնար ընել մենք զմեզ սպաննելու։ Ա՛լ յոյս չկայ, ա՛լ յոյս չկայ։ Իսկ այդ խեղճ ազջիկը, ես ինչ տարիք որ ունէի նոյն ժամանակ՝ ինքն ալ

ճիշդ այն տարիքն ունի։ — Հիմայ դիս կը տանի՞ս, դարձաւ բուռ Թովմասին, նայէ թէ ինչ դարձեր եղեր եմ... ես ալ տեսնող ճոխութեանց մէջ մեծցեր եմ։ Ինչուան հիմայ մարդս չեն կրնար ազայութեան տանիլ այն փառուսը սրահներն, ուրտեղ կը խաղայի, և հագած գեղեցիկ հագուստներս, և այցելուաց իմ վրաս ունեցած պատուները։ Սրահին պատուհանները գեղեցիկ պարտիզի մը վրայ կը նայէին. ուր եղբայրներուս ու քոյրերուս հետ ծաղերուն տակը պահուըտած կը խաղայինք։ Եաքէն կուսանաց վանք մտայ կրթութեան համար, ուր երաժշտութիւն և գազրիներէն, տոլզնեզպօձութիւն և ուրիշ բաներ ալ սովրեցայ։ Երբոր տասներչորս տարիս մտայ՝ վանքէն ելայ, ու գնացի հօրս յաւգարհատութեան հանդիսին ներկայ գտնուելու։ Հայրս յանկարծակի մեռաւ. և երբոր եկան անոր ունեցածն ու չունեցածը քննեցին, տեսան որ ունեցածներն հազիւ թէ պարտքերը կը գոցէին։ Պարտատէրներէն հօրս տատգուածոցը ցանկ մը չինեցին, որուն մէջ ես ալ մտայ։ Մայրս գեղի էր, և հայրս միշտ միտք ունէր լոծի ազատութիւն տալու, բայց չկրցաւ տալ. ուստի ես ծախու ելլելու բա-

հերուն կարգն անցայ։ Ես իմ ալ ըլլալս աղէկ գիտէի, բայց ամենուին փոյթս ալ չէր եղած։ Որուն մարդն կ'անցնէր որ այնպիսի քաչառողջ ու կարիճ մարդը շուտ մ'լինկնայ մեռնի։ Նոր-Օռլեանի մէջ մազձացաւին առաջին զոհերէն մէկն ալ հայրս եղաւ։ Յուգարկաւորութեան երկրորդ օրը՝ հօրս հարազատ կինն իրեն տագնն առաւ և իր հօրը կալուածները գնաց։ Ինծի այնպէս կու գար թէ իմ հետս մասնաւոր կերպով մը կը վարուէին, և չէի կրնար պատճառ մը գտնել։ Երիտասարդ փաստաբանի մը թողուցեր էին հօրս բաները կարգի դնելու հոգը. որ ամէն օր առն կու գար և ինծի հետ շատ անուշութեամբ կը վարուէր։ Իրիկուն մ'ալ հետը գեղեցիկ երիտասարդ մը բերաւ, որուն նմանը կենացս մէջ չեմ տեսած։ Յաւիտեան պիտի չմոռնամ ես այն յիշատակաց արժանի իրիկունը։ Թեւը մտած՝ պարտէզը պտըտեցայ. ես տխուր ու քաշուած էի և ապտմութիւնը վրաս տիրած էր. իսկ անիկայ շատ քաղցրութեամբ ու բարեկամութեամբ հետս կը խօսակցէր։ Ըսաւ թէ վանք մտնելէս առաջ դիս տեսեր է եղեր, և դիս շատ կը սիրէ եղեր, ուստի հիմայ ալ կ'ուզէ իմ պաշտպանս ու բարե-

կամ ըլլալ: Վերջապէս, թէպէտ ինքն ինծի բան մը չըսաւ թէ գիս երկու հազար տոլլարի գներ է և թէ ինքն է գիս առած, ես շատ սիրալ յանձն առի իրեն տալ ինքզինքս. վասն զի գինքը շատ կը սիրէի, ես, բաւ կ'ուզէին ու հեկեկաց... ահ, սրչափ գինքը սիրեցի, և հիմայ ալ կը սիրեմ, և ինչուան վերջին շունչս պիտի սիրեմ: Ան ինչպէս գեղեցիկ էր,, ինչպէս բարեկիրթ, և ինչպէս ազնուական կերպ ունէր: Ջիս գեղեցիկ տուն մը տարաւ, ինծի ծառաներ, ձիեր, կառքեր, կամ կարասիք և փառաւոր հագուստներ տուաւ, ու ամէն կարելի ճոխութիւն առջեւս թափեց: Բայց ես այս ամէն բաներուն վրայ անտարբեր աչքով կը նայէի, բոլոր իմ մտածութիւնս իրեն վրայ էր: Առտուձմէն աւելի, հսկիչ աւելի կը սիրէի գինքը. ասոր համար անկարելի էր որ իրեն կամքին դէմ գնէի, ուզէի ալ՝ չէի կրնար: Հնազանդ էր իրեն անունը:

Մէկ բան միայն կը փափաքէի ես իրմէն, այն է՝ որ օրինաւոր կերպով ինծի հետ ամուսնանար: Ինծի այնպէս կ'երեւար որ եթէ գիս կը սիրէր, ինչպէս ինքն ալ կ'ըսէր, և թէ գրուանց ինչ գութ որ կը զգայ ցուցընէր վրաս՝ սրտէն ալ նոյն զգացումն ու-

նի, ուստի առանց գժուարութեան կրնար հետս ամուսնանալ ու գիս ազատ գրել: Բայց ինքը գիս համոզեց որ այս բանս անկարելի է. և բաւ որ եթէ մէկ մկկմէկու հաւատարիմ ըլլանք՝ Աստուծոյ գիմաց նոյնպէս օրինաւոր ամուսնութիւն է [1]: Թէ որ այս բանս իրաւ է, մինչ ես անոր համար չապրեցայ, այս օգս չշնչեցի: Անգամ մը գալուկէ հիւանդացաւ. քանի օր ու քանի գիշեր քովէն բաժնուած չեմ, վրան ամէն հոգ ինամք տարի: Ջիս իր պահապան հրեշտակը կը կանչէր, և ինծի կ'ըսէր թէ ես ազատեցի իր կեանքը: Երկու գեղեցիկ գաւակ ունեցանք. առաջինը մանչ էր, և անունը գրինք Հենրիկ: Բալորտվին հօրը կը նմանէր, գեղեցիկ աչուըներով, բարձր ճակատով, գանգրաւոր մազերով, հօրը աշխոյժն ու մտաբացութիւնն ունէր: Իսկ

1. Բարեսէր ընթերցողք չզարմանան այս կնկան ամբողջ վարուց պատմութեան վրայ: Մարդս որչափ ալ պղտիկուց աղէկ կրթութիւն առած ըլլայ՝ թէ որ ինքզինքը սանձելու կամք չունենայ, արտաքին նըկատմունքը կամ քաշուիլը շուտ կը թօթափի վրայէն, և իրմէ ստորնադոյնը իր ամէն կրից պէսպէս զոհ կ'ընէ՝ որ մարդ լսելու կը պժգայ: Սա ազեսալի պատմութիւնս ալ ունի իրեն հետեւանք զգուշացուցիչ օգտակար դասն. այս եղած է Հեղինակին միտքը, այս դարձեալ մեր ամբողջական թարգմանութեան ալ նպատակը:

պզտիկ Ելիզային համար կ՚ըսէր՝ թէ լռնի կը նմանէր. և իրեն բաժին նայելով՝ ես Լուիզիանայի մէջ ամենէն զեղեցիկ կինն էի, և թէ իրեն համար պահ մ՚ինք ես և զաւկրնեբս: Կ՚ուզէր որ ես անձամբ զաղոնք հաղուեցրնեմ, և հետս առած՝ բաց կառքով պարաեզու եզեմ, որպէս զի հրապարակական մեր վրայ խօսուած զովեստները լսենք. և իմ վրաս ու ազգս վրայ ինչ զովութիւն որ լսէր՝ մեկէն կու գար և ուրախութեամբ լռնի կը պաուէր:

Ո՜հ, այն ինչ երջանիկ օրեր էին. կարծէի թէ լռնի պէս երջանիկ կին մը չկայ աշխարհիս վրայ: Բայց աստից ետևէն սըիս բագին օրեր յաջորդեցին: Իր մէկ հօրեղբօրորդին և միանգամայն սրտակից բարեկամը, որ պարոն Պրուէր կ՚ըսուէր, յանկարծ Նոր–Օռլէան եկաւ: Պատճառը չեմ գիտեր. առաջին անգամ որ զինքը տեսայ՝ վրաս վախ մ՚եկաւ: Կարծես թէ նախազգացութիւն մ՚ունեցայ թէ անիկայ մեր թշուառութեան պատճառ պիտի ըզզար: Հինրիկոսը հետն առած՝ գաւրս կ՚երթար. և շատ անգամ կէս գիշերն երկու երեք ժամ անցած աուն կը պառնային: Ես չէի համարձակիր բան մ՚ալ հարցընելու. Հինրիկոս զինքրաղրդիս բնաւորութիւն մ՚ունէր, ուստի կը վախէի թէ զինքը չզայրացընեմ: Թագի տեղեր կը տանէր զինքը. և Հինրիկոս ալ այնպիսի բնաւորութիւն մ՚ունէր՝ որ մէյմը այսպիսի տեղեր մտնելէն ետև՝ ալ չէր կրնար անոնցմէ ես կենալ: Ուրիշ կըլնան մը հետ իրեն ծանօթութիւն ընել սըլաւ. և ես շուտ մ՚իմացայ որ Հինրիկոսին սիրտն ալ լռնի հետ չէր: Ինքն ամենևին լռնի չըսաւ այս բանս, բայց ես գիտէի, և օր աւուր վրայ աւելի յայտնի կը տեսնէի: Սիրտս կատ կատ կ՚ըլլար, բայց չէի համարձակիր ինչ և իցէ կերպով ձեզարգութեան խօսք մ՚ըսել իրեն: Վերջապէս այն անպիտան մարդը Հինրիկոսին առաջարկեց որ զիս ու ազաքս իրեն ծախէ, և մեր գնովը՝ խաղի պատճառաւ ըրած պարտքերը վճարէ, որպէս զի կարող ըլլայ հաքէն ուզած ամուսնութիւնը կատարել. ուստի ծախուեցանք: Հինրիկոս լռնի լսաւ որ գեղը հարկաւոր բան մ՚ունի, և երկու երեք շաբաթ կ՚ուշանայ հոն: Սովորականէն աւելի անուշութեամբ խօսեցաւ հետս այն օրը, և ըսաւ թէ շուտով նորէն կը գառնամ:

Բայց ես չխաբուեցայ, իմացայ թէ ա՛լ

բանս լմընցեր է. անոր համար քար պար-
ձայ. բառ մ'ալ չկրցայ հանել բերնէս, և
ոչ կամիլ մ'արցունք աչքէս թափել։ Քա-
նի մ'անգամ աղաչք պագաւ, ինծի հետ
ալ պագաւեցաւ ու ճամբայ եղաւ։ Ցետոյ
որ ձին կը հեծնէր, անպատճառ եաեւէն կը
նայէի՝ ինչուան որ անհետացեր եղաւ, ես
ալ մարեցայ ինկայ։

Ան առեն եկաւ այն անպիտան մարդը,
եկաւ որ զիեզ առնի։ Ըսաւ թէ գիս ու
աղաչս գներ է, և գաշնագիրն ալ ցըցուց։
Ես գինքն անիծեցի առաջի Աստուծոյ. և
լսի թէ ասկի յանձն կ'առնուսմ մեռնիլ՝
քան թէ ես գիս իրեն ձեռքը տալ։

— Դաւ գիտես, պատասխանեց ինծի.
բայց թէ որ խելքդ գլուխդ չժողվես՝ աղաչդ
կը ծախեմ, և յաւիտեան զանոնք մէյմ'ալ
չես տեսներ։ Ըսաւ ալ թէ առաջին ան-
գամ որ գիս տեսաւ՝ վրան փափաք մ'ե-
կաւ գիս ձեռք ձգելու. և գիտամբ Հեն-
րիկը գլխէ հաներ էր և պարաքերու տակ
ձգեր էր, որպէս զի տախտակ գիս ծախե-
լու. կամաւ ուրիշ կնկան մը հետ գտնի-
կայ ծանօթացուցեր էր՝ որպէս զի ինծմէ
սէրը պազի. և գիտցած բլլաս, բառ, ինչ
ալ ընես, արչափ ալ լաս՝ ամենեւին քեզի
տեղի տալիք չունիմ։

Տախտակեցայ գիջանիլ. վասն զի բարե-
կեան շղթաներով սաքս ձեռքս կապուած
էին. ազատքս իր ձեռքն էին, և ամէն ան-
գամ որ իրեն կամքին դէմ կը գնէի, մէկ-
կէն կը սպառնար թէ աղաքդ կը ծախեմ,
և այս կերպով ամէն ուզածը վրաս կը կա-
տարէր։ Ո՜հ, այն ինչ կեանք էր։ Մտածէ
մէյմը թէ ինչ կ'ըլլայ մարդ՝ երբոր տես-
նէ թէ օր աւուր վրայ սրտին խոցերը կը
շատնան, սէրը գետ կը վառի՝ որ անկէ ե-
տեւ ուրիշ բան չէր՝ բայց եթէ շարունակ
տանջանք մը, և թէ՝ մարմնով և հոգւով
այնպիսի մարդու մը հետ կապուիլ՝ զոր
մահու չափ կ'ատէի։ Շատ կ'ախորժէի Հեն-
րիկոսին կարգալ որ ինքը մտիկ ընէ. իրեն
համար գաշնակ կը զարնէի, հետը մէկ-
տեղ կը պարէի և իրեն համար կ'երգէի.
իսկ այս մարդուս համար ինչ որ կ'ընէի՝
բոլորովին ակամայ էին, և սակայն չէի կըր-
նար բանի մ'ալ իրեն չէ ըսել։ Ցետոյս հետ
սաստիկ խոստութեամբ կը վարուէր։ Ելի-
զան շատ վախկոտ էր բնութեամբ, իսկ
Հենրիկը հօրը պէս անվախ ու խրոխտ էր,
և ամենեւին մէկէ մ'ալ չէր վախներ։ Այս
անպիտան մարդը անպատճառ կը չտնար
վրան պատաւութիւն մը գտնել. գինքը կը

յանպիմանէր՝ այնպէս որ շարունակ սրտա-
պոռի մէջ էի։ Ես ամէն ջանք կ՚ընէի որ
տղաքս այս մարզուն հետ ամէն յարգու-
թեամբ վարուին, և իրմէ միշտ հեռու կը
բռնէի. վասն զի կեանքէս աւելի կը սիրէի
զիրենք։ Բայց ամէն բան պարապ եղաւ.
այն անպիտան մարդը իմ երկու տղաքս ալ
ծախեց։ Օր մը գիս ձիով հետը մէկտեղ
պալատէն դուրս, և երբոր տուն գարձայ՝
երկուքն ալ տունը չէին։ — Ծախեցի, ը-
սաւ, զանոնք. և գրաւն ալ ինծի ցըցուց.
անոնց արեան գինը։ Ան տեսն ինծի այն-
պէս երեւցաւ թէ ամէնքն ալ գիս երեսէ
ձգեցին. աչքս գարձաւ, սկսայ անիծել,
սարսափելի անէծքներ թափեցի Աստուծոյ
և մարդկանց դէմ, և այնպէս ալ կարծեցի
թէ այն անպիտան մարդը խելք մ՚առնէն ինձ-
մէ վախցաւ։ Բայց ինքն իր միաքը գրա-
ծէն եա չկեցաւ. « Թէպէտ, ըսաւ, տղաքդ
ծախեցի, սակայն իմ ձեռքս է զանոնք
քեզի տեսնել տալը. և թէ որ հանդարտ
չկենաս՝ պատիժն անոնց գլխուն պիտի
իջնէ »։ Ինչ չեն ըներ մօր մը՝ որուն
ձեռքէն տղաքն յափշտակեցին։ Կամայ ա-
կամայ ձայնս վար քաշեցի. ինքն ինծի
յոյս կու տար թէ գուցէ նորէն գնէ գա-

նոնք, և այսպէս մէկ երկու շաբաթ գիս
խաղցուց։ Օր մ՚ալ գուրսը պալատէն ժա-
մանակ՝ ուղղութեան տակ[1] մ՚առջեւէն ան-
ցայ. գրանը գիմաց բազմութիւն լեցուեր
էր. հերսէն տղու մը ձայն լսեցի. մէյմ՚ալ
յանկարծ Հենրիկոս երկու երեք հատոյ ձեռ-
քէն փախչելով՝ որ գինքը բռնել կ՚ուզէին,
լալով դէպ ինծի վազեց և հագուստներուս
պլլուեցաւ։ Դահիճները սարսափելի հայհո-
յութիւններ ընելով՝ եաւէն վազեցին. ա-
նոնցմէ մէկը, որուն գէմքը յաւերժան մըա-
քէս չկրնար, Մի փախչիր, ըսաւ, ապա թէ
ոչ՝ ուզես չուզես նորէն ուղղութեան տունը կը
մտնես, ու հոն այնպիսի գաս մը կ՚առնուս
որ յաւերժան չես մոռնար։ — Ես սկսայ ա-
ղաչել պազատիլ, անոնք սկսան վրաս ծի-
ծաղիլ։ Խեղճ տղան կու լար կ՚ազդար, և
ազդմուկ կերպով երեսս կը նայէր ու ին-
ծի կը պրկուէր։ Քաշեցին գինքը ինծմէ փրր-
ցուցին. հագուստէս կտոր մը ձեռքը մնաց.
ու աոին նորէն ներս տարին. խեղճը ան-
պատար, « Մայրիկ, մայրիկ » կ՚ազազա-
կէր։ Մէկը կար հոն որ կարծես թէ գը-
թաց վրաս. քովս ինչ տասակ որ ունէի ա-

1. Calaboose կամ Calabouse

նոր աւել՝ որ երեմայ տղուս համար լա-
բախօսութիւն մ՚ընէ: Անիկայ գլուխը թօ-
թուեց, ու բաւ թէ իր աներեսութեանն
ու անհնազանդութեան համար արժանի է
այդ տգան պատիժ ուտելու, որպէս զի
խելքը գլուխը գայ: Ան առանց վազելով
տուն գարձայ, և ամէն մէկ քայլ առնելուս
կարծէի թէ տղուս ձայնը կը լսեմ: Ցան
հասայ չհասայ, շունչս բռնաւած՝ սրահը
վազեցի, Պըալէդը հոն գտայ. բոլոր տե-
սածս իրեն պատմեցի, և աղաչեցի որ միջ-
նորդութիւն մ՚ընէ տղուս համար: Ինքն
ինծի ծիծաղելով պատասխան տուաւ՝ թէ
« Տղայ արժանի էր ծեծի. պէտք է գինքը
զսպել, քիչ առնէն խելքը գլուխը գայ. ասկէ աւելի ինծմէ ինչ կը սպասէիր դուն »:

Նոյն միջոցին կարծես թէ գլխուս մէջ բան մը ճաթեցաւ, աչուընուս գարձան ու վրաս կատազութիւն մ՚ենկաւ: Միտքս կու գայ թէ մեծ գանակ մը տեսայ հոն, վազեցի առի ու այն անպիտանին վրան յարձակեցայ. նաքէն աչուընուս բոլորովին մթնցան, ինքզինքս կորսնցուցի և քանի մ՚օր ոչ տեսածս գիտէի, ոչ լսածս:

Երբոր ես ինծի եկայ, ինքզինքս գեղեցիկ խուցի մը մէջ գտայ, բայց իմ խուցս չէր: Ես պառաւ մը միս կը պարմանէր, բժիշկ մը կ՚երթար կու գար, և ամէն խընամք վրաս կ՚ըլլային: Ետքէն իմացայ որ Պըալէդը ելեր գնացեր, ու միս ծախելու համար այս տունը ձգեր էր. ուստի ատոր համար էր որ միս մեծ խնամքով կը պարմանէին:

Ամենաւին չէի փափաքիր որ առողջանամ, և յոյս ալ ունէի թէ չեմ առողջանար: բայց իմ ամէն փափաքանացս հակառակ՝ կամաց կամաց ջերմս պակսեցաւ, օրէ օր վրայ կը գնէի, և վերջապէս բոլորովին առողջացայ: Ամէն օր միս մաքուր հագուեցընել կու տային. առաւօտուընէ ետեւան իրիկուն ամէն տեսակ մարդ միս տեսնելու կու գային, ծախասանին բերանէն՝ միս կը գնէին, հարցմունքներ կը հարցընէին ինծի, և վրաս գին կը կարկէին: Բայց ես այնչափ տխուր, այնչափ լուրջ էի՝ որ մարդ չէր ուզեր միս գնել: Ինծի սպասուացան որ եթէ ուրախ դէմք չցուցընեմ միս ծեծել կու տան: Վերջապէս օր մը Պրուարտ անունով պարան մը միտացս եկաւ. կարծեմ թէ վրաս գութ ունեցաւ և խղացաւ ինչ տսկալի անձկութեան

մէջ ըլլալս. շատ անգամ մինակ եկաւ պրն. նաց, ու վերջապէս զիս հանգցնց որ իմ ցաւոցս գաղտնիքն իրեն յայտնեմ: Եաքէն զիս գնեց և խոստացաւ ալ որ ամէն ձեռքէն եկածն ընէ ու տղաքս գտնէ և ետքէն ինծի վարձընէ զանոնք: Ելաւ այն պահուկը պրն. նաց՝ ուր իմ պզտի Հենրիկս ծառայութիւն կ'ընէր. հոն իրեն ըսեր են թէ Մարպարիտ բռնաւած գեղին քով բնակող երկրաւէր մը գներ էր զանիկայ. անկէ ետեւ ալ լուր մը չեմ առած տղուս վրայ: Շատ փնտռելէն ետքը՝ աղչիկս ալ գտաւ, պառաւ կնկան մը քով է եղեր. բայց պառաւը սր և իցէ գնով ալ չուզեց ծախել զանիկայ: Պըտղէր իմացաւ որ Ագաւարդ կ'ուզէր աղչիկս ետքէն ինծի վարձընել, ան առեն ինծի իմաց տուաւ որ պարապ տեղ յոյս չունենամ: Ագաւարդ նաւապետ էր. ինծի հետ շատ աղէկ կը վարուէր. գեղեցիկ կալուածք մ'ունէր, զիս ալ հոն տարաւ: Նոյն տարին մանչ տղայ մ'ալ ունեցայ. ոհ, սրչափ սէր ու գութ ունէի վրան. ամենքին Հենրիկս կը նմանէր. բայց ես միայն որոշ գրեր էի որ անոնք ետեւ ալ տղայ չմեծցընեմ: Տասնըհինգ օրուան կար չկար՝ գիրկս առի խեղճ տղան. աղէկ մը պագի գինքը, և արցունքներովս թրջեցի. ետքէն քիչ մը ափիոնի ոգիք (laudanum) խմցուցի իրեն. տղան գլուխը կուրծքիս գրած՝ քնացաւ ու մէյմ'ալ չարթընցաւ: Այն ինչ լաց ու ողբ էր որ տղուս վրայ փրցուցի: Ուրիշները կարծեցին թէ սխալմամբ տուի տղուս այս մահու դեղը. բայց ես ըրածիս վրայ ոչ երբեք զղջացի, հիմայ կ'իմանամ թէ շատ աղէկ ըրեր եմ եղեր: Գոնէ խեղճ տղան այս աշխարհիս թշուառութիւններէն ազատեցաւ. և մահուընէ լաւագոյն ինչ բան կրնայի անոր տալ: Վրան շատ չանցաւ մաղձացաւը նորէն գուրս եկաւ. Ագաւարդ նաւապետն ալ անկէ բռնուեցաւ ու մեռաւ: Այնոնք որ ապրիլ կ'ուզէին՝ մահն առաւ տարաւ զիրենք, իսկ ես որ ինչուան գերեզմանին գուռը հասայ, նորէն ողջ մնացի: Դարձեալ ծախեցին զիս, և ձեռք ձեռք անցնելով՝ հալեցայ, մաշեցայ. ջերմն ալ վրաս հասաւ: Վերջապէս այս անպիտան մարդը զիս գնեց ու հոս բերաւ, ուր մնացեր եմ ինչուան հիմայ:

Կնիկն հոս կանգ առաւ. այրած սրտով բոլոր իր կենաց պատմութիւնը համառօտ մը պատմեց. խօսքը երբեմն Թովմասին կ'ուղղէր, երբեմն ալ ինքիրեն կը խօսէր: Այնչափ սոսկութեամբ ու սրտաշարժ կեր-

պով պատմեց՝ որ Թովմաս առժամանակ մը վէրքերուն ցաւերը մոռցաւ. երբեմն մէկ արմկնկան կը կոթըներ, երբեմն մէկալին, իսկ Գէսոսի խուցին մէջ վեր վար կը պարաէր, ս՝ երկայն մազերն արձակած, որ աչքաց պէս օգուն մէջ կը ծփային։

— Դու իմիկ լսիր, կրկնեց նորէն Գէսոսի, թէ Աստուած մը կայ. Աստուած մը որ վերէն մեր վրայ կը նայի և այս ամէն անզգամութիւնները կը տեսնէ։ Ա՜յս ինչպէս կրնայ ըլլալ։ Ա՜յն վանքին մայրապետներն ալ, որոնց քով կրթութիւն առի, իմիկ սաէպ վերջին դատաստանին վրայ կը խօսէին, սուր ամէն բան յայտնուի պիտի կ'ըսէին։ Նոյն օրը արդեօք վրէժխնդրութիւն ալ պիտի չըլլա՞յ։

Աշխարհք մեր և մեր որդւոց քաշածները չեն պիտեր, և հոգերնին ալ չէ։ Եւ սակայն ճամբան քալելու ժամանակ՝ ցաւոց այնպիսի բեռ մը սրտիս վրայ կը կրեմ՝ որ բաւական է բոլոր քաղաքն իր ծանրութեան տակ ճմլելու։ Շատ կը փափագիմ որ անհըր վրաս փլչին և կամ թէ գետինն ոսքիս տակէը բացուէր ու զիս կլլէր։ Ա՜յ, դատաստանին օրը ես ալ Աստուծոյ պիտացը պիտի ելլեմ, և պիտի բողոքեմ իմ և ազգիս

մարմնով և հոգւով կորստեան պատճառ եղողներուն դէմ։

Քանի որ օրիորդ էի՝ եռանդնոտ ու հպարտ էի. գԱստուած կը սիրէի և սաէպ ազօթք կ'ընէի։ Իսկ հիմայ դատապարտեալ մէկն եմ, սատանաներն ետևէս լսկեր են ու գիշեր ցորեկ զիս կը չարչարեն։ Կը մղեն զիս, կը գրգռեն զիս. ես ալ՝ գետեմ ընելիքս, այնպիսի տեղ մը զրկեմ գինքը՝ ուր որ արժանի է երթալու, և կարճ ճամբով... այս օրերս... գիշեր մը, թէ և ուզեմայ ալ զիս ողջ այրել։

Երկայն ու ահռելի ձիթապ մը փրցուց, որ բոլոր այն ուերակ խուցը թնդացուց, եաքէն յանկարծ այս ձիթապը խորին հաւաչանաց ու հեկեկանաց փոխեց. գետինը փոսուեցաւ, վրան ջղային դող մ'եկաւ։ Քիչ մ'եաքը կարծես թէ այս կատաղութիւնն հանդարտեցաւ, կամաց կամաց ոաք եկաւ և վրան զգաստութիւն եկաւ։

— Կրնամ քեզի ծառայութիւն մ'ընել, բսաւ, Թովմասին պատկած տեղւոյն մօտենալով. նորէն պուտ մը ջուր կ'ուզե՞ս։

Գէսոսին այս անուշ ու քաղցր կերպն ամենևին չէր միտքանիր իրեն քիչ մ'առաջ ունեցած կատաղութեան։

Թովմաս առած ջուրը խմեց, և կարեկից լռութեամբ անոր երեսը նայեցաւ։

— Մեզ խաթան, ըսաւ, կը փափագէի որ Աննոր գիմէիր՝ որ քեզի կենդանի ջուր կրնար տալ։

— Աննոր գիմե՞ր. ծեր է անիկայ, ըսաւ Գէսոն։

— Անիկայ է որուն վրայօք լինդի կարգացիր... Աստուած...

— Մխաքս կու գայ որ անոր պատկերը խորանին վրայ տեսեր եմ ազայութեանս առեն, ըսաւ Գէսոն. ու անշարժ աչուընեբուն վրայ արտասութեան քօղ մը պատեց. բայց անիկայ հոս չէ. հոս ուրիշ բան չկայ, բայց եթէ անօրէնութիւն և յուսահատութիւն անվերջանալի, ըսաւ՝ ձեռքը կուրծքին վրայ դնելով, կարծես թէ սրտին վրայէն ծանր բեռ մը կ'ուզէր վերցընել՝ որ գինքը կը խղդէր։

Թովմաս կ'ուզէր նորէն խօսիլ, բայց անիկայ իշխանական ձեռով մը լռութիւն հրամայեց անոր։

— Մի՛ խօսիր, ըսաւ, նայէ թէ որ կըրնաս՝ քիչ մը բուն ըլլաս։

Եաքէն ջուրը քովը մօտ գնելով ու անկողնոյն վրայ գինքը կրցածին չափ տեղաւորելով, Գէսոն ձգեց անկէ հեռացաւ։

ԳԼՈՒԽ ԼԵ.

Բժժանք

Լըկրիին տան հասարակաց ժողովատեղին ընդարձակ սրահ մ'էր, ուր խոշոր վառարան մ'ալ կար։ Աստիճով այս խցիս պատերը զարդարուն թղթերով պատած էին, որոնք հիմայ պատռտած ու սեգած՝ պատ պատառ եղեր և պատերէն վար կախուեր էին։ Խորհրդոյ ու ազատութեան վատառողջ և անախորժ հոտ մը հոն կը բուրէր ամէն կողմանէ. գունաւոր թղթերուն վրայ տեղ տեղ կատիճով բաներ գրուած, տեղ տեղ ալ երկայն բարակ հաշիւներ ըրած էին, իբր թէ մէկը հոն թուաբանական գործողութիւններ կատարած ըլլար։ Վառարանին մէջ ալ քանի մը վառած ածուխներ կային. թէպէտ օդը ցուրտ չէր, բայց իրիկունները այս խցիս օդը միշտ թաց ու զով կ'ըլլար. բացատիկ, Լրկրի ծխախոտը վառելու և բօճկի ջուրը տաքցընելու համար կրակի կարօտութիւն ունէր։ Աստիճին կամրջապոյն լոյսն այս խուցին մէջ եղած խառնափնդորութիւնը կը

չուսաւորէր: Հոն ամէն բան կը պտուէր, ձիու թամբեր, սանձեր, ձիու սեսակ սեսակ կազմուածներ սողին անդին ցրուած սփռուեր էին. սոնդմէ զատ՝ այն շներն ալ՝ որոնց վրայ առաջ խօսեցանք՝ այն խառնակութեան մէջ կապուած էին, և զանազան դիրքերով գետնին ինկեր պառկեր էին:

Լըկրի գաւաթ մը բռնել պատրաստելու եանէ էր. և ձեռքը՝ ծակ ու բերանը կապած աման մ'առած՝ սաք չուր լեցընելու սանն, քիմին սակէն ալ կը մրմռար.

Անիծած Սամպոն պատճառ եղաւ ինծի որ նորեկ գերիներուս հետ խոսութեամբ վարուիմ: Այն մարդը շարաթէ մ'ալ չի կրնար ոսք եղեր աշխատիլ. և եկուր նայէ որ բամբակ ժողվելու ամենէն հարկաւոր և զանակն ալ հիմայ է:

— Հրամեր ես, Սամպոն ալ բոլորովին քեզի նման է, ըսաւ ձայն մը ետեւէն և անէն:

Ասիկայ Գէսսին էր, որ Լըկրիին ինքնիրեն խօսելու ժամանակը կամացուկ մը ներս մտեր էր ու ետեւի մը եանէն մոիկ կ'ընէր:

— Ա՜հ, դո՛ւ ես, պիւահարած կնիկ. ինչ նորէն եկար:

— Հրամեր ես, նորէն եկայ, պատասխանեց Գէսսի ցրուելեամբ. որպէս զի բոլոր ուզածներս կատարեմ:

— Ա՛լ խելքդ հանէ, խե՛նդ. ես ըսածս պիտեմ: Կամ ան է որ խելքդ գլուխդ կը ժողվես, կամ գերեաց բնակութիւնը կ'երթաս ու կ'ուտես, կ'աշխատիս:

— Բիւր անգամ կ'ընտրեմ գերեաց բնակութեան ամենէն ազատ ծակին մէջ բնակիլ քան թէ հոս քու ոսքիդ տակը:

— Ուզես չուզես նորէն ոսքիս տակն ես, պատասխանեց Լըկրի՝ Գէսսիին գառնալով այլանդակ ծիծաղով մը. և այս բանիս վրայ շատ գոհ եմ: Ուսաի քովս նըստէ, ու խօսք հասկըցիր, ըսաւ Լըկրի՝ Գէսսիին թևէն բռնելով:

— Սիմոն Լըկրի, զղոյշ կեցիր, պոռաց կինն այնպիսի բարկացայտ աչուընելով ու կատաղի նայուածքով մը, որ մարդը սարսափեցաւ: Այդպէս կը վախես ինծմէ, Սիմոն, կրկնեց անվախ կերպով մը, և իրաւունք ունիս. աղէկ զգուշացիր վրադ, վասն զի փորս սատանայ մտած է:

Այս վերջի խօսքերս Գէսսի անոր ականջէն վար սուր ձայնով մ'ըսաւ:

— Գնա, կորսուէ ասկէ. իրաւընէ փորդ սատանայ մտեր է, պոռաց Լըկրի՝ զանիկայ

մէկուն հրելով և շիտիաց չորս պին նայե-
լով։ Վերջը կերպը փոխելով՝ բաւ. — Ինչո՞ւ
համար, Գէսոս, առջինին պէս մէկմէկու բա-
րեկամ պիտի չըլլանք։

Առաջինին պէս բարեկամ ըլլանք...
կրկնեց Գէսոս զառնութեամբ։ Սրտին սաս-
ւիկ այլայլութենէն խօսքը բերանը ճնայ.
շատ մը տխուր զգացմունքներ սիրտը ճմե-
լեցին։

Գէսոսի Լըկրիի վրայ միշտ ազդեցութիւն
ունեցեր էր. վասն զի զօրաւոր և կրիւք
վառեալ կին մը՝ աւելէն անբան մարդուն
վրայ անգամ մեծ ազդեցութիւն ունի։ Բայց
քանի մ՝առնէ ի վեր էր՝ որ պիւրապրզիս
բնութիւն մը ստացեր էր, և օր աւուր վը-
րայ ա՛լ չէր կրնար առնել զերութեան պըժ-
գալի լծոյն, և իրեն այս պիւրապրզուութիւնը
երբեմն կառավարի փախածութեան կը փո-
խուէր։ Ասով Լըկրի աւելի վախնալ սկսեր
էր անկէ, վասն զի ինքն ալ իր ախմար ու
ագէտ բարքով՝ խենթերէն աւելորպապաշտա-
կան վախ մ՝ունէր։ Երբոր Լըկրի Եմմէլինան
առնէն բերաւ, Գէսոսին վշտահար սրտին մէջ
թագուած կասկածի բոլոր զգացմունքները
մէկէն՝ կէս մարած ածուխի պէս՝ բորբոքե-
ցան, և ան ազգկան կռմին եղաւ. ասով

Գէսոսին ու Լըկրիին մէջ սաստիկ կռիւ մը
ծագեցաւ. այնպէս որ օր մ՝ալ Լըկրի բար-
կութեան առեն սպառնացաւ Գէսոսին որ
եթէ հանդարտ չկենայ՝ ինքն ալ մէկալ գե-
րիներուն հետ մէկտեղ գաշտը կը դրկէ աշ-
խատելու։ Գէսոսի արհամարհական խրոխ-
տութեամբ մ՝ըսաւ թէ պատրաստ եմ գաշ-
տերուն մէջ աշխատելու. և իրօք ալ՝ օր մը
գնաց աշխատեցաւ, ինչպէս որ վերը տեսանք,
անոր սպառնալիքներն արհամարհելու հա-
մար։ Բոլոր օրը Լըկրիին խելքը գլուխը չէր,
վասն զի այս կինն այնպիսի ազդեցութիւն
մ՝ունէր վրան՝ որ չէր կրնար ինքզինքն ան-
կէց ազատել։ Երբոր իր կողովը կշխքին
վրայ դրաւ, Լըկրի կը կարծէր թէ գուցէ
Գէսոսի քիչ մը կակղցած ըլլայ, անոր հա-
մար ալ կէս մ՝ընդառնեկան, կէս մ՝ալ ար-
համարհական խօսք մը ներսէց անոր, բայց
Գէսոսի զառն արհամարհանօք պատասխան
տուաւ։

Եւ երբոր խեղճ Թոլմասին ալ արտասւած
անգութ պատիժը տեսաւ՝ սրտին պառնու-
թիւնն աւելի շատցաւ, և ուրիշ բանի հա-
մար Լըկրիին ետևէն չէր եկած, բայց եթէ
անոր անգթութիւնն յանդիմանելու։

— Խնդրեմ, Գէսոսի, քիչ մ՝աւելի վայե-
լուչ կերպով վարուիս հետս։

— Կը յանդգնի՞ս հետս վայելուչ կերպով վարուիլ ըսելու...։ Ըրածդ չմոռնալիք գիտեր։ Փիլ մը գումի չունէիր քու վիւական բարուցդ սանձ մը դնելու. և ինայելու քու լաւագոյն գերիներէդ մէկուն, ու այս վիճակին մէջ չձգէիր, ան ալ այնպիսի առեն մը՝ որ աշխատասիրի կարօտութիւն ունիս։

— Խենդութիւն էր ըրածս, ըսաւ Լըկրի. բայց որովհետև ան մարդուն ալ պնդապլուտութիւնը բռնեց, ես ալ հարկադրեցայ զինքը խոնարհեցընել։

— Գիտցած ըլլաս որ դու զանիկայ խոնարհեցընելիք չունիս։

— Ինչ, ես զինքը պիտի չկարենա՞մ խոնարհեցընել, ըսաւ Լըկրի՝ բարկութեամբ ոռք եղկելով. շատ կ'ուզէի այս բանս տեսնել. ինքն առաջինը պիտի ըլլայ որ ինծի դէմ դրած ըլլայ։ Կա՛մ ան է որ կը խոնարհի, կա՛մ բոլոր ոսկորները կը ջախջախեմ։

Ա,յս միջոցիս դուռը բացուեցաւ ու Սամպոյ ներս մտաւ. և աչքը բարևելով՝ առաջ եկաւ, ու թղթի մէջ պլլած բան մ'անոր ձեռքը առաւ։

— Ինչ բան է, շան լակոտ, ըսաւ Լըկրի։

— Յուռութուլունք մ'է, աէր իմ։

— Ինչ։

— Այնպիսի բան մ'է որ կախարդները սևերուն կու տան, որով ամենևին ծեծին ցաւը չեն իմանար։ Թուխմաս ալ ասիկայ սև ժապաւինով մը վիզն էր անցուցեր։

Լըկրի ալ ուրիշ անզգամ ու անգութ մարդիկներու պէս շատ աւելորդապաշտ էր. թուղթն առաւ ու դողդողալով բացաւ։

Մէջէն արծաթէ տոլլար մ'ելաւ, և փունջ մ'ալ երկայն ու ոսկեթել մազեր, որոնք կարծես թէ կենդանութիւն մը զգալով՝ Լըկրիին մատուցներուն պըլլուեցան։

— Կրոզը տանի, պոռաց յանկարծ՝ սատուրնները գետին զարնելով, ու քաշեց մատուրներէն դուրս հանեց մազերը, որոնք կարծես թէ մատուրնները կ'այրէին։ Կորսընցուր սըտունք. շուտ կրակը նետէ այրէ, կըրկնեց կրակարանին մէջ նետելով։ Ինչո՞ւ համար առիր ինծի բերիր։

Սամպոյ ապշած՝ բերանը բաց՝ անշարժ մնաց. և Գէոսի որ գտնէն դուրս եղկելու վրայ էր՝ կանգ առաւ, և սկսաւ զարմանալով մը Լըկրիին երեսը նայիլ։

— Զըլլայ թէ մէյմ'ալ այսպիսի սատանայական բաներ ինծի բերես, ըսաւ Լըկրի՝ դուռը ցուցընելով Սամպոյին, որ վախէն դէպի դուռ վազեց։ Լըկրի ալ տոլլարն առաւ պատուհանէն դուրս նետեց։

Սամպոյ զարմացաւ թէ ինչպէս Լըկրիին ձեռքէն փախաւ։ Երբոր անիկայ դուրս ելաւ, Լըկրի այսպէս սաստիկ վախ ցուցընելուն վրայ ամչցած ու շփոթած՝ ամբողջ վրայ նըստաւ և սկսաւ յօճչ լամլ։

Գէսսի ալ գոնէն դուրս ելաւ, և գնաց խնդճ Թոլմասին քիչ մ՚օգնութիւն ընելու, ինչպէս նախընթաց գլխին մէջ պատմեցինք։

Բայց Լըկրիին վրայ ինչ եկաւ։ Ան ոսկեփայլ մազերուն փունջն ինչո՞ւ այնպիսի վախ մը ձգեց այդ մարդուն վրայ, որ ամէն տեսակ անգթութեանց վարժ էր։ Այս բանիս պատասխան տալու համար՝ հարկ է որ մէյմը ետ դառնանք ու Լըկրիին վարքը քննենք։ Ո՛րչափ ալ անզուխ ու ցոփ էր հիմայ այս անզգամ մարդս, տեսնով բարեպաշտ մայր մը գինքը աղօթքներով ու հոգևորական երգերով գրկին մէջ օրօրեր էր. իրեն այս այրած ճակատը Աւազանին սուրբ ջրովը զովացեր էր։ Տղայութեան տեսն՝ գեղեցիկ մազերով հնիկ մը ձեռքէն բռնած՝ գինքը կիրակի օրեր ժամ կը տանէր աղօթք ընելու։ Նոր–Անգլիոյ խորերը՝ այն բարեպաշտ մայրը՝ այս մէկ հատիկ տղուն վրայ անթաւ խնամք ցուցեր էր, և միշտ աղօթքով մեծցուցեր էր գինքը։ Հայրը խստասիրտ

մարդ մ՚էր, որուն վրայ այս ազնիւ կինն անպատմելի սէր ցուցեր էր։ Իսկ Լըկրի՝ իրեն հօրը հետևեցաւ։

Քնութեամբ կրակոտ, անկարգ ու խիստ ըլլալով, մօրը բոլոր խորհուրդներն արհամարհեց, և ոչ անոր խրատուց ականջ կը դնէր։ Շուտ մը գինքը խժդուց, և գնաց ծովերուն վրայ իրեն բազդ մը փնտռելու եղուզակութեամբ։ Մէկ անգամ միայն տուն դարձաւ. ան ատեն իր մայրը՝ այն եռանդուն սրտով՝ որ կարօտ է սիրելու և իրեն սիրոյն տարբայ կը փնտռէ, շատ եռանդ և զաւ, աղաչեց պաղատանց որ այս կարօտեան ճամբէն ետ կենայ, որպէս զի օրզուդն հոգին յաւիտենական պատուհասէն ապահովի։

Ան օրը Լըկրիին համար շնորհաց օր մ՚էր. բարի հրեշտակները գինքը կը կանչէին, ինքն ալ անոնց եռանդն երթալու վրայ էր, և Աստուծոյ ողորմութիւնն ալ ձեռքն երկընցուցեր էր։ Սիրտը շարժեր էր. և ներսր պատերազմ կար... բայց չարութեան ոգին յաղթանակեց. իր անոպայ բարուց բոլոր ուժովը՝ խղճմտանքին դիմադրեց և հայհոյել, և առաջինէն աւելի անկարգ և

անբաւի կեանք մ՚անցընել: Իրիկուն մը՝ մայրը, որ սրտին յուսահատութենէն մա-հուան դուռն հասեր էր, անոր սաքն ինկաւ. անիկայ ալ մէկդի հրից խեղճ կինը և մա-րած գեաղները փռեց, և հայհոյելով ու անի-ծելով՝ եկաւ դէպ ի նաւը փախաւ: Ա՛յս սարսափելի վիպաւածէս եաէ, առաջին ան-գամ որ Լըկրի մօրը վրայ լուր առաւ՝ Ի-րիկուն մ՚էր, երբոր արիացութեան մէջ ընկղմեր էր, վինով ընկերներն ալ չորս վին առած: Թուղթ մը բերին իրեն. բացաւ ու մէջէն մազերու երկայն փունջ մ՚եկաւ և մա-տուբներուն պըլլուեցաւ: Ա՛յս թուղթն իրեն կը ծանուցանէր թէ մայրը մեռեր է, և թէ մեռնելու ատեն՝ զինքն օրհներ է ու իրեն թողութիւն տուեր է:

Տեսակ մը չարչն սարսափիլ մը կայ՝ որ ամենէն քաջերը ու ամենէն սուրբ բաներուն ալ ահաւոր ու սոսկալի կերպարանք մը կու տայ: Դալկահար ու սիրասուն մօր մը յի-շատակը, որ այն ահաւոր վայրկենին զինքը կ՚օրհնէր ու իրեն թողութիւն կու տար, մի-զաց վիւէն այս խստացեալ սրտին վրայ ու-րիշ տպաւորութիւն չէրաւ՝ բայց եթէ վեր-ջին գաւաստանին սարսափն ու յաւիտենա-կան գատաղարտութեան յիշատակը միաքը

ձգեց: Կատղած՝ մազերն ու նամակը կրակը նետեց, և երբոր անոնց խանձելու հոտն ա-ռաւ և անոնցմէ եկած բոցը տեսաւ, չկրցաւ չսոսկալ յաւիտենական կրակը մտածելով: Ջանաց որ խմելով այս տխուր յիշատակ-ները մոքէն խլէ ու դուրս վռընտէ. բայց շատ անգամ գիշերներն՝ այն խաղաղական պահուն, որ բոնի ամպարշտին սրտին վրայ ալ իր խաղաղութիւնը կը տարածէ, իր գալ-կահար մայրը կը տեսնէր անկողնոյն քով կեցած, և այն մազերուն փունջը մատուռ-ներուն պըլլուիլը կը զգար: Ա՛յն տեղն պակ քրտինք մ՚երեսը կ՚իջնէր, և սարսափած՝ անկողնէն դուրս կը ցատքէր: Դու որ մի և նոյն Աւետարանին մէջ կարդալով կը զար-մանաս՝ թէ Աստուած բոլորովին սէր է, և միանգամայն հուր ծախիչ է, հիմայ կրնաս տեսնել որ չարութեան մէջ արմատացած հո-գւոյ մը համար՝ ամենէն կատարեալ սէրն ալ՝ ամենէն սարսափելի տաջանքը կ՚ըլլայ, կինք և վճիռ անգութ յաւիտենական:

Ուսախ երբոր Սամպոյին բերած մազերը տեսաւ Լըկրի՝ նորէն առջի յիշատակները միաքը նորոգուեցան ու կատղած,

— Կրպղը տանի զինքը, մրմնաց բօնչը պուա պուա խմելով. ուսկից ալ գտաւ այդ

բանը: Ինչպէս կը նմանի այն... կը կարծէի թէ բոլորովին մոռցած ըլլամ: Ինչ զըժուար է եղեր մտնալը...: Բայց ինչո՞ւ հոս մինակ ձեացեր եմ. երթամ Եմմէլինան հոս կանչեմ. անիկայ զիս կ'ատէ, բայց հոգ չէ. բանի կ'առնեմ կը բերեմ:

Էլիկի ընդարձակ գաւիթ մը մտաւ, ուր խնջոյքաձև սանդուղ մը կար՝ որ զկէ ի վեր կը հանէր: Աչքը սանդուղը առնելով շատ փառաւոր էր, հիմայ երեսէ ձգուած և ազատ էր, աստիճաններուն վրայ մնաուկներ զրուած և յարկի փշրանքներով լեցուած էին: Լուսնին զեղնորակ լոյսն ալ՝ սանդ վրայի պատառուածքէ մը ներս զարկեր էր. այն տեղն օդն ալ ցուրտ և անառողջ էր:

Էլիկի սանդուղին ոտքը կանգ առաւ և երգելու ձայն մը լսեց. իրեն անսովոր բան մ'երեցաւ. և այսպիսի հին ու տխուր տան մը մէջ՝ ցնորք կարծեց. թերևս իրեն արդէն այլայլած ջղերն ալ այսպիսի ապատրանքներ մ'օգնեցին. ուստի սկսաւ մտիկ ընել:

Մութ ու տխուր ձայն մը՝ գերեզման մէջ սառնորակ եղած՝ հեռուէն երգը կ'երգէր.

Ո՜հ, ո՛ր լարուն և որպիսի դառն ողբուն,
Յորժամ Քրիստոս նոցի դառնէ զազգ մարդ-
(կան:

— Կրազը տանի, ըսաւ Էլիկի, Եմմէլինան է. հիմայ կ'երթամ զինքը կը խզդեմ: Էմ... էմ... պոռաց կերկերեալ ձայնով մը: Բայց արձագանգը միայն անոր վրայ ծիծաղելով մը պատասխան տուաւ: Իսկ այն ահաւոր ձայնը իր երգն առաջ կը տանէր:

Բաժանեացին որդիք ի հարց,
Բաժանեացին դստերք ի մարց,
Բաժանեացին ի յաւիտեան:

Երաքը նորէն այն տղի կատրն աւելի որոշ ու աւելի բարձրաձայն որոտաց այն պահուն սրահներուն մէջէն:

Ո՜հ, ո՛ր լարուն և որպիսի դառն ողբուն,
Յորժամ Քրիստոս նոցի դառնէ զազգ մարդ-
(կան:

Էլիկի չկրցաւ առաջ երթալ. ինքզինքը կ'ուսէր, բայց վրան պաղ քրտինք մ'իջաւ. և վախէն սիրտը կը դեռէր. աչքին ճերմակ բան մը կ'երեւար՝ որ վեմացի խուցը մտաւ. և մտածելով՝ որ չըլլայ թէ մօրն ուրուականն ըլլայ տեսածը՝ սարսափէն մազերը անկուեցան, և ահով դողով նորէն տղի խուցը դարձաւ:

— Մաքէս կ'անցնի, ըսաւ ինքիրեն՝ կրակին քով նստելով, որ այդ մարդը հանդիսաթողուած։ Բայց այն անիծած թղթին ինչո՞ւ ձեռք զարկի. կարծես թէ դիւթեցայ։ Ան թղթին պաշտելէսետև՝ վրաս պաղ քրտինք մ'եկաւ, սիրտս ալ ահռելի մէջ ինկաւ։ Ուսկից ալ գաներ է այն մազերը, վասն զի ես զանոնք կրակը նետած էի. որոշ միաքս կու գայ՝ որ ես ձեռքովս այրեցի զանոնք։ Շատ կարգէ դուրս բան կ'երևայ՝ որ այն մազերը նորէն յարութիւն առած ըլլան։

Ահ Լըկրի, այն մազերուն փունջին վրայ դիւթական զօրութիւն մը կար, և անոր ամէն մէկ թելը քեզի համար ահի և երկիւղի մէյմէկ բժժանք էին, որով ամենակարողն Աստուած անգութ ձեռուըներդ կը կապէր՝ որ անպատասխան արարածոց արիւնը չմտնես։

— Ձեզ տեսնեմ, ըսաւ ոտուըները գետին զարնելով ու շներուն սուլելով. ձեզ տեսնեմ, արթընցէք եղէք, ու ինծի ընկերութիւն ըրէք։

Բայց շները քունէն ծանրացած՝ աչուըներն հազիւ բացին չբացին՝ նորէն գոցեցին։

— Երթամ Սամպոն ու Փուիմպոն կանչեմ, որ ինծի բան մ'երգեն, ու պիտացս պար մը բռնեն, որպէս զի այս զարհուրելացուցիչ խորհուրդները մտքէս եղլեն, ըսաւ Լըկրի, և գլխարկը գլուխը՝ բակին իջաւ ու փող մը փչեց, որով սովորութիւն ունէր այս երկու սևերն իրեն կանչելու։

Շատ անգամ Լըկրի երբոր սաստիկ զբաղուրթացած կ'ըլլար՝ այս իրեն արժանաւոր երկու պաշտօնեաները խուցը կը կանչէր, և անոնց քանի մը գաւաթ օղի անկել տալէն ետև՝ կը հրամայէր որ երգեն, պարեն և կամ թէ իրարու հետ կռուին, ալ ինչ որ խելքին կը փչէր՝ անոնց կատարել կու տար։

Կէս գիշերը գրեթէ երկու ժամ անցեր էր, Գէսոսի ալ Թուլմասին քովէն կը պառնար, որ այն խեղճին օգնելու գնացեր էր. երբոր լսեց ատոնց պոռալու, պոռչալու ձայնը և պիւահարած երգելնին ու շներու հաչելը՝ բակին սանդուղներէն քանի մ'ոտք վեր եկաւ, ու պատուհանի մը ծակէն այն զժոխային տեսարանն սկսաւ դիտել։

Լըկրի և իր երկու արբանեակները վերջին աստիճանի գինովցած՝ կ'երգէին, կը պոռային, ամէոնները տակն ու վրայ կ'ընէին, և իրարու վրայ կ'եղլէին կ'իյնէին ու ամէն տեսակ պժգալի ու անկարգ շարժմունքներ կ'ընէին։

Գէսոսի ձեռուըները պատուհանին կոթըն-

ցուցած՝ ուշի ուշով զաոնք կը դիտէր։ Նոյն միջոցին աչուըներուն վրայ վշտաց, արհամարհանաց ու զաոնութեան քօղ մ՚իջաւ, ու շիտակ դէպի Եմմէլինային խուցը դնաց։

ԳԼՈՒԽ ԼԶ.

Եմմէլինա և Գէսսի.

Գէսսի ներս մտաւ, և տեսաւ որ Եմմէլինա խուցին մէկ անկիւնը քաշուեր նստեր էր, և վախէն երեսը դոյն չկար։ Երբոր սա նաձայն լսեց՝ խեղճ աղջիկը վախէն վեր ցատքեց, բայց տեսնելով որ Գէսսին էր՝ մէկէն գիմացը վազեց ու ձեռքէն բռնեց։

— Ա՜հ, դու ես Գէսսի, ըսաւ. ինչպէս հանդչեցաւ սիրտս՝ երբոր տեսայ զքեզ։ Վախէս կը դողայի թէ չըլլայ որ...։ Ա՜հ, չես գիտեր թէ բոլոր այս գիշեր վարի խուցը ինչ զժոխային ազազահներ կային։

— Գիտեմ, գիտեմ, ըսաւ Գէսսի ախուր կերպով, ես ալ շատ անգամ լսեր եմ։

— Ա՜հ, Գէսսի, ըսէ ինծի, չէ՞նք կրնար ինքզինքնիս այս տեղէն մէկմէկ գուրս ձգել։ Ո՛ւր կ՚ուզէ ըլլայ հոգս չէ. ճահիճներուն մէջ

ըլլայ, օձերուն մէջ ըլլայ։ Զի՞նք կրնար տեղ մը փախչիլ։

— Գերեզմանէն գատ ուրիշ տեղ չէ՞նք կրնար գտնել, ըսաւ Գէսսի։

— Այնեսկին չե՞ս փորձած։

— Ուրիշները տեսեր եմ որ փորձեցեր, բայց ինչ վատաբաղդեցան...

— Ես աւելի յանձն կ՚առնում ճահիճներուն մէջ ապրիլ ու ծառերուն կեղև կրծել՝ քան թէ հոս բնակիլ։ Ես օձերէ չեմ վախեր, և աւելի կ՚ուզեմ որ քովս օձ մ՚ըլլայ՝ քան թէ այլ անպիտան մարդը, կրկնեց Եմմէլինա։

— Հոս քեզի պէս մատաղներ շատ գլուխներ են, ըսաւ Գէսսի։ Բայց դու չես կրնար ճահիճներուն մէջ բնակիլ. հները մեզէն չորս կզմզի կ՚առնուն ու նորէն հոս կը բերեն. ան աանն...

— Ինծի ինչ պիտի ընեն, ըսաւ խեղճ աղջիկն՝ անձկութեամբ երեսը նայելով։

— Աւելի ան հարցուր թէ արդեօք ինչ չեն կրնար ընել։ Անգիլեան եղուզակներուն մէջ մեծցեր է այդ անպիտան մարդը. և թէ որ իմ ամէն տեսած բաներս լսէիր, ու ինչ որ ինքն երբեմն մեզի կը պատմէ՝ իրը թէ զմեզ զուարճացնէ, գիշերները քունդ չէր

առնիր։ Ես այնպիսի ազազակներ լսեր եմ՝ որ շաբաթներով ականջիս մէջ խօսեր են։ Գերհաց ընակութեան մօտերը ծառ մը կայ, կէս մ՚այրած, սրուն արմատը ախրագոյն մոխրով մը ծածկուած է։ Որուն կ՚ուզես հարցուր թէ ինչ արդեօք հանդիպեր է հոն. և անոնք թէ բերաննին առած կ՚երթայ քեզի պատմելու։

— Տէր Աստուած, ինչ լսել կ՚ուզես։

— Ահկէ աւելի չեմ կրնար զրուցել, մաքէս անցընելու ալ կը սարսափիմ։ Ես քեզի ըսի, Աստուած գիտէ թէ ինչ պիտի տեսնենք վազը, թէ որ այն խեղճ Թումասը նորէն իր մտաց վրայ պիտի կենայ։

— Այլ ինչ սարսափելի բաներ կան եղեր, ըսաւ Եմմէլինա՝ գոյնը մեռելի պէս նետած. Ո՛հ, Գէսսի, ըսէ ինծի, ես ինչ պիտի ընեմ։

— Ի՛նչ որ ես ըրի։ Կրցածդ ըրէ. տեղի առուր բռնաւութեան, անիծելով և տեսլով բռնաւորը։

— Եաեէս ինկեր է՝ որ իր գարշելի օդիէն ես ալ խմեմ, ըսաւ Եմմէլինա. ես այնպիսի բան ընելէն կը սոսկամ։

— Աղէկ կ՚ընէիր թէ որ խմէիր, ըսաւ Գէսսի։ Ես ալ քեզի պէս կը սոսկայի խըմելու, իսկ հիմայ առանց օդիի չեմ կրնար կենալ։ Ի՛նչ ընեմ՝ պէտք է բան մը խմել։ Դուն ալ թէ որ խմելու ըլլաս՝ վիճակիդ պատնուէթիւնն այնչափ չես զգար։

— Մայրս ինծի ապըսպըրեր է որ ոչ երբեք այսպիսի բաներ կենացս մէջ բերանս առնեմ, ըսաւ Եմմէլինա։

— Թու մայրդ... քու մայրդ քեզի այնպէս ապըսպըրեր է, կրկնեց Գէսսի մայր բաժին վրայ սրտի գառնութեամբ մը կանգ առնելով։ Բայց ինչ բանի կու գան մայրերուն այսպիսի պատուէրները։ Թու վիճակդ ծախուիլ ու գնուիլ չէ՞, և հոգիդ ալ գլեզ գնողին ձեռքը չէ՞։ Այսպէս է աշխարհիս ընթացքը, հաւատա ինծի. խմէ օդին, խմէ որչափ որ կրնաս, ատով միայն կրնաս ցաւերդ ու վիշտերդ քիչ մը մոռնալ։

— Ո՛հ, Գէսսի. կ՚աղաչեմ դու գոնէ գութ ունեցիր վրաս։

— Գութ ունենամ վրադ. ինչ, մինէ վրադ գութ չունի՞մ. մինէ ես ալ քեզի նման աղջիկ մը չունի՞մ։ Աստուած գիտէ թէ հիմայ ո՞ւր է և ինչ եղեր է։ Ի՛նչ ճամբէ որ իրմէ առաջ իրեն մայրը գնաց, ինքն ալ նոյն ճամբէն կ՚երթայ, և վազը մէկալ օր՝ իրեն աղաքն ալ նոյն ճամբէն պիտի երթան։ Մեր

վրայ եղած անէծքն յաւիտեան վերջ պիտի չունենայ։

— Երանի թէ ու չ իսկ ծնած ըլլայի, բաւ Եմմէլինա։

— Ես ալ նոյն բանը փափաքեր եմ, բաւ Գէսսի, և հիմայ ալ կը փափաքիմ։ Թէ որ սիրա ընէի՝ ինքզինքս կը սպաննէի, կրկնեց Գէսսի՝ յուսահատ աչուըներով դէպ ուր նայելով։

— Անձնասպանութիւնը մեծ մեղք է, բաւ Եմմէլինա։

— Ջեմ գիտեր թէ ինչո՞ւ մեծ մեղք պիտի ըլլայ։ Աւելի մեծ մեղք չե՞ն կենդանի ճնշելով՝ մեր ամենօրեայ ըրած գործողութիւնները։ Բայց վանքն եղած ժամանակս մայրապետներն ինծի այնպիսի բաներ ըսեր են՝ որ մահուանէ պիս կը վախցընեն։ Թէ որ մեղի համար ամէն բան լմընցած ըլլայ, ան աւելն...։

Եմմէլինա երեսը դարձուց ու ձեռուըննրովը գոցեց։

Մինչդեռ այս երկուքը կը խօսակցէին, Լըկրի իր դիւական գաւարթութիւններէն յոգնած, խորունկ քուն մտեր էր։ Սովորաբար Լըկրի այսչափ չէր խմեր, կազմուածքն ալ ուժով ըլլալով՝ շատ կը վերցընէր, այնպէս որ ի-

րեն խմածին կէսը՝ աւելի փափուկ կազմուածք ունեցողի մը շատ վնաս կրնար տալ. բայց ինքը իր խորին խոհեմութեամբ կը զգուշանար որ զգայական ախորժակը մտքին վրայ չյաղթէ, ուստի այնչափ կը խմէր որ ինքզինքը բոլորովին չկորսընցընէ։

Սակայն նոյն իրիկունը մտքին մէջի յիշատակներն ու խոհին խայթոցները մարելու համար, սովորականէն աւելի խմեր էր, այնպէս որ իր սև արբանեակները ճամբելէն ետև, աթոռի մը վրայ ինկաւ փուուեցաւ ու խոր քուն մտաւ։

Ո՜հ, չարագործին հոգին ինչպէս կը յանդգնի անրջոց խորհրդաւոր աշխարհքն ոտք կոխելու, որուն անորոշ սահմաններն յաւիտենական դատաստանին եղերքներուն կը մօտենան։ Լըկրի երազ մը տեսաւ։ Խոշոր ու տագնապալի քնոյն մէջ տեսաւ՝ որ քօղով ծածկուած մէկը դէպ իրեն մօտեցաւ և ցուրտ ու թեթև ձեռքն՝ իրեն ուսին վրայ դրաւ։ Լըկրի մակարերեց անոր ով ըլլալը, թէ և քօղով ծածկուած ըլլար, և վախէն սկսաւ դողալ։ Իրեն այնպէս կու գար որ այն կրակը նետած մազերուն փունջը նախ մատուըներուն կը պլլուր, և ետքը սկսաւ վիզը պլլուիլ ու սեղմել, և այնպէս սեղմել

որ շունչը բռնուեցաւ։ Ականջին ալ այլեւս ձայներ կու գային որ վախէն վրան պազ քրտինք իջաւ։ Վերջէն յանկարծ ինքզինքը գահավիժի մ'եզերքը գաւաւ, ուր աչքն ուժովը կը տապըլտըկէր գէմ գնելու խել մը սեւ ձեռքերու, որոնք կը ջանային զինքն այն խորխորատին յատակը գլորելու. եաեէն Գէսոին եկաւ ու սկսաւ ինքն ալ մղել։ Նոյն միջոցին այն ահաւոր քօղարկեալ ոգին նորէն երեցաւ, քօղը պատառեց, երեսը բացաւ, և ահա իր մայրն էր, բայց կոնակը դարձուց որպէսզի. ինքն ալ խորխորատին յատակը գլորեցաւ. և գլորելու ատեն խառնաձայն շփոթութիւններ, հեծութեան ձայներ և սատանայից ծիծաղելու ազաղակներ կը լսէր...։ Ասոր վրայ արթընցաւ Լըկրի։

Վարպետաան ու խաղաղական արշալոյն իրեն խցին մէջ ալ ծագեր էր։ Առաւօտեան ասպրը՝ ճառագայթարձակ հաստատութեան բարձրէն իր պայծառ ու ջինջ աչուըներով՝ կարծես թէ այս մեղաւոր մարդը կը դիտէր։ Ո՜հ, այն ինչ զովութիւն է, այն ինչ պայծառութիւն է որ իւրաքանչիւր օր հետը կը բերէ։ Կարծես թէ անմիտ մահկանացուին կ'ըսէ. «Ահաւասիկ քեզի օր մ'ալ. յաւիտենական փառաց համար պատերազմէ»։

Այս ձայնս ամէն տեղ կը լսուի, ամէն մարդ կը հասկընայ՝ թէ և այլեայլ լեզուներ գըտնուին աշխարհիս վրայ. բայց այս խրոխտ ու չար մարդս չհասկըցաւ. բերանն անէծքով և հայհոյութեամբ արթընցաւ։ Նորածին աւուր հանապազօրեայ պայծառութիւնն և հրաշալիքն՝ իրեն վրայ արդեօք ինչ ազդեցութիւն կ'ընէր։ Այն սրբափայլ ասպրը, զոր Որկին Աստուծոյ իբրև իրեն նշանակ ընտրեց, Աստղ առաւօտեան, արդեօք իրեն վրայ ինչ ազդեցութիւն կ'ընէր։ Անբանի նման այս ամէն բանս կը տեսնէր ու չէր ըմբռներ։ Դողդոջելով ոտք ելաւ, գաւաթ մ'օղի լեցուց և կէսը տնկեց։

— Դժոխային գիշեր մ'անցուցի, ըսաւ Գէսոիին՝ որ նոյն միջոցին գիմացի պռնէն ներս կը մտնէր։

— Ասկէ եաեւ դեռ շատ ասոր նման գիշերներ պիտի անցընես, պատասխանեց Գէսոի արհամարհանօք։

— Հէ՞, ինչ ըսել կ'ուզես, լիրբ աներես։

— Այս օրերս կ'իմանաս, կրկնեց Գէսոի. հիմայ, Սիմոն, խորհուրդիս մտիկ ըրէ։

— Գու խորհո՞ւրդ... ի՜հ, կրոզը տանի զքեզ ալ և քու խորհո՞ւրդդ ալ։

— Թէ որ ինծի մտիկ կ'ընես, պատաս-

խանեց Գէսսի անապահովական կերպով ու խուցը քիչ մը կարգի դնելով, աղէկ կ'ընես թէ որ քիչ մը Թովմասն հանգիստ թողուս։

— Քեզի ի՞նչ։

— Ինծի ի՞նչ. իմ փոյթս ալ չէ, քեզի համար կ'ըսեմ. վասն զի կը զարմանամ թէ ինչպէս հազար երկու հարիւր տողէր տուիր ու գերի մը դնեցիր, և հիմայ որ աշխատասէրի կարօտութիւն ունիս, պարզ քու բարկութիւնդ յագեցնելու համար գինքը մէկ սաթկի ըրիր թողուցիր. իրաւ այս բանս ինծի չիյնար. բայց ես իմ ձեռքէս եկածն ըրի անոր։

— Իրա՞ւ կ'ըսես. բայց քեզի ի՞նչ կ'իյնայ ինծի վերաբերեալ բաներուն մէջ խառնուելդ։

— Շիտակը ինծի ամենևին չիյնար քու բաներուդ խառնուելդ. շատ անգամ զքեզ հազարաւոր տողէրներ կորսընցընելէն ազատեցի՝ գերիներուդ վրայ հոգ տանելով, և հիմայ այսպիսի շնորհակալութիւն կ'ընդունիմ քեզմէ։ Թէ որ հանձդդ ուրիշներէն վար ճնայ՝ առած գրաւներդ չե՞ս կորսընցըներ, և վաստակ չե՞ս կրկներ։

Էլկրի՝ ինչպէս ամէն երկրաւէր, ուրիշ փափագ չունէր՝ բայց եթէ վաճառքի առատ

հանձդ հանել. և շատերէն գրաւ առած էր որ առնին բամբակ տայ անոնց։ Գէսսի իրեն կանոնացի ճարտարմտութեամբ՝ այս մարդուս այնպիսի ջղին դպաւ՝ որ անկարելի էր չերթնար։

— Լաւ ուրեմն, ըսաւ Էլկրի, հիմակուհիմայ այսչափ պատիժը բաւական կը համարիմ. բայց պէտք է որ ինծմէ թողութիւն խնդրէ, և խոստանայ որ ասկէ հետև մէկ՛ալ այնպիսի բան չընէ...։

— Այդ բանն անկարելի է որ ընէ, ըսաւ Գէսսի։

— Ինչ, չ'ընե՞ր...։

— Չէ, յաւիտեան չ'ըներ։

— Կ'ուզէի պատճառը գիտնալ, խաթուն, պատասխանեց Էլկրի արհամարհական կերպով։

— Վասն զի իրաւունք ունէը, և ինքն ալ կը ճանչնայ թէ աղէկ ըրաւ, և ամենևին չ'ուզեր խղճմտանքին դէմ ըսել թէ գէշ ըրաւ։

— Իմ ինչ փոյթս է թէ գիտէ եղեր կամ չի գիտեր եղեր. կամ ան է որ ուզածս պիտի ընէ, կամ թէ չէ...։

— Կամ թէ չէ՝ առած գրաւներդ պիտի կորսընցընես, հարկաւոր ժամանակը այսպիսի աշխատասէրէ մը զրկուելով։

— Բայց կը խոնարհի՛, պէտք է որ խոնարհի։ Ինչ, միթէ ես սևերը չե՞մ ճանչնար. տեսնես այս առաւօտ կու գայ շան մը պէս ինծի քծնելու։

— Կը խաբուի՛ս, Սիմոն, դու այս մարդը չես ճանչնար։ Ջինքը կատր կատր լնես՝ բերնէն խոնարհելու և ոչ պզտի խօսք մը կրնաս առնուլ։

— Տեսնենք։ Ո՞ւր է օբլիկայ, ըսաւ Լըկրի դուրս ելլելով։

— Համբարանոցին քովի պարապ խուցն է, պատասխանեց Գէսսի։

Թէպէտ այսպէս խրոխտաբար խօսեցաւ Գէսսիին հետ, բայց երբոր անէն դուրս ելաւ՝ չէր գիտեր թէ ինչ պիտի ընէ։ Նախընթաց գիշերուան երազներն և Գէսսիին առած խորհուրդները զինքը մեծ շփոթութեան մէջ ձգեցին։ Զուզեց որ Թովմասին հետ խօսակցելու առնի՝ մարդ մ՚ալ ներկայ գտնուի, և միաքը գրաւ որ եթէ սպառնալիքը չկարենայ զինքը խոնարհեցընել՝ վրէժխնդրութիւնն ուրիշ առնի թողու, և օձն հանելու համար յարմար ժամանակ մը գտնէ։

Աշշալուսին պայծառ ճառագայթեր և առաւօտեան առագին հրաշալի պայծառութիւնը Թովմասին պատկած որջին լուսա-

մուտէն ներս զարկեր էին։ Գէսսիին խորհրդաւոր ազդարարութիւնները, առած յորդորները փոխանակ զինքը լքանելու՝ աւելի ուժ տուեր էին իրեն, իբր երկնային խրախոյս մ՚ըլլային։ Ալեօք ասիկայ իրեն կենաց վերջին օրը չե՞ր...։ Ուրախութեամբ ու փափագանօք կը բարախէր սիրտը, մտածելով որ այն մեծավայելչութիւնները, որոնց վրայ յաճախ կը խոկար, այն լուսաւոր աթոռը, այն սպիտակազգեստ բազմութիւնը, այն ջուրց խոխոջանաց նման ձայները, այն պսակները, այն յաղթութեան նշանները, այն քնարները, գուցէ արևը մարը մտնելէն առաջ կարող պիտի ըլլար տեսնելու։ Անոր համար զինքն հալածողին ձայնը, որ երթալով կը մօտենար, վրան ոչ դող բերաւ և ոչ ալ սոսկումն։

— Հէյ, ի՞նչպէս ես, ըսաւ Լըկրի Թովմասին՝ ոտքովը կից մը զարնելով արհամարհանօք։ Ես չըսի՞ թէ ես ալ մէկ երկու բան կրնամ քեզի սովրեցընել։ Առած պտոյտ ի՞նչպէս գաար։ Երբէք իրիկուան պըտպտելութիւնդ տակաւին վրա՞ծ է, Թովմաս։ Կարծեմ երէկուան չափ այսօր կաք չունիս. չես կրնար նորէն ինծի պէս խեղճ մեզաւորին քարոզ մը տալ։

Թովմաս պատասխան չտուաւ։

— Ոաք եղիր, անառուն, ըսաւ Լըկրի՝ ոաքովը նորէն կից մը տալով։

Թովմաս՝ որ ձեծէն ոսկորները կոտրըտուեր էին և վրան գլուխը վէրքերով ծածկուած՝ չէր կրնար տեղէն շարժիլ, սակայն ամէն ջանք կ'ընէր սիրոյ հրամանին հնազանդելու. իսկ Լըկրի անդիէն սկսաւ վայրենաբար ծիծաղիլ։

— Ա՜յս առաւօտ վրապ աշխոյժ չկա՞յ, Թովմաս. չըլլա՞յ թէ այս գիշեր պազ առած ըլլաս։

Թովմաս հազիւ վերջապէս ոաք կրցաւ եղլել և շիտակ սիրոյ առջև կեցաւ, անեղկիզ և անայլայլակ կերպով անոր երեսը կը նայէր։

— Ա՜յ Թշուառական, կրցար ոաք եղլել, կրկնեց Լըկրի՝ ոաքէն գլուխը ազկ մը գնդեվով։ Կարծեմ բաւական չէ կերած ծեծդ։ Հիմայ, Թովմաս, չոքէ պիտացս և երկի իրիկուան ըրածներուդ համար թոզուվիան խնդրէ։

Թովմաս ամենևին տեղէն չշարժեցաւ։

— Զոքէ, ըսի, շան որպի, պոռաց Լըկրի՝ խարազանովն ալ քանի մը հարուած իջեցընելով։

— Տէր իմ Լըկրի, պատասխանեց Թովմաս, չեմ կրնար ընել այլ ըսածդ։ Ես ինչ որ խզճմտանքս ազդեց՝ այն ըրի, և թէ որ նորէն առիթ ըլլայ՝ նոյն բանը պիտի ընեմ։ Ես յաւիտեան այնպիսի անգթութիւն չեմ կրնար ընել, գլխուս ինչ որ ալ գայ։

— Ա՜յոպէս է, բայց դու չես գիտեր թէ գլխուդ ինչ կրնայ գալ, պարոն Թովմաս. գուցէ կարծես թէ առած պատիժդ բան մ'ըլլայ. ես քեզի ցուցընեմ թէ ան գէթ բան չէ։ Ինչ կ'ըսէիր՝ թէ որ գբեզ ծառի մը կապել տայի և թելեն կրակով գբեզ կամաց կամաց այրել տայի։ Ա՜յս բանս քեզի ինչպէս կու գար, պարոն։

— Տէր իմ, պատասխանեց Թովմաս, ես գիտեմ թէ հրամանքդ գէս շատ սարսափելի բաներ կրնաս ընել. բայց, կրկնեց նորէն՝ գէպի երկինք նայելով ու ձեռուըներն իրարու բերելով, այս մարմինս սպաննելէն տակ ալ աւելի բան չես կրնար ընել. և այս կեանքէս վերջը ուրիշ կեանք մը կու գայ, այն է յաւիտենականութիւն։

Յաւիտենականութիւն. այս բառս ըսելու առեն՝ այլայլեցաւ ինկաւ խեղճ սեւուկը. և սրտին մէջ այժ մը և լոյս մը ծագեց. իսկ մեզաւորին սիրտը ճմլեցաւ իբրև թէ կաւիճ մը խածած ըլլար։ Լըկրի ախտաները

կճրտեց, բայց բարկութենէն չկրցաւ բառ մ'արտաբերել. և Թովմաս իրր թէ վերջ-թեան շղթաները խզած ըլլար՝ սկսաւ հա-մարձակ և աներկիւղ քալել.

— Տէր իմ Լըկրի, դու գիս գնեցիր, ես ալ ամենայն հաւատարմութեամբ ու եռան-դեամբ քեզի կը ծառայեմ։ Քեզի համար ձեռքէս եկածը կ'ընեմ, իմ ժամանակս, իմ բոլոր այժս քեզի կը զոհեմ. բայց հոգիս մահ-կանացուի մ'ալ չեմ զոհեր։ Ես Աստուծոյ ձայնին կը հնազանդիմ և իրեն պատուիրան-ները ամէն բանէ վեր կը գնեմ, թէ որ ա-պրիլ ալ և կամ մեռնիլ ալ հասնի. ասի-կայ լաւ գիտնաս։ Տէր իմ Լըկրի, ես ա-մենեւին մահուանէ չեմ վախեր. փոյթս չէ՝ թէ ապրեր եմ և կամ մեռեր եմ։ Կրնաս գիս խարազանի տակ փառեցընել, սոլով ապտնել, աղջ աղջ այրել, ասոնցմով ուրիշ բան չես ըներ ինծի՝ բայց եթէ աւելի շուտ կը զրկես գիս հոն՝ ուր որ արդէն կը փա-փաքիմ երթալու։

— Կեցիր. գեռ անկէ առաջ ես քեզի խոս-նարհել պիտի տամ, ըսաւ Լըկրի կառավի բարկութեամբ։

— Ես օգնութիւն կը գտնեմ, ըսաւ Թով-մաս, և յաւիտեան ըսածդ պիտի չընեմ։

— Ո՞ր սատանան քեզի օգնութեան կըր-նայ գալ, ըսաւ Լըկրի հեգնօրէն։

— Աստենակալն Աստուած։

— Գլխուդ կրակ թափի, պոռաց Լըկրի, և բոլոնցի զարկաւ ուժով ու Թովմասը վար ձգեց։

Նոյն միջոցին փափուկ ու պաղ ձեռք մը Լըկրիին ձեռաց վրայ իջաւ։ Լըկրի եաւ զար-ձաւ ու տեսաւ որ Գէսսին էր. բայց այն փա-փուկ ու ցուրտ ձեռքէն ունեցած զգացմունքը միանգը ձգեցին նախընթաց գիշերուան տե-սած երազը, և կայծակի մը պէս այն երա-զին մէջ տեսած ահաւոր պատկերներն ու ա-նեցած վախն աչքին առջև նկարուեցան։

— Խենթեցե՞ր ես, ի՞նչ եղեր ես, ըսաւ Գէսսի գաղղիերէն։ Հանգիստ ձգէ այդ մար-զը. Թող ինծի որ հոգամ զինքը, որպէս զի կարենայ նորէն աշխատիլ. բսածս չհաս-կցե՞ր՝ թէ չի խոնարհիր։

Կ'ըսեն թէ կոկորդիլոսը, անգեղջիրը, որ հրազինուց գնդակէ անթափանց զրահով մը պատատուած են, երկուքն ալ վրանին գիւ-րախոցելի կէտ մ'ունին։ Այսպէս ալ ան-զգամ, ամբարիշտ և անօրէն մարդկանց գիւ-րախոցելի կէտն է աւելորդապաշտական եր-կիւղը։

Լըկրի եւս գնաց անկէ, ուրիշ անգամի թողլով վրէժխնդրութիւն ընելը։

— Լաւ ուրեմն, ըսաւ կոպտաբար Գէօսիին, գիացածդ ըրէ։ Դու ալ գիացած ըլլաս, ըսաւ Թովմասին, հիմակուհիմայ աչքը կը գոցեմ, վասն զի հունձքի ժամանակ ըլլալով՝ աշխատողի կարօտութիւն ունիմ. բայց ամենևին չեմ մոռնար։ Ես այս բանս կը նշանեմ, և օր մը չէ՝ օր մը՝ քու հին սև կաշիէդ ոխս կը հանեմ. միաքդ պահէ։

Ասկէ ըսաւ Լըկրի ու գլուխն առաւ քալեց։

— Գնա կորսուէ, ըսաւ Գէօսի ծուռ ծուռ եաւէն նայելով, գուն ալ օր մը համար պիտի առաս։ Վերջը Թովմասին դառնալով՝ ինչպէս ես, հարցուց։

— Աստուած իրեն հրեշտակը զրկեց, և այս անգամուս համար ալ ափիձին բերանը գոցել տուաւ, պատասխանեց Թովմաս։

— Այսպէս է, կրկնեց Գէօսի, այս անգամուս համար ալ. բայց մէյմ՛որ անոր աեւելութիւնը շարժեցիր վրաս՝ ալ ազատութիւն չկայ. անիկայ գիշեր ցորեկ եաւէդ պիտի քալէ. շան մը պէս վզէդ պիտի կախուի ու կաթիլ կաթիլ արիւնդ պիտի ծծէ՝ մինչև որ ցամքի։ Ես վինքը շատ աղէկ կը ճանչնամ։

ԳԼՈՒԽ ԼԲ։

Ազատութիւն

Հիմայ քիչ մ՛ատեն թողունք Թովմասն իր հալածչաց ձեռքը, և Գէօրգին ու իր կնոջ եաւէն երթանք, զորոնք ճամբուն քով կալուածի մը մէջ բարեսէր մարդկանց ձեռքը ձգեցինք։ Երբոր Թովմաս Լոքէրէն բաժնուեցանք՝ անոնք որ Փուաքէրներու քով՝ մաքուր ու փափուկ անկողնոյ մը մէջ կը տապլըտկէր՝ հեծելով ու հեկեկալով, և Տորքաս խաթունն ալ քովը կեցած՝ վրան մայրական խնամք կը տանէր, բայց չէր գիտեր թէ ինչ ընէ, վասն զի անիկայ հիւանդ պիտի մը կը նմանէր։

Երեւակայեցէք բարձրահասակ ու հոգեսէր և ծանրագլուխ կնիկ մը, որուն բացագոյն բամբակէ պլխարկն՝ արծաթափայլ մազերը ծածկէ, որոնք լայն ու խաղաղ ճակտին վրայ երկու բաժնուած ըլլան. աչուըներն ալ մոխրագոյն ըլլան, որոնց մէջ խոհականութիւն փայլի. ձեռն պէս մաքուր ճերմակ թաշկինակ մ՛ալ՝ կանոնաւոր կերպով ծալլուած՝

կուրծքը գոցած ըլլայ, և վրայի սև մեռաքաչ փայլուն հագուստն ալ խշխշայ խուցին մէջ երթալու գալու ժամանակ։ Ա՛յս է ահա Տօրքաս խաթունը։

— Կրողը տանի գիրենք... ըսաւ Լոքէր՝ անկողինը տակն ու վրայ ընելով։

— Պարոն, կ՚աղաչեմ որ մէյմ՚ալ բերնէդ այդպիսի խօսքեր չհանես, ըսաւ Տօրքաս՝ անկողինն իր սովորական հանգստաւէտ թեամբ կարգի դնելով։

— Շատ ազէկ, թէ որ կարենամ՝ մէյմ՚ալ բերնէս այնպիսի բաներ չեմ հաներ, ըսաւ Լոքէր. ուրիշ, բայց աս անիծած տաքուն ծով կրնայ առանց հայհոյելու պիտանալ։

Տօրքաս ոտից ծածկոյթը դուրս հանեց անկողնէն, սաւաններըը կարգի դրաւ, և ծայրերըն այնպէս պէպ ի ներս ծալլեց՝ որ կարծես թէ Լոքէր ներամի բոժոժի մէջ փաթթուեցաւ. եաքէն գարձաւ ըսաւ անոր.

— Կը փափաքիմ որ հայհոյելու և անիծելու սովորութիւնդ վերցընես, և վրադ արթուն կենաս։

— Ինչ բանի համար ես վրաս արթուն պիտի կենամ, ըսաւ Լոքէր. ասիկայ ամենէն վերջը մտածելու բանն է։ Ու նորէն այնպէս մը շարժեցաւ՝ որ անկողինը տակն ու վրայ եղաւ։

Քիչ մ՚ատեն լուռ կենալէն եաև՝ հանգարտութեամբ մ՚ըսաւ.

— Կարծեմ այն մարդն ու այն կնիկը հոս են։

— Հրամեր ես, հոս են, պատասխանեց Տօրքաս։

— Ազէկ կ՚ընեն թէ որ շուտ մը ըլլին մէկալ կողմն անցնելու ըլլան, ըսաւ. որչափ շուտ շարժին՝ այնչափ իրենց ազէկ է։

— Հատանականաբար իրենք ալ այն կը մտածեն, ըսաւ Տօրքաս՝ անխռով ձեռքի կարն առաջ տանելով։

— Ինձի մարիկ ըրէ, ըսաւ Լոքէր. մենք Ամերսըքի թղթակիցներ ունինք, որոնք մեզի համար նաւեր կը վարձեն։ Հիմայ վախ մը չունիմ ամէն բան տեղն ի տեղը պատահելու. յուսամ ձեռք չեն խփեր. ուրիշ բանի համար ալ չըլլայ՝ գոնէ Մարքը կատղեցընելու համար ըլլայ, այն անպիտան անիծած շունը... կրնգը տանի գինքը։

— Լոքէր... ըսաւ Տօրքաս։

— Ես ըսի. թէ որ շիշի մը բերանը սառաւիկ խցես՝ կը ճաթի, պատասխանեց Լոքէր։ Բայց խօսքերնիս այն կնոջ վրայ դար-

ձրնեչով, ըսէ որ հապատաբ փախէ և ծպտի. վասն զի վինքը ճանչնալու նշաններն լրացուան հիմայ Ալնաբաքի հասած են։

— Ձար մը կ'ընենք, բսաւ Տորքաս՝ իրեն սովորական հանդարտութեամբ։

Որովհետև հիմայ Լաքէրին քովէն պիտի հեռանանք, ուսմի պիտնալու է որ Քաւաքէրներուն քով երեք շաբաթ կենալէն ետև՝ երբոր անկողնէն ելաւ՝ առաջինէն աւելի խելքը գլուխն եկեր ու խոհեմցեր էր։ Անոր սրտպուրծիւնը թողուց ու նոր գաղափարաց մէջ մտաւ, և հոն խելքը միաքը արջեր, պայլեր և ուրիշ վայրենի կենդանիներ սրսալու տուաւ, անոր համար բաւական անուն ալ հանեց։ Անկէ ետև Լաքէր միշտ յարգանօք կը խօսէր Քաւաքէրաց վրայ։

— Շատ բարեսիրտ ժողովուրդ են, կ'ըսէր. չանացին զիս զարձի բերելու, բայց բնաւրովին չյաջողեցան։ Հիւանդաց վրայ մեծ հոգ ու խնամք կը ցուցընեն.... և ևս փաթ ապուրնին և ուրիշ կերակուրնին ես անոց մը չեմ կերած։

Լաքէրն խմանալով փախստականներէն թէ Ալնաբաքի մէջ վիրաւորներ կան, խոհեմաբար ճամբայ համարեցան որ մէկմէկէ բաժնուին։ Ձէյմ և իրեն պատանի մայրն ա-

ոաջ անցան, և ապա մէկ ու երկու օր ետև ալ Գէորգ ու Ելիզա իրենց ուղուն հետ մէկտեղ գացան՝ Ալնաբաքի վնացին, և Քաւաքէրի մը տուն ապաստնեցան, լճէն անդին անցնելու ժամուան սպասելով։

Իրենց համար պիշերը չուտ մ'անցաւ, և ազատութեան առտը փառաւորապէս ծագեց։

Ազատութիւն. այն ինչ մոգական բառ է. ինչ կը նշանակէ այս բառս. արդեօք պարզ անուն մ'է, հոետորական ձե՞ մ'է։ Աբք և կանայք Ամերիկոյ, երբոր այս բառս կը լսէք՝ ինչո՞ւ սրտերնիդ կ'ելլէ, որուն համար ձեր հայրերն իրենց արիւնը թափեցին, որուն համար ձեր մայրերն՝ արիական սրտով յանձն առին որ իրենց աղնուագոյն ու ազաքինի որդիքը մեռնին։

Ազգի մը համար փառաւոր ու սիրելի եղած բաւը, միթէ մարդու մը համար նուաճ սիրելի, նուաճ փառաւոր պիտի ըլլայ։ Ազգի մը ազատութիւնն ինչ է, եթէ ոչ նոյն ազգը բաղկացնող անձանց ազատութիւնը։ Այս երիտասարդիս համար ազատութիւնն ինչ է, որ առջևնիս նստեր է, ձեռքերնիդ՝ լայն կուրծքին վրայ պլլած, սիրելեցի աչեան կոիքը դէմքին վրայ տպաւորուած և աչուընեբէն կայծակ կը ցայտէ... Գէորգ Հարրիսին համար ազատութիւնն ինչ է...։

Ձեր հարց համար ազատութիւնն էր՝ ազգի մը ազգ ըլլալու իրաւունքը. Գէորգին համար ալ ազատութիւնն է՝ մարդու մը մարդ ըլլալու իրաւունքը և ոչ թէ անոնց անասնոց կարգը համարուելու. իրեն համար՝ իւր կինն անուանելու իրաւունքը, և անոնց բռնութեան դէմ զանիկայ պաշտպանելու, իր տան պաշտպանելու և կրթելու իրաւունքը, ընտանիք մ'ունենալու իրաւունքը, երջանիկ մ'ունենալու իրաւունքը, ուրիշին կամքէն ազատ կամք ունենալու իրաւունքը:

Բոլոր այս մտածութիւններս Գէորգին սրտին մէջ կ'ներկէին ու կ'եռային, և գլուխը ձեռքին կոթընդուցած՝ կնոջը կը նայէր, որ էրիկ մարդու զգեստով ծպտելու զրպարտ էր, որպէս զի այս կերպով իրենց փախուստն աւելի ապահով ըլլայ:

— Հիմայ կարգն ասոնց եկաւ, ըսաւ Ելիզա՝ իր ան ու մեռաքսի պէս մազերը ցոյց տալով: Մեղք չէ՞, Գէորգ, մեղք չէ՞ զասոնք կարելը:

Գէորգ տխուր կերպով ծիծաղեցաւ, և պատասխան չտուաւ: Ելիզա հայելւոյն դէմ անցաւ, ու մկրատն առած՝ սկսաւ մազերը կարտել:

— Կարծեմ բաւական է, ըսաւ, մազի վրձինը ձեռքն առնելով. հիմայ ուրիշ բան չի մնար, բայց եթէ քիչ մը մազերս շտկել: Ինծի նայէ, Գէորգ, հիմայ գեղեցիկ երիտասարդ մը չդարձա՞յ, ըսաւ՝ էրկանը պտտնալով ու երեսները կարմրած ծիծաղելով:

— Դու ինչ հագուստ ալ հագնիս, Ելիզա, պատասխանեց Գէորգ, իմ աչքիս միշտ գեղեցիկ ես և ազնիւ:

— Ինչ մտածմունք ունիս, ըսաւ Ելիզա Գէորգին առջև չոքելով և ձեռքը էրկանը ծնկան վրայ դնելով: Գանատայէն քսանըչորս ժամ հեռու ենք: Օր մը և գիշեր մը միայն ձմեռն վրայէն անցնելու բաւական է, անկէ ետև..., ո՜հ, անկէ ետև...

— Ո՜հ, Ելիզա, ըսաւ Գէորգ՝ զինքը վեր վերցընելով, ահա այս բանն է որ զիս անհանգիստ կ'ընէ. իմ բախտս մէկ կէտի մը վրայ կը կայանայ հիմայ: Աչքէտի մտածմունք՝ որ նաւահանգիստը գիմացնիս է... և թէ որ չյաջողինք, ես ալ չեմ կրնար ապրիլ, Ելիզա:

— Մի վախնար, ըսաւ յուսադրական ձայնով. ամենաբարին Աստուած մեզ այսչափ հեռու տեղեր չէր բերեր՝ թէ որ մեզ մեր փափագանաց հասցընելու կամք չունենար: Անկէ կ'ըսեմ թէ Աստուած մեզի հետ է, Գէորգ:

— Դու օրհնեալ կին մ՚ես, Ելիզա, պատասխանեց Գէորգ՝ անոր պլլուելով: Աղուհաց մեր թշուառութեան երկայն տարիները լմընցան կ՚ըսես. արդեօք ազատութիւն պիտի գանե՞նք:

— Ես ապահով եմ, Գէորգ, որ պիտի ազատինք, բաւ Ելիզա՝ աչուըները պէպի երկինք վերցընելով և յուսոյ ու խնդութեան արտասուք թափելով: Ես ներսէս կը զգամ որ Աստուած այսօր զմեզ մեր գերութենէն պիտի ազատէ:

— Կը հաւատամ ըսածիդ, Ելիզա, պատասխանեց Գէորգ՝ յանկարծ ոսք ելլելով. ես քեզի կը հաւատամ: Շուտ ըրէ, պէտք է որ ճամբայ ելլենք: Իրաւցընէ, բաւ՝ Ելիզային թևէն բռնելով և ուշի ուշով երեսը նայելով, գեղեցիկ երիտասարդ մը դարձար. կարճ ու ոլորուած մազերը քեզի շատ կը վայլեն: Գլխարկդ ալ պիր նայիմ... այսպէս, քիչ մ՚ալ քովընտի ծռէ: Ես զքեզ այսպէս վայելուչ տեսած չունէի: Կարգն հնձելու առնեն հասաւ, չեմ պիտեր արդեօք Սմբեթ խաթունն ալ Հենրիկին հագուստը փոխե՞ց:

Նոյն միջոցին դուռը բացուեցաւ, ու առրիքն առած և յարգելի խաթուն մը ներս մտաւ Հենրիկին ձեռքէն բռնած, որուն պզտիկ աղջկան հագուստ հագուեցուցեր էր:

— Ա՛հ, այդ ինչ գեղեցիկ աղջիկ է, բաւ Ելիզա՝ ադուն պլլէն ինչուան ոտքը պիտելով: Անուն Հենրիկա պնեք. ասկէսյ աղկի անուն չէ՞:

Տղան աչուըները պատռելով՝ լուռ կեցած՝ մօրն անսովոր հագուստը կը պիտէր. և երբեմն երբեմն ան գանգուրներուն տակէն գոդունի մօրն երեսը նայելով՝ խոր հառաչանքներ կ՚արձակէր:

— Հենրիկ, մայրդ չե՞ս ճանչնար, բաւ Ելիզա՝ զանիկայ գրկել ուզելով:

Տղան վախնալով գինքը բերող կնիկան պլլուեցաւ:

— Թող Ելիզա, ինչո՞ւ խեղճ տղան վախցընել կ՚ուզես. պիտես ալ որ հիւանդիս պիտի չդայ:

— Իրաւունք ունիս, ես ալ պիտեմ, բայց ինչ ընեմ, իրմէ չեմ կրնար բաժնուիլ: Ինչ որ է, վերարկուս մը է: Հա հոս է. բայց Գէորգ, ասկէսյ երկի մարդիկ ինչպէս կը հագնին:

— Այսպէս հագնելու է, բաւ Գէորգ՝ վերարկուն Ելիզային հագուեցընելով:

— Այսպէս, անանկ չէ՞, բաւ Ելիզա

էրկան դայեկով. հաքը պէաք է ուժով ու ժով սասւընները գնան զարնեմ, և երիտասարդի մը պէս կատարուելով քալեմ։

— Չէ, չէ, Ելիզա, այդչափ կատարուիլ հարկաւոր չէ, ըսաւ Գէորգ. համեստ երիտասարդներ ալ պակաս չեն. ես կարծեմ աւելի սոնց կրնաս նմանիլ։

— Հապա սա ձեռնոցները նայէ, ինչպէս ալ մեծ են. ձեռուընես մէջը կը կորսուին, ըսաւ Ելիզա ծիծաղելով։

— Համակուընէ քեզի կ'ապսպրեմ որ ամենևին ձեռքէդ չհանես, ըսաւ Գէորգ. քու պզտիկ վատուժ ձեռուընով զմեզ կրնան մատնել։ Հիմայ, Սմիթ խոժուն, հրամանքդ մեր հօրաքոյրն ես, այնպէս չէ՞։

— Ես լսեցի, ըսաւ Սմիթ խոժունը, որ հոս մարդիկներ եկեր են, և շոգենաւուց նաւապետներուն էրիկ մարդու մը, կնկան մը և ազու մը նշանները տուեր են։

— Իրաւ, կրկնեց Գէորգ ժպտելով։ Լաւ ուրեմն, թէ որ սոնց պատահելու բլլանք՝ նաւապետներուն կ'իմացընենք։

Սկսա մէջտեղս գրան առջև կառք մը հաստատ, և բոլոր ամեցիք փախստականներուն չորս կողմն առին, որ իրենց վերջին բաները սան անոնց։

Փախստականները Լոքէրին ըսածին պէս ծպտեր էին։ Բարեբախտաբար յարգելի Սմիթ խոժունը Գանատա կը գտնուար, ուր էր արդէն իր բնակութիւնը. ուստի յանձն առաւ Հնդրիկը հետը տանելու և անոր մասը ձեռնհասութ։ և որպէս զի ոգան իրեն ընտանեկան՝ վերջի երկու օրը քովը առեր էր գինքը, և գրան ունեցած խնամքովն ու տուած առաջնորդներով՝ ոգան շատ մը հետեւ ընտանեցեր էր։

Կառքը լմնն Եզերքն հասաւ. մեր երկու երիտասարդները շոգենաւուն կամրջին վրայ եկան։ Ելիզա քաղաքավարութեամբ մը Սմիթ խոժունին ձեռք տուաւ, Գէորգ ալ բեռներուն ուշ գրաւ։

Գէորգ՝ նաւապետին խուցն էր՝ նաւուղէն վճարելու, լսեց որ երկու հոգի եռանը կեցած՝ իրարու հետ կը խօսէին։

— Նաւ մտնողները մէկիկ մէկիկ պիտեցի նայեցայ, կ'ըսէր անոնցմէ մէկը, սոյտ պիտեմ որ այս նաւուն մէջ չեն։

Սկսա ըսողը նաւուն գործակատարն էր, և մէկալն ալ՝ սրուն հետ կը խօսէր՝ մեր հին բարեկամը Մարքն էր, որ իր սովորական յարատեւութեամբ ինչուան Ամերիկա եկեր էր սրսը փնտռելու։

Գէորգ նաւուն խուցին ու ափերը բոլորեց առնելու առեն՝ ձեռքը քիչ մը կը դողար. բայց անտարբեր կերպով եաս պարձաւ, ու ցուրտ ցուրտ՝ խօսողին երեսը նայեցաւ, և կամաց կամաց քալելով՝ նաւուն մէկալ կողմը գնաց, ուր Ելիզա նստած իրեն կը սպասէր:

Սիրէթ խոհարարն ալ պզտիկ Հենրիին առած՝ կանանց սենեակը քաշուեցաւ, ուր ճանապարհորդ խոհարարներն իր պզտիկ թոռան գեղեցկութիւնը տեսնելով՝ իրեն ուրախակից եղան:

Երբոր շոգենաւուն ճամբայ ելլելու զանգակը վերջին անգամ զարնուեցաւ, Մարքին շոգենաւէն ցամաք ելլելը տեսնելով՝ Գէորգի սիրտն հանդչեցաւ. և երբոր տեսաւ թէ նոյն՝ իրեն ու իր թշնամւոյն մէջ անանցանելի խարոյց մը ձգեց, որուն խորէն երկայն հառաչանք մ՝արձակեց:

Շատ գեղեցիկ օր մ՝էր. երիէ լճին կապուտակ ալիքները վէս վէս խաղալով արեւուն ճառագայթներէն կը շողշողային: Ցամաքէն զով քամի մը կը փչէր, և գեղեցիկ նաւը ծանրութեամբ մը կը կարկր կ՝անցնէր:

Ո՛հ, մարդուս սրտին մէջ ինչ անծանօթ զգացմունքներ կը գտնուին: Գէորգը տեսնելու էր, որ իր երկուքա ընկերոջ հետ նաւուն մէջ վեր վար պտրտելու առեն, ոմն կրնար գուշակել թէ սրտին մէջ ինչ կ՝ենայ: Հաւատալը չէր գար թէ վայրկեան առ վայրկեան ծայրագոյն երջանկութեան մը կը մօտենար, և վախէն կը դողար՝ որ չըլլայ թէ յանկարծ իրմէ այն երջանկութիւնն յափշտակեն:

Բայց շոգենաւն առաջ կ՝երթար. ժամերը կը փախչէին, և շատ չանցաւ՝ պայծառ և որոշ տեսնուեցան Գանաստայի երջանիկ ափունքը: Օրհնեալ ափունք, որ մանկական զօրութիւն մ՝ունին՝ մէկ հարուածով գեղեցկութեան բոլոր շղթաները խորտակելու:

Երբոր շոգենաւը Գանաստայի Ամէրիա-պէրկ պզտիկ քաղաքին կը մօտենար, Գէորգ ու իր կինը թև թևի տուած՝ նաւուն առջեւ կամաձին վրայ կեցեր էին: Գէորգին շունչը բռնուեցաւ, աչուրները մթնցան. կամացուկ մը Ելիզային պզտիկ ձեռքը սեղմեց, որ թևին առակը կը դողդողար: Զանգակը զարկաւ, շոգենաւը կեցաւ: Գէորգ սրտին այլայլութենէն բրածը չէր գիտեր, բեռները ժողվեց և ճամբու ընկերներուն հետ գետնի եջաւ: Հանդարտ ու լռիկ ցամաքին վրայ սպասեցին՝ որ շոգենաւուն մէջի ճամբորդ-

ներն հեռանան։ Ան առեն էրիկ կնիկ առ-
առաւաւթից աչուքներով հոն մէկմէկու հետ
պատուեցան, և իրենց մէկ հատիկ զաւա-
կը գրկած՝ գետինը չոքեցան ու սրտերնին
առ Աստուած ամբարձին. ապան շփոթած
ու զարմացած՝ երեսներն կը նայէր։ Եւ ինչ-
պէս բանաստեղծ մը ի՛ըսէ.

Որպէս յանկարծ վերատարձիկ մահ ի կեանս,
Կամ թէ շիրմի պատանիք՝ յերկնի պատուոյ
(Հանս.
Կամ տէրտերեան մեղաց և կրից ի պաշկառ՝
Յազատութիւն փոխիլ հոգւոց պղծութեան.
Յորժամ քակտիւն կապանք մահու և դժոխոց
Եւ մահացուն յանմահութեան փոխիլ ծոց,
Եւ Գրիստեան գոհակեաց ձորնչեալ բանակի՝
Գոչէ. Որպէս լար, զի զերծաւ քո հոգի։

Մեր փախստականները Սիրէ խաղաղու-
թեամբ՝ լճին մօտ բնակող բա-
հսիրա քարապիչի մը հիւրընկալու տունը
գնացին, որ քրիստոնէական սիրով բորբո-
քուած՝ եկեր այն կողմերը բնակեր էր, որ
հովանի մը պէս՝ փախստական ու հալածեալ
խաշինքը ծոցվէ, որոնք ամէն օր այն ա-
փառից վրայ կ՚ապաւինէին։

Ո՞վ կրնայ պատմել ազատութեան այն
առաջին օրուան ուրախութիւնը։ Մանաւանդ
զգայութիւն մ՚ալ ու նիմարդս, այն ինքն է
ազատութեան զգայութիւնը, որ մէկալ հինգ
զգայութիւններէն ալ աւելի վսեմ ու աւելի
փափուկ է։ Ինչ սիրելի բան է մարդուս, գոր-
ծել, խօսիլ, շնչել, երթալ, գալ, առնուլ և
տալ՝ առանց մէկ մը իրեն խառնուելու և ա-
ռանց վտանգի մէջ իյնալու։ Ո՞վ կրնայ պատ-
մել այն խաղաղական քաղցրութիւնը՝ որ ա-
զատ մարդը կը զգայ՝ օրինաց հովանաւորու-
թեան տակը նստած, որոնք Աստուծոյ մար-
դուս տուած իրաւունքները կը պաշտպանեն։
Այն ինչ գեղեցիկ, ինչ անուշ կաւ գայ մօր մը՝
իր քնացած որդւոյն դէմքը, մանաւանդ երբոր
կը յիշէ անցեալ վտանգներն...։ Այսպիսի
մեծափափաք երջանկութենէ մ՚ունեցած սըր-
տի այլայլութիւններէն ինչպէս կրնայ
քուն ըլլալ։ Եւ սակայն այս երկու ամա-
սինք թիւ մ՚ալ երկիր չունէին, իրենց տեղ-
հասկան խրճիթ մ՚ալ չունէին, մինչև վեր-
ջին տուլարին ալ զօրծածեր էին։ Օդուն
մէջի թռչուններէն ու դաշտի ծաղիկներէն
աւելի բան մը չունէին, և սակայն ուրա-
խութիւններնէն չէին կրնար քնանալ։ Ո՛վ
դուք, որ մարդուս ազատութիւնն իրմէ կը

վերցնէք, ահ, զուք ինչ պատասխան պիտի տաք Աստուծոյ՝ երբոր ձեզմէ համար պահանջելու ըլլայ։

ԳԼՈՒԽ ԼԲ.

Յաղթութիւն

Կենաց այս խիստ ճամբէն անցնելու առաւնիս՝ մեզմէ քանինե՞ր արդեօք վհատութեան այնպիսի վայրկեաններ չե՞ն ունեցած՝ որ մահը կանչէն աւելի քաղցր եղած ըլլայ իրենց...։

Նահատակ մը՝ զոն մահուան սոսկալի տանջանքներուն մէջ՝ խրախոյս կամ գերբնական զօրութիւն մը կը զգեստու, և եռանդուն սրտով տաքի տակ կ'առնու ամէն նեղութիւն և վիշտ. վասն զի անոնք կ'առաջնորդեն փառաց և յաւիտենական հանգստեան։

Բայց օր աւուր վրայ նուաստութեան մէջ հիւծիլը, անգութ ու ապականարար գերութեան մը լուծին տակ ընկճուիլը, և աստիճանաբար ամէն մտաւորական կարողութեանց ոչնչանալը, սրտի այս երկայն ու սոսկալի նահատակութիւնը, բանականութեան այս մշտնջենաւոր հոգեվարութիւնը, որ կաթիլ կաթիլ և ժամէ ժամ կը մաքի, մարդուս վրայ եկած ամէն փորձութիւններէն, ամէն տանջանքներէն աւելի սարսափելի չէ՞։

Երբոր Թովմաս ինքզինքն իրեն պահելն պիտացը կը տեսնէր, անոր սպառնալիքները կը լսէր, և կը մտածէր թէ իրեն վերջին ժամն հասեր է, սիրտը խրախուսանօք կը լեցուէր. Յիսուսի օրինակն և երկնից ժառանգութեան յիշատակն իրեն զօրութիւն կու տային ամէն տանջանաց, հոգի և սրտի համբերելու։ Բայց երբոր ինքզինքը միտակ ու ամենէն լքեալ կը գտնէր ու եռանդը քիչ մը իջած կը տեսնէր՝ վիրալից ու վշտահար մարմնոյն ցաւերը գետ աւելի կը զգար. իրեն ինչ խեղճութեան մէջ, ինչ անարգութեան մէջ ըլլալը կ'ըմբռնէր, և խորին ախորժեան մէջ ինկած՝ օրերը կ'անցընէր։

Վէրքերը բժշկուելէն շատ առաջ՝ Լըկրի հրամայեց Թովմասին որ գաշտ ելլէ աշխատելու։ Այն տանն ոգան իրեն ցաւոց ու վշտաց օրերը. տունն վրայ աւելցուր նաև ամէն տեսակ անիրաւութիւն և զրկանք, որոնք մարդուս չարութիւնն ու վատութիւնը կարող է հնարել։ Ո՛վ որ նեղութիւն քաշեր է, գիտէ հարկաւ թէ ինչ ստահեղանի գան է մարմնական ցաւը, թէ և ամէն հոգ ու

խնամք ունեցած ալ ըլլայ: Թովմաս ալ չէր զարմանար իր ընկերակցաց անթարափն կեր-պին վրայ. իր խաղաղասէր բնաւորութիւնն և պարզասրտութիւնը չկրցան բոլորովին այս վարձութեանս դէմ դնել: Միայն կըսեր որ պարապութեան ժամանակ՝ Ս. Գիրքը կար-դայ. բայց եկուր նայէ որ հոս ամենեւին պարապութեան ժամ չկայ: Հնձոց ժամա-նակ Լըկրի ամենեն խղճմտանք չէր ըներ հասարակ օրերուն պէս՝ կիրակի օրերն ալ իր գերիներն աշխատացընելու: Եւ ինչո՞ւ պի-տի չաշխատացընէր... ասով աւելի բամբակ կը ժողվէր, և առած խոստմունքը չէր կոր-սընցըներ. և թէ որ գերիներէն մէկը կոր-սընցընէր՝ անոր գինը կը հանէր: Ի սկզբան Թովմաս իրեն սովորութիւն ըրեր էր՝ երբոր աշխատութենէն ետ կը դառնար՝ կրակին լուսով Ս. Գիրքն մէկ կամ երկու տուն կարդալու. բայց կրած դառն տանջանքներէն վերջը՝ այնպէս յոգնած տուն կը դառնար՝ որ զլուխը կը պարապէր. և երբոր կարդալ կ'ուզէր՝ աչուքները կը մթըննային. ուստի յոգնած դադրած ընկերակցաց հետ մէկտեղ կ'ինար կը պառկէր:

Ինչ կարգէ դուրս բան. այն կրօնական խաղաղութիւնը, այն հոգեպատուն հաւատ-

քը, որոնք ինչուան ան ատեն իրեն նեցուկ եղեր էին, հոգւոյ անհանգստութենանց և յու-սահատութեան խաւարին տեղիք տուին: Ան-դադար կ'անցնէր մտքէն այս կենացս տխուր առաջարկութիւնը, թէ ինչո՞ւ ոմանք այս աս-տիճանի ընտիրներ են ու նուաստութեան մէջ ընկեր են, ինչո՞ւ չարերը կը յաղթանակեն, ինչո՞ւ Աստուած լուռ կը կենայ: Շարաթներ-րով խեղճ Թովմաս տրամութեան ու խա-ւարին դէմ կը պատերազմէր, որոնք իրեն սրտին մէջ պատեր էին: Միայքը կը բերէր այն նամակը՝ որ Օֆելիա Ֆէնվըքի իրեն բա-րեհամաց դրեր էր, և եռանդագին պաղատա-նօք առ Աստուած կը գիմէր որ իրեն ազա-տութիւն դրկէ: Օր աւուր վրայ կը սպասէր, յուսալով թէ մէկը կու գայ զինքն ազա-տելու. և երբոր կը տեսնէր ոչ եկող կայ և ոչ գնացող՝ նորէն տխուր խորհուրդներ միայքը կը պատէին, իբրև թէ անօգուտ է ծառայել Աստուծոյ, և թէ Աստուած գինքը բոլորովին երեսէ ձգեր է: Երբեմն ալ երբոր բուն Լըկրիին տունը կ'երթար՝ գաղտագողի խեղճ Եմմէլինան ու Գէսսին ալ կը տես-նէր, բայց անոնց և ոչ բան մ'ըսելու ատեն ունէր: Արդէն մէկու մ'ալ հետը խօսելու ա-տեն չունէր:

Իրիկուն մը հոգւով և մարմնով յոգնած և յուսահատ՝ կիսարծարծ վառարանին քով նստեր՝ իր աղքատին ընթրիքը կ՚եփէր։ Քանի մը տաշեղ կրակը նետեց ու արծարծեց, և գրպանէն Աստուածաշունչն հանեց սկսաւ կարդալ, որ քիչ մը զօրութիւն ղներու։ Այն հատուածներուն՝ որ այնչափ անգամ սիրտը շարժեր էին՝ մատնաւոր նշաններ դրեր էր. և էին հառաչանաց, մարգարէից, սեռանուագ և խմաստնոց խօսքերը, որոնք հին աստէնէն ի վեր կը խրախուսեն մարդս արիանալու այս վշտալից և գառն կենացս մէջ։ Այս խօսքերը արդեօք բոլոր իրենց զօրութիւնը կորսընցուցե՞ր էին, թէ գուցէ խեղճ Թովմասին մմռացնեալ աչուըներն և յոգնած ղգայութիւնները չէին կրնար ատոնց ազդեցութիւնն ղգալ...։ Խորին հառաչանք մ՚արձակեց ու նորէն գիրքը գրպանը դրաւ։ Մէյմ՚ալ վայրագ ծիծաղի մը ձայնէն վեր ցատքեց, աչուըները վերցուց, տեսաւ որ Լըկրի դէմը կեցեր է։

— Ուրեմն տեսա՞ր, Թովմաս, կ՚երեւայ թէ ա՛լ կրօնքէդ ձանձրացեր ես, գայրեր է վրադ ազդեցութիւն ընելէն։ Ես գիտէի թէ վերջապէս այդ բրդոտ գլխէդ գուրս հանել պիտի տաս դադափարը։

Այս անգութ ծաղրածութիւնը քաշած անօթութենէն, ցրտէն ու մերկութենէն աւելի ծանր եկաւ Թովմասին. անոր համար պատասխան չտուաւ։

— Դու խենթ ես, կրկնեց Լըկրի, վասն գի երբոր գքեզ գնեցի՝ քու ալէկութիւնդ մտածեր էի։ Ես գքեզ հոս Սամպոյէն ալ, Քուիմպոյէն ալ վեր պիտի գնէի. և ազէկ կեանք մ՚ալ կը գտնէիր, ու փոխանակ աժէն օր ծեծ ուտելու, ինծմէ եաւս գուն կը հրամայէիր հոս, և քու ձեռքովդ կը բաշխէիր ուրիշ սեւերուն ծեծը։ Երբեմն երբեմն գաւաթ մ՚ալ չօճլ կու տայի քեզի, որ քիչ մը տաքնաս։ Քեզ տեսնեմ, քիչ մը խելքդ գլուխդ ժողվէ, ու աչքիս առջեւ կրակը նետէ այդ հնոտի ու չնչին գիրքը, որ անտեղութիւններով լի է, ու իմ քեզի ցուցած կրօնքս ընդունէ։

Աստուած պահէ, պատասխանեց Թովմաս եռանդեամբ։

— Մինչեւ հիմայ տեսար որ Աստուած քեզի օգնութիւն հասնելու և ոչ խակ փոյթ ունի. ապա թէ ոչ՝ թոզ չէր տար որ ձեռքս խմայիր։ Քու գաւառած կրօնքդ ուրիշ բան չէ՝ բայց եթէ սատանայի շարք մը. ես գիտեմ թէ ինչ բան է։ Ուստի ազէկ կ՚ընես,

Թովմաս, որ դու իմ ըսածներուս մեկ ընեն. ես ալ մարդ մ'եմ, իմ ձեռքէս ալ բան կու գայ:

— Չէ, տէր իմ, պատասխանեց Թովմաս, չէ. ես միշտ հաւատարիմ պիտի մնամ Աստուծոյ: Աստուած ինծի օգնութեան պայ չգայ՝ ես իրմէ չեմ բաժնուիր, և ինչնան վերջին շունչս իրեն կ'ապաւինիմ:

— Աչխարհիս վրայ քեզմէ անմիտ մարդ չի կրնար բլլալ, ըսաւ Լըկրի՝ Թովմասին երեսը թքնելով ու ոտքով կից մը զարնելով: Հոգ չէ, ես զքեզ գիտեմ ընկճել և խելքդ գլուխդ բերել, կը տեսնես: Այս ըսաւ Լըկրի ու ձգեց գնաց:

Երբոր մարդուս սիրտը ցաւոց բեռան տակը կը հնձէ, և ալ չի կրնար տանիլ, յուսահատաբար իր բնական և բարոյական բոլոր ուժը ասպարէզ կը կոչէ՝ այս բեռը սրտին վրայէն վար ձգելու, և ամենէն պատն ցաւերը՝ խնդութեան և խրախուսանաց վերապարձին կարապետն են: Այսպէս եղաւ Թովմասին ալ: Իր անդուլ սիրոյ անաստուածական ծագրաբանութիւններն՝ իրեն սիրտը՝ որ արդէն վհատած էր՝ աւելի խորունկ խորխորատի մէջ ձգեցին: Դեռ ձեռուընին հատած խարխոյը ամուր բռներ էին, բայց ինքն

անյուսութեան անձկութեան մէջ ինկեր էր: Դրակին քով նստած՝ վերջին ատիճանի վհատութեան մէջ ինկեր էր. մէյմ'ալ յանկարծ պիտացի առարկաներն սկսան աչքին առջեւէն փախչիլ. փշով պսակուած, վիրաւից ու արիւնաթաթաւ գլուխ մ'երեւցաւ իրեն: Թովմաս ահիւ և զղջութեամբ այն վսեմ կերպարանքը պիտեց, որուն վրայ գերագոյն համակերպութիւն մը կը փայլէր. մարգարեական Աստուծոյ այն գիծերէն կերպարանքը սրտին ինչուան խորը զող հանեցին: Տակն ու վրայ եղած՝ ձեռուընները տարածեց ու ծնկան վրայ եկաւ: Այն տեսն կամաց կամաց տեսիլքը փոխուեցաւ, փուշերը լուսոյ ճառագայթներու փոխուեցան, և տեսաւ որ այն անպատմելի պայծառութեամբ զարդարուած կերպարանքը՝ գիծերէն աչուըներով դէպ իրեն խոնարհեցաւ, ու ականջին ալ ձայն մ'եկաւ որ կ'ըսէր. «Ո՛վ որ կը յաղթէ ցաւոց՝ ինծի հետ իմ աթոռս պիտի նստի, ինչպէս ես ալ յաղթեցի ցաւոց ու Հօրս աթոռը նստայ»:

Ո՞րչափ տեսն արդեօք Թովմաս այսպէս չոքած մնաց. ինքն ալ չէր գիտեր: Երբոր ինքիրեն եկաւ՝ կրակը մարեր էր, ու հանգուստներն ալ գիշերուան ցուրտ ցօղէն թրջեր

էին. բայց սրտէն ամէն ահ ու զոզ անհետ
ացեր էին. և ունեցած ներքին ուրախու-
թենէն ոչ անօթութիւն, ոչ ցուրտ և ոչ ալ
խեղճութիւն ու տառապանք կը զգար: Սրտին
խորէն բոլոր երկրաւոր յոյսերը գաբա հա-
նեց, ու իր կամքը բոլորանուէր Աստուծոյ
մատոյց: Դարձուց աչուընները դէպ երկինք
ու լուռ և յաւիտենական ասպդերը դիտեց,
որ հրեշտակաց նման անպատար մարդուս
վրայ կը հսկեն, և սկսաւ դիշերուան միայ-
նութիւնն երգի մը յաղթական խօսքերով ո-
րոտացընել, զոր իր երջանկութեան օրերը
երգեր էր, բայց ոչ այսչափ զգացմամբ.

Դադարեցի երկրի բաւալ յանձուռն կայն,
Ու արեգական դադարեցի ջոյս յերկինի.
Այլ բռնասիրտս կեցցի Աստուած յաւիտեան,
Եւ եղիցի յանուանց վայելս՝ իմ բաժին:

Ցորժամ բնկճի մարմինս մահուան ի հարուած,
Եւ կամեցին արեւանս ընծայք յերակուս,
Վրձարեցի՛ն կենացս և զցաւս իմ Աստուած,
Եւ կոչեցի զիս ի փառս անդր ի բարձունս:

Եւ երգելով յաւիտենից յաւիտեան
Երգեցուք միշտ զԱստուած ըզսէր մշտնջենան.

Որպես մի օր հանեցին դարբ յանվախման
ի ծոց փառացն իւր յանբաւութիւնն ի կսկան:

Անոնք որ գերեաց կրօնական աւանդու-
թեանց վրայ տեղեկութիւն ունին, գիտեն ալ
թէ այսպիսի զգացմունքները մէջերնին սովո-
րական է: Մենք ալ բուն իրենց բերնէն լսեր
ենք այսպիսի սրտաշարժ և ըղձակաթ երգեր,
որոնցմէ մէկ քանին հոս ալ յիշեցինք: Հո-
գերանք կ'ըսեն թէ մարդուս հոգին այնպիսի
վիճակ մ'ունի, սրուն մէջ գտնելու որ ըլ-
լայ՝ իրեն վրայ եղած ապաւորութիւններն
ու ազդեցութիւնները այն աստիճանի կը զօ-
րեն՝ որ բոլորովին արտաքին զգայութեանց
վրայ կը տիրեն և կը բռնադատեն զանոնք
զգալի ձեւ մը տալ այն առարկային, որոնք
երեւակայութեան մէջ միայն գոյութիւն ունին:

Ո՞վ կրնայ ըսել թէ արկեօք գերագոյն Էն՝
մեր մահկանացու բնութեան այս կարօղու-
թիւնները սր աստիճանի ի գործ կ'ածէ՝ լը-
քեալ հոգւոց խրախոյս տալու համար: Եթէ
խեղճ գերին հաւատալու ըլլայ թէ իրեն ցի-
ոսուս երեւցաւ, ով կրնայ ըսել թէ չէ՛ չերեւ-
ցաւ: Մթթէ Քրիստոս տէրն մեր չէ՞ ըսողը
թէ սրիշ բանի համար չէ եկած՝ բայց եթէ
բեկեալ սրտերը բժշկելու և գերեաց թողու-
թիւն տալու:

Երբոր առաւօտեան արշալոյսը գերիներն արթընցուց ու պաշտօն աշխատելու հրաւիրեց, այն Թշուառներուն ու ցրտէն սարսռողներուն մէջ մարդ մը կար՝ որ յաղթական կերպով աշխատելու կ'երթար։ Ոտքին կոխած երկրէն աւելի հաստատուն նեցուկ մ'ունէր, և էր իրեն անխախտելի հաւատքը, հաստատուն յոյսը ամենակալն Աստուծոյ և անոր յաւիտենական սիրոյն վրայ։ Ա՜հ, Լըկրի, հին մայ Թափէ բոլոր ունեցած ոյժ ասոր վրայ։ Մ'ահը, Թշուառութիւնը, նուաստութիւնը, ամէն տեսակ նեղութիւն՝ իրեն ուրիշ բան չէին ըներ՝ բայց եթէ անմահական պսակին հասնելու երանական վայրկեանը կ'երագնել։

Ան վայրկենէն սկսեալ՝ անխոով խաղաղութիւն մը պատեց իրեն սրտին վրայ, զոր իրրեւ տաճար իրեն փրկչին ընծայեր էր։ Անցեալդ պատմ յիշատակը, յուսոյն ծփանքը, երկիւղն ու փափագը՝ բոլորն ալ անհրեւութեացեր էին. մարդկեղէն կամքը՝ որ երկար տանէ ի վեր անպատար տանջանաց և նեղութեանց կը տանէր, բոլորովին Աստուծոյ կամքին մէջ ընկղմեցաւ։ Կենաց ընթացքին ճնացած ճամբան այնչափ իրեն կարճ կ'երեւնար, և յաւիտենական երջանկութիւնն իրեն այնչափ մօտ, որ այս աշխարհիս ա-

ժնէն պատն տանջանքներն ալ իրեն աչքին բան չէին երեւար։

Ամէնքն ալ Թովմասին վրայ եղած այս փոփոխութիւնն անպատճառ. ուրախութեան ու գործունէութեան հետ՝ այնպիսի սրտի հանգստութիւն մ'ալ կը զգար, որ ոչ նախատինք և ոչ անարգանք զինքը չէին կրնար խռովել։

— Թովմասին ի՞նչ հանդիպեցաւ, ըսաւ Լըկրի Սամպոյին. պեւ քանի մ'օր առաջ բոլորովին վհատած կ'երեւար, իսկ հիմայ ուրախութենէն ծղրիտի պէս կը ցատքռտէ։

— Չեմ դիտեր, սէր իմ. Թերեւս փախչիլ կը մտածէ...։

— Շատ կ'ուզէի որ մէկմը փախչէր, պատասխանեց Լըկրի՝ վայրապ ծիծաղ մը փրցընելով...։ Ի՞նչ կ'ըսես, Սամպոյ, դու ալ չե՞ս ուզեր։

— Ա՛ւր էր, ըսաւ սեւադէմ Սամպոն։ Ի՞նչ զուարճալի հանդէս պիտի ըլլայ՝ երբոր տեսնենք որ ախոմերուն մէջ կը տապըլտըկի, մացառներուն կը պլլուի, ու շներուն հետ կը կռուի։ Երբոր Մըլլին բռնեցինք՝ ես խնտալէս կը ճաթէի. կարծեցի թէ ինչուան վրայ հասնիմ զինքը շներուն բերնէն ազատեմ՝ շները զինքը կատր կատր ըրած կը

գանեմ. պեռ ինչուան հիմայ անունց խա-
ծուածքին նշանները փառաւորապես վրան
կեցեր են:

— Ապահով կեցիր՝ որ այն առած նշան-
ները մինչեւ գերեզման հեռը մէկտեղ պիտի
տանի, ըսաւ Լըկրի: Բայց, Յամպոյ, աչքդ
աղէկ բաց, թէ որ այդ սեւը փախչելու միաք
ունենայ, եաեւէն էյտաս ու ոաքը կոտրես:

— Ա՛յդ բանն ինծի թող, տէր իմ, պա-
տասխանեց Յամպոյ. ես պիտեմ թէ այդ ճա-
զարն ինչպէս բռնելու է:

Ա՛յս խօսակցութիւնս ընելու առեն՝ միան-
գամայն Լըկրի մօտակայ քաղաքն երթալու
պատրաստութիւն կը տեսնէր. ուստի ձի հե-
ծաւ ու ճամբայ ելաւ: Իրիկուան երրոր պար-
ձաւ՝ խնդքին փչեց որ երթայ գերիներուն
բնակութիւնը մէյմը աչքէ անցընէ, և տեսնէ
թէ ամէն բան կարգի՞ է թէ չէ:

Գեղեցիկ լուսին կար: Ձիու ծառերուն
սաուերը մարգագետնին վրայ զարկեր էր,
օդն ալ խաղաղ ու հանդարտ էր: Լըկրի եր-
բոր գերեաց բնակութեան մօտեցաւ՝ երգելու
ձայն մը լսեց, որ այն տեղուանքը սովորա-
կան բան չէր, ուստի կանգ առաւ որ մաիկ
ընէ: Հաստ ներդաշնակաւոր ձայն մը կ'եր-
գէր հետեւեալ տողերը:

Ո՛չ, ոչ, ինձ մի՛ տարիդիկ իցեն դառաւոր
Յերկրի ազատիկ ցաւագից.
Յորչափ յերկինս բախտն իմ գլխի շնորհաւոր՝
Ես զարտառուս աչերեցից:

Ողբայ տարտիւն, այլ բովանդակ հոգի՛ն քեզ
Անարգե՛ զուռր և զերկար.
Մահ յոժանիկ իշխե՛ւ ետեր ըզտարերս,
Արդար՝ ծաղրե՛ զդժոխոց խայր:

Արդարութեան քուռմ պատկառ կաս, ո՛վ Աս-
Յորժամ խրատես և ըզդաս. (առած,
Եւ հանապազ քեզ Տեառն խնամ փառս տաց
Յաւիտեան վիշտ և ի ցաւս:

— Ա՛հ, ըսաւ ինքիրեն Լըկրի, նայէ թէ
ինչ գաղափարներու տէր մարդ է: Ինչպէս
ալ այդ անիծած երգերը չեմ սիրեր: — Դո՛ւ
ես, սեւերես, պռոաց՝ ձիուդ պէտ ի Թով-
մասին վրայ վազելով ու խարազանը շար-
ժելով. ինչպէս կը յանդգնիս արթուն կե-
նալ ու երգել, որ մինչեւ հիմայ պառկած
պիտի ըլլայիր: Թափէ կոկորդդ և շուտ եկիր
պառկէ:

— Շատ աղէկ, տէր իմ, պատասխանեց
Թովմաս զուարթութեամբ, ու ելաւ ներս
մտաւ:

Թումանեան այն ուրախ ու զուարթ կերպէն՝ Լըկրիին վրայ կատաղութիւն մ՚ենէ. ուսոի Թումանեան վրայ հասնելով՝ ազէկ մը գլուխն, քթին, բերնին, կողերուն խարազանով զարնել սկսաւ։

— Ա՛յ, անպիտան շուն, տեսնենք թէ ասկէ ետեւ ալ զուարթութիւնդ կը բռնէ՞։

Բայց այն հարուածները մահկանացու մարմնոյն վրայ իջան, և առաջուան պէս ալ հոգւոյն վրայ ազդեցութիւն մը չըրին։ Թումանեան բոլորովին հնազանդ էր, սակայն Լըկրի չէր կրնար չտեսնել թէ իր գերւոյն վրայ ունեցած կարողութիւնն ամբողջապէս կորսընցուցեր էր։ Երբոր տեսաւ որ Թումանեան իր խրճիթը մտաւ, և ձիուն գլուխն ալ պարտուց որ ետ դառնայ, մէյմ՚ալ խղճի այն արագաթռիչ փայլակներէն մէկին՝ որ յանկարծ ամենէն խաւարեալ ու ամենէն չար սրտերն ալ կը լուսաւորէ, իրեն սրտին մէջ ալ շանթեց։ Իմացաւ որ իր ու իրեն զոհին մէջ Աստուած անցեր էր, անոր համար հայհոյեց ընդդէմ Աստուծոյ։ Ա՛յս խռնարհ ու համբերող մարդը, որ ոչ անարգանքներէ և ոչ սպառնալիքներէ, ոչ ծեծէ և ոչ իր վրայ եղած անգթութիւններէն կը խռովէր, Լըկրիին հոգւոյն մէջ ձայն մ՚արթընցուց, նման

այն ձայնին, որ իրեն ատենը սատանան՝ այսահարին բերանը դրաւ. «Ձի՛ կայ վեր և քո, Յիսուս Նազովրեցի, եկիր տարաժամ տանջել զմեզ»։

Թումանեան սիրաը իր չորս. կողմն եղած թշուառ գերիներուն վրայ կը դթար ու կը ցաւէր։ Իրեն այնպէս կու գար՝ թէ իր երկրաւոր ցաւերն անցեր էին։ Սիրաը կ՚եփէր թէ ինչ կերպով արդեօք կրնար իրեն ընդունած խաղաղութեան և ուրախութեան դասն՝ տան և բաժին հանել իր ընկերակցաց, և անոնց ցաւուցն ու վշտացը թեթեւութիւն մը տալ։ Իրաւ քիչ անգամ առիթ կ՚ունենար այս բարեգործութիւնս կատարելու, բայց գաշտ երթալու ու դառնալու առեն, աշխատութեան ժամանակ՝ իրեն երջանկութիւն կը համարէր՝ թէ որ կարող ըլլար այն յուսահեկ ու վհատեալ թշուառներուն օգնութիւն մ՚ընել։ Սկզբան այն մարդկութենէ եղած ապտարածներն այս բանս չըմբռնեցին. բայց Թումանեան չձանձրացաւ շարաթներով, ամիսներով իր ձեռքէն եկած բարիքն առանց ընելու, այնչափ որ վերջապէս այն գալկահար սրտերուն զգացողութեան թելերը թրթռացին։

Ա՛յս կարգէ դուրս և լսիկ ու համբերող մարդը, որ միշտ պատրաստ էր ուրիշին բե-

ոը բառնալու , առանց մէկէ մը օգնութիւն խնդրելու, որ երբոր կերակուր կը բաժնէին՝ ամենէն վերջը կ՚երթար իր մասն առնելու ու ամենէն ալ քիչ կ՚առնէր, և ան ալ՝ կաթսուածիւն ունեցողներուն կը բաժնէր, այս մարդս՝ որ դուրս գիշերները սիրով իր խեղճ վերմակիկը հիւանդի մը, չերմտաի մը կու տար, և աշխատութեանատեն ալ՝ ակարնեւրուն կողովները կը լեցընէր, վանդալ անձին՝ որ իրենը պակաս կշռէր, որ իրենց հասարակաց բռնաւորին անողոքելի անգթութենէն հալածուած՝ երբեք գանգատ մը և կամ անէծք մը չէր ըներ իր հալածչին դէմ, այս մարդս՝ կ՚ըսեմ՝ կամաց կամաց անզգալի կերպով ամենուն վրայ ալ կարգէ դուրս ազդեցութիւն մը ստացաւ: Երբոր հնձոց ժամանակն անցաւ, ու գերիները կիրակի օրեր կրնային հանգչիլ, բազմութեամբ Թովմասին չորս կողմը կը ժողվէին. ան ալ Աւետարանէն պատմութիւններ կը պատմէր անոնց: Ամէնքն ալ կը փափագէին մէկտեղ ժողովելու և այս պատմութիւններս լսելու, աղօթելու և երգելու. բայց Լըկրի չէր Թողուր, և քանի անգամ՝ ալ որ վրանին հասաւ՝ անիծքը և հայհոյանք դրուեց գանոնք, այնչափ որ ուրիշ ճար չգտնելով՝ Թովմասին պատմածներն ու

յորդորները բերնէ բերան մէկմէկու կը հաղորդէին: Եւ սակայն ով կրնայ պատմել մեջերնէն քանի մը խեղճ բարեսիրտներուն անկեղծ ուրախութիւնը, որոնց կեանքն ուրիշ բան չէր՝ բայց եթէ ախուր ճամբայ մը, որուն ծայրը մութ ու անծանօթ էր, երբոր լսեցին թէ բարերար ու մարդասէր փրկիչ մը կայ եղեր, և երկնաւոր հայրենիք մը: Բարոզիչներէն շատերը կը վկայեն թէ այս խեղճ ու տառապեալ խաւիկիներն՝ Աւետարանն ուրիշ ազգացմէ աւելի եռանդեամբ ու հպատակութեամբ կ՚ընդունին: Հլութեան ու բացարձակ հաւատոյ սկզբունքը, որ աւետարանական վարդապետութեանց հիմն է, կարծես թէ ուրիշ ազգացմէ աւելի՝ այս խեղճերուն բնութեան մէջ անկուած են, որ աւելի մշակուած սիրտ ունեցողներն իրենց վրայ նայելով կ՚ամչնան:

Այն խեղճ խառնածին կինը՝ որուն հաւատքը տեսանք որ վրան եկած անգթութեանց ու անիրաւութեան բեռան տակ չախչախուելու և կործանուելու վրայ էր, Թովմասին երգերն ու աւետարանական պատմութիւնները լսելով՝ սկսաւ ոգի առնուլ: Գէսիին անգամ կիսամռայր սիրտը կակղնալ ու հանգարտիլ սկսաւ Թովմասին քաղցր ու զգօնասէր ազդուութեամբ:

Գէսոսի իրեն ունեցած անլուր թշուառութիւններէն ու աղէտներէն՝ վրան կատարուած թիւն ու յուսահատութիւն եկեր էր. շատ անգամ մտածեր էր վրէժն հատուցանելու և ոչն հանելու իր բռնաւորէն, որուն երկար տարիէ վեր ըրած անլուր անիրաւութիւններն ու անպիտանութիւնները տեսեր ու կրեր էր։

Գիշեր մը՝ երբոր Թովմասին խրճիթին դիրքները քնացեր էին, մէյմ՚ալ յանկարծ արթընցաւ Թովմաս, ու պատուհանի տեղ ծառայող ծակէն՝ Գէսոսին պլուխը տեսաւ, որ նշանացի դինքը դուրս կը կանչէր։

Թովմաս մէկէն դուրս ցատքեց։ Կէս գիշերը մէկ կամ երկու ժամ անցեր էր։ Լուսնին անուշ ու խաղաղական լուսով, որուն ճառագայթները Գէսոսին դէմքը լուսաւորեր էին, Թովմաս անոր սեւ խոշոր աչաց մէջ կարգէ դուրս ու կատաղի փայլունութիւն մը տեսաւ, որ սովորաբար անոր ունեցած ախուր և յուսահատ նայուածքէն շատ տարբեր էր։

— Հոս եկուր, աղբար Թովմաս, հոս եկուր, ըսաւ Գէսոսի՝ անոր ձեւէն բռնելով ու դէպ իրեն քաշելով. քեզի նոր լուր մը պիտի տամ։

— Ինչ բան է, Գէսոսի խաթուն, հարցուց Թովմաս անձկանօք։

— Թովմաս, կ՚ուզե՞ս ազատութիւնդ ձեռք ձգել։

— Հրամեր ես, խաթուն, երբոր Աստուած ուզէ։

— Աղէկ, բայց այս գիշեր ալ ձէ որ ուզես՝ կրնաս ազատութիւնդ ձեռք ձգել, կըրկնեց Գէսոսի յանկարծական կարճութեամբ մը։

Թովմաս սկսաւ տարակուսիլ։

— Եկուր երթանք, ըսաւ կամացուկ ձայնով մը ու սեւ աչուրներն անոր երեսը սլնկելով։ Եկուր երթանք, անիկայ խոր կը քնանայ, ես անոր օղիին մէջ այնպիսի նիւթ մը խառնեցի որ քունը երկար տանի։ Թէ որ խառնած նիւթէս շատ ունենայի՝ հիմայ քեզի չէի կարօտիր։ Բայց եկուր երթանք, տեսիլ դուրը բաց է. հոնտեղ կացին մը կայ՝ զոր ես գրի. իրեն խցին դուռն ալ բաց է. ես քեզի ճամբան կը ցուցընեմ։ Ես ալ կըրնայի գլխուն զարնել, բայց թեւերս տակաւին, ուստի դու ալ հետս եկուր։

— Չէ, չէ. բիւր աշխարհք տան ինծի, չեմ գար, խաթուն, ըսաւ Թովմաս եւ ետ քաշուելով, վասն զի Գէսոսի ձեռքէն բռնած՝ առաջ կ՚ուզէր երթալ։

— Բայց մէյմը սա բոլոր խեղճերը մըտածէ, ըսաւ Գէսոսի. զամէնքն ալ կ՚ազա-

տենք, ու մենք ալ կ'երթանք ճահիճներուն մէջ տեղ մը կը պահուըտինք. կղզի մը կը գտնենք ու հոն մենք մեզի հանդիստ կ'ապրինք: Ես լսեր եմ որ ուրիշներն ալ ըրեր են: Ո՛ր և իցէ վիճակ ալ ունենանք, հիմակուան ունեցած վիճակներնէն լաւագոյն կ'ըլլայ:

— Չէ, կրկնեց Թովմաս հաստատուն ձեւով. չարչն ոչ երբեք բարիք կրնայ ելլել: Աւելի յանձն կ'առնում՝ ալ ձեռքս կըտրել՝ քան թէ ուրիշին արիւնը մտնել:

— Ան տակն ես ինքիրենս կ'ընեմ, ըսաւ Գէսսի ու սկսաւ անկէ հեռանալ:

— Մնա, Գէսսի խաթուն, ըսաւ Թովմաս եաեւէն վազելով, Աստուծոյ սիրոյն համար ըլլայ՝ որ քեզի համար մեռաւ, քու անգին հոգիդ այդպէս սատանային մի ծախեր: Ըրածդէդ՝ չարիքէն զատ ուրիշ բան չ'ելլեր: Ուրիշէն վրէժ խնդրելու համար չէ ստեղծած զմեզ Աստուած: Պէտք է համբերենք, և այն ժամուն ոպասենք՝ որ մեզի համար ինքն ուզողը է:

— Սպասե՛լ, կրկնեց Գէսսի. ինչուան հիմայ չսպասեցի՛. միթէ այնչափ չսպասեցի՛ մինչեւ որ գլուխս պարձաւ ու սիրտս հալեցաւ: Ինչ նեղութիւններ ու վիշտեր չքաշեցին այդ անպիտան մարդուն ձեռքէն այսչափ հարիւրաւոր խեղճ արարածներ: Միթէ քու արիւնդ ալ կաթիլ կաթիլ պիտի չծըծէ: Չէ, պէտք է վրէժ խնդրեմ. ալ ժամանակը լեցուեցաւ. պէտք է որ անոր սրտին արիւնը ծծեմ:

Չէ, չէ, չէ, ըսաւ Թովմաս այլայլած՝ Գէսսիին ձեռքը սեղմելով. չէ, հոգիդ կը սիրես, մի՛ ըներ այդ բանը: Քրիստոս տէրն մեր ուրիշի արիւնը չթափեց, այլ իր արիւնը թափեց, և մեզի համար թափեց որ իրեն թշնամիներն էինք: Ինքը մեզի ալ կ'օգնէ իր օրինակին հետեւելու և մեր թշնամիները սիրելու:

— Սիրե՛լ, ըսաւ Գէսսի կատաղի նայուածքով մը. այդպիսի թշնամիները սիրե՛լ... Մարմինս և արիւնս այդ բանիդ դէմ կը բողոքեն:

— Իրաւ է, խաթուն, իրաւ է. ինքը մեզի այժ կու տայ, և ասով է մեր յաղթութիւնը: Երբոր կարող ըլլանք զամէնքը սիրել, և ամէն տեղ ու ամէնուն համար աղօթել, պատերազմը կը լմընայ, յաղթութիւնը կը վաստակինք: Փառք ի բարձունս Աստուծոյ...: Եւ խեղճ սեւուկը արտասուալից աչուըները դէպ երկինք վերցուց:

Այս է ահա քու յաղթութիւնդ, ո՜ Աբրիկէ. ամէն ազգաց մէջէն յաւին կոչեցեալդ. փշով պսակուելու, խարազանաւ ծեծուելու, արիւն քրտնելու ու խաչին մահն ունենալու կոչուեցար. անոր համար երբոր Քրիստոս ի-րեն արքայութեամբը գալու ըլլայ՝ դու ալ ի-րեն հետ պիտի թագաւորես։

Թովմասի եռանդային խորին զգացմունք-ներն, իրեն ձայնին քաղցրութիւնն և ար-ցունքներն՝ անուշ ցօղի մը պէս այն խեղճ կնկան զայրացած ու վիրաւից սրտին վրայ իջան. և կատարի նայուածքին տեղ՝ անու-շութիւն մը ղէմքին վրայ փոխանակեց։ Ա-չուընները գետին խոնարհեցուց, և կամաց կամաց Թովմասին ձեռքը թող առաւ, որ ա-ռաջ ամուր բռներ էր։

— Ես քեզի չէ՞ զրուցեր, ըսաւ, որ չա-րութեան ոգին ամէն տեղ եռեւէս կնկեր է։ Ո՛վ ազբար Թովմաս, չեմ կրնար աղօթք ընել։ Տգաքո ծախուած օրէն եռու ամենեւին աղօթք չեմ ըրած։ Ըսածդ իրաւ է, ես ալ գիտեմ. բայց երբոր աղօթքի կը նստիմ՝ ա-նիծքը ու առելութեամբ կ'ելլեմ. չեմ կրնար աղօթք ընել։

— Խեղճ, կրկնեց Թովմաս՝ դութը շար-ժած. սատանան եռեւէդ կնկեր է և կ'ուզէ

զքեզ խարբաչել, բայց ես քեզի համար ա-ղօթք կ'ընեմ։ Ո՜հ, Գէթսէ խաթուն, մէյմը ցնծասէ գիմէ. ինքն եկաւ աշխարհք բեկեալ սրտերը բժշկելու և ոգեւորաց արցունքները սրբելու։

Գէթսէ լուռ կեցաւ մնաց, աչուընէրէն խա-շոր խաշոր արցունքներ կը վազվզփէին։

— Գէթսէ խաթուն, կրկնեց Թովմաս՝ ա-բակտանօք և խել մ'առաւ լուռ անոր ե-րեսը նայելէն եռաւ. թէ որ կարող ըլլայիր առկէ փախչիլ, թէ որ կարելի ըլլար, կ'ը-սեմ, հրամանքիդ խորհուրդ կաւ տայի որ եմմէլինան հետդ առած փախչէիր, այսինքն թէ առանց արիւն թափելու, ապա թէ ոչ՝ այդպիսի բանի ձեռք մի զարներ։

— Դու ալ մեզի հետ չե՞ս փախչիր, ազ-բար Թովմաս։

— Չէ, պատասխանեց Թովմաս. թէ որ ուզէի՝ ինչպէս հիմայ արդէն փախած էի. բայց կարծես թէ Աստուած մասնաւորապէս զիս այս խեղճերը մխիթարելու համար զրկեր է, ուստի իրենցմէ չեմ կրնար բաժնուիլ, ա-նոնց հետ մէկտեղ ես ալ իմ խաչս կը կրեմ ինչպէս վերջը։ Իսկ ձեզի այնպէս չէ. ա-մէն բան ձեզի հոս մէյմէկ պարան են մե-զանչելու, որոնց դէմ չէք կրնար գնել. ուս-

ան լաւ կ'ընէք թէ որ կարենաք՝ եղէք այս տեղէն փախէք։

— Ես բաց ի գերեզմանէն ուրիշ ապաւէն չեմ գտներ, ըսաւ Գէսսի։ Կենդանի մը չկայ, թռչուն մը չկայ որ իրեն ապաւէն մը չգտնէ. օձն ալ, կոկորդիլոսն ալ իրենց բոյնն ունին, ուր կրնան քնանալ ու հանգչիլ. մենք միայն ապաւէն մը չունինք։ Ձահիճներուն օրչափ ալ խորերը մտնենք՝ անոնց չներն զմեզ կ'սրսան ու զմեզ կը գտնեն։ Ամէնքն ալ մեզի դէմ եղեր են. անբան կենդանիներն անգամ մեզի թշնամի են։ Ո՞ւր կրնանք երթալ...։

Թովմաս քիչ մը լուռ կեցաւ. ետքէն արտասուալից աչուըներով ըսաւ.

— Անիկայ որ Դանիէլէն ազատեց առիւծներուն գուբէն, երկք մանկունքը փրկեց կրակի հնոցէն. Անիկայ որ ծովուն վրայ կը քալէր և քամիներուն կը հրամայէր որ դադրին, Անիկայ միշտ կենդանի է, և հաստատապէս կը հաւատամ որ կրնայ զձեզ ազատել։ Դուք մէյմը փախէք, ես ալ կրցածիս չափ ձեզի համար աղօթք կ'ընեմ։

Մարդուս մտաց զօրութիւնն ինչ կարգէ դուրս բան է, որ մտածութիւն մը՝ երկայն տաեն իրրեւ անգործադրելի ու անկարելի

պատճէն ետեւ, մէյմ՛ալ յանկարծ նոր գտնուած ապահանդի պէս լուսաւոր ճառագայթներ կ'արձակէ։

Գէսսի շատ անգամ մտածեր էր իր մըտքին մէջ թէ արդեօք ինչ կերպով կրնայ փախչիլ. և ամէն հնարք անկարելի գտեր էր. բայց հիմայ յանկարծ միտքը նոր հնարք մ՛ինկաւ փախչելու, որ ամենեւին զժուարութիւն չունէր և շատ դիւրին ալ էր գործադրելը, անոր համար սիրտն ուրախութեամբ լեցուեցաւ. ուստի

— Աղբար Թովմաս, կը փախչիմ, ըսաւ յանկարծակի։

— Շատ լաւ, պատասխանեց Թովմաս. Աստուած հետդ ըլլայ։

ԳԼՈՒԽ ԼԹ.

Դաւ։

Լըկրիին տանը ցորեննոցը՝ գրեթէ ուրիշ ամէն ցորեննոցներուն պէս ընդարձակ շէնք մ՛էր, մէջը պարապ, փոշոտած, պատերը սարդի ոստայններով ծածկուած, հնոտի կապոխներով լեցուն։ Այդի հարուստ ընտանեաց բնակութեան տաեն՝ տանը մէջ շատ

փառաւոր կահ կարասիք կային, բայց ա-
նոնցմէ շատը հոն թողեր գնացեր էին. Լը-
կրի ալ զանոնք կէս մ'անբնակ թաց խուցե-
րու մէջ ձգեր էր, կէս մ'ալ այս ցորեննոցին
մէջ, ուր կը փակէին: Ցորեննոցին մէջ երկու
երեք խոշոր սնտուկներ կային պատին կըռ-
թընած, որոնք առնով այս կահ կարասիք-
ները բերելու ծառայեր էին: Նեղ լուսամուտի
մ'ազատոտ ու փոշոտած ապակիներէն նուազ
լոյս մը ներս զարկեր էր, և այս խոշոր
սնտուկները, փուշեպատ աթոռներն ու սե-
ղանները կը լուսաւորէր. միայն բանիւ՝ այն
տեղն այնպիսի տխուր կերպարանք մ'առեր
էր՝ որ նախապաշարեալ մարդ մը՝ չէր ոգի-
ներուն բնակարան կը կարծէր, և իրաւունէ
երեւակայած գերեզման մէջ ալ այսպիսի կար-
ծիք ունեցողներ և վախցողներ պակաս չէին:

Գանի մը տարի առաջ սեւ կին մը Լը-
կրիին բարեութեան հանդիպելով՝ այս ցո-
րեննոցին մէջ փակուեցաւ: Խեղճը արդեօք
հոն ինչ եղաւ՝ չենք կրնար զրուցել: Գե-
րիներն այս պիտուածին վրայ մէջերնին շատ
բան խօսեցան. բայց ինչ ալ ըսեն, անշուշտ
օր մը այն խեղճին մարմինն ան բանտէն
հանեցին ու տարին թաղեցին. անկէ եաեւ,
կ'ըսէին, թէ այս տխուր տեղէն ոտնալու

ձայներ, գոռում գոչումներ, տատիկ որոտ-
մունքներ և յուսահատութեան աղաղակներ
ու հեծութիւններ կը լսուէին: Այդպէս մ'ալ
պիտուածով այս բանս Լըկրիին ականջն հա-
տաւ, և այնպէս տատիկ բարկացաւ՝ որ հայ-
հոյելով սպառնացաւ թէ ով որ տակէ եաեւ
այդպիսի պատմութիւններ պատմէ, ութը օր
կապուած՝ ցորեննոցին մէջ պահել կու տամ
զինքը, որ անձամբ տեսնէ թէ ինչ կ'ըլլայ
հոն: Ա՛յս սպառնալիքս ամէն տեսակ մեկ-
նութիւն լսեցուց. բայց ինչպէս որ բնական
է՝ գերիներն ամենաւելն իրենց կարծիքը չը-
փոխեցին:

Կամաց կամաց մարդ մ'ալ ցորեննոցին
տանդուղին քովէն չէր անցներ, և ոչ տան-
դուղին քովի պզտիկ սրահէն. ամէն մարդ կը
վախէր ուրիշին բան մ'ըսելու իրեն վախին
վրայ, այնպէս որ բուն իսկ պատճառն ան-
գամ մոռցան: Մէյմ'ալ յանկարծ Գէսսիին
միաքն ինկաւ այս բանս. և որովհետեւ Լը-
կրիին վրայ ալ աւելորդապաշտական կար-
ծիքը մեծ ազդեցութիւն ըրեր էր, ուզեց ա-
սոր իրեն և իր թշուառութեան ընկերակից
աղջկան աղաւթիները ձեռք ձգել:

Գէսսիին պատկերը խուցը ճիշդ այս ցո-
րեննոցին տակն էր. օր մը՝ առանց Լըկրիին

հարցընելու, քանի մը գերի կանչեց, ու մեծ աշխատութեամբ՝ խցին կահ կարասիքը ուրիշ հեռու խուց մը կրել տուաւ։ Երբոր գերիները մեծ ազազակով ու շփոթութեամբ Գէսսիին հրամանները կատարելու հետ էին, մէյմ՚ալ Լըկրին վրայ հասաւ։

— Բարով ըլլայ, Գէսսի, ըսաւ Լըկրի՝ ձիէն վար իջնելով, ինչ նոր բան կայ, այսօր քամին ո՞ր կողմէն փչեց։

— Բան չկայ, միայն թէ խուցս կ՚ուզեմ փոխել, պատասխանեց Գէսսի։

— Ի՞նչ բանի համար, խնդրեմ։

— Վասն զի ալ չեմ ուզեր հոս բնակիլ։

— Կրազին բերանն երթաս. բայց պատճառն ի՞նչ է։

— Պատճառն աս է՝ որ կ՚ուզեմ քիչ մը հանգիստ քուն ըլլալ։

— Քուն ըլլա՜լ. ո՞վ կ՚արգելու...։

— Կրնայի քեզի ըսել թէ որ ինծի մաիկ ընելու ըլլայիր, ըսաւ Գէսսի պաղ կերպով

— Ըսէ տեսնեմ, պոռաց Լըկրի, ի՞նչ կայ...։

— Ի՞նչ պիտի ըլլայ, բան չկայ. կարծեմ քունկին և ոչ փոյթդ է։ Ամէն իրիկուն կէս գիշերուընէ սկսեալ ինչուան առաւօտ՝ վերը ցորեննոցէն պոռալու կանչելու ձայներ կը լսուին, կարծես թէ բազմութիւն մարդկան կը ծեծկուին հոն, գետնին վրայ ծանր բաներ կը գլորտըկեն։

— Իրա՞ւ կ՚ըսես, ցորեննոցը մարդ կը բնակի՞. վրայ բերաւ Լըկրի կեղծ ծիծաղով մը, որպէս զի սրտին վախը ծածկէ. ո՛վ կրնայ ըլլալ, Գէսսի։

Գէսսի սև ու թափանցող աչուըներն այնպէս մէյմը Լըկրիին երեսը դարձուց, որ կարծես թէ Լըկրիին արիւնն երակներուն մէջ պաղեցաւ։

— Հրամեր ես, Սիմոն, ըսաւ Գէսսի, ո՛վ են։ Կ՚ուզէի որ դու ինծի ըսէիր. կարծեմ դու ալ չես գիտեր։

Լըկրի հայհոյելով խարազանը վերցուց որ զարնէ, բայց Գէսսի շուտ մը մէկդի քաշուելով՝ դէպ ի դուռը փախաւ, և Լըկրիին դառնալով ըսաւ.

— Թէ որ կ՚ուզես՝ այս խուցը պահէ, ան ատեն ինչ ըլլալը կ՚իմանաս։ Լաւ կ՚ըլլայ որ մէյ մը դու ալ փորձես։ Եւ դուրս ելլելով՝ դուռը գոցեց ու բանալիքով ալ կղպեց։

Լըկրի սկսաւ պոռալ, կանչել, հայհոյել և սպառնալ թէ դուռը կը կոտրէ. բայց քիչ մը միտքը վրան գալով՝ լաւագոյն գտաւ

բան մը չընել, և խռոված՝ քովի խուցն անցաւ։ Գէսսի տեսաւ որ փոքրն յաջողեցաւ. ուստի անկէ ետև զարմանալի կերպով սկսաւ մտածածն առաջ տանիլ, և Լըկրիին վրայ ազդած տպաւորութիւններն աւելի սաստկացընել։

Մտածեց որ ցորեննոցին ծակերէն մէկուն մէջէն կոտրած շիշի մը բերան խոթէ, և այնպէս տեղատուութենէ՝ որ պզտիկ քամիէ մ՚ալ ախուր և անսովոր ձայներ կը հանէր, իսկ երբոր քամին քիչ մը սաստիկ ըլլար՝ սարսափելի աղաղակներ կը հանէր, այնպէս որ նախապաշարեալ ու աւելորդապաշտ ականջներու յուսահատութեան և երկիւղի աղաղակներ կրնային կարծուիլ։ Այն ահաւոր աղաղակներն երբեմն գերբնական ականջն ալ կը հասնէին, որով ցորեննոցին մէջի ուղիներուն հին առասպելներն նորոգուեցան։ Բոլոր տունն աւելորդապաշտական ահ ու երկիւղն առաւ, և թէպէտ մէկն ալ չէր համարձակիր Լըկրիին դիմաց այս բանիս վրայ խօսք բանալ, բայց իրեն վրայ ալ վախը պատեր էր։

Ամբարիշտ մարդը կարծէ դուրս ալ աւելորդապաշտ կ՚ըլլայ։ Քրիստոնեան հաւատովք գինեալ՝ կը հաւատայ թէ Աստիկայ՝

որ բոլորովին կարողութիւն է և իմաստութիւն է՝ ամէն տեղ է, և իր ներկայութեամբ կը կարգաւորէ և կը լուսաւորէ բոլոր սիրեղերքը. բայց անզգամն՝ որ իր սրտին մէջէն ըսաւ թէ Աստուած չկայ, իրեն համար հանդերձեալ աշխարհքն ուրիշ բան չէ՝ բայց եթէ ըսա Սաղմոսերգուին՝ խաւար և ըստուերք մահու. այնպիսւոյն համար թէ այս կեանքս և թէ մահը զարհուրելի արհաւիրներով և անորոշ և անըմբռնելի ցնորքներով լեցուն են։

Լըկրիին թմրած ու մարած բարոյական սկզբունքները՝ Թովմասին հետ ունեցած յարաբերութիւններով՝ կամաց կամաց սկսեր էին արթննալ. բայց այս արթնութիւնս չկրցաւ չարութեան մէջ հաստատուած կամքին յաղթել. և ասով հանդերձ ամէն անգամ որ հոգւոր խօսք կամ երգ կամ աղօթք մը լսելու ըլլար՝ սոսկում մը և հոգւոյ խռովութիւն մը կը զգար. և օր աւուր աւելորդապաշտական վախն ալ վրան կը սիրէր։

Նոյնպէս Գէսսիին ալ Լըկրիի վրայ ունեցած ազդեցութիւնը կարծէ դուրս բան մ՚էր։ Լըկրի իրեն ամէն, իր բոնաւորն և պահիճն էր. բոլորովին անոր ձեռքն էր, և ոչ ալ

յոյս ունէր տեղէ մը պաշտպանութիւն և օգնութիւն գտնելու. բայց այս ալ յայտնի է՝ որ ինչ և իցէ անառնաբարոյ մարդ ալ ըլլայ՝ արիասիրտ կնկան մը ազդեցութեան տակ՝ անկարելի է որ բոլորովին ազատ ըլլայ: Երբոր Լբկրի գանիկայ գնեց, ինչպէս ինքն ալ պատմեց, Գէսսի փափկակեաց կին մ՚էր. բայց իր տիրոջ անառնաբարոյ սիրուն տակ բոլորովին չախչախուեր էր. եաքը ժամանակը, յուսահատութիւնը, նըւաստ կեանքն՝ իրեն կանացի սիրան ալ քարացուցեր էին. որոնցմով գիտցաւ տեսակ մը ազդեցութիւն ունենալ իր տիրոջ վրայ, որ երբեմն վրան կը բռնանար, երբեմն ալ անկէ կը վախէր:

Գէսսին այս ազդեցութիւնը սարսափելի զօրութիւն մը ստացաւ, երբոր սկսաւ վրան կէս կատաղութեան պէս բան մ՚երևալ, և բոլոր ըսած խօսքերն ամենեին մէկմէկու չէին յարմարիր:

Վերը պատմածներնէս երկու երեք օր ետև, Լբկրի իրիկուն մը այն հին մեծ խուցին մէջ կրակին դիմացն անցեր նստեր էր, և վառած փայտերուն անհանգարտ բոցը նուաղ լոյս մը ձգեր էր բոլոր խուցին մէջ: Հոգմախառն ու մրրկալից իրիկուն մ՚էր,

որ հին ու կէս փլփլկած տուներուն մէջ տեսակ տեսակ աղաղակներ ու ձայներ կը հանէ: Պատուհանները կը ճռնչէին, փեղկերը կը զարնուէին, քամին կը սուլէր, կ՚ոռնար, ծխնելուղէն վար կը շնչէր ու բոլոր խուցը ծուխով ու մուխով կը լեցնէր, կարծես թէ ծխնելուղէն վար գունդ մը ոգիներ դուրս կը յարձակէին: Լբկրի ժամերով հաշիւներն ըրաւ ու լրագիրները կարդաց. իսկ Գէսսի կրակարանին մէկ անկիւնը նստած՝ տխուր տխուր կրակին վրայ կը նայէր: Լբկրի լրագիրը վար դրաւ ու գրասեղանին վրայէն հին գիրք մը ձեռքն առաւ, զոր առջի իրիկուընէ տեսեր էր որ Գէսսի կը կարդար, և սկսաւ թղթատել: Այս գիրքս երևելի աւազակութիւններու և ուրուականներու պատմութեանց ու գերբնական տեսիլքներու հաւաքմունք մ՚էր, որ հատա քաշուած ահաւոր պատկերներով զարդարուած ըլլալով՝ կարդացողներուն վրայ կարգէ դուրս ապաւորութիւն կ՚ընէ:

Լբկրի արհամարհանօք ու անտարբեր կերպով մը կը թղթատէր ու կը կարդար, այնչափ որ մէյմ՚ալ յանկարծ հայհոյելով գիրքը գետին զարկաւ.

— Ինչ, Գէսսի, դու ալ ուրուականնե-

բու կը հաւատաս, հարցուց Լըկրէ, ունելի-քով կրակարանին մէջի վառած փայտերը կարգի դնելով. ես այսչափ վհատիս չէի կարծեր զքեզ որ այսպիսի աղաղակներէ վախնաս:

— Քեզի ինչ. ես կը հաւատամ, չեմ հաւատար, պատասխանեց Գէսսի ցրտութեամբ:

— Ծովու վրայ եղուզակութիւն ըրած ատենս ալ, կրկնեց Լըկրէ, գիս վախցընելու կը ջանային. բայց ես այսպիսի զուր խօսքերուն և ոչ ականջ կը կախէի:

Գէսսի մուրթին մէջ նստած՝ կրակոտ աչուըները Լըկրէին երեսը տնկեր էր, որոնց կարգէ դուրս փայլուն ութիւնն անոր վրայ միշտ անախորժ տպաւորութիւն մը կ'ընէր:

— Մէկալ օրուան խուցիդ վրայ լսած աղաղակներուդ պատճառը, կրկնեց Լըկրէ, ուրիշ բան չէ՝ բայց եթէ մկներն ու քա-մին է: Ըմ՞ն գիտեր թէ մկներն ինչ դիւա-կան աղմուկներ կը հանեն. քանի՛ քանի՛ անգամ լսեր եմ որ նաւուն տակը ժժոխա-յին աղաղակներ կը հանէին. իսկ քամին, օ՛, աէրը փրկէ, ամէն տեսակ աղաղակ կըը-նայ հանել:

Գէսսի գիտէր թէ իր նայուածքն ինչ ան-տիսրժ տպաւորութիւն կը պատճառէր Լը-

կրէին վրայ, անոր համար պատասխան չտուաւ, ու անդադար աչուըները տնկած երեսը կը նայէր. և յիրաւի, այս նայուած-քիս մէջ կարգէ դուրս բան մը կար:

— Նայինք, պատասխան տուր, ըսաւ Լըկրէ. դու ալ իմ կարծիքէս չե՞ս:

— Մկները՝ պատասխան տուաւ վերջա-պէս Գէսսի, միթէ կրնան սանդուղներէն վար իջնել, անցնիլ, բանալիքով կղպուած դուռ մը բանալ, սրուն ետևը սթոռ մ'ալ դրուած ըլլայ, և եարքէն կամաց կամաց քալելով՝ շի-տակ անկողնոյդ քով գան ու ձեռքերնին այսպէս վրադ դնեն:

Գէսսի բոլոր այս խօսելու ատեն՝ կրա-կոտ աչուըներովն անդադար Լըկրէին երե-սը կը նայէր. ան ալ աչուըները Գէսսիին վրայ տնկեր էր, բայց կարծես թէ չար ո-գիէ բռնուած՝ անշարժ մնացեր էր. և եր-բոր Գէսսի ըսելն ու ընելը մէկ ըրաւ, ու քարի պէս պաղ ձեռքը անոր ձեռքին վրայ դրաւ, Լըկրէի ետևս ետևս քաշուեցաւ, ու սկսաւ հայհոյելով պոռալ.

— Կեցիր կ, ինչ է աս ըսածդ. մարդ չի կրնար այդ բանդ ըրած ըլլալ:

— Հարկաւ, չէ. ես քեզի ըսի՞ թէ մարդ ըրած կրնայ ըլլալ այդ բանդ, պատաս-

խանեց Գէսոի հեգնական կերպով և ցաւա ծիծաղով մը։

— Նայինք, իրաւցընէ տեսանք. ըսէ տես նեմ, Գէսոի, մի ծածկեր։

— Այն խաւցին մէջ չե՞ս կրնար պահիլ. ան տանն ինչ ըլլալը կ'իմանաս։

— Ինչ... այդ ազազականները ցոլնեցէն կը լսուէին հէ՞...։

— Ո՞ր ազազականները, ինչ բան։

— Ինչ որ քիչ մ'առաջ կ'ըսէիր։

— Ես քեզի բան չըսի, կրկնեց ցրտաթեամբ Գէսոի։

Լըկրի նկատ՝ խաւցին մէջ վեր վար քալել սկսաւ. տատաիկ խռովիր էր։

— Պէտք է որ այս բանս քննեմ իմանամ, կ'ըսէր ինքիրեն. այս գիշեր ամէն բան կը սասգեմ. տարճանակներս ալ հետս կ'առնեմ։

— Շատ լաւ կ'ընես, ըսաւ Գէսոի, գնա ան խաւցը պահէ. ես ալ շատ հետաքրքիր եմ իմանալու. նայէ որ տարճանակներդ ալ պարպելու չմոռնաս։

Լըկրի տատրները գետին կը զարնէր ու կատաղաբար կը հայհոյէր։

— Մի հայհոյեր, ըսաւ Գէսոի, չես գի տեր թէ ձայնդ ո՛վ կը լսէ։ Նայէ, նայէ... տա կը տեսնե՞ս... ասիկայ ինչ բան է։

— Ո՞ր բանը, հարցուց Լըկրի տարտատփած կերպով։

Մէյմ՛ալ խաւցին մէկ անկիւնէն հոլանտային հին ժամացոյց մը սկսաւ զանգատ զանգատ կէս գիշերուան տասներկուքը զարնել։

Լըկրի լուռ ու անշարժ մնաց, վրան վախ մը տիրեր էր. իսկ Գէսոի անդադար իր կրակոտ աչուըներն անոր երեսը տնկեր էր, և մէկիկ մէկիկ ժամերը կը համրէր։

— Ահաւասիկ կէս գիշեր է. հիմայ տեսնենք թէ սուտ է թէ իրաւ է բաները։

Ու բանալով դուռը՝ որ տանդուխին գաւիթը կը հանէր, տեսնել վրայ կանգ առաւ ու սկսաւ մտիկ ընել։

— Կը լսե՞ս, կրկնեց Գէսոի՝ մատովը ցուցընելով։

— Գամին է, ըսաւ Լըկրի. չե՞ս լսեր ինչ սլլանդակ ձայներով կը փչէ։

— Սիմոն, հոս եկու, ըսաւ Գէսոի. և ձեռքէն բռնած՝ տանդուխին քով տարաւ։ Այս ձայնին ինչ կ'ըսես. կը լսե՞ս...։

Գաւթին մէջ նոյն միջոցին ահռելի աղաղակ մը փրթաւ, որ ցոլնեցոցէն կու գար։ Լըկրի վախէն սարսափեցաւ, և ծնկաւըներն սկսան դողալ։

— Հիմայ է տարճանակներդ պատրաս-

ակու ժամանակն, ըսաւ Գէսսի հեգնօրէն.
— բայց Լըկրիի արիւնը երակներուն մէջ պաղեցաւ. — քիչ մ'առաջ այս բանս քննել իմանալ կ'ուզէիր, միաքդ կու գայ... վեր եկիր նայիմ. հիմայ է առեւը. ոգիներն ոտք եկեր են...:

— Ես չեմ երթար, պոռաց Լըկրի հայհոյելով:

— Ինչո՞ւ. չե՞ս գիտեր թէ աշխարհիս վրայ ամենաբին ուրուական չկայ:— Եւ բարձրաձայն ծիծաղով մը սանդուղէն վեր վազելով — Եկուր, մի վախեր, — պոռաց եաև դառնալով:

— Հիմայ կը հաւատամ թէ փորդ սատանայ կայ, ըսաւ Լըկրի. շո՜ւտ, պիւահար, վար իջիր: Դարձիր, Գէսսի, հոն մի երթար:

Բայց Գէսսի բարձրաձայն ծիծաղ մը վերուց ու անհետացեր եղաւ: Մէկէն լսեց Լըկրի ցորեննոցին դռներուն բացուիլը. սարսափելի քամի մը վար փչեց և ձեռքի ճրագը մարեց, և նոյն միջոցին ահռելի ու զարհուրելի ձայներ լսուեցան:

Լըկրի լեզուակապ ներս խուցը փախաւ: Քանի մը վայրկեանէն Գէսսի ալ վրայ հասաւ, գոյնը նետած, հանգարտ ու ցուրտ,

կարծես թէ վրէժխնդիր ոգիի մը կը նմանէր, աչուընները կարգէ դուրս կը փայլէին և երեսը նայողին վրայ վախ մը կը ձգէին:

— Յուսամ թէ հիմայ գոհ ես, ըսաւ Գէսսի՝ պաղ պաղ երեսը նայելով:

— Կրոզը տանի զքեզ, Գէսսի, պոռաց Լըկրի:

— Ինչո՞ւ. ինչ ըրի. ելայ գռները գոցեցի: Բայց, Սիմո՛ն, ինչ բան կայ ուրեմն այդ ցորեննոցին մէջ, հարցուց Գէսսի:

— Քու գիտնալու բանդ չէ, ըսաւ Լըկրի:

— Իրա՛ւ...: Ինչ ալ ըլլայ՝ ես աւելի գոհ եմ որ ցորեննոցին տակը չեմ պառկիր:

Այն իրիկուան ելլելիք փոթորիկն առաջուց գուշակելով Գէսսի, ցորեկուընէ ցորեննոցին լուսամուտը բաց թողուցեր էր. ուստի երբոր սանդուղին գռները բացաւ՝ քամին ուժով մը սանդուղներէն վար վազեց ու Լըկրիին ձեռքի ճրագը մարեց: Ասկէ կրնայ ընթերցողը գուշակել թէ Գէսսի ինչ կերպ մտածեր էր Լըկրիին հետ խաղալու:

Ասոր վրայ Լըկրի աւելի կ'ընաբէր ինքզինքն առիւծին բերանը նետել՝ քան թէ այն ահաւոր ցորեննոցը մէյմ՛ալ ոտք կոխել: Իսկ Գէսսի գիշերուան լուսնթիւնն իրեն օգնական առնելով, երբոր առանը մէջ ամէն-

քը խոր քուն կը մտնէին՝ ինքը քիչ քիչ պաշար կը լեցնէր այս ցօրէննացին մէջ, այնչափ որ խել մը ժամանակ բաւէ. նոյնպէս ալ իրեն ու Եմմէլինային հագուստաղէններն ալ կաւոր կաւոր հաս կը կրէր. և երբոր այս ամէն պատրաստութիւններս լմնցան, յարմար առթի մը կը սպասէր միաքը պրաժնները կատարելու։

Օր մը Լբկրին զուարթ վայրկեանը գտնելով՝ շոգեմակոյկը Լբկրէն հանդիպեցաւ, ու հետը մէկտեղ մօտակայ քաղաքը գնաց, որ ճիշդ կարմիր գետին վրայ կ՚էր նայ։ Բոլոր յիշողութիւնը խափեց ճամբուն ամէն մէկ պղտի պարզուածքն ալ միաքը պահելու, և մաքովը սկսաւ չափել ու չափչըփել թէ արչաւի առեն պէտք է այն ճամբան կարելու։

Հիմայ որ ամէն բան կազմ ու պատրաստ է, տեսնենք թէ Գէսսի ինչպէս սկսաւ իր թատերախաղը։

Երեկոյեան դէմ էր, Լբկրի մօտիկ կալուածներէն մէկուն այցելութեան գնացեր էր։ Գիտի մ՚օրուընէ վեր էր որ Գէսսի իր սովորականէն դուրս սիրով ու անուշութեամբ կը վարուէր Լբկրիին հետ, ասոր առերեսութեան իրարու հետ շատ ազէկ կ՚երթային։

Ասոր վայրկենիս Եմմէլինային խուցն էր Գէսսի, ուր երկու պղտի կապոցներ պատրաստելու հետ էին։

— Բաւական է. չափաւոր խոշոր են այս կապոցներն, ըսաւ Գէսսի Եմմէլինային. ուրիշն շատ պչնարկ ան երթանք. հիմայ է յարմար ժամանակը։

— Բայց պետ զմեզ կրնան տեսնել, ըսաւ Եմմէլինա։

— Իմ միաքս ալ ան է՝ որ տեսնեն, ըսաւ Գէսսի անտարբերաբար. չե՞ս գիտեր որ տեսնեն չտեսնեն՝ տեսնէս պիտի իյնան։ Նայէ թէ ինչ պիտի ընենք. հիմայ սա տեսիլ գտնէն զուրս պիտի ելլենք ու գէպ ի գերեզմանատեղիան կողմը կ՚երթանք։ Սամպան ու Քահիման հարկաւ զմեզ պիտի տեսնեն, ու տեսնէս պիտի վազեն. մենք ալ ճահիճներուն մէջ կը փախչինք. ան ատեն անոնք ինչուան որ բոլոր գերիները ոտք չհանեն ու շները չարձակեն՝ տեսնէս չեն իյնար։ Բայց անոնք ինչուան պատրաստուին, ինչուան տեսնէս սկսին վազել՝ մենք ատեն ատենակին մէջէն քալելով մինչեւ տեսի գրան առջեւը կ՚ելլենք. ասով շները կը խարուին, վասն զի չրին մէջէն հետքերնիս չեն կրնար գտնել։ Եւ երբոր բոլոր

տունը տակն ու վրայ եղած՝ ամէնքն ալ մեր եաեւէն պիտի վազեն՝ մինք տան եաեւի դռնէն ներս կը մտնենք և ցօրէնուցը կ'ելլենք, ուր այն խոշոր սնոտուկներէն մէկուն մէջ մեզի համար ազէկ անկողին մը պատրաստեր եմ։ Հարկ պիտի ըլլայ որ հոն խել մը ժամանակ մնանք, որովհետև Լըկրի զմեզ գտնելու համար՝ երկինք ու երկիր իրար պիտի անցընէ։ Ուրիշ կալուածատէրներէն քանի մը պահապաններ իրեն օգնութեան պիտի կանչէ, և զմեզ որոնելու պիտի ելլէ, և բոլոր ճահիճները տակն ու վրայ պիտի ընէ։ Լըկրի կը պարծի թէ ձեռքէն մարդ մ'ալ չէ կրցած փախչիլ, ուստի կրցածին չափ զմեզ որոնելու թոյլ ելլէ։

— Ո՛հ, Գէսսի. այս ինչպէս ամէն բան կարգի դրեր ես, ըսաւ Եմմէլինա. այսպիսի բան միայն դու կրնաս ընել։

Բայց Գէսսիին վրայ ոչ ուրախութիւն կար և ոչ ալ պարծենկոտութեան նշան մը. այլ յուսահատ հաստատամտութիւն մը կը տեսնուէր։

— Հա՛, երթանք, ըսաւ Եմմէլինային ձեռքէն բռնելով։

Այս երկու փախստականները լրիւ մընջիկ տունէն դուրս ելան, և շուտ մը գէպ ի գերեզ բնակութեան կողմն սկսան երթալ։ Գիշերն ալ կոխելու վրայ էր։ Լուսնին եղջերիկն որ արեւմտեան հորիզոնին վրայէն բարձրացեր էր, իր արծաթափայլ ճառագայթներով՝ գիշերուան մթութիւնը կոտրեր էր։ Ինչպէս որ Գէսսի գուշակեր էր՝ երբոր ճահիճներուն մօտեցեր էին, եաեւէն ձայն մը լսեցին որ՝ կեցէ՛ք, կեցէ՛ք կը պոռար։ Բայց Սամպոն չէր պոռացողը, այլ հոն իսկ Լըկրին էր, որ կատաղաբար հայհոյելով եաեւէն ինկեր էր։ Եմմէլինա այս ձայնը լսածին պէս սկսաւ դողալ։

— Ո՛հ, Գէսսի, հիմայ կը մարիմ, ըսաւ՝ անոր ձեռքէն բռնելով։

— Թէ որ մարելու ըլլաս՝ կը սպաննեմ զքեզ, ըսաւ Գէսսի՝ ծոցէն երկայրի պզտիկ դանակ մը հանելով։

Այս սպառնալիքս իր վախճանին հասաւ. Եմմէլինա փոխանակ մարելու՝ Գէսսիին հետ մէկտեղ ճահիճներուն մէջ զժուարագնալի ու մութ լաբիւրինթոսի պէս տեղ մը մտան, ուր Լըկրի միայնակ չէր կրնար եաեւէն հասնիլ։

— Շատ ազէկ, պոռաց Լըկրի գազանաբար, թշուառականներն իրենք իրենցմէ խորխորատն ինկան. ալ չեն կրնար փախ-

չիլ. տեսնե՞ք, իրենց շատ պիտի նման այս բանս: Ձեզ տեսնեմ, ծո՛ տղաք, Սամպոյ, Քուխմպոյ, շուտ շարժեցէք, կանչեց Լբերի՝ դէպ ի գերնաց բնակութեան կողմն երթալով. — այս միջոցիս ալ գերիներն այր և կին աշխատութենէ կը պառնային. — ճահիճներուն մէջ երկու փախստական կան, ա՛լ որ բռնէ զանոնք՝ հինգ տոլլար վարձք ունի: Շներն արձակեցէք, վազրը, կատաղին և մէկալ շներն արձակեցէք:

Այս հրամանիս վրայ ամէնքն իրար անցան: Գերիներէն շատերն առաջ նետուեցան, ոմանք ստակի սիրոյն համար, ոմանք ալ այն ցած նուաստութեամբ՝ որ գերութեան ողբալի հետեւանքներէն մէկն է: Այ մէն դի կը վազէին. ոմանք չահէր ձեռքերնին առած, ոմանք շներն ապիս անդին կը վազցընէին, որոնց վայրենի հաչելու ձայնն այս շփոթութեանս աւժանաւոր պարզ մ՚էր:

— Տէր իմ, թէ որ չկարենանք զանոնք բռնել, վրանին հրացան պարպենք, հարցուց Սամպոյ սիրտը, որ իրեն հրացան մը կուտար:

— Թէ որ կ՚ուզէք Գէսոսին վրայ կրնաք պարպել, պատասխանեց Լբերի, ա՛լ բաւական է, կրպչին բերանն երթայ. բայց աղջկան վրայ չըլլայ թէ կրակ ընէք: — Հիմայ, ծո տղաք, ձե՛զ տեսնեմ, վազեցէք. ա՛լ որ զանոնք բռնէ ինձի բերէ՝ իրեն հինգ տոլլար. և ամէնուն ալ մէյմէկ պաւաթ օղիպիտի տամ, հա՛:

Բոլոր գերեաց ամբոխը չահերով, ազապակներով, կենդանեաց տնտալներով դէպ ի ճահիճները վազեցին. հանդէն ալ բոլոր տան մէջի մարդիկը գնացին: Այնպէս որ տան մէջ մարդ չկար՝ երթոր Գէսոսի ու Եմմէլինա հաւսի գնէն ներս մտան:

Նոյն միջոցին գերինք հալածողներուն ձայնէն ու ազազակէն օդը կը թնդար, և մեծ սրահէն անցնելու առեններն՝ Գէսոսի և Եմմէլինա տեսան որ ճահիճները բոլոր մարդիկներով ու չահերով ծածկուեր են:

— Նայէ, նայէ, ըսաւ Եմմէլինա՝ մատովը Գէսոսին ցուցընելով. որան տխսեր են: Նայէ չահերով ինչպէս ապին անդին կը վազվզեն, շները կը հաչեն: Ո՜հ, թէ որ հոն ըլլայինք՝ ինչաւան հիմայ շներն գլուխ պատառեր էին: Բայց, հոգիս սիրես, երթանք շուտ պահուըտինք:

— Փութալու բան չկայ, պատասխանեց Գէսոսի հանդարտութեամբ. հիմայ ամէնքն ալ ոտքի վրայ են: Այս իրիկուան գուար-

ճուրիւնիս ալ այս է. երբոր պէտք ըլլայ՝ շուտ մը կրնանք պահուըտիլ։ Հիմայ կեցիր, ըսաւ՝ Լըկրիին հագուստին գրպանէն բանալի մը հանելով, որ Լըկրի այն շփոթութեան ժամանակ հոն մոռցեր էր. մեզի ճամբու համար գրամ ալ հարկաւոր է։

Սահակին գարանը բացաւ, ու կապոց մը թղթէ գրամներ դուրս հանեց ու շուտ շուտ համրեց։

— Ո՜հ, այդ բանդ մի՛ ըներ, ըսաւ Եմմէլինա։

— Ինչո՞ւ պիտի չընեմ, ըսաւ Գէսսի. ինչ, անօթութենէ ճահիճներուն մէջ մեռնի՞լ կ'ուզես, թէ ազատ երկիրներն հասնելու համար ամէն հարկաւոր բան ունենալ։ Ա՜ռանց գրամի բան չըլլար։

Եւ այս ըսելու ատեն՝ Գէսսի թղթէ գրամները ծոցը կը դնէր։

— Բայց ատ ըրածդ գողութիւն է, ըսաւ Եմմէլինա քիչ մնաւ։

— Գողութի՛ւն, կրկնեց Գէսսի՝ արհամարհական ծիծաղով մը. անունք որ իրենց նմանները հոգւով և մարմնով կը գողնան, թէ որ երես ունին՝ թող զան ինծի մեզադրեն։ Այս թղթերէս ամէն մէկը խեղճ ու յուսահատ արարածոց անօթութենէն և ճակատին քրտինքէն չէ՞ գողցեր։ Ա՜հ, ուր էր թէ ինքը գար ու այս ըրած գողութեանս համար ինծի մեզադրէր։ Բայց հիմայ եկուր ցորենոցդ կլլինք, հոն ժամանակնիս անցընելու համար ձրագ ալ տարեր եմ, քանի մը գիրք ալ։ Եւ ապահով եղիր որ զմեզ փնտռելու հոն մարդ չի գար։ Թէ որ մէկու մ'ալ մտքէն անցնի հոն գալու, ես ուրուական ձեւանալով՝ գինքը կը փախցընեմ։

Երբոր ցորենոց մտան՝ Եմմէլինա խոշոր սնտուկ մը տեսաւ քովընտի պատկած, բերանը ղէպ ի պատը դարձած։ Գէսսի պըղպի կանթեղ մը վառեց ու աղջկան հետ մէկտեղ՝ սնտուկին մէջ մտաւ. երկու անկողին կար մէջը, բարձ և քուիլթ ալ սնտուկ մը լեցուն մամ, ուտելիք և երկայն ճամբորդութեան մը համար հարկաւոր հագուստներ, զորոնք Գէսսի պզտի պզտի պիւրաատար կապոցներ ըրեր էր։

— Հիմայ նայինք, ըսաւ Գէսսի կանթեղը ճանկէ մը կախելով՝ զոր սնտուկին մէկ կողմն հատատաեր էր. ատ ժամանակ մը հոս պիտի բնակինք. ինչպէս ես, կը հաւնիս։

— Բայց ապահով դիտե՞ս թէ զմեզ փընտռելու հոս չեն գար, հարցուց Եմմէլինա։

— Շատ կ'ուզէի որ Սիմոն Լըկրի մէյմը

հոս զար, պատասխանեց Գէսոպ. բայց ես սպասք պիտեմ որ անիկայ կրցածին չափ ատկէ հեռու կը քալէ: Իսկ մեսոնէրն աւելի կ'ընտրեն մեռնիլ քան թէ հոս գալ:

Եմմէլինային սիրտը քիչ մը հանդչելով՝ գլուխը բարձին վրայ դրաւ:

— Բայց սա ինչ լսել կ'ուզէիր, Գէսոպ, երբոր զիս սպաննել սպառնացար, հարցուց ազջիկը:

— Կ'ուզէի մարմրիլդ անցընել, ինչպէս ալ որ յայտնեցայ: Հիմայ ազէկ նայէ, Եմմէլինա, գլխուդ ինչ ալ որ գայ՝ պէտք չէ մարիս. մարելու ամենաին կարօտութիւն չունինք: Թէ որ այս կերպով զքեզ չվախցրնէի, թերևս ինչուան հիմայ այն թշուառականին ձեռքն ինկեր էինք:

Ա՛յս խօսքիս՝ Եմմէլինային վրայ սոսկում մ'եկաւ:

Քիչ մ'առաջ երկուքն ալ լսեցին: Գէսոպի ձեռքը գազրիւրէն դիրք մ'առաւ, իսկ Եմմէլինա յպնած պաղրած կը մրափէր ու կը քնանար: Մէյմ'ալ յանկարծ պոռալու ու կանչուրտալու ձայներէն, ձիերու ոռնաձայնէն և շներու հաչիլէն՝ վեր ցատքեց խեղճ ազջիկը:

Մի վախեր ամենաին, ըսաւ Գէսոպի հան-

դարտութեամբ. որսէն եա գարձան: Սա ծակէն վար նայէ, զամէնքն ալ չիմ ճանչնար: Սիմոնն այս գիշեր կ'երևայ թէ եանէ իջնալու միտք չունի: Նայէ, նայէ, ձին ինչպէս ոտքէն ինչուան գլուխը ցեխի մէջ թաթխուեր է. չներն ալ յոգնածութենէն ականջնին կախ թողեր են: Վա՜շ, պարոն, ո՛րչափ կ'ուզես որսի գլիր, փնտռած որսդ ձեռքդ եկաւ:

— Մ՛հ, Գէսոպ, հոգիդ սիրես՝ մի խօսիր, ըսաւ Եմմէլինա. յանկարծ ձայնդ կը լսեն:

— Ա՛լ ազէկ, թէ որ ձայն ալ լսեն՝ ատկէ աւելի հեռու կը փախչին: Ամենաին մի վախնար, լսի քեզի. ուզածնուս չափ ազատակ կրնանք հանել, ասոր պես աւելի կը վախնան այս ցորեննոցէն:

Ի՛նչ և իցէ՝ վերջապէս կէս գիշերը վրայ հասաւ, և բոլոր տունը խոր լռութիւն մը պատեց. և Լրկրի՝ որսորդութեանն անյագող երթալուն վրայ կատղած՝ անկողին մտաւ, և միտքը դրաւ որ երկրորդ օրը այս բանիս սասակի վրէժխնդրութիւն մ'ընէ:

ԳԼՈՒԽ Խ.

Նահատակ մը.

Հայր, թող գոցա. զի ոչ գիտեն զինչ գործեն:

Ամենէն երկայն ճամբորդութիւնն իրեն վերջն ունի. ամենէն խոր խաւար գիշերը տեղի կու տայ արշալոյսին: Անոզոքելի ժամանակն՝ անպատար անզգամին օրը՝ յաւիտենական գիշերի մը կը փոխէ, և արդարոյն գիշերն՝ անվախճան աւուր մը կը փոխադրէ: Մենք մեր խոնարհ բարեկամին հանգչեցինք գնացինք ծառայութեան հովտին մէջ պանդխտելու առեն, զոր առաջ բարօրութեան ու ներոզամտութեան ծաղկած պարտէզին մէջ տեսեր էինք: Երբէք նեղկայ էինք այն անգութ բաժանման՝ որ սիրտը կտոր կտոր ըրաւ, ու իր սիրելիներէն զինքն հեռացուց. իրեն հետ մէկտեղ երջանկութեան կղզեկի մը մէջ կանգ առինք, ուր ազնուական ձեռուրներ՝ իր շրթանները ծաղիկներու տակ կը ծածկէին. վերջը հետ այնպիսի տեղ մը եկանք, ուր երկրաւոր ակնկալութեանց

վերջին ճառագայթներն ալ խոր խաւար գիշերի մը մէջ պատեցան, և տեսանք թէ ինչպէս մէկմ՛ալ յանկարծ այն խոր խաւարներուն մէջէն՝ անծանօթ ճեացած երկինքն իրեն յայտնուեցաւ, առաջինէն աւելի պայծառ ու լուսաւոր աստղերով:

Առաւօտեան աստղը լեռներէն վեր ելեր բարձրացեր էր. զովարար զեփիւռներն աւետիս կու տային թէ օրուան դռները քիչ առենէն պիտի բացուին:

Գէսսիին ու Եմմէլինային փախուստը վերջին աստիճանի Լըկրիին վայրագ բռնութիւնը զրգռեր էին, և ինչպէս որ պիւրին է գուշակել՝ բոլոր կառավարութիւնը խեղճ Թոմմասին անպատասպար գլխուն վրայ թափեց: Երբոր Լըկրի այս լուրը գերիներուն տարաւ, Թոմմասին երեսը ուրախութեան լոյս ծագեց, և մէկէն ձեռուրները դէպ երկինք վերցուց. այս բանս անգութ տիրոջ աչքէն չփախաւ: Տեսնելով որ Թոմմաս ուրիշ գերեաց հետ արտօրպութեան չէ եկած, ուզեց զինքն տիպել այս բանիս. բայց փորձով գիտնալով անոր անոզոքելի բնաւորութիւնն և այսպիսի անգութ գործի մը չհնազանդիլը, չուզեց հետ վիճաբանութեան նստելով ժամանակ կորսընցընել:

Ուսաի Թովմաս ուրիշ քանի մը վերին նեսու հետ մեկտեղ վերադաց բնակութիւնը ձնաց, և առանց ազօթք ընել սովորացած ըլլալով՝ հետերնին սկսաւ ազօթք ընել ու Աստուծոյ ապաչել որ փախստականներուն օգնութեան հասնի:

Երբոր Լըկրի անպատուղ ու պլպլյած նա դարձաւ, երկար առենէ ի վեր Թովմասին դէմ սրտին մէջ ունեցած առելութիւնն՝ յանկարծ կատարի բարկութեան փոխուեցաւ: Աղջէն զանիկայ գնած օրէն տեսաւ որ իր ամէն կամքը չի կատարեր, և այնպես թեամբ սրան իրեն դէմ կը գնէ. և կարծես թէ Թովմասին վրայ ապի մը կար, որ թէպէտ լռին՝ սակայն գժոխքին կրակին պէս Լըկրին կ'այրէր կը մրկէր:

— Կ'առնեմ նա զանիկայ, կտնչեց ինքնիրեն կատարութեամբ նոյն պիշերը՝ անկողնոյն վրայ նստելով. կ'առնե՞մ նա զանիկայ: Բայց ինչ. անիկայ իմ ապրանքս չէ՞. ինչ որ ուզեմ չե՞մ կրնար ընել անոր. ծո՛ղ վիս կ'արգելու...: Եւ Լըկրի գազազնելով բուռը սեղմեց և վեր վար շարժեց, իբր թէ ձեռքը բան մը բռնած ըլլար և ուզէր չախչախել:

Բայց Թովմաս հաւատարիմ ու պիտանի ծառայ մ'էր, և թէպէտ Լըկրի զանիկայ ուրիշ յատկութեանցն համար սաստիկ կ'աստէր՝ սակայն իր շահը մտածելով ինքզինքը կը բռնէր:

Երկրորդ առաւօն միտքը գրաւ որ պետ անոր բան մը չըսէ, և բոլոր գրացիներն իրենց չնորով ու հրացաններով օգնութեան կանչէ, և բոլոր պաշտօնեաները պաշարել տայ ու ըստ կանոնի օրսորդութիւնն սկսի: Թէ որ բանն յաջողցնէ ըլլար՝ միտքը գրեր էր բարկութիւնը գոսկրու. ապա թէ ոչ՝ Թովմասին առջեւը պիտի բերել տար, և այն ատենը ...: Այս մտածելով՝ ակռաները կը կճրաէր ու արիւնը եփ կ'ելլէր ...: Կամ գերին պիտի զոպէր և կամ...: Եւ ներսէն անգութ խորհուրդ մը միտքը գրաւ:

Կ'ըսեն թէ սիրոջը շահը գերադոյն համար բաւական ապահովութիւն մ'է. բայց այն մարդը որ կույր կատարութեան առեն՝ իրեն սրտին վրէժխնդրութիւնն յագեցընելու համար հոգին սատանային կը ծախէ՝ ինչպէս կ'ուզես որ ուրիշի մը մարմնոյն աւելի հոգ տանի:

— Նայէ, նայէ, ըսաւ Գէսսի՝ երկրորդ օրը գլուխը լուսամաշէն դուրս հանելով, որսորդութիւնն սկսելու վրայ է:

Երեք չորս ձիաւոր տանն առջև վեր վար կ'երթային կու գային, և քանի մ'օտար շներ ոռնալով հաչելով կ'ուզէին սևերուն ձեռքէն փախչիլ, որ գիրենք բռներ էին։

Ա.յս մարդիկներէն երկուքը մօտի երկրատէրներուն վերակեցուներէն էին, իսկ մէկալնունք քովի քաղաքին պանդոկին մէջ Լըկրիին ունեցած բարեկամներէն, որունք գուարճութեան համար եկեր էին այս արուարձութեան մասնակից ըլլալու։ Շիտակը խօսելով՝ անկարելի է ասոր նման ուրիշ վայրագ ընկերութիւն մ'երևակայել։ Լըկրի աուտութեամբ ամենուն օդի կը բաժնէր, թէ իր ընկերներուն և թէ մօտակայ երկիրներէն եկած սևերուն, որոնց համար այսպիսի ծառայութիւն մ'ընծայը մեծ հանդէս մը կաուրել կը համարուէր։

Գէսսի ականջը լուսամուին պրաւ, և ուրուվհան քամին տանը կողմանէ կը փչէր, ասոնց խօսակցութեան մեծ մասը լսեց։ Մէյմ'ալ արհամարհական ծիծաղ մը ծաղեցաւ իր ծանր ու խիստ պիտաց վրայ, վասն զի լսեց որ մէջերնին կ'որոշէին թէ ո՛վ որ կորմը պիտի երթայ. տեսաւ որ շներուն ճարպիկութեանը վրայ կը վիճէին, և իրարու կ'ապտպրէին թէ ինչ կերպով հրացանին պիտի պարպէին, ու թէ որ փախստականները ձեռք ձգելու ըլլային՝ ինչպէս հետերնին պիտի վարուէին։

Գէսսի լուսամուէն ետ քաշուեցաւ, ու ձեռուըներն իրարու բերելով՝ աչուըները դէպ երկինք վերցուց։

— Ո՛վ Աստուած ամենակալ, ըսաւ, մենքնիս ալ մեզաւոր ենք, բայց մենք ուրիշներէն աւելի ինչ ըրեր ենք՝ որ մեզի հետ այսպէս կը վարուին։

Ձայնն ու դէմքը կարգէ դուրս խռովեր էին։

— Թէ որ դու չըլլայիր, խեղճ աղջիկ, ըսաւ Եմմէլինային, ես հիմայ պիտացնին կ'ելլէի ու շնորհակալ կ'ըլլայի անոր որ զիս սպաննել կ'ուզէ։ Վասն զի ինչ բանի կու գայ ազատութիւն ձեռք ձգելս. կրնա՞յ ինծի արդեօք զաւկրներս տալ նորէն, կամ թէ զիս առաջին վիճակիս հասցընել։

Եմմէլինա իրեն մանկական պարզմտութեամբ՝ Գէսսիին ախուր կերպէն կը սարսափէր. կարծես թէ բոլորովին շփոթեր էր, անոր համար և ոչ ալ համարձակեցաւ պատասխան տալու. ուսերի միայն քաղցր ու սիրելի կերպով մ'անոր ձեռքը բռնեց։

— Բաւական է, ըսաւ Գէսսի՝ ձեռքը քաշելով, կը բռնադատուիմ սիրել զքեզ.

բայց գիտցած եղիր որ ես միաքս գրեր եմ որ այս աշխարհիս վրայ ալ մէկը չսիրեմ։

— Խեղճ Գէսսի, ըսաւ Եմմէլինա, այդպիսի մտածութիւնները մաքէդ հեռացուր։ Թէ որ Աստուած ազատութիւն պարգեւէ, դուքէ ազդիկդ ալ շնորհէ քեզի. ինչ ալ ըլլայ, ես ալ քու ազդիկդ կ'ըլլամ, որովհետև ատոյգ գիտեմ թէ ալ իմ խեղճ մայրս պիտի չտեսնեմ. դու գիս սիրես չսիրես, Գէսսի, ես զքեզ պիտի սիրեմ։

Ա՛յս սիրալիր ու մանկական անուշ խօսքերէն Գէսսիին սիրտը շարժելով, եւս Եմմէլինային քով նստաւ, ու թեւն անոր ուսին գրած՝ թռուի ու մեսաքսի պէս մազերը կը շոյէր։ Եմմէլինա զարմացաւ անոր աչուըներուն գեղեցկութեան վրայ, որոնց փայլուն նուիթիւնը նոյն միջոցին արցունքներն ուեւէլի անուշցուցեր էին։

— Ա՛հ, Եմմէլինա, ըսաւ Գէսսի, զաւակացս սիրոյն համար ինչ քաղց, ինչ ծարաւ, ինչ վշտեր քաշեր եմ ես. աչուընիս անդադար լալէն խաւարեցան. չես գիտեր թէ ծրչալի կը փափագիմ զանոնք տեսնել։ Հա՛ն, հա՛ն, կութքին գարնելով ըսաւ, բոլորովին ցաւ ու վիշտ սիրեր է, ամենեին անապատ գարձեր է։ Թէ որ Աստուած զաւակներս տուրէն խոժի պարգեւէր, ահ, ան աշխարհս միայն կրնայի աղօթք ընել։

— Յոյսդ անոր վրայ դիր, Գէսսի, ըսաւ Եմմէլինա. մեր հայրն ինքն է։

— Իրեն ձեռքը վրանիս ծանրացեր է, ըսաւ Գէսսի. և մեզի պէմ բարկացած՝ զմեզ բոլորովին երեսէ ձգեր է։

— Չէ, Գէսսի, չէ. ինքը կը գթայ մեր վրայ. միայն թէ յոյսերնիս անոր վրայ գնենք, ըսաւ Եմմէլինա։ Ես միշտ յոյս ունեցեր եմ։

Որսորդութիւնն երկայն տևեց. և ամենայն տաքութեամբ ու մանրախոյզ քննութեամբ առաջ գնաց. բայց անպատուղ եղաւ։ Գէսսի լուսամէնէն հեղնական ծիծաղով մը տեսաւ որ Լըկրի յոգնած գազրած և արատաւոր ախուր՝ ձիէն վար իջաւ։

— Հիմայ, Քուիմպոյ, ըսաւ Լըկրին, մեծ խելքին նստարանները մէկուն վրայ փութալով, գնա Թոլմասը գտիր, ու շուտ հետդ առ գինքը գիմացս բեր։ Ա՛յն թշուառականը պէտք է որ ամէն բան տեղն ի տեղը գիտնայ. կամ ան է որ այս գաղտնիքս անոր տև հին կաշիէն կը հանեմ, կամ թէ չէ՝ ես գիտեմ ընելիքս։

Սամպոյ և Քուխմպոյ Թէպէկա սրտանց մէկզմէկ չարաչար կ'ատէին, սակայն երկուքն ալ ոխերիմ թշնամի էին Թովմասին դէմ։ Լըկրի իրենց ըսեր էր որ Թովմասը գնելու վախճանն էր զանիկայ ընդհանուր վերակեցուց դնել՝ երբոր ինքը անէն դուրս կ'ըլլար. անոր համար Թովմասին դէմ սաստիկ նախանձ ու ատելութիւն ունէին, որ հետզհետէ իրենց վատ ու ցած բնաւորութեան մէջ տպօրուելով՝ վերջին աստիճանի հասաւ, ևս առաւել երբոր տեսան ալ որ Թովմաս իրենց սիրոյն աչքէն ինկաւ։ Անոր համար Քուխմպոյ ուրախութեամբ վազեց Լըկրիին հրամանը ժամ մ'առաջ կատարելու։

Թովմաս երբոր այս հրամանս առաւ՝ սիրտը գառն նախազգացումներով լեցուեցաւ, վասն զի ծանօթ էին իրեն թէ՛ փախստականաց միտքը և թէ՛ անոնց ապաստանարանը։ Կը ճանչնար նաև Լըկրիին անողոքելի բնաւորութիւնն և անոր բռնաւորական կառոզութիւնը։ Բայց Աստուծոյ ապաւինելով՝ յանձն առաւ աւելի մահուան դիմագրաւ երթալու՝ քան թէ այն անպատասխար խեղճ կնիկները մատնելու։

Ուստի կոզմէն առաւ՝ ուրիշ գերեզաց կոզմերուն կարգը պրաւ, և աչուըները դէպ առ Աստուած վերցընելով, — Քու ձեռքդ կը յանձնեմ հոգիս, ըսաւ. դու զիս գնեցիր, ով Աստուած ճշմարտութեան։ Եւ վերջէն առանց ամենևին ընդդիմութիւն մը ցուցընելու՝ ինքզինքը Քուխմպոյին ձեռքը թողուց։

— Այնպէս է, այնպէս, կ'ըսէր սրիկայն՝ զանիկայ քաշկըռտելով սիրոյը տանելու ատեն. հիմայ կարգը քեզի եկաւ. ասկէ ետքն ալ քեզի դէմ բարկացեր է։ Այս անգամ ալ անոր ձեռքէն չես կրնար ազատիլ, գիտցած ըլլաս։ Հիմայ կը տեսնես թէ ինչ ըսել է գերեզաց փախստականն օգնել ու անոնց խորհրդակից ըլլալ։

Այս գաղանային սպառնալեաց խօսքերէն և ոչ մէկը Թովմասին ականջն հնչեց. գեռ աւելի զօրաւոր ձայն մ'իրեն կ'ըսէր. «Մի վախեր անոնցմէ՝ սրոնք մարմինն սպաննելէ զատ ուրիշ բան չեն կրնար ընել»։ Այս խօսքերէս Թովմասին բոլոր ջղերն ու ոսկորները թրթռացին, կարծես թէ Աստուծոյ մատը պպաւ անոնց, և սրտին մէջ հաղարաւոր հոգւոյ զօրութիւն զգեցաւ։ Քանի որ առաջ կ'երթար՝ ծառերը, թուփերը, գերեզմանի խեղճ հիւղերը և նուաստութեան

ահասարանը հետզհետէ աչքին պիտացէն կը փախչէին, ինչպէս որ շոգեկառքով ճամբորդի մը աչքէն բնութեան ահասարանները շուտ շուտ անհետանալէ կ'երևան։ Սիրտը կը նեաէր, հեռուէն իր երկնաւոր հայրենիքը կը տեսնէր, և իրեն այնպէս կու գար թէ ադաւութեան ժամն իրմէ շատ հեռու չէ։

— Վերջապէս, Թովմաս, ըսաւ Էլիկի՝ կառապետութեամբ անոր վրայ յարձակելով, վզէն բռնելով ու բարկութենէն ահռանները սեղմած խօսելով, գիտես որ սրոշեցի զքեզ սպաննելու։

— Աստը չեմ զարմանար, պատասխանեց Թովմաս հանդարտութեամբ։

— Ես — հաստատուն — միաքս — պրեր — եմ — զքեզ — սպաննելու, Թովմաս, կրկնեց Էլիկի հանդարտ ու ահաւոր ձայնով, թէ որ չզուրցես ինծի թէ ան կնիկներն ուր փախան։

Թովմաս լուռ կեցաւ։

— Խոստո՛վ, ըսաւ Էլիկի, կատաղաբար կից մը զարնելով և առիթի մը պէս մըտնչելով. պատասխան տուր անմիտ։

— Ես ըսելու բան մը չունիմ, տէր իմ, պատասխանեց Թովմաս ծանր ու հանդարտ կերպով։

— Կը յանդգնի՞ս ինծի ըսելու, խոփած ձեր բրիտանիայ, թէ ամենեին անոնց վրայ բան չես գիտեր, ըսաւ Էլիկի։

Թովմաս նորէն պատասխան չտուաւ։

— Ըսէ նայիմ, պուռաց Էլիկի որոտաձայն ու կատաղաբար զարնելով անոր. անոնց վրայ բան մը չե՞ս գիտեր։

— Հրամեր ես, տէր իմ, գիտեմ. բայց բան չեմ կրնար ըսել. պատրաստ եմ մեռնելու։

Էլիկի նեղսրտութենէն հառաչեց, և բարկութիւնը զսպելով Թովմասին ձեռքէն բռնեց, երեսն անոր երեսին մօտեցուց, և ահաւոր ձայնով մ'ըսաւ անոր.

— Ադէկ միաքդ պահէ, Թովմաս. գուցէ ըսես թէ ուրիշ անգամ քեզի խնայեցի՝ այս անգամ ալ խնայեմ ու ըսածս չըկատարեմ. բայց այս անգամ ըսածս ըսած է, ալ միաքս պրածն եմ չեմ առներ. ես ամէն բան կարդի պրեր եմ։ Ինչուան հիմայ միշտ իմ կամացս դէմ պրեր. այս անգամուս կամ ան է որ զքեզ պիտի զսպեմ, կամ թէ չէ զքեզ պիտի սպաննեմ. կամ մէկը կամ մէկալը... կաթիլ կաթիլ արիւնդ պիտի համբեմ, ինչուան որ խռնարհիս։

Թովմաս ափրոջ երեսը նայեցաւ ու պատասխան տուաւ.

— Տէր իմ, թէ որ հրամանքդ հիւանդ ըլլայիր և կամ նեղութեան մը մէջ ինկած և կամ մահուան դուռն հասած, և ես կարենայի զքեզ ազատել, սիրով բոլոր կեանքս կու տայի. թէ որ պէտք ըլլար անկին հոգիդ փրկելու համար բոլոր արիւնս թափել, ես պատրաստ եմ. ինչպէս Փրկիչն իր արիւնն ինձի համար թափեց, ես ալ իմ արիւնս հրամանքիդ համար կը թափեմ: Ո՛վ տէր իմ, այս սարսափելի մեղքովս հոգիդ մի՛ ծանրաբեռներ. այս բանս աւելի հրամանքիդ չարիք կը հասցընէ քան թէ ինձի: Ո՛րչափ չարիք կ՚ուզես հասցուր ինձի, ուրիշ բան չես ըներ՝ բայց եթէ իմ Թշուառութիւնիս կը կարճեցընես. բայց թէ որ չզղջաս, հրամանքիդ Թշուառութիւնները վերջ պիտի չունենան:

Այս քրիստոնէավայել սրտաշարժ խօսքերն՝ ահեղապոչ մրրկի մ՚առեն լսուած երկնային ներշնչակութեան մը նման՝ Լըկրիին բարկութիւնը առ ժամանակ մը զսպեցին. զարձաւ խօսքը մօրը Թովմասին կը նայէր. և այնպիսի խոր լռութիւն մը պաւեր էր՝ որ հին ժամացուցին ճօճանակին ձայնը միայն կը լսուէր, որուն անխօսուն ցուցիչներն այս քարացեալ սրահին շնորհուած

գթութեան և զարձի վերջին վայրկեաններըը կը չափէին:

Բայց այս վայրկեաններն երկայն չտեւեցին. տարակոյսն ու վարանքը վայրկեան մը քշեցին. չարութեան ոգին եօթնապատիկ սաստկութեամբ վրայ հասաւ, և Լըկրի բարկութենէն փրփրած՝ որսին վրայ յարձակեցաւ, ու զինքը գետին պառկեցուց:

. . . . . .

Արեան և անգթութեան տեսարաններըը մեր ականջն ու սիրտը կը վիրաւորեն: Այն բանն որ մարդուս սիրտը կ՚անգթանայ բնելու, նոյնը մարդուս սիրտը չի տանիր լսելու: Ինչ որ մեր եղբայրներն ըստ մարդկութեան, մեր եղբայրներն ի Քրիստոս կը կրեն, մենք և ոչ անոնց պատմութիւնը կըրնանք լսել, և ոչ իսկ սիրտ կ՚ընենք մտածելու. այնչափ սրտերնիս չի դիմանար: Եւ սակայն, ո՛ երկիրդ իմ հայրենի, այս անգթութիւններն քու օրինացդ պաշտպանութեան տակ կը կատարուին: Ո՛վ Քրիստոս, քու հաւատացեալ ժողովուրդդ այս բաներս կը տեսնէ և լուռ կը կենայ...:

Բայց ժամանակ մ՚եկաւ՝ երբոր Աստուած մարդացաւ, և իր քաշած չարչարանքներովդ տանջանքներու և նախատանաց ու պատժոյ

գործիքը՝ փառաց ու պատուոյ և անմահա-
կան կենաց նշանի մը փոխեց։ Եւ ուր որ
իր հոգին կայ, հոն ոչ նեղութիւնը, ոչ ա-
բիւն, ոչ նախատինք՝ չեն կրնար քրիստոնէի
մը յետին պատերազմաց փառքը նսեմա-
ցընել։

Աբգեօք մինա՞կ էր այս արիասիրտ ու
սիրալիր անձը, այն երկայն պիշերուան մէջ
հին խցին մէկ անկիւնը, որ այնչափ նա-
խատանաց և տանջանաց համբերեց...։

Չէ, քովը մէկը կար, զոր ինքը միայն
կրնար տեսնել, և Որդւոյն Աստուծոյ կը
նմանէր։

Փորձիչն ալ մէկալ կողմը կեցեր էր,
և կատաղութենէն ու բռնաւորական կամքէն
կուրցած՝ անդադար կը բռնադատէր զինքը
որ տանջանքէն փախչելու համար անմե-
ղութիւնը մատնէ։ Բայց այն արիական
ու հաւատարիմ սիրտն՝ անխախտելի մնաց
Քրիստոսի յաւիտենական ժայռին վրայ։ Ի-
րեն աստուածային վարդապետին նման՝ գի-
տէր թէ զուրիշները փրկելու համար՝ չէր
կրնար ինքզինքը փրկել, և այն սաստիկ
տանջանաց մէջն ալ բերնէն ուրիշ բան չէր
կրնար, բայց եթէ աղօթք և տա Աստուած
ողորմութիւն։

— Տէր իմ, գրեթէ մեռաւ, բաւ Սամ-
պոյ, առանց ուշկալու՝ խեղճ Թովմասին հա-
բեւութենէն սիրտը շարժած։

— Զարկէք մինչև որ խնարհի, աւելք
ոտ անպիտանին, աւելք մի խնայէք, մըր-
մռաց քթին տակէն Լըկրի։ Ինչուան որ
ինծի չյայտնէ՝ արեան վերջին կաթիլն ալ
պիտի թափեմ։

Թովմաս աչուընները բացաւ ու սիրոյ
երեսը նայեցաւ.

— Խեղճ ողորմելի մարդ, բաւ, ասկէ
աւելի բան չես կրնար ինծի ընել։ Բոլոր
պատանց քեզի կը ներեմ...։ Ու այս ըսե-
լով՝ բալորովին ինքզինքը կորսընցուց։

— Իրաւցընէ, կարծեմ հիմայ մեռաւ
բալորովին, բաւ Լըկրի՝ մօտենալով որ ա-
ղէկ մը պիտէ։ Ծո՛ հա, մեռեր է։ Ի՛նչ և
իցէ, գոնէ բերանը գոց է. այս ալ մխիթա-
րութիւն մ՚է։

Ա՛յ, Լըկրի. բայց ալ կրնայ լռեցընել
քու հոգւոյդ ձայնը. այդ հոգւոյդ՝ որուն
համար ալ գարձ չկայ, ալ չի կրնար ա-
դօթել, ալ չի կրնար յուսալ, և որուն հա-
մար արդէն սկսեր է բորբոքիլ այն հուրը
որ յաւիտեան պիտի չմիջանի։

Բայց Թովմաս գեռ վերջին շունչը չէր

աուած. իրեն հրաշալի խօսքերն, իր եռանդագին աղօթքներն այն երկու անբանականըն սիրտը շարժեցին, որոնք իրենց անթուելեան գործիք եղեր էին. երբոր Լբկրի հեռացաւ անկէ՝ գինքն առին տարին, և իրենց տգիտութեամբ կրցածնին ըրին որ զանիկայ արձընցրնեն, իբր թէ կեանքն աներ համար բարիք մ'ըլլար:

— Շիտակը սարսափելի յանցանք մ'է ըրածնիս, ըսաւ Սամպոյ. յուսամ թէ այս բանիս պատասխան մեր աչքը պիտի տայ, չէ թէ մինք:

Թովմասին վէրքերը լուացին. և աւրուած բամբակէ անկողին մը պատրաստեցին ու գինքը վրան պառկեցուցին. եաքէն աներնամէ մէկը աուն վազեց ու Լբկրիէն դաւաթ մ'օդի ուզեց, պատճառելով թէ շատ յոգներ է և այժ առնելու կարօտութիւն ունի. և առաձին պէս՝ բերաւ Թովմասին բերանը պարպեց:

— Ա՜հ, Թովմաս, ըսաւ Քեւիմպոյ, քեզի դէմ սաստիկ անգութ դտնուեցանք:

— Բոլոր սրտանց կը ներեմ ձեզի, ըսաւ Թովմաս դուաղեալ ձայնով մը:

— Ո՛վ Թովմաս, ըսէ մեզի, Յիսուսն ո՞վ է, ըսաւ Սամպոյ. այն Յիսուսը՝ որ բոլոր այս գիշեր քովդ էր, ո՞վ է անիկայ:

Այս խօսքերս մահուան պուռն հասած Թովմասը կենդանացուցին: Քանի մը զօրաւոր խօսքեր արտաբերեց մարդացեալ Աստուծոյ վրայ. պատմեց անոնց Քրիստոսի վարքը, անոր մահը, անոր ամէն տեղ ներկայ ըլլալը, և ըսաւ թէ բոլոր աշխարհք փրկելու կարողութիւն ունի:

Այս երկու վայրենիներս սկսան լալ:

— Ինչու այս բանս առաջ ալ չէինք լսած, ըսաւ Սամպոյ. բայց ես կը հաւատամ. չեմ կրնար չհաւատալ: Տէր Յիսուս, ողորմէ ինծի:

— Թեղմ մարդիկ, ըսաւ Թովմաս. շատ սիրով կը քաշէի ես այս նեղութիւնները՝ թէ որ կարենայի զձեզ Քրիստոսի շահիլ: Ո՛վ Տէր, ընդունէ քեզի այս երկու հոգիներս ալ, իմպիրքս մի՛ անտես ըներ:

Եւ այս աղաչանքս ընդունելի եղաւ:

ԳԼՈՒԽ ԽԱ.

Օննիկ Շէյխ.

Երկու օր ետք՝ երիտասարդ մը նստած թեթեւ կառքի մը մէջ՝ Զինու ծառերով պատած ճամբէն անցաւ, և շատպատ սանձերը ձիերուն վզին վրայ ձգելէն ետք՝ նստարանէն վար ցատքեց ու ան կալուածին աչերն հարցուց։

Օննիկ Շէյխն էր այս երիտասարդն։ — Բայց այս երիտասարդիս Լըկրիին երկիրները գալուն պատճառն իմանալու համար՝ պէտք է որ քիչ մ՚ետ դառնանք։

Գիտենք որ Օֆելիա նամակ մը գրեց Շէյխի խաթունին, զժբախտաբար այս նամակն՝ իր տեղն հասնելէն առաջ՝ մէկ երկու ամիս թղթատուն մը մնաց։ Ան յիշեալ թեղմ գերին կարմիր գետոյն ճահճներուն մէջ յափշտակուելով՝ անհետացեր էր։

Երբոր նամակն հասաւ՝ Շէյխի խաթունը մեծ հետաքրքրութեամբ կարդաց, բայց սախտուած ըլլալով իր էրկան անկողնոյն քով աքնիլ, որ սաստիկ չերմէ կը տառնջուէր, չէր կրնար անմիջապէս Թովմասին օգնութիւն մ՚ընելու։ Օննիկն ալ մեծցեր էր, և մեծ ջանքով ու յօժարութեամբ մօրը կ՚օգնէր, ու հօրը խառնափնդոր գործողութիւնները կարգի կը դնէր։ Այսով հանդերձ, որովհետև Օֆելիա իր նամակին մէջ Այն-Ֆէլերին փաստաբանին հասցէն ալ նշանակեր էր, ուստի Շէյխի խաթունն այս շփոթութեանց մէջ ալ չմոռցաւ նոյն փաստաբանին գրելու և Թովմասին վրայ տեղեկութիւն ուզելու։ Բայց քանի մ՚օրէն ետև պարոն Շէյխին մեռաւ, որով խաթունն այնպիսի շփոթ գործողութեանց մէջ ինկաւ, որ անկարելի եղաւ ուրիշ բանի ուշ դնելը։

Շէյխի իրեն կնկանը ճարտարութեան վրայ վստահ ըլլալով, բոլոր իր սաացուածոց մասնակարարութիւնն անոր ձեռքն յանձներ էր. ան ալ իրեն բնական աչքաբացութեամբ՝ մէկէն սկսաւ էրկանը խառնափնդոր գործողութիւնները կարգի դնել. և ինքն ու Օննիկը բոլորովին իրենց առնելիքներն ու պարտքերը կարգաւորելու զբաղած ըլլալով՝ խնդ մ՚ետեն ուրիշ բանի ետևէ չեղան. բոլոր հաշիւները մաքրեցին սրբեցին, քանի մ՚երկիր ծախեցին ու անոնց գնով պարտն Շէյ-

պիւն ձգած պարագները վճարեցին, վասն զի խոթուածը կ'ուզէր որ ամենուն ոչ առնելիք ճաշ և ոչ տալիք։

Նոյն միջոցին Այն–Քլէրի փաստաբանէն իրենց նամակին պատասխանն առին, որ կ'ըսէր թէ ամենուն չէր գիտեր Թովմասին լինչ ըլլալը. զանիկայ աճուրդի հանած ու ծախած օրէն վերջը՝ վրան բան չէր լսած։

Ա.յս պատասխանին ոչ Օննիկ և ոչ մայրը զոհ եղան։ Հինգ վեց ամիս եաև՝ գիւղին վարի կողմերը Օննիկ գործազուրկին մ'անհնարով՝ միաքը գրաւ որ ինչուան Նոր Օռլեան երթայ, յուսալով որ անձամբ քննելով գուցէ խեղճ Թովմասը կարենայ գտնել։

Քանի մը շաբաթ անպտուղ աշխատելէն եաև՝ գիպուածով մարդ մը գիմացն ելաւ, ուսկից ամէն բան տեղն ի տեղն իմացաւ։ Շուտ մը կարմիր գետոյն շոգենաւը մտաւ Օննիկ, քսակն ալ աղէկ պաշարով լեցուն, գնաց իր հին բարեկամը գտնելու և տորէն գնելու։

Լըկրեին տանը գիմաց հասնելով՝ շուտ մը գինքը ներս մեծ խուճն հրամցուցին։

Լըկրի կոպիտ հիւրընկալութեամբ մը օտարականն ընդունեցաւ։

— Իմացայ որ, ըսաւ երիտասարդն, հրա-

մանքդ Նոր–Օռլէանէն Թովմաս անուն գերի մը գներ ես։ Այսուհետև անկից իմ հօրս էր. անոր համար հիմայ եկեր եմ որ գինքը գնեմ։

Լըկրեին այս խօսքերէն շփոթեցաւ, ու գայրացած ձայնով մը պոռաց.

— Հրաժեր ես, այլ անունով գերի մը գտնեցի. կրպակին բերանն երթայ. շատ գէշ բան ըրի։ Երբեք այդպիսի պնդագլուխ անբան մը, այդպիսի լիրբ շուն մը տեսած չունիմ։ Բոլոր գերիներս կը գրգռէ շարունակ որ փախչին, և հիմայ ալ երկու կնիկ փախուց, որոնց ամէն մէկն ութ հարիւր, հազար տոլլար կ'արժէ։ Այս բանս ինքն ալ խոստովանեցաւ իր բերնով, և երբոր գինքը ծեծեցի որ ուր ըլլալնին ինծի իմացընէ, յանդգնեցաւ ինծի լսելու թէ ուր ըլլալնին գիտէ, բայց չ'ուզեր լսել. յամառութիւնն այն աստիճանի հասաւ որ ստիպուեցայ այնչափ ծեծ քաշել իրեն՝ որ ինչուան հիմայ գերիներէս մէկն ալ այնչափ ծեծ չէր կերած։ Հիմայ կարծեմ թէ մեռնելու վրայ է, բայց չեմ գիտեր թէ արդեօք կը մեռնի՞։

— Ո՞ւր է, կ'ուզեմ տեսնել գինքը, պոռաց Օննիկ շատալաւ։ Երեսը կրակ գար-

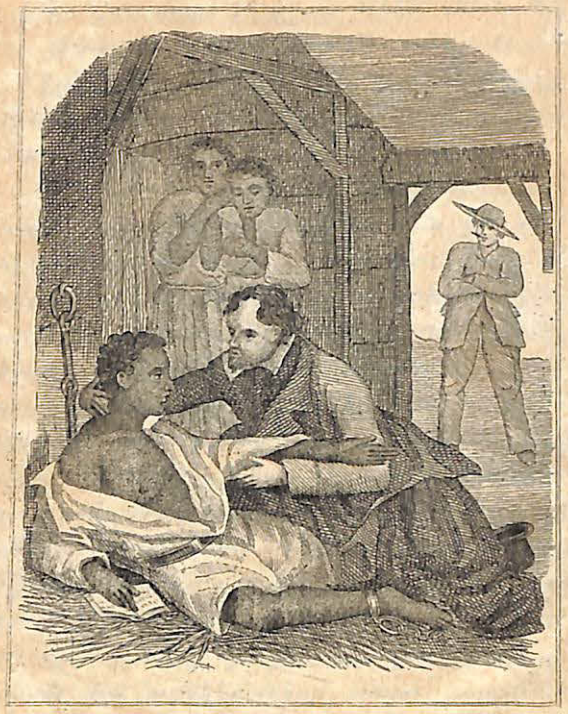
ձեր էր, աչուըներէն կայծակ կը ցոլաքեցըներ. Թէպէեան չանաց ինքզինքը բռնելու։

— Հոս վարդ է, ըսաւ մէկէն սևուկ մը՝ որ Օհնիկին ձիերուն սանձէն բռներ էր։

Լըկըի սևուկին կէց մը զարկաւ, բայց Օհնիկ առանց բան մ'ըսելու անոր ցուցած տեղը վազեց։

Այն ժամանակ պիշերուան վրայ՝ երկու երկաթ օրեր էին՝ որ Թումման հոն կը սպասըկէր։ Ամենեին ցաւ չունէր, վասն զի բոլոր բնական զգայութիւնն սպառեր ու ոչընչացեր էր. տեսակ մը հանդարտութեան մէջ, խորին թմրութեան մէջ ընկղմեր էր, և իր զօրաւոր մարմնոյն հոգւոյն հետ ունեցած կապերը կամաց կամաց քակուելու վրայ էին։ Գիշերները խեղճ գերիներէն շատերը գաղտուկ Թումմասին քով կու գային, և իրենց տրաւած կտոր մը հանգստեան ժամերէն կը գողնային ու կու գային իրենց սէրն ու գութը անոր ցուցընելու, ինչպէս որ ինքն ալ միշտ անոնց ցուցեր էր։ Ամէն, գիտութեան այս աշակերտները տալու շատ բան մը չունէին, միայն գաւաթ մը ցուրտ ջուր. բայց ան ալ լրութեամբ սրտի կու տային։

Այն նահատակին անզգայ երեսաց վրայ արտասուաց կաթիլներ ալ կը թափէին, ո-

րոնք այն խեղճ հեթանոսաց սրտին կը ըղձէին. մահուան անկողնոյն քովը կեցած՝ կը հեծէին, և եռանդագին աղօթքներ կը մատուցանէին այն Փրկչին՝ որուն քաղցր անունը Թովմաս իրենց սովրեցուցեր էր, այն Յիսուսին՝ որուն անունը միայն գիտէ֊ին. բայց եռանդուն ու պարզ սրտի մ'ա֊զդեցութիւնքն անոր վիճակը պարապ չ'ելլեր:

Նոյն իսկ Գէսսի, որ վաղեմի անձին իր ապաստանարանէն դուրս ելեր էր, իմա֊ցեր էր թէ ինչպէս Թովմաս իրեն ու Եմ֊մէլինային համար ինքզինքը զոհեր է. և վաղդն աչք առնելով՝ Գէսսի երկրորդ գի֊շերը Թովմասին քով գնաց. և այն բա֊րեսիրտ մարդուն յետին խօսքերէն յագ֊եցած, իրեն սրտին վրայի երկար նեղու֊թիւնները պիղծ սառներն սկսան հալիլ, և սկսաւ յոյս ու աղօթք ընել:

Երբոր Օնեսիկ այն խեղճ բնակարանը մտաւ՝ սիրտը բռնուեցաւ, ու սկսաւ գլուխը դառնալ:

— Տէր Աստուած, այս ինչ բան է տե֊սածս, այս ինչ բան է որ կը տեսնեմ, կան֊չեց Օնեսիկ՝ հիւանդին քով ծնկան գալով. Աղբա՛ր Թովմաս, իմ խեղճ հին բարեկամս:

Հիւանդին ականջը բոլորովին խուլ չէր

անսաբակոյս այս ծանօթ ձայնս լսելու, վասն զի կամացուկ մը գլուխը շարժեց, ծիծաղեցաւ ու իր սովորական երգերէն քանի մը խօսք քլթին տակէն արտաբերեց։

Օննիկ իր հին բարեկամին վրայ ծռած՝ աչուընկերէն արցունք կը թաթխէր։

— Սիրելի Ազբար Թոլմաս, կանչեց, արթընցիր, մէկ երկու խօսք ըսէ ինծի։ Մէյմը ինծի նայէ, ես այն պզտի Օննիկն եմ, քու սիրելի Օննիկդ. ինչ, միթէ գիս չե՞ս ճանչնար։

— Իմ պզտի Օննի՛կս, ըսաւ Թոլմաս՝ մարած ձայնով մ'աչուընկերը բանալով։... Իմ պզտի Օննի՛կս...։ Բայց միշտ ինքզինքը կորնդուցած կ'երևար։

Բայց կամաց կամաց միարբը վրան եկաւ. սարսամ աչուընկերն ամփոփուեցան ու սկսան փայլիլ. գէմքն ուրախութեամբ պայծառացաւ, սառած ձեռուընկերն իրար բերաւ ու աչուընկերն արցունքով լեցուեցան։

— Օրհնեա՛լ է Աստուած. ահա այս բանիս միայն կը փափագէի։ Ջիս բոլորովին չեն մոռցած. հոգիս զօրութիւն կը զգենու, ծեր սիրտս կը կենդանանայ։ Հիմայ գոհ սրտով կը մեռնիմ։ Օրհնեա՛ անձն իմ Ըզ-Տէր։

— Չէ, չես մեռնիր, ա՛լ չես կրնար մեռնիլ, ազէկ գիտնաս, կանչեց Օննիկ սիրտն եկած։ Ես եկայ որ զքեզ հետս տանիմ։

— Մո՛ւ, սիրելի Օննիկ, շատ ուշ եկար. Աստուած գնեց գիս և իր արքայութիւնը պիտի տանի գիս, ուր ես ալ կը փափագիմ երթալու։ Երկինքը Բէնոլըքիէն լաւագոյն է։

— Չէ, չես մեռնիր. սիրտս մի կարտեր. քանի որ կը տեսնեմ որ այս աղտոտելի որջին մէջ պառկիր ես, չեմ կրնար պիտանալ ... խե՛ղճ, խե՛ղճ Թոլմաս։

— Ինծի խեղճ մի՛ ըսեր, կրկնեց Թոլմաս վսեմութեամբ մը։ Աստուած խեղճ մարդ մ'էի, բայց հիմայ չեմ, խեղճութիւնս լմընցաւ։ Արքայութեան դուռն հասեր եմ, և քիչ մ'ատենէն յաւիտենական փառքը պիտի մտնեմ։ Մո՛ւ, սիրելի Օննիկ, արքայութիւնը մտածելը է. յաղթութիւնը կատարելի, զոր նոյն ինքն Քրիստոս սէրն մեր տուաւ ինծի. օրհնենք իրեն անունը։

Այս ընդհատ ընդհատ խօսքերս այնպիսի հատատատուն համոզմամբ ըսաւ Թոլմաս՝ որ Օննիկ ինքզինքն ամփոփեց ու լուռ կեցաւ։

Թոլմաս անոր ձեռքը սեղմելով՝ ըսաւ.

— Ըրլլայ թէ Քրիստէին իմացընես գիս

այս վիճակիս մէջ տեսնելդ, խեղճը շատ կը վշտանայ։ Միայն ըսէ իրեն որ վիս յաւիտենական փառաց գուռը գտար, և թէ ալ չէի կրնար քնաս մէկու մը համար այս աշխարհիս վրայ ճեալ։ Ըսէ իրեն թէ Աստուած ամէն տեղ և ամէն տեղ մէշտ քովս էր, և ամէն բան ինծի գիւրացուց ու թեթեւցուց։ — Հապա աղաքս, պղտի աղջիկս, հի քանի որ գիրենք կը մտածէի՝ սրտէս արիւն կ'անցնէր։ Ըսէ անոնց ամենուն ալ որ իմ տեսնէս գան. ինծի հետեւին։ Շատ սիրով բարեւ ըրէ սիրոջս, իմ բարեսիրտ խաթունիս, և բոլոր տան մէջ եղողներուն։ Կարենայիր գիտնալ թէ ո՛րչամ կը սիրեմ զանոնք. ես Աստուծոյ ամէն արարածներն ալ կը սիրեմ. բոլոր սիրտս սէր է. հի, սիրելի Օննիկ գիտես ինչ մեծ բան է քրիստոնեայ ըլլալը։

Նոյն միջոցին Լըկրի վեր վար պատահելով՝ Թումասին պատմած սրջին գրանը մոտեցաւ, մէյմը ներս նայեցաւ ու կեզծեալ անուարբերութեամբ մ'տուաւ քալեց։

— Քեզի պէս զժոխային սատանայ, պոռաց Օննիկ, գոնէ այս մխիթարութիւնս կայ որ այս օրերս գու ալ քու բաժինդ պիտի առնուս։

— Չէ, չէ, այդպիսի բաներ մի գրուցեր ըսաւ Թումասս անոր ձեռքը սեղմելով. այն ալ խեղճ ողորմելի արարած մ'է. մեղք է այդպէս բան մտածելը։ Թէ որ ուզէր միայն գողալ՝ Աստուած իրեն կը նեղէր. բայց կը վախեմ թէ ամենեւին պիտի չզըղջայ։

— Ես ալ ան կը փափագիմ որ չզըղջայ, ըսաւ Օննիկ. գիրքը երկինքը չեմ ուզեր տեսնել։

— Կ'աղաչեմ, պարոն Օննիկ, գիս մի՛ վշտացըներ. մէյմ'ալ այդպիսի մտածութիւններ մտքէդ մի՛ անցրներ։ Ան չարիքն որ ինքն ինծի ըրաւ՝ իրական չարիք մը չէ. մանաւանդ թէ արքայութեան դուռն առջեւս բացաւ։

Բայց այն անցողական այժը՝ զոր հոգեվարն իր սիրոջը որպէս տեսնելով զգացեր էր՝ բոլորովին մարեցաւ, ինքզինքը կորսընցուց. աչուըները գոցուեցան և դէմքը խորհրդաւոր ու վսեմ կերպարանք մ'առաւ, որ հանդերձեալ կենաց մօտենալուն նշանն է։

Շնչառութիւնն սկսաւ ծանրանալ ու զըժուարիլ, ու լայն կուրծքը կամաց կամաց կ'երկնէր ու կ'իջնէր։ Բայց կերպարանքին

վրայ պայծառ յաղթանակին նշանը ապա-
սորուեր էր։

— Ո՛վ... կրնայ... զմեզ... ի սիրոյն...
Քրիստոսի... բաժնել, ըսաւ քահին առակէն
ակար ձայնով մը՝ որ մահուան դէմ ուժա-
թափ կը կռուէր։

Եւ ծիծաղերես նոյնց զքուռն յաւիտե-
նական։

Օննիկ կեցած տեղն անշարժ մնաց՝ կրօ-
նական յարգութեամբ մը զգածուած։ Իրեն
համար այն որջը սրբազան տեղ մ'էր. և
երբոր եկաւ որ նոյնցելոյն աչուըները գո-
ցէ՝ մէկ մտածութեամբ միայն սիրտը լե-
ցուեր էր, զոր իր հին բարեկամը պար-
զութեամբ մ'իրեն ըսեր էր. —Ինչ մեծ բան
է քրիստոնեայ ըլլալը։

Եաեւը գտնալով՝ տեսաւ որ Լըկրի պա-
տնացած կերպով մը հոն կեցեր է։ Բայց
մահուան այս սրտաշարժ տեսարանը երի-
տասարդին բնական տաքութիւնը չափաւո-
րեր էր, որով այն մարդուն դէմ ցմկամա-
կութիւն միայն զգաց, և նայեցաւ որ կըը-
ցածին չափ քիչ խօսքով անոր հետ բանը
վերնցնէ։

Ուսաի իր թափանցող աչուըներն անոր
վրայ անկելով՝ ըսաւ.

— Դուն ծրչափ որ կրցար՝ ուզած վաս-
տակդ այս մարդէն հանեցիր, ւիսկին հա-
մար ինչ կ'ուզես։ Կը փափագիմ գինքն
ասկէ տանիլ ու պատուով թաղել։

— Ես մեռած տեւերը չեմ ծախեր, ը-
սաւ Լըկրի անտարբերաբար. քեզի ըլլայ։
ուր կ'ուզես և ինչպէս որ կ'ուզես տար
թաղէ։

— Ծօ՛ տղաք, ըսաւ մէկէն Օննիկ իշ-
խանական կերպով մը՝ երկու երեք տեւերու
որ հոն կեցեր էին, ձեռք տուէք յինծի որ
սա մարմինը կառքս տանիմ. ձեզմէ մէկին
ալ յինծի բահ մը ճարէք։

Գիրկներէն մէկը վազեց բահ մը գտնե-
լու. մէկալ երկուքն ալ Օննիկին օգնեցին
մեռելին մարմինը կառքը տանելու։

Օննիկ ամենևին ուշ չդրաւ Լըկրիին՝ որ
հոն կեցեր էր. թէպէտ և ան ալ արտաց
հրամանատարուն ընտրիմութիւն մը չդրաւ, և
հոն կեցած՝ կեղծեալ անտարբերութեամբ
մը կը սուէր, և մինչև կառքը հեռերնին
գնաց։

Օննիկ կառքին նստարանն հանեց, ու
վերարկուն փռելով՝ մարմինը մէջը պլլեց։
Եաքէն Լըկրիին դարձաւ ու ինքզինքը բռնե-
լով մը ըսաւ.

— Այս քու անլուր անգթութեանդ վրայ ես պիտ քեզի բան մը չըսի, վասն զի հիմայ ոչ ժամանակին է և ոչ տեղը: Բայց, պարոն, այս անպարտ արեանս վրէժխնդրութիւն պիտի ըլլայ. ես պիտի բողոքեմ այս սպանութեանս համար. և ճամբուս վրայ առաջին դատաւորին որ հանդիպիմ՝ քեզ իբեն պիտի ամբաստանեմ:

— Էհ, հա, հա, դնա ինչ կ'ուզես ըրէ, ըսաւ Լըկրի արհամարհանօք՝ մատուրները կատարելով: Շատ զուարճալի բան մը կ'ըլլայ. ինչ ապացոյց ունիս. վկայ ոմ է:

Օննիկ աղէկ ըմբռնեց այս արհամարհանացս էութիւնը. կալուածներուն մէջ մէկ ձերմակ չկար, և հարաւային կողմի դատաստաններուն մէջ սևերուն վկայութիւնը բանի մ'ալ չի գար: Իրեն այնպէս կ'երևար թէ նոյն միջոցին երկինք պիտի բացուի ու իրեն բողոքանաց արդարութեան պիտի վկայէ, սակայն երկինքն ալ լռեց:

— Ինչ ալ ըլլայ, վրայ բերաւ Լըկրի, մեռած սևի մը համար այսչափ շփոթութիւն հանել չէր արժեր:

Այս խօսքերս կարծես թէ վառօդին կըբակ տուին. համբերութիւնը Բէնդըքեցի ևբիտասարդներուն արուած առաքինութիւն չէ:

Օննիկ այս խօսքին կրակ կարնցաւ, և Լըկրիին քթին բերնին ուժով մը զարնելն ու անիկայ գետին փռելը մէկ ըրաւ:

Մարդիկ կան՝ որոնք ան առեն վրայ համարձակ կ'առնուն՝ երբոր քեզմէ ապահակ ուտեն. զարկ գետին պառկեցաւ, մէկէն կը սկսի գոչել յարդիլ: Այսպիսեաց մէկն ալ Լըկրին էր. որ գետնէն եղկելով ու վրայի հագուստներուն փոշիները թօթափելով, ուշադրութեամբ Օննիկին նայիլ կը նայէր, և բերանը չբացաւ՝ ինչուան որ կառքն աչքէն անհետացաւ:

Կալուածներէն դուրս Օննիկ քանի մը ծառերով զարդարուած առագէ բլրակ մը տեսաւ, Թովմասին գերեզմանն էին փորել տուաւ:

— Վերարկուն հանեցնք, հարցուցին սևերն՝ երբոր գերեզմանը պատրաստուեցաւ:

— Չէ, չէ. անով թաղեցէք զինքը: Ափսոս, ասիկ աւելի բան չեմ կրնար տալ քեզի, խե՛ղճ Թովմաս:

Մարմինը գերեզման ըրին, ու վրան հողով ծածկեցին. և երբոր բոլոր փոսը լեցուեցաւ, վրան կանգնուն խոտ ալ շարեցին:

— Բաներնիս լմընցաւ, ալ կրնաք երթալ, ըսաւ Օննիկ՝ սևերուն ձեռքերնին մէյմէկ արծաթի վրամ պնելով:

Բայց անոնք տարակուսած կեցեր իրեն կը նայէին։

— Թէ որ, պարոն, բարիք մ'ընէիր և զմեզ գնէիր՝ ինչ կ'ըլլար, ըսաւ անոնցմէ մէկը։

— Ամենայն հաւատարմութեամբ հրամանքիդ կը ծառայենք, ըսաւ ուրիշ մը։

Հոս մեծ նեղութեան մէջ ենք, պարոն, շնորհք մ'ըրէ զմեզ գնէ։

— Ձեմ կրնար, չեմ կրնար, պատասխանեց Օննիկ՝ ցաւօք սրտի զանոնք արձակելով. անկարելի է։

Խեղճ մարդիկը արտում տխուր ելան գնացին։

Այն առեն Օննիկ խեղճ Թովմասին գերեզմանին առջև ծունր դրաւ.

— Աստուած յաւիտենական, կանչեց, զքեզ վկայ կը կոչեմ, որ այս վայրկեանէս սկսեալ պիտի ջանամ և կրցածս պիտի ընեմ որ այս անիծեալ գերութիւնն իմ հայրենիքէս վերցընեմ։

Մահարձան մ'ալ չկայ՝ որ այն ծերունի Թովմասին գերեզմանին տեղը ցուցընէ. բայց մահարձանն ինչ բանի կու գայ. մ[illegible]թէ իրեն փրկիչը փառօք եկած օրը չ[illegible] կրնար գտնել զինքն ու անմահութիւն զգեցընել և ընտրելոց կարգը դասաւորել։

Մի լայք վրան. այսպիսի մահ մը պէտք չէ որ մարդուս լացը շարժէ։ Աստուծոյ մեծագոյն փառքը՝ չէ թէ իր ամենակարողութեամբ միայն կը փայլի, այլ նաև իր առ մարդիկ ունեցած սիրովն ու քաշած չարչարանքներովը։ Երանելի են անոնք որ իրեն նմանելու կը ջանան, և խաչերնին առած՝ համբերութեամբ եանէն կ'երթան։ Ասոնց համար է Աւետարանին մէջ գրուածը. Երանի ագռաւորաց, զի նոքա վախրարեսցին։

ԳԼՈՒԽ ԽԲ.

Ոչրուշականի մը ձշմարիտ պատուհասիւրը.

Նոյն ժամանակները և քանի մը կարգէ դուրս պարագաներէ շարժեալ՝ Լըկրիին գերիներուն մէջ ուրուականի խել մը պատմութիւններ կը քալէին։

Իրարու ականջէն վար կը պատմէին թէ կէս գիշերուան առենները ցորենոցին սանդուղներէն վար ու նաև բոլոր առնը մէջ ոտնաձայն կը լսուէր։ Ջուր առղը գաղթին դուռը բանալիով կը կղպէին. ուրուականը կամ ան էր՝ որ քովն ուրիշ բանալի ունէր, և կամ թէ հին անյիշատակ ժամանակներէ

ի վեր ուրուականաց արուած արտօնութեամբ՝ կղզանքին ծակէն անցնելով՝ ամենայն ազատութեամբ բոլոր տանը մէջ պարտական կ՚ելլէր։

Սակայն ամէնքը միարան չէին թէ ինչ կերպարանքով կ՚երեւար այս ուրուականը. և պատճառն ալ այն է, որ ինչպէս ևեթ բուն սովորութիւնն է (և գուցէ ճերմակներուն մէջ ալ այս սովորութիւնս ունեցողներ գտնուին), երբոր ուրուականն երեւար՝ աչուընին կը գոցէին, գլուխնին վերմակին տակը կը խօթէին։ Ուստի ամէն մարդ գիտէ թէ երբոր աչուընին իրեն պաշտօնը չեն կատարեր, ընդհակառակն երեւակայութեան աչուընները նոր գործունէութիւն մը կ՚ունենան և աւելի կը սուրնան. անոր համար այլևայլ կերպարանք կու տային ուրուականին իրարմէ շատ տարբեր, սակայն ամէնքն ալ կը միարանէին ըսելու թէ ճերմակ պատանքի մէջ պլլուած էր։

Խեղճ կերիները ոչ հին պատմութիւն կարպացեր էին, և ոչ ալ Շէյքսփիրի լսած էին, որ «Այն գաւոց օրերը, կ՚ըսէ, մեռելներն իրենց պատանքին մէջ պլլուած՝ Հռովմայ փողոցները կը պարտէին»։

Սևերուն և այս երեւելի հեղինակներուն

այս բանիս վրայ միաբանելնին հոգեբուժութիւնե[1] մեծ պարագայ մ՚է, զոր ընդհանրապէս քննադրիկներուն և մասնաւորապէս հարցուկնիրուն կը յանձնենք։

Ի՚նչ և իցէ, սայդին այն է՝ որ իրացընէ գեշերուան մթութեան մէջ՝ երկայնահասակ ուրուական մը Լըկրիին տանը չորս պին կը պարտէր, գոներէն կ՚անցնէր, խուցէ խուց կը մտնէր, մէյմը կ՚երեւար, մէյմը կ՚անհետանար, և այն անբնակ սրահը կ՚երթար կը կորսուէր՝ ուր որ էր ցորենոցի սանդուղը. առաւօտը կ՚ելլէին կը նայէին որ բոլոր գոները գոց են ու բանալիներով կղպուած։

Անկարելի բան էր՝ որ այս գաղտուկ խօսակցութիւններս Լըկրիին ականջն ալ չըհասնէին, և ուրչափ ալ զգուշանային որ ասնիկայ այս բաներս չլսէ, այնչափ անոր ե-

1. Հոգեխօսութիւնն Ամերիկա 1847ին սկսաւ, ու հիմայ Եւրոպա ալ շատ տարածուած է. ու վրան շատ գրուածներ ալ կան. ինչուան նաև Հոգեխօսական օրագիրներ, հոգւոց հարցուկներու (Medium) հետ ըրած խօսակցութիւնները կամ Հոգեկան յայտնութիւնները հասարակաց հաղորդելու համար։ Հեղինակին հեգնական կերպը կը ցուցընէ ըստ բաւականին թէ ինչ համարմունք ունի ինքն Հոգեխօսութեան վրայ, զոր իբրաւամբ Դիւահարցուբիւն կրնայինք կոչել, որովհետև կախարդութեան ամէն երեւոյթները կը ցուցընէ։

բնակայութիւնը կը տաքնար։ Սկսաւ սովորականէն աւելի օդի խմել, յոխորտալ ու ցորեկները սոսկալի հայհոյել. բայց գիշերները գէշ գէշ երազներ կը տեսնէր, և իր տաքցած լցեզով՝ աչքին այլևայլ բաներ կ'երեւայէին, որոնց վախէն գլուխը բարձէն չէր կրնար վերցընել։

Թումանեան Թադման իրիկունը՝ Լըկըի մօտի քաղաքը կերուխումի գնացեր էր. և հանդէսը լմընցուէն ետև յոդնած գալրած ուշ ատեն տուն վարձաւ, գուռը կրկին կղպեց ու բանալին գրպանը դրաւ և այնպէս անկողին մտաւ։

Ցիրաւի, շատ բան պէտք է որ մարդս կարենայ սիրտը հանգարտ բռնել. և սրչափ ալ որ աշխատի խղճմտանքս ձայնը լռեցընել, անիկայ անգութ ու անողորմ հիւր մ'է, և անզգամին սրտին մէջ ամենևին չի հանգչիր։ Ո՛վ անմիտ, բանալիներով կը կղպես գուռ ուրուականաց դէմ, չ'ես գիտեր թէ ծոցդ այնպիսի ուրուական մը կը կրես, որուն հետ չես համարձակիր մինակ մնալ, և խաւնիճատնճ ազազակներէն աւելի զօրաւոր ձայն մը կը հնչէ ներսի կիսկ՝ վերջին պատասանի փոզոյն նման։

Բայց Լըկըի գրան հետը աթոռ մ'ալ դրաւ. և գարմուցիչ ժամահարն ալ անկողնոյն վրայ՝ գլխուն վերևը կախեց, ու աղբերճանակներն ալ քովը առաւ. հաքէն պատուհանները քննեց նայեցաւ թէ արդեօք ապակի դոցուած էին, և հայհոյելով անկողինն խնկաւ։

— Հիմայ թէ որ կ'ուզեն, կանչեց, թող գան սատանաներն ու իր աբբանեակները։

Լըկըի շուտ մը քնացաւ, վասն զի յոգնած էր, և խոր քնացաւ. բայց երազին մէջ ահաւոր սուտեր մը տեսաւ, ու վրան վախ մը պատեց։ Առաջ կարծեց թէ մօրը պատանքը կը տեսնէ. սակայն Գէսսին էր որ այս պատանքը վրան առեր էր, և կը բանար ու կը գոցէր։ Թառնաձայն ազազակ մը, հեծութիւն մը կը լսէր. և սակայն կը զգար թէ դեռ կը քնանար, և կը ջանար որ արթննայ։ Ուսաի կէս մ'արթընցաւ. բայց հիմայ աւելի յայտնի կը տեսնէր որ խուցը կը մտնէին, գուռը կը բացուէր կը գոցուէր. իսկ ինքն անկողնոյն մէջ անշարժ մնաց։ Վերջապէս ելաւ նստաւ ու սոսկաց. վասն զի գուռը բաց էր, ձեռք մը ներս կ'երկընար. ու կանխեցն ալ մարեցաւ։

Լուսինն ալ ամպի մը մէջէն ազօտ ու նուաղ լոյս մը ձգեր էր։ Լըկըի սպիտակ բան մը տեսաւ որ աչքին առջևէն անցաւ,

որուն վրայ պատանքի թեթեւ շրշիւնն անգամ լսեց: Սաւուլը դէպ իրեն կախուեցաւ, ու խորհրդաւոր և ախուր ձայնով մը երեք անգամ կրկնեց. «Եկուր... եկուր... եկուր...»:

Երբոր ինքն անկողնոյն մէջ անշարժ քար պարձեր էր, ու վրան պազ քրտինք մը իջած՝ կը նայէր, սաւուլն անհետացեր եղաւ: Բայց ո՛րբ, ինչպէս և ուսկի՞ց անցեր էր սաւուլը: Լըկրի ցաւքեց ելաւ անկողնէն ու դէպ ի դուռը վազեց, հրեց, տեսաւ որ ամուր կղպուած էր. սարսափէն մարեցաւ գետինն ինկաւ:

Ա՛լ անկէ նաև Լըկրի բոլորովին ինքզինքը խաբելու տուաւ. ոչ վայելչութիւն և ոչ զգուշութիւն նայեցաւ. կրցածին չափ յուսահատաբար կը խաչէր:

Քիչ առնէն ձայն ելաւ բոլոր երկրին մէջ թէ Լըկրի հիւանդ է և մեռնելու մօտեցեր է: Իր անկարգ վարքովը այն սարսափելի հիւանդութեան պիրացեր էր, որ այս աշխարհէս հանդերձեալ կեանց կարապետն էր: Մէկն ալ չէր համարձակիր այս մահացու հիւանդին խուճն ոտք կոխելու. անդադար կը պոռար կը կանչէր, և վրան կատազութիւն եկած ժամանակ՝ խիզճն այնպիսի երազներով կը տանջուէր, որ քունը եղոդները կը զարհուրէին: Մահուան անկողնոյն մէջէն կը տեսնէր պիտացը կեցած այն անողորմ ու անողոքելի սաւուլն, որ անդադար կը կրկնէր. «Եկուր... եկուր... եկուր...»:

Զարմանալի զուգադիպութեամբ մը՝ նոյն սաւուլը՝ որ Լըկրի առջի գիշերն այն սաւուլը՝ որ Լըկրի առջի գիշերն այն հատուր տեսիլքը տեսեր էր, տանը դրսի դուռը բաց էր, և գերիներէն ոմանք կ'ըսէին թէ երկու ճերմակ ուրուականներ տեսան, որոնք գիշերուան խոր խաւարին տանէն՝ տանը պիտացի ճամբէն անցնելով՝ գոնէն դուրս ելան:

Արեւն ելլելու վրայ էր: Գէսսի և Եմմէլինա քաղքէն քիչ մը հեռու՝ ծառերու շուքին տակը կը հանդչէին:

Գէսսին քրէօլ սպանիացի կանանց պէս բոլորովին սև հագուստ էր. գլխարկին վրայէն խիտ ու բանուած հզերքներով քող մը ձգեր էր որ դէմքը չճանչցուի: Ինչպէս որ այս երկու փախստականները մէջերնին խօսք պրեր էին՝ Գէսսի քրէօլ խաթուն մը ձեւացեր էր, Եմմէլինան ալ իրեն ազախինը:

Գէսսի պզտիկուց ազնուական ընկերութեանց մէջ մեծցած ըլլալով՝ բնականապէս

անոնց լեզուն, անոնց կերպն ու վարմունքն աղէկ առեր էր. ասկէ զատ՝ վրայի ասկեղէն ու ակնեղէն քանի մը զարդարանքներն ու մաքուր հագուստներն ամէն տարակոյս կը փարատէին։

Վերջին անգամն որ Գէսսի Լըկրիին հետ քաղաք իջաւ, պիտեր էր որ քաղքին դրան մօտ տնաուկ ծախող մը կայ. ուստի գնաց անկէ ճամբու գեղեցիկ ընծաուկ մը գնեց, և խանութպանէն մարդ մ՚ուզեց որ տնաուկը շալկած հասկէն բերէ։

Այս կերպով եռանը ձգած՝ տնաուկը բերող ծառան և Եմիլլինան՝ որ ճամբու պարկն ու քանի մը մանր բաներ ձեռքը բռներ էր, ազնուական խաթունի մը պէս՝ մաքուր պանդոկ մը մտաւ։

Պանդոկին մէջ առաջին պիտացն եկողն Օտնիկ Շէլպին եղաւ, որ հոն շոգենաւուն եկեղուն կը սպասէր։

Գէսսի ցօրեննոցին լուսամտէն այս երեւոյթը տեսեր էր, որ Թովմասին մարմինն առած կը տանէր. և ասոր Լըկրիին տուած վիրջին բարեւին՝ սիրտն ուրախութեամբ լեցուեր էր. բայց ասկէ, ուրուականի կերպարանքով ըրած դիշերային արշաւանքներուն ժամանակ՝ գերիներէն ասոր

ալ ըլլալն և Թովմասին հետ ինչ վերաբերութիւն ունենալն իմացեր էր։ Եւ տեսնելով որ ան երիտասարդն ալ իրեն պէս շոգենաւուն կը սպասէր՝ շատ ուրախացաւ։

Գէսսիին հագուստն ու շարժմունքներէն և ձեռքի ճոխ քսակէն՝ պանդոկին մէջ մէկն ալ վրան պզտի կասկած մը չունեցաւ։ Սովորաբար մարդիկ երբոր կը տեսնեն որ մէկն աղէկ կը վճարէ, շատ դժուար է որ վրան կասկածի երթան։ Այս բանս Գէսսի աղէկ գիտնալով՝ առաջուցմէ հարկաւոր պրամը ճարեր էր՝ Լըկրիին գլուխը պարպելով։

Երեկոյեան պէմ՝ երբոր շոգենաւն հասաւ, Օտնիկ Շէլպի՝ Փէնսըքեցւոց բնիկ ազնիւ քաղաքավարութեամբ՝ Գէսսիին ձեռք տուաւ նաւն ելլելու. և ամէն կերպով չանաց որ անոր աղէկ խուց մը տան։

Գէսսի հիւանդ ձեւանալով՝ կարմիր գետին վրայի բոլոր ճամբորդութեան ժամանակ խցիկէն դուրս չելաւ. աղախինն ալ առանց հոգ, ամէն խնամք կը ցուցընէր վրան։

Երբոր Միսիսիբի մտան՝ Օտնիկ խնդալով որ այն օտարական խաթունն ալ իրեն պէս գետէն վեր պիտի ելլէ՝ բաւ որ երթ կ՚ուզէ՝ իրեն համար ալ խցիկ մը բռնէ այն շոգենաւուն մէջ, ուր որ ինքը միաք ունէր

անցնելու, և ամէն կերպով պատրաստ է ձեռքէն եկած օգնութիւնն ընելու, և առողջութեանն ալ հոգ տանելու։

Ուստի այս կերպով մտան մեր ճանապարհորդները Զինչինճապի անունով փառաւոր շրջենաւը, որ գետէն վեր պիտի ելլէր։

Գէսսլին առողջութիւնն ալ երթալով տեղն եկաւ. սկսաւ խցիկէն դուրս ելլել, հասարակաց սեղանը նստիլ։ Նաւուն մէջ ամէնքը սկսան այս կնկան վրայ խօսիլ, և ըսել թէ տանելով շատ գեղեցիկ եղած պիտի ըլլար։

Օննիկ առաջին անգամ որ այս օտարական խաթունիս կերպարանքը տեսնր էր, մաքին մէջ անորոշ նմանութիւն մը կը փնտռէր վրան ու չէր կրնար գտնել։ Ուստի առանց ուզելու՝ անդադար երեսը կը նայէր ու անոր ամէն շարժմունքները կը դիտէր։ Գէսսլի ալ սեղանի վրայ և խցիկին դրանն առջև նստած տանը՝ կը տեսնէր որ այն երիտասարդն անդադար իրեն կը նայի, որով սկսաւ քիչ մ՚անհանգիստ ըլլալ ու վախնալ որ չըլլայ թէ Օննիկ վրան կասկած մ՚առնու. ուստի մաքէն որոշեց որ բոլոր իր պատմութիւնը տեղն ի տեղը Թովմասին բարեկամին պատմէ, և ինքզինքն ադոր ազնուասրտութեանն յանձնէ։

Օննիկ պատրաստ էր կարեկից ըլլալու ամէն կերպով որուն որ ըլլայ, բաւական է թէ մէկը Լըկըրնի կալուածներէն փախած ըլլար. այն անիծեալ երկրէն, զոր չէր կըրնար մոռնալ և բերան առնուլ ու բարկութեամբ չէ հեցուիլ։ Ուստի բոլոր սրտանց Գէսսլին ամէն մտերմութիւն ցըցուց, և ապրեալար ամէն հետաքրքրութեամբ, որ իրեն հասակին և հայրենեացը մեծ պատիւ կ՚ընէ, խոստացաւ այս փախստականներուն վրայ հսկելու և կրցածին չափ զանոնք պաշտպանելու։

Գէսսլին քովի խցիկն ալ գաղղիացի խաթունն մը բռներ էր. որուն անունն էր Թու, հետն ալ տասուերկու տարեկան պզտիկ աղջիկ մ՚ունէր։

Թու խաթունն իմանալով որ Օննիկը Քէնթըքեցի է, փափաքեցաւ հետը ծանօթանալու. և իր պզտիկ աղջկան հոգերկալի կերպերը մաքի ըրածը շատով յաջողեցին. վասն զի այս պզտիկ աղջիկը շրջենաւուն տասնըհինգ օրուան ձանձրանալի ճանապարհորդութեան մէջ Օննիկին ժամանակ անցընելու նիւթ մ՚էր։

Ճաշ անգամ Օննիկ աթոռն առած՝ Թու խաթունին խցիկին դրան քով կ՚երթար կը

նսաէր և երկայն բարակ հեռը կը խօսէր։ Գէօսի ալ երբոր իր խցիկին դրան քով նըստած կ'ըլլար, ասոնց ամէն խօսակցութիւնը կը լսէր։

Գաղղիացի խաթունը մանր մունր հարցմունքներ կ'ընէր Օննիկին Բէնդըքիի վրայ, ուր շատ տարիներով առաջ բնակեր եմ կ'ըսէր։ Օննիկ շատ զարմացաւ երբոր լսեց որ այն խաթունն իրենց տանը մօտ կը բնակի եղեր, և զարմանքն աւելի շատցաւ՝ երբոր լսեց Բէնդըքիի և բնակչացը վրայ անոր ունեցած տեղեկութիւնները։

— Ձեզի մօտ կը ճանչնամ, հարցուց օր մը Թու խաթունը, Հարբիս անունով մարդ մը։

— Այդ անունով ծեր մը կայ, պատասխանեց Օննիկ, որ մեր տանէն շատ հեռու չէ. բայց մենք իրեն հետ շատ վերաբերութիւն չենք ունեցած։

— կարծեմ քովը շատ պերի ունենալու է, կրկնեց Թու խաթունը սիրալը եղած, որ զուր տեղը ծածկել կը ջանար։

— Հրամեր ես, խաթուն, ըսաւ Օննիկ զարմանալով մը։

— Իրեն գերեզմանին մէջ Գէօրգ անուն հոգի խառնած մը լսե՞ր ես։

— Ինչ ըսել է. Գէօրգ Հարբիս. ազէկ կը ճանչնամ, վասն զի մօտս սեռնեկապատ աղջկան մը հետ կարգուեցաւ։ Բայց անիկայ փախաւ, հիմայ Գանատա է։

— Գանատա փախե՞ր է, կրկնեց ուրախութեամբ Գաղղիացի խաթունը։ Օրհնեա՛ր ըլլայ Աստուած։

Օննիկ զարմացած երեսը կը նայէր, և երբ հարցընելու վրայ էր, Թու խաթունը ձեռնարներով երեսը գոցեց ու սկսաւ լալ։

— Անիկայ եղբայրս է, ըսաւ։

— Հրամանքիդ եղբայրն է անիկայ, խաթուն, կրկնեց Օննիկ։

— Հրամեր ես, ըսաւ կինը՝ գլուխը վեր վերցընելով ու արցունքները սրբելով. հրամեր ես, պարոն Շէլպի, Գէորգ Հարբիս իմ եղբայրս է։

— Իրա՞ւ կ'ըսես, խաթուն, պատասխանեց Օննիկ՝ աթոռը ետ ետ քաշելով՝ որ աւելի լաւ դիտէ Թու խաթունը։

— Եղբայրս, կրկնեց, դեռ տղայ էր երբոր ես ծախուեցայ։ Ձիս գնողը բարեսիրտ ու աղնուամիտ մարդ մ'էր, և հետը մէկտեղ Անդիլեան կղզիները տարաւ ու հոն ձիս ազատեց և հետս ալ կարգուեցաւ։ Քիչ տարեն է որ ինքը մեռաւ, ես ալ հիմայ Բէնդ-

դէքի կ՚երթամ որ եղբայրս գտնեմ ու ա-
զատեմ։

— Ես իր բերնէն լսեր եմ, ըսաւ Օննիկ, որ Եմիլիա անուանով քոյր մ՚ունի եղեր, որ հարաւային կողմերը ծախեր են։

— Այնպէս է, ահաւասիկ ես այն եմ, ըսաւ Թու խաթունը։ Բայց ինքն ինչպէս է, վրան բան մը գիտե՞ս։

— Գեղեցիկ երիտասարդ մ՚է, խաթուն, և գերութեան ծանր լծոյն տակն անգամ ամէնքը վրան մեծ համարումն ունէին իր մաքին արթնութեանն ու բարի վարքին համար։ Ես ամէն բան տեղն ի տեղը գիտեմ, խաթուն, վասն զի մեր ընտանեաց մէջ կարգուեցաւ։

— Իսկ առած կինը, հարցուց անձկա-
նօք Թու խաթունը։

— Գաճէ մ՚է. գեղեցիկ, բարակամիտ, սիրելի և բարեպաշտ օրիորդ մ՚է. մայրս գինքը իր աղուն պէս կրթեց։ Աղէկ կարդալ, գրել, կար կարել, բան բանիլ գիտէր. անուշ ալ ձայն ունէր ու կ՚երգէր։

— Ձեր տունը ծներ էր անիկայ։

— Չէ, հայրս Նոր – Օռէհան ճամբորդութիւն ըրած առենը գներ էր գինքը՝ որ մօրս ընծայ մ՚ընէ. ան առեն հազիւ ութը ին-
նը տարուան կար։ Հայրս ամենեին բան մը չէր ըսած թէ քանիի գներ էր. բայց մօտ առեններս քանի մը հին թղթեր խառնելով՝ այն աղջկան գնուելուն պաշտպանիլն ալ գտանք. շատ ուրախ նստեր էր հօրս. անտարակոյս անոր կարգէ դուրս գեղեցկութեան համար պիտի ըլլայ։

Օննիկ կռնակը Գէսսիին դարձուցած նստած ըլլալով՝ անոր դէմքին այլայլութիւնը և տագնիկ մտապրութեամբ իրեն ըսածներուն մանիկ ընելը չէր կրցած տեսնել։

Բայց այս խօսքիս վրայ Գէսսին՝ Օննիկին թևէն բռնեց, և գոյնը նետած ու այլայլած կերպով մը հարցուց։

— Գիտե՞ս արդեօք թէ հայրդ այդ աղջկան ուսկից գներ էր։

— Կարծեմ ծախողներուն գլխաւորը Սիմոն անուանով մէկն է եղեր. գոնէ ես գաշնագրութեան թղթոյն վրայ այդ անունը տեսայ։

— Ո՜հ, աէր Աստուած իմ, հառաչեց Գէսսի ու լռկաւ մարեցաւ։

Օննիկ ու Թու խաթունը զարմացած՝ բայց դեռ առանց լմընցնելու այս մարելուն պատճառը, տեղերնէն ցատքեցին Գէսսիին օգնելու։ Օննիկ ջրի շիշ մը ու երկու գաւաթ

կոարեց, որ այսպիսի չփոթութենանց մէջ անհրաժեշտ բան մ'է. բոլոր հոն գտնուող խաթունները ալ լսելով որ մէկը մարեր է՝ անոր խցին գրան առջև ժողովեցան, և զանիկայ սթափելու կարելի եղած ամէն միջոցները ի գործ գրին:

Գէսսի երրոր ինքիրեն եկաւ, երեսը պատին գարձուց ու ատու ալէս սկսաւ լալ ու հեկեկալ: Գուցէ դուք ալ, ո՛ ընթերցող խաթուններ, որ մայր եղեր էք, կարող էք մակաբերել թէ այս խեղճ կնիկն ինչ կը մըտածէր... դուք միայն կրնաք գուշակել: Անշուշտ հիմայ հասկըցաւ որ Աստուած իրեն վրայ գթացեր էր, և թէ աղջիկը պիտի առնէ նորէն, ինչպէս ալ իրօք քանի մ'ամիս ետև տեսաւ ալ...:

ԳԼՈՒԽ ԽԳ.

Աղգատիք

Մեր պատմութիւնն իր վերջն հասնելու վրայ է: Օտնիկ Շէլպի այս սրտաշարժ տեսարանիս վրայ տատիկ գղտծուած, ամաչարեց որ Եղիզային գնուելուն գաշնագիրը Գէսսիին ձեռն հասցընէ: Վրայի թուականն և տորտագրոյներուն անուններն իր պատճառներուն հետ բոլորովին համաձայն էին, ու ա՛լ Եղիզան իր աղջիկն ըլլալուն վրայ տարակոյս չկար. բանը հիմայ պինքը Գանատա գտնելն էր:

Թու խաթունը և Գէսսի՝ իրենց բախտին այսպիսի կարգէ գուրս նմանութեամբ մէկ եղած՝ եկան մէկէն այս ազատութեան երկիրը գնացին: Սկսան Գանատայի այն կողմերն այց ելլել, ուր որ տաղորաբար վախտատական գերիները կ'ապաստինին, և Ամէրիկայի քարոզիչը գտան, որ Գէորգն ու Եղիզան այս տպագնջական տահմանները հաստատուն պէս՝ իր տունը ընդուներ էր, և անկէ իմացան որ այն պզտի ընտանիքն հիմայ Մոնրէալ կը բնակի:

Հինգ տարի անցեր էր որ Գէորգ ու Եւլիզա ազատութիւն գտեր էին։ Գէորգ վարպետ մեքենագործի մը գործարանը մտեր էր աշխատելու, ուր ազէկ կը վաստակէր, և իր ընտանիքն հանգիստ կը պահէր. ապրիկ մ'ալ ունեցեր էր, որ մօրն անուամբ Եւլիզա կը կոչուէր։

Հինգերկին ալ մեծցեր էր ու պարոց կ'երթար, և օր աւուր մեծ յառաջադիմութիւն կը ցուցընէր ուսմանց մէջ։

Ամէնէն բարոյիկը՝ Թոմ խոժոռն ու Գէսսին սրաշարժ պատմութիւնը լսելով՝ չկրցան այս երկու կանանց աղաչանքին դէմ դնել, ու եկան հետերնին Մոնբէմալ գնալ։

Մօտենանք հիմայ ասոնց հետ մէկտեղ՝ Մոնբէալին արուարձաններուն մէկուն մէջ՝ գեղեցիկ պզտիկ տան մը։ Մուտքը կոխեր էր. կրակարանին բացակայ կրակը զուարթ լոյս մը սփռեր էր, և թէյի սեղանին վրայ ճերմակ մաքուր փռոց մը սփռուած էր ընթրելու համար։

Թոմին մէկ անկիւնն ալ ուրիշ պրասկան մը կար՝ վրան կանաչ փռոց մը փռած, պրաւարան մը պրած, ու կազմած, գրիչ, խիլ մը թուղթ և ուրիշ հարկաւոր բաներ շարած. ընաիր գրքերու պզտի հաւաքում մը կար հոն։ Հոս էր Գէորգին ուսման զբաղելու տեղը։

Բան սովրելու փափագը՝ որով վերաթեան այն ծանր ու անտանելի վիճակին մէջ գտնուելի կարզալ գրել ուսեր էր, սիրան աւելի վառած էր՝ պարապելեան ժամերն իրեն մաքին մշակուելեան նուիրելու։

Նոյն միջոցին պրասեդանին պահացը նրսատած՝ գրքէ մը բան կ'օրինակէր. զոր նոր կարզացեր լմընցուցեր էր։

— Եւիր, Գէորգ, ըսաւ Եւլիզա. այսօր բոլոր օրը զուրան էիր։ Հիմայ ձեռքի գիրքերդ ձգէ, ու մինչև որ ես թէյը պատրաստեմ՝ եկուր քիչ մը խօսինք։

Պզտի Եւլիզան ալ կարծես թէ մօրը միաքն հասկընալով, գլորակելով օրը մօտեցաւ և կը չանար անոր ծնկան վրայ ելլելու։

— Ա՜հ, սա պզտի մուկը նայէ, ըսաւ Գէորգ՝ ուշն ու մօրը փափաղանացը գիջանելով, ինչպէս որ ամէն հայր նոյնպիսի պարագայի մէջ կ'ընէն։

— Ապրիս, ըսաւ Եւլիզա՝ հացը կարելով։

Եւլիզա քիչ մը վրայ գրեր գիրացեր էր. առաջին մանկական կերպարանքը չունէր. մազերն ալ վայելուչ շակեր էր, և այնչափ

գոհ էր իր վիճակին վրայ՝ որ ամուսին մը կամ մայր մը անկէ աւելի չէր կրնար փափաքիլ։

— Հենրի՛կ, հարցուց Գէորգ՝ ձեռքը արդուն գլխուն վրայ դնելով, այսօր թուաբանութեան գաղ ինչպէս կատարեցիր։

Հենրիկ իր երկայն մազերը կորսընցուցեր էր, բայց դեռ մեացեր էին աչուընդրուն ազատութիւնը, գիտցիկ ընթութիւնները, և այն լայն ճակատը, որ աշխուժով մը կը վառի՝ երբոր ազան պատասխան մը տալ կ՚ուզէ։

— Ամրողջ կատարեցի մինակ, հայրիկ. և մարդ մ՚ալ ինձի չօգնեց։

Ապրիս, ազատ, ըսաւ Գէորգ. նայէ որ միշտ դու քեզմէ ջանք ընես ու աշխատիս։ Դուն հիմայ ամէն միջոց ունիս բան սորվելու ինչ որ քու հայրդ չէ՛ ունեցած։

Մէյմ՚ալ նայիս գուռը զարկին։ Ելիզա վազեց բանալու։ — Օ՛, բարի եկար, հրամանքդ ալ հոս կու գաս եղեր, ըսելուն չէ՛ ձեռաց, վազեց Գէորգ ու Ամհէրսթսէրկի բարոնիչը սիրով ընդունեցաւ։ Ելիզա այն երկու խաթունները մէյմէկ աթոռ տուաւ, և հրամցուց որ նստին։

Հոս ճշմարտութեան սիրոյն համար այս

ալ ըսենք, որ բարեսիրտ քարոզիչը մաքէն պատրաստեր էր որ պզտիկ յառաջաբանութեամբ մը բանին էութիւնն անունց իմացնէ, և ճամբան այն երկու խաթուններն յորդորեր էր՝ որ իր մաքի պրած կարգադրութենէն զատ բան մը չըսեն։ Հիմայ ասիկ իմացէք թէ ինչ ահաճելի բան եղաւ այն խելօ մարդուն հանկարծ պարագան։

Նշան առաւ այն երկու խաթուններուն որ նստին, և ինքն ալ թաշկինակը հանեց բերանը սրբելով կը պատրաստուէր կարգաւորեալ կերպով յառաջաբանն սկսելու. մէյմ՚ալ յանկարծ Թուխ խաթունն ամէն կարգադրութիւն ոտքի տակ առնելով, նըստած տեղէն ցատքեց ու յանկարծ Գէորգին վիզը պրկուեցաւ կանչելով.

— Ո՛վ Գէորգ, դու չե՞ս ճանչնար. ես քու Եմիլիա քոյրդ եմ։

Գէսսի ինքզինքը բռնած՝ հանդարտ նստեր էր. և ինքն՝ իրեն մատն ագէկ կը ձեացընէր, թէ որ նայն միջոցին պզտիկ Ելիզան աչքին չզարնէր։ Հառակը, գէմքը, գծագրութիւնը, գանգրաւոր մազերը, վերջապէս պզտիկ աղջկան ամէն շարժմունքներն՝ իր աղջկան պզտիկութիւնը միաքը ձգեցին, և մինչդեռ ինքը այս զգացմանց ալէկոծութեան մէջն

էր, պզտիկ ազջիկը զարմացած երեսը կը նայէր։ Գէսսի ալ չկրցաւ դիմանալ, ցաւքեց աղան գիրկն առաւ ու սրտին վրայ սեղմեց, և սիրտն ելած սկսաւ հեկեկալով լսել.

— Ո՜հ, իմ սիրունիկ զաւակս, ես քու մայրդ եմ։

Ա.յս պարագաներուն անկարելի եղաւ ապրուցմէ հասատատած կարգադրութիւնն ի գործ դնելու։ Ա.յսու ամենայնիւ պատասխան քարոզիչն ամէն ջանք ըրաւ, ու գիրենք քիչ մը լռեցուց ու հանդարտեցուց, և իր պատրաստած յառաջարանական ճառը խօսեցաւ անոնց, որով այնչափ զգացուեցան՝ որ ամէնքն ալ սկսան լալ ու հառաչել։

Երբը ամէնքն ալ ծունկ չոքեցան, և պատասխան քարոզիչը վրանին աղօթք մ'ըրաւ. վասն զի սրտի այնպիսի ստոյգ հնազանդութիւններ ու հառաչանքներ կան՝ որ մարդս ուրիշ կերպով չի կրնար մխիթարուիլ՝ բայց եթէ զանոնք առ սիրոյ Աստուածը վերապաքելով։ — Երբոր ոտք եղան, այս ընտանեաց անպատիները՝ որ այսպիսի հրաշալի կերպով մէկզմէկ գտեր էին՝ իրարու հետ պատասխանեցան, սրտերնին բոլորովին Աստուծոյ սիրով և անոր վրայ վստահութեամբ

վառուած էր, որ գիրենք այնչափ վտանգներէ ազատելով՝ հրաշալի կերպով այսպէս բերաւ մէկտեղ ժողվեց։

Գանազան փախչող գերեաց մէջ բնակող քարոզչի մ'օրապրութեան մէջ այնպիսի զարմանալի պատմութիւններ կը պատմուի՝ որ կարդացողը կարծէ թէ առասպել է։ Ա.յն հիւրընկալ ափունքը, նման յաւիտենական ափանց, շատ անգամ վկայ են բազմաթիւ առասպելից ուրախութեան, որոնք երկայն տարիներ մէկմէկու կորուստը ողբալէն եաև՝ հան գիրար կը գտնեն։ Ա.յն ինչ անպատմելի բան է այս վախճանական գերեաց զգացած ուրախութիւնն՝ երբոր նորեկ փախստական մը կը տեսնեն. վասն զի ամէնքն ալ յոյս կ'ունենան նոր նոր տեղեկութիւններ անկէ առնելու, մէկն իր մօրը վրայ, մէկալն իր քրոջ վրայ, ուրիշ մ'իր աղուն վրայ, զորոնք գերութեան պատն առաւելը պեռ աչքերնէն ծածկեր է։

Ա.ստոյ մէջ այնպիսի դիւցազնական գործեր կը պատմուին՝ որ մեր կը թուան վիպասանութիւններն։ Ա.ստիճէ շատերն իրենց ազատութիւնը ձեռք ձգելէն եաև, իրենք զիրենք կամովին նեղութեանց ու մահուան վտանգներու ենթարկելով, և հազար ու մէկ

զժուարութեանց յաղթելով՝ կ՚երթան դերու-
թեան ձեռքէն կը յափշտակեն իրենց մայրն,
իրենց կիրն, իրենց քոյրը:

Քարոզիչ մը մեզի կը պատմէր թէ փախըս-
տական երիտասարդ մը՝ որ երկու անգամ
ձեռք ինկեր էր ու սարսափելի տանջանքներ
կրեր էր, նորէն ձգեր փախեր է եղեր. այս
կարճ երիտասարդս բարեկամներուս մէկուն
կը զրէ թէ երկրորդ փորձ մ՚ալ ընելու կը
պատրաստուի, որպէս զի իր քոյրն ալ ա-
զատէ: — Ա՜յս մարդս ի՞նչ պէսք է կոչել.
յանցաւո՞ր թէ մանուանդ դիւցազն: Տեսնենք,
սիրելի ընթերցող, թէ որ քու քոյրդ ըլլար՝
դու ի՞նչ կ՚ընէիր: Ուսոի հիմայ թէ որ սիրա
կ՚ընես՝ մեզապրէ այս կարճ երիտասարդը:

Բայց մենք նորէն մեր բարեկամներուն
պատմանք, որոնք յանկարծական ուրախու-
թիւններէն զգացած այլայլութենէն եաւ՝
աչուընին կը սրբէին: Սեղանին չորս բոլորը
շարուեր նստեր էին, և ուրախ զուարթ կը
խօսակցէին: Գէսոն ալ պզտի Եղիզան գիրկն
էր առած, և երբեմն երբեմն այնպէս կուրծ-
քին վրայ կը սեղմէր, որ ազան զարմա-
նալով երեսը կը նայէր. իսկ ընդհակառակն
Գէսոի բերանն ամբոյ կը գոցէր՝ որ պզտի
աղջիկը ձեռքի շաքարեղէններէն մէջը չխո-

թէ, և կ՚ըսէր թէ ինքը շաքարեղէնէ աղէկ
բան ունի:

Երկու երեք օրէն նոյն պէսպէսի փափա-
խութիւն մ՚եղեր էր Գէսոյին վրայ որ ան-
կարելի էր գինքը ճանչնալ. այն յուսահատ
ու լքեալ կերպարանաց վրայ քաղցրութիւն
մը փոխանակեր էր. կարծես թէ ընտանե-
կան սիրոյն ամէն զգացմունքները միանգա-
մայն սրտին մէջ նորոգուեր էին, և երկայն
տարիներ ճնշուած մայրենի գութն ու սէրը նոր
կերպով մը արծարծեցան: Իրաւ, պզտի Ե-
լիզային վրայ տեսնելի սէր կը զգար՝ քան թէ
բուն իր աղջկան վրայ, վասն զի այն աղե-
կին վրայ նայելով իր աղջկան մանկու-
թիւնը միտքը կու գար, և ան տարիներ ու-
նեցած սիրոյն յիշատակները կը վերանորո-
գուէին: Բայց պզտի աղջիկը ծաղկեայ կապ
մ՚էր մօրն ու աղջկան մէջ, և անով մէկզմէկ
ճանչցան ու գիրար սիրեցին: Եղիզային հա-
տատուն ու բանաւոր բարեպաշտութիւնն՝
մօրը հիւանդագին ու ընկճեալ հոգւոյն գե-
դեցիկ առաջնորդ մ՚եղաւ. և Գէսոի բոլոր
սրտանց ինքզինքն այս փրկաւէտ ազդեցու-
թեանց տակ ձգելով՝ բարեպաշտ և եռան-
դուն քրիստոնեայ մ՚եղաւ:

Թու խաթունն իմացուց եղբօրը թէ ինքն

ինչ վիճակի առեր է։ Էրկանը մահուամբ՝ գեղեցիկ ժառանգութիւն մ՚ընկեր էր իրեն, զոր անշահասիրութեամբ՝ այս նոր ընտանեաց վայելման նուիրեց, և երբոր հարցուց եղբօրը թէ ինչ բան կրնայ ընել անոր,

— Ամէն բանէ առաջ ինծի կրթուելու միջոց մը գտիր, Եմիլիա, պատասխանեց Գէորգ. պզտիկուց ի վեր միշտ այս եղած է սրտիս փափագը. անկէ հետ ճեռացածը ես կը հոգամ։

Գէորգին միաքը գրած նպատակին ազէկ հասնելու համար, մէջերնին որոշեցին որ քանի մը տարի Գաղղիա երթան անցընեն. որով բոլոր այս ընտանիքը նոր մտան Գաղղիա երթալու նպատակաւ. Եմմէլինան ալ հետերնին առին։

Ճամբան մէջ՝ նաւապետին երկրորդը՝ Եմմէլինային գեղեցկութիւնը տեսնելով և անոր մաքուր սիրան ու ամօթխածութիւնը սիրելով՝ վրան աչք ձգեց, ու երբոր նաւահանգիստ հասան՝ հետը պահպանեցաւ։

Գէորգ չորս տարիի չափ Փարիզու համալսարանն յաճախեց, և իր յարատեւ ջանքով միաքը շատ զարգացաւ։

Գաղղիոյ քաղաքական շփոթութենէն պատճառաւ վերջը նորէն այս ընտանիքը Ամերիկա դարձան։

Իսկ Գէորգին գաղափարաց ու զգացմանց վրայ տեղեկութիւն մ՚առնելու համար, որ ալ անկէ հետ կրթեալ մարդ մ՚եղեր էր, հետեւեալ նամակը մեզի շատ կը բացատրէ, զոր իր բարեկամներէն մէկուն գրեր էր։

Սիրելի Բարեկամ

Դեռ տարակուսի մէջ եմ թէ արդեօք ինչ ճամբայ պիտի բռնեմ։ Ինչպէս որ դուն ալ կ՚ըսես, իրաւ, իմ ու քոյրերուս վրայ սեւութեան քիչ նշան կայ, այնպէս որ պիտի շատ կրնանք այս երկրին ճերմակներուն կարգն անցնիլ, և անտարակոյս կ՚ընդի ալ՝ թէ որ հարկ մ՚ըլլար, բայց շիտակն ըսելով ճերմակ համարուելու ամենեւին փափագ չունիմ։

Մօրս ցեղն աւելի կը սիրեմ՝ քան թէ հօրս ցեղը. ես հօրս աչքին գեղեցիկ չեն մը կամ թէ շատ շատ կարճ ձիու մը չափ կրնայի արժել, անկէ աւելի յարգ չէի կրնար ունեցած ըլլալ. իսկ խեղճ ու թշուառ մօրս որդին էի. և թէպէտ այն անգութ վաճառականն օրէն հետ՝ մէյմ՚ալ չտեսայ ես զինքը, բայց գիտեմ որ անիկայ զիս ինչուան վերջին շունչը սիրեր է. գիտեմ կ՚ըսեմ՝ վասն զի

սիրաս կը վկայէ։ Ո՛հ, երբոր անոր բոլոր քաշածները կը մտածեմ, երբոր իմ քաշած նեղութիւնները միաքս կը բերեմ, և իմ պիտցողնական կնոջս վիշտերն ու տառապանքները կը յիշեմ, և քոջս Նոր–Օռլէանի մէջ վաճառուիլը կը մտածեմ, Աստուած զիս պահէ առելութեան հոգիէն, բայց ինկն ալ չզարմանայ թէ որ բերնէս լսելու ըլլայ թէ Ամերիկացի մը համարուելու փափաք մը չունենայէս զաս, և ոչ իսկ կ'ուզեմ Ամերիկացւոց մէջ խառնուիլ։

Ես կ'ուզեմ այս ափրիկեցի հարբսատահարեալ ու ընկճեալ ցեղէն համարուիլ. և ասիկայ է իմ մօրս ցեղը, այս է իմ փրնտռած բաժինս ու ժառանգութիւնս. և թէ որ փափագելու բան մ'ալ ունենայ, այս է՝ որ կը ցանկայի աւելի սև ըլլալ քան ինչ որ եմ։

Սրտիս մի միայնակ փափագն է ափրիկեան ազգայնութիւն մը տեսնել. կը ցանկամ սեռէ կազմուած ազգ մը տեսնել, որ իրեն յատուկ գոյութիւնն ունենայ, ինքնագլուխ և ինքնիշխան։ Այնպիսի ազգ մը կրնամ գտնել։ Հայիսի կզզւոյն մէջ չեմ գտներ ուզածս. վասն զի հոն նորածին ժողովրդեան մը հարկաւոր աշխոյժը չկայ։

վատակ մը իր ազբիւրէն բարձր չի կրնար ելլել։ Հայիսիի բնակչաց ցեղն աւրուած ու թոյլ ցեղ մ'է, ուստի քանի մը զար պէտք է իրեն՝ ձեռքին տակն եղած ցեղին քաղաքակրթութեան ծայրն ելլելու։

Հապա ձեր գարձընեմ աչուըներս։

Ափրիկէի ծովեզերքներուն վրայ Հասարակապետութիւն մը կը տեսնեմ, այնպիսի Հասարակապետութիւն մը՝ որ բնաւին մարդիկներէ կազմուած է, որոնք իրենք բնական կարճութեամբ ու հասատատուն կամքով շատ բանի մէջ իրենք իրենց գերութեան վիճակէն ելան բարձրացան։ Եւ անտնօրինելի ակարութեան մը առաջին շրջանը կարելի անցնելէն ետև, հիմայ այս Հասարակապետութիւնն երկրիս երեսը ազգ մ'եղաւ, այնպիսի ազգ մը՝ զոր Գադղիա ու Անգլիա ալ ճանչցան։ Ահա ես հոն կ'ուզեմ երթալ. հոն կը գտնեմ ես իմ ազգս։

Ես աղէկ գիտեմ որ հիմայ ամէնքիդ ալ ինծի դէմ պիտի ելլէք. բայց նախ քան զիս մեղադրելու՝ այս ալ մտիկ ըրէք։ Երբոր ես Գադղիա էի՝ իմ Ամերիկա եղած ցեղիս պատմութիւնը մեծ հետաքրքրութեամբ քննեցի, և գերհանից ու գաղթականութեան կոչնակցաց վէճերը մանրամասնաբար գի-

տեցի, և իրրև հետաւոր հանդիսատես մը՝ այնպիսի ապատարաթիւն մ'ըրին վրաս, որ գուցէ եթէ մէջն ըլլայի՝ այնչափ ապատարաթիւն չէին ըներ։

Ես գիտեմ որ Լիսկերիայի[1] վրայ շատ շատ բան խօսեր ու մատծեր են. և թէ զմեզ հարստահարողներն անիկայ ձեռքերնին զէնք մ'առին մեզի դէմ։ Տարակոյս չկայ թէ զանիկայ պատրուակ առնելով՝ մեր ազատութիւնն ուշացուցին. բայց իմ գիմացս խնդիրն այս է. միթէ չկայ Ամերիկա մը՝ որուն խորհուրդներն մարդուս խորհուրդնեըէն շատ վեր են. և միթէ չ՞ կրնար ըլլալ որ Ամերիկա՝ այն մարդկային խորհուրդները ձեռք առնելով՝ մեզի օգուտ հանէ ու նոր ազգ մը հաստատէ։

Հիմայ ազգ մը ծնանելու համար մէկ օր ալ բաւական է. աչքը բացած չբացած՝ ինքզինքը հասարակապետական ու քաղաքականացեալ կենաց մեծամեծ սկզբանց առջեւ կը գտնէ. իրեն նոր գիւտ գտնելու ամենեին հարկ չկայ, այլ եղածները գործադրելու։ — Ուրեմն ամենայն զօրութեամբ մէկ մէկու հետ միանանք, և նայինք թէ ինչ կրնանք ընել այս նոր ասպարիզիս մէջ, և թէ այս երեսէն Ամերիկէին ընդարձակ գաղափարին վրայ ձեռքերնիս ինչ կու գայ, որ մեզի ու մեր որդւոց կիմացը բաւէ։ Մեր ազգն այն ափսունքներուն վրայ քաղաքականութիւն ու քրիստոնէութիւնն պիտի տանի. զօրաւոր Հասարակապետութիւններ պիտի հաստատէ հանապազ, որ արհեստաւորներուն բուռոց պէս շատ մ'աճելով՝ ապագայ դարերուն մեծ պատիւ պիտի բերեն։

Գուցէ պիտի լսես թէ ինչո՞ւ եղբարքդ գերութեան լծոյն տակ կը թողուս։ — Այդ բանը քեզմէ չեմ կարծեր։ Թէ որ ես կեանքս մէջ ժամ մը, կամ վայրկեան մ'ալ միայն մտածած զտնեիր, Ամերիկա ալ պիտի մտնայ։ Բայց ես հոս անոնց ինչ կրնամ ընել։ Կրնա՞մ ես անոնց չղթաները խորտակել. առանձին մարդ մը՝ ես այն իշխանութիւնը չունիմ։ Բայց մէկմէկ թոզ պիտի որ երթամ այն ազգին հետ միանամ, որ քիչ առնէն ազգաց խորհրդարանին մէջ ինքն ալ ձայնը պիտի բարձրացնէ, ան առեն կրնանք բան մը խօսիլ։ Ամբողջ ազգ մը անհատ մարդէ մ'աւելի կրնայ իր ցնդին խա-

1. Լիսկերիա Ամերիկէի մէջ Ամերիկացին փախած սեւերու գաղթականութեամբ ձեւացեալ պզտի Հասարակապետութիւն մ'է, Նիկերեից Ծովեզերքը, որոնք մեծ խնամքով Ամերիկացին ազատած գերիները կ'ընդունէին ու անոնց կ'օգնէին։

բաւունքները պահանջել, իրեն կարծիքն ըսել և իր անպատճառ պաշտպանութիւնը խընդրել։

Թէ որ բոլոր Եւրոպա ազատ ազգերու մեծ պաշտպանութիւն մը ձեռնտու, ինչպէս որ հաստատուն յոյս ունիմ որ կ'ըլլայ, թէ որ օր մը ծառայական վիճակին և ուրիշ ամէն ընկերական անիրաւ ու հարստահարիչ անհաւասարութիւնները վերցուին աշխարհիս վրայէն, թէ որ ուրիշ ամէն ազգերն ալ Գաղղիոյ ու Անգղիոյ պէս՝ մեր անկախութիւնը ճանչնան ու հաւանին, ան ատեն մենք ալ ազգաց այս մեծ պաշտպանութեան կը վիճենք, և մեր ընկճեալ ու թշուառ ցեղին իրաւունքները անոր առջև կը պնդենք։ Անկարելի բան է որ Ամերիկոյ պէս ազատ և քաղաքականութեամբ զարգացեալ աշխարհ մը չուզենայ ջնջել իր մէջէն այդպիսի կեղտ մը, որ վնաս ուրիշ ազգաց առջև անպատիւ կ'ընէ, և որ թէ՛ իրեն և թէ՛ իր գերինեերուն համար վնասակար բան է։

Բայց ինծի պիտի ըսես թէ մեր ցեղն ամենևին նոյն իրաւունքն ունի Ամերիկեան Հասարակապետութեան հետ վիճակուլ, ինչ իրաւունք որ ունին Իտալեացիք, Գերմանացիք և Շուէտները։ Այո՛, անանկ է. ան-

անանկ է. ան ատեն պէտք էր որ ազատ ըլլայինք վիճակուլ, և մեր անձնական կարողութեանն համեմատ պաշտօններու հասնէինք, ատանց ցեղին և կամ մարդին գունին նայելու. և անոնք որ մեզի այս իրաւունքը կը պահանան՝ կ'ուրանան նաև իրենց մարդկային հաւասարութեան վրայ ունեցած սկզբունքներն։ Մանաւանդ պէտք էինք իրաւունք ունենալ այս բանս նոյն ընելու. և մենք ամէն մարդու հասարակաց իրաւունքն ունենալէն զատ, ունինք նաև երկար ատեն ընկճուած ազգի մ'իրաւունքներն՝ եղած չարեաց հատուցմունք մը պահանջելու։ Բայց ես ատոնցմէ մէկն ալ չեմ ուզեր. ինծի հայրենիք մը, ազգ մը կ'ուզեմ։ Ինծի կ'երեայ թէ ափրիկեցի ցեղը մասնաւոր յատկութիւններ ունի, որոնք քաղաքականութեամբ ու քրիստոնէութեամբ կրնան զարգանալ. և թէպէտ այս յատկութիւններս Անկլո—Սաքսոն ցեղին յատկութիւններէն տարբեր են, դուցէ ժամանակաւ բարոյապէս կարենան շատ աւելի գերազանցիլ զանոնք։

Աշխարհիս բախտը կոխնելու և շփոթութեանց ատեն ատ ժամանակ մի Անկլո—Սաքսոն ցեղին ձեռքն էր անցեր։ Իր անընկճելի և ուժով բնաւորութեամբ՝ այս պաշտօնիս շատ

յարմար էր: Բայց իբրև քրիստոնեայ կը տեսնեմ որ առջեւիս նոր կեանք մը բացուելու վրայ է, և կարծեմ թէ մեզմէ շատ աչ հեռու չէ: Ազգաց հիմակուան շարժմունքներն ու խլրտմունքները՝ երկանց ցաւերուն կը նմանին, ուսկից խաղաղութիւն և ընկերական եղբայրակցութիւն պիտի ծնանին:

Ես հաստատապէս կը յուսամ որ Ափրիկէի վարդագոյնը բոլորովին քրիստոնէական վարդագոյնի պիտի բլլայ. և եթէ այս ցեղը հրամայելու և ուրիշներ բնաւորութիւն չունի, գոնէ կրթուելիս, ազնուանալու ունակ է: Անիրաւութեան և բռնութեան բովէն մէջ փորձուած, պէտք է սիրան անխոցելի կապանօք կապէ այն վսեմ վարպետութեան հետ՝ որ սէր ու ներումն կը քարոզէ, անով միայն կրնայ յաղթել, և ինքը միայն կրնայ բոլոր Ափրիկէի մէջ այս վարպետութիւնս տարածել:

Կը խոստովանիմ որ ես այս ազնուական ճգնոց հասնելու բաւական կարողութիւն չունիմ. երակներուս մէջ քալող աբեան կէսը Սաքսոնիացւոց տաք ու կրակոտ արիւնն է: Բայց քովս Աւետարանի ճարտար քարոզիչ մ'ունիմ, որ է ազնուականութեան կիմա: Երբոր ես կը մոլորիմ, անիկայ իր քաղցրութեամբ զիս շիտակ ճամբուն վրայ կը հանէ, և կը յիշեցնէ ինծի թէ մեր ցեղին ինչ քրիստոնէական պաշտօնի կոչուած է: Իբրև քրիստոնեայ հայրենասէր և իբրև քարոզ քրիստոնէական կրօնից՝ հայրենիքս կը պատնամ, իմ սիրուն հայրենիքս, վառաւորն Ափրիկէ:

Գլուխ բանկեր է՝ պիտի ըսէք ինծի և թէ ինչ բանի ձեռք կը զարնես՝ չես գիտեր: Բայց ես ամէն բան մտածեր ու կարգի դրեր եմ: Ես Լիսերիա կ'անցնիմ, ոչ թէ մտացածին Եղիազաճ պաշա մը գտնելու հաս, այլ աշխատասէրներ պաշա մը. ուր կ'ուզեմ երկու ձեռքովս աշխատիլ, ամենայն եռանդեամբ աշխատիլ և ամէն տեսակ պժուարութեանց և արգելքներու յաղթել, և մինչև գլուխ աշխատիլ: Ահաւասիկ իմ նպատակս, և կը յուսամ թէ ինծի պէս մեծ ընդունակութիւն մը չեմ գտներ:

Այս որոշմունքս հրամանքիդ ինչպէս ալ երեւայ, կը խնդրեմ որ զիս բարեկամութենէդ չզրկես, և գիտցած բլլաս որ ինչ բանի ալ ձեռք զարնելու բլլամ՝ միշտ իմ ազգիս սիրոյն համար պիտի ընեմ:

ԳԷՈՐԳ ՀԱՐԻՍ

Քանի մը շաբաթէն ետք՝ Գէորգ իր կինն, երկու ազաքը, քոյր ու զոքանչն հետ առած՝ վսպի Ափրիկէ ճամբայ ելաւ։ Թէ որ չսխալինք՝ քիչ առնէն վրան շատերը պիտի խօսին։

Իսկ մեր պատմութեան մէկալ անձանց վրայ նոր բան մը չունինք լսելու. բայց միայն մէկ երկու խօսք Օֆելիային ու Դոքսիին կ'ընծայինք, և վերջին բարի մ'ալ Օննիկ Շէլպիին կու տանք առանձին պլխով մը։

Մեծ զարմացմամբ յարգոյ Որշիչ Ժողովոյն, զոր Նոր–Անգլիացին մեր հարքը կը կոչէ, Օֆելիա Դոքսին հետ առած՝ Ուերմընդ ընթաւ։ Աղջի բնթան այն հարց իրենց կարգաւորեալ անտեսութեան մէջ այս չափ լուծը կարդէ դուրս և անհարկաւոր պատուեցաւ. բայց Օֆելիա այնպիսի մեծ ջանքով առ աշակերտուհին ունեցած պարագները կաւարեց՝ որ քիչ առնէն Դոքսի բոլոր անհոգ ու մերձաւորաց աչքը մաու ու անոնց սիրելի եղաւ. երբոր չափահաս եղաւ՝ իր յօժար կամօք վկրաուեցաւ ու քրիստոնեայ եղաւ։ Անկէց հետ այնչափ բարեկամասիրութիւն, հաւանդն, գործունէութիւն ու փափաք ցըցուց բարիք ընելու՝ որ մինչև յանձն առնն ու զինքն Ափրիկէի մէկ կողմը իրեւ

աղջկանց դաստիարակ ղրկեցին. և կը լսենք որ իր բնիկ գործունէութիւնն ու եռանդը կը բանեցընէ իր երկրին ազաքը կրթելու։

Անտարակոյս շատ մայրեր պիտի ախորժին լսելու որ Թու խաթունին ջանքով ու հնարքով՝ վերջապէս Գէսսիին սրտին ալ դանուեցաւ։ Այս աշխոյժ պատանին մօրմէն քանի մը տարի առաջ փախեր էր, և հարցուփորձերէց հիւսիսակողմեան բարեկամաց քով ապաւէն ու կրթութիւն գտաւ։ Քիչ առնէն ինքն ալ Ափրիկէ կ'անցնի մայրը գտնելու։

ԳԼՈՒԽ ԽԴ

Ազատարար

Օննիկ Շէլպի պարզ նամակ մը գրեր էր մօրը, որուն մէջ կ'իմացընէր թէ հաւանական պիտի օր կը հասնի։ Սիրա չէր ըրած իր հին բարեկամին մահուան վրայ խօսք բանալու. թէպէտ շատ անգամ փորձեր էր դրելու, բայց սրտին ցաւէն՝ գրածն առաջ չէր կրցած առնել, և արցունքներով թրջըւած թուղթը պատռտելով՝ դուրս էր ցատքեր, որպէս զի այն ախուր յիշատակը մոքէն փարատի։

Օննիկին հասնելու օրը բոլոր առնն ոտքի վրայ էր։

Եղանակն աշնան վերջերն էր՝ Շէյխի խաթունն իր գեղեցիկ զարդարուն խուցը՝ կրակին վրայեն անցած կը տաքնար։ Երեկոյեան տեղանը գրին, արծաթեղէններն ու ապակեղէնները կը փայլէին վրան. և մեր հին բարեկամուհի Գլոյէն ալ հոն կեցած՝ կարգի գնելու հետ էր։

Հնգկատանի կերպասէ նուրբաձև հագուստ մը հագած, և ճերմակ մաքուր գոգնոց մը մէջքը կապած, ու օսլազօծ (գօշալը) բեհեզ մ'ալ գլուխը պլլած, սև ու փայլուն երեսին վրայ զուարթութիւն մը կ'երեար, և ամէն ջանք կ'ընէր հոն աշխատութիւն մը գտնելու, որպէս զի խաթունին հետ խօսելու երկայն առիթ ունենայ։

— Լաւ, աղէկ է. ինքն այսպէս չ'ուզեր, ըսաւ. իր սիրած տեղը գրի գինքը. կրակին մօտ կ'ուզէ ինքը. պարոն Օննիկ միշտ տաք տեղ նստիլ կը սիրէ։ Նայէ, նայէ. Սըլլի ինչու այն գեղեցիկ թէյամանը դուրս չէ հանած, զոր Պ. Օննիկ հրամանքիդ համար գնեց այս Ծննդեան։ Երթամ բերեմ։ Խաթուն, նամակ առի՞ր պարոն Օննիկէն, հարցուց Գլոյէ անձկանօք։

— Հրամեր ես առի, Գլոյէ, պատասխանեց Շէյխի խաթունը. բայց մէջը բան չկար. միայն այս կ'ըսէր թէ հատանգամանաբար այս իրիկուն կը հասնի։

— Իմ ծերուկիս վրայօք բան մը չի գրեր, կրկնեց Գլոյէ՝ թէյի գաւաթները կարգաւորելով։

— Չէ, բան մ'ալ չի գրեր, Գլոյէ. միայն այսչափ կ'ըսէ թէ ինքն անձամբ պիտի գայ պատմէ։

— Այ՛, այ՛, ես պարոն Օննիկն աղէկ կը ճանչնամ, իրեն սովորութիւնն է գրով բան չ'ուզեր ըսել, կ'ուզէ ամէն բան բերնով պատմել։ Եւ իրաւցընէ, խաթուն, իմ խելքս չի հասնիր, ճերմակներն ինչպէս ասչափ բան կը գրեն. վասն զի գրելը ծանր, աշխատալի բան մ'է։

Շէյխի խաթունը ժպտեցաւ։

— Ինձի այնպէս կու գայ, վրայ բերաւ Գլոյէ, որ ծերուկս ապաքը պիտի չկարենայ ճանչնալ. հապա Բուլլին, նայէ հիմա ինչպէս մեծցեր, գեղեցիկ ու ազնիւ աղջիկ մ'է եղեր։ — Զինքը խոհակերտը թողուցի որ կրակին վրայի կարկանպակներուն ուշ գնէ. ճիշդ նոյն կարկանպակը շինեցի զոր ծերուկս կը սիրէր. այն օրն ալ

որ վինքը տարին՝ նոյն տուտօսն ալ նոյն կարիտպակը եփեր էր։ — Բարերար Աստուած, ինչ տագնապ էր այն օրուան քաշածս։

Ա՛յս խօսքին պատասխան չտուաւ Շէյպի խաթուն, ու խորունկ հառաչանք մ՛արձակեց. որովհետեւ թուղթը ամենքն ալ տիրոջ հանգիստ չէր, կը վախէր որ չըլլայ թէ ուրիշ լակոտարանութեան տակ զժրախտութիւն մը ծածկուած ըլլայ։

— Խաթուն, այն տոմսակները քովդ են, հարցուց Քլոյէ անձկութեամբ տրտմ։

— Քովս են։

— Ուզեցի վիճակ՝ որ ծերուկիս ցուցնեմ այն տոմսակները, զորոնք կարիտպակալաճառն ինծի տալու տուեր էր թէ, Քլոյէ, ի՛ուզէի որ դուն քիչ մը ժամանակ ալ քովս կենայիր։ Իսկ ես, հնարհակալ եմ, պարոն, ըսի, ես ալ կը փափաքէի կենալ. բայց ծերուկս քանի մ՛օրէն պիտի գայ, խաթունն ալ տանից ինծի չի կրնար կենալ։ Ահա այսպէս պատասխան տուի անոր. հիտակը շատ ազնիւ մարդ մ՛էր այն ձոն պարոնը։

Քլոյէ շատ ազաչեր էր որ իրեն վարձք տուած պրամատոմներն ամբողջ պահուին, որ-

պէս զի եաքէն էրկանը ցուցնէ իբրև նշան իր ճարտարասիրութեան. և Շէյպի խաթունն ալ վինքը գոհ ընելու համար՝ ամենայն խնամքով պահեր էր զանոնք։

— Աստուածդ տայ, կրկնեց Քլոյէ, էրիկս չկարենայ պիտի Բուլլին ճանչնալ։ Հինգ տարի է քանի որ վինքն տուին ժեզմէ տարին. ան տուեն գետ Բուլլին պզտիկ էր, հազիւ թէ ոտք կրնար էր։ Գետ մտքէս չ՛հլլեր, այն ինչ վախ կը քաշէր ծերուկս՝ երբոր կը տեսնէր որ Բուլլին քալեմ կ՛ըսէր ու գետին կը գլսորէր։

Մէյմ՛ալ յանկարծ կառքի մը ձայն լսուեցաւ։

— Պ. Օնսլէկն, Պ. Օնսլէկն է, կանչեց Քլոյէ պատուհան վազելով։

Շէյպի խաթունն ալ ուրիշ դուռը վազեց ու որովհետեւ հետ պատասխանեցաւ։ Բայց Քլոյէ դուռ տեղ մտնելին ուրիշ եկաւոր մ՛ալ կը տեսնէր։

— Խե՛ղճ Քլոյէ, ըսաւ Օնսլիկ տիրան եւ՝ անոր ան ու բրտացեալ ձեռուընկերկն բռնելով, հաւատա՛ որ բոլոր ունեցածս կուտայի թէ որ կարենայի վինքն ալ հետս բերել. բայց անիկայ լաւագոյն աշխարհք մը գնաց։

Ա՛յս խօսքին Շէյխի խաթունը ցաւագին ճիչ մը փրցուց. բայց Քլոյէ ձայն չհանեց:

Մէկէն ներս մտան ուր որ սեղանն էր պրուած: Եւ այն ատմոսֆէրէն որմէ հա- մար այնչափ կը պարծէր Քլոյէ, սեղանին վրայ փռուած կեցեր էին:

Քլոյէ ժոզվեց զանոնք ու դզդզոյուն ձեռ- քով մը խաթունին տուաւ բսելով.

— Վա՛յ գլխուս, ալ զաւակք չեմ ուզեր ահնել, և ոչ ալ վրանէն խօսիլ: Ինչ որ կը կատածէի՝ եղաւ: Այն անիծեալ կա- լուածներուն մէջ խեղճ ծերուկս ծախուեցաւ ու սպանուեցաւ:

Ա՛յս ըսաւ Քլոյէ ու շիտակ գէպի դուռը գնաց. բայց Շէյխի խաթունն հանէն վա- զեց ու քաղցրութեամբ ձեռքէն բռնելով՝ բե- րաւ քովը բազմոցին վրայ նստեցուց:

— Մե՛ն, իմ խեղճ Քլոյէս, ըսաւ:

Իսկ Քլոյէ գլուխն իր խաթունին ուսին վրայ կոթընցընելով՝ սկսաւ լալ ու հեկե- կալ:

— Մե՛ն, խաթուն, ներէ լմնայ. սիրտս բեկաւ:

— Գիտեմ, գիտեմ, պատասխանեց Շէյ- խի խաթունն՝ աչուընկերէն առատ արցունք թափելով. սիրտ բեկեր է, և իմ ձեռքէս բան չի գար. բայց Յիսուսին յանձնէ, ինքն է որ բեկեալ սրտերը կը բժշկէ, և վշտա- ցեալները կը մխիթարէ:

Քիչ մ՛ատեն լռութիւն պատեց ու ամէնքն ալ կու լային: Վերջէն Օննիկ խեղճ կնկան քով նստելով ու ձեռուընները բռնելով՝ մէ- կիկ մէկիկ պատմեց սրտաշարժ պարզու- թեամբ մը էրկանը մահուան յաղթանակը, և կրկնեց՝ անոր սիրոյ վերջին խօսքերը:

Ամիս մը վերջը Շէյխի տան բոլոր գե- րիներուը մեծ սրահը ժողովեր էին՝ որպէս զի իրենց գեռահասակ ախրոջը մէկ յայտարա- բութիւնը մաիկ ընեն:

Մէյմ՛ալ Օննիկ Հոն երեցաւ ձեռքը փունջ մը թուղթ, և մեծ զարմանք ամենուն պատ- ճառելով՝ անունց իւրաքանչիւրին ազատու- թեան պաշտպիրը կարդաց ու ձեռուընին տուաւ: Ամէնքն ալ սկսան լալ, կոծել և հառաչել:

Ա՛յսու ամենայնիւ անոնցմէ շատերն ի- րեն չորս կողմն ատին և սկսան աղաչել որ գիրենք չարձակէ, ու կը խնդրէին որ իրենց ազատութեան թուղթն ետ առնու:

— Ասկէց աւելի ազատութիւն չենք ու- զեր. ինչ որ հիմայ կը վայելենք, կ՛ըսէին.

մենք հոս միշտ մեր ամէն պիտոյքն ունինք։ Ձենք ուզեր մենք այս տունը, այս ակրը, այս խաթունը թողուլ երթալ։

— Ով իմ սիրելի բարեկամներս, ըսաւ Օննիկ՝ վայրկեան մը լռեցընելով զանոնք, հարկ չէ որ դուք վիս թողուք երթաք, կալուածները մշակելու միշտ մարդ պէտք է. առաջուան պէս գարձեալ կրնաք կենալ։ Միայն թէ դուք, աբք և կանայք, ազատ էք. մէջերնիս գին կը հաստատենք, և ես ձեր աշխատութեան վարձքը կը հատուցանեմ. և ձեր օգուտն այն կ'ըլլայ որ եթէ ես պարաքի տակ լիրամ կամ մեռնիմ, որ անկարելի բաներ չեն, դուք ազատ կ'ըլլաք, ծախուելու վախ չէք ունենար։ Ես իմ կողմանէս կ'ուզեմ զձեզ քովս պահել և ձեզի սովրեցընել թէ դուք այս ձեր իրաւունքներն ինչպէս կրնաք գործածել, ինչ որ անշուշտ մէկն ալ չէք գտներ որ ձեզի սովրեցընէ։ Կը յուսամ թէ ադէկ կը վարուիք հետս, ու ձեզի տուած պատերս հլութեամբ մտիկ կ'ընէք, և ես ալ իմ կողմանէս՝ Աստուծոյ շնորհքով՝ իմ պարաքերուս հատատարիմ կ'ըլլամ և ամէն կերպով ձեր պարաքերը ձեզի կը սովրեցընեմ։ Արդ, բարեկամք իմ, աչուընիկ երկինք վերուցէք, և Աստուծոյ շնորհակալ եղէք, որ ազատութեան այս պարգեւը տուաւ ձեզի։

Մէջերնէն ծերունի կոյր գերի մը՝ որ սեւերուն նահապետն էր, առաջ անցաւ, և դողդոջուն ձեռաբները երկինք վերցընելով ըսաւ.

— Աստուծոյ շնորհակալ ըլլանք։

Մէկէն ամէնքն ալ ծնկան վրայ եկան։ Գոհաբանական երգ մը՝ երբեք այսպէս զուարթ ու արտաշարժ կերպով երկինք չէ ելած. թէպէտ և երաժշտութեան եղանակներ, զանգակներու ձայներ և թնդանօթներու սրոտմունք չկային հոս, այլ իրենց պարզ սրտին խորունկ հառաչանքներն անոնց տեղը փոխանակեր էին։

Աղօթքնին լմընցուցին պէս՝ ամբի վրայ եկան, մէջերնէն մէկը երգ մը սկսաւ, զոր ամէնքն ալ կրկնեցին։

Աւտիկ ամ գեղազբարր,
Անա քեզ օր փրկութեան.
Եկ, ով փրկագործ մեզապարտս,
Երկնից դրռնէք քեզ բացան։

— Խօսք մ'ալ ունիմ ըսելիք. կրկնեց Օննիկ՝ շնորհակալութեան ձայները լռեցը-

նեղով. մեր ազնիւ հին բարեկամն Ազբար Թովմասը կը յիշէ՞ք։

Հոս համառօտ մը Թովմասին մահը պատմից, անոր վերջին բարեները տուաւ ազնուոյ։

— Հոն իրեն գերեզմանին վրայ, սիրելի բարեկամք իմ, կրկնեց Օտնիկ, երդուընցայ առաջի Աստուծոյ՝ որ քանի որ կարողութիւն ունիմ՝ բոլոր գերիները ազատեմ ու ալ մէկ գերի մ'ալ չունենամ, որպէս զի չըլլայ թէ անոնցմէ մէկն ալ իր ընտանիքէն ու բարեկամներէ բաժնուելուն վաղնջին մէջ իյնայ, և խեղճ Թովմասին պէս հեռաւոր երկիրներու մէջ թշուառաբար մեռնի։ Ուստի երբ ձեր ազատութեան վրայ կ'ուրախանաք, յիշեցէք որ այն ծեր Թովմասն է ձեր ազատութեան պատճառը, և անոր տեղ՝ դուք ալ երախտապէտ եղէք անոր կնոջն ու զաւակացը։ Քանի որ

Ա Ղ Բ Ա Ր Թ Ո Վ Մ Ա Ս Ի Ն Տ Ն Ա Կ Ի Ն

վրայ կը նայիք՝ մաքերնիկ բերէք ձեր ազատութեան պատճառը, և անոր յիշատակը թող խրախուսէ զձեզ պարկեշտ և հաւատարիմ քրիստոնեայ ըլլալու։

Գ Լ Ո Ւ Խ Խ Ե։

Վերջաբան

Միացեալ Նահանգաց այլեայլ կողմերէն շատերն լեռն գրով հարցուցին թէ արդեօք այս պատմածներս իրաւ են։ Հիմայ կ'ուզեմ հոս այս ամէն հարցմունքներուն պատասխան մը տալ։

Պատմութեանս մէջի այլեայլ պարագաներն՝ մեծ մասամբ վաւերական են, որոնցմէ շատերը հեղինակն իր աչքով տեսեր է կամ թէ իր սրտակից բարեկամներն իրեն պատմեր են։ Այս այլեայլ տեսարաններուն մէջ արուած նկարագիրները մեր բարեկամներն ու մենք անձամբ պիտեր ենք, և մեր պերատաններուն բերանը դրուած խօսքերը բառ առ բառ ականջալսիս լսեր ենք և կամ մեր բարեկամները մեզի պատմեր են։

Ելիզայի պատկերը և իրեն բնաւորութեան նկարագիրը՝ գաղափարուած է ճշմարտութենէ։ Ազբար Թովմասին անկեղծ հաւատարմութեան շատ օրինակներ գիտենք։ Ամենէն ցաւալի և առասպելական եղեցած տեսա-

բանիերէն մէկ քանին է ամենէն սարսափելի պարապանքն՝ իրենց ճշմարիտ օրինակն ունին: Ամենուն ծանօթ է Օհիոյ գետին սառոյցներուն վրայէն փախչող մօր մը պատմութիւնն ալ (Գլուխ ԺԹ). հեղինակին եղբայրն իր աչքովը տեսեր է, որ Նոր–Օռլէանի մէջ երեսէն վաճառատան մը պահնպան է. ինքն է որ Լըկրի հոպաւէրին նկարագիրն ալ մեզի տուաւ, որուն կալուածներուն այցելութեան գնացեր էր: Նայէ այս մարդուն վրան ինչ կը գրէ. «Իրեն կուզէր ինծի շօշափել տուաւ, որ գարշելի սալի կը նմանէր և երկաթագործաց մրճոյն պէս պինդ էր, և ըսաւ թէ սևերը ծեծելով վարպետցեր է: Երբոր ասոր կալուածներէն դուրս ելայ՝ քիչ մ'ազատ շունչ կ'առնէի կու տայի. կարծես թէ ահագանգի մ'որջէն ինքզինքս ազատեցի »:

Իսկ Թովմասին ցաւագին մահուան նման ժխտախտարար շատ օրինակներ կան, և մեզմէ շատերը կրնան այս բանիերուն վկայել: Թէ որ մէկը մէկմէկ մտածէ թէ հարուածկոծման զուտ տուներուն մէջ իրաւարանութեան սկզբունք մ'է՝ որ սև մը չի կրնար պատասխանի մէջ ճերմակի մը դէմ վկայութիւն տալ, ան տեսնել կրնայ ըմբռնել թէ

այսպիսի պիսուած ամէն տեղ և ամէն տեսնի կրնայ պատահիլ, երբոր տիրոջ մը սրտին մէջ կիրքերն յաղթեն իրեն շահասիրութեան, ու պիտանի այնպիսի գերի մ'ելլէ՝ որ այնչափ արիւնարիւն ու սկզբունք ունենայ որ կարենայ անոր դէմ դնել: Գիւղայ կեանքն ուրիշ պաշտպանութիւն չունի՝ բայց եթէ տիրոջը բնաւորութիւնը: Երբեմն երբեմն սարսակաց ականջն այնպիսի պատմութիւններ կը հասնին՝ որ լսողը կը սոսկայ ու մազերը կը տնկուին. բայց այս պատմութեանցս արուած մեկնութիւնները գուցէ աւելի սոսկալի են: « Իրաւ, կ'ըսեն, երբեմն երբեմն այսպիսի պիսուածներ պատահ չեն, բայց սոսկալի բացառութիւններ են »: Թէ որ Անգղիոյ օրէնքներն այնպէս թոյլ տային առուեսուրի մը՝ որ իր աշակերտը երբեմն երբեմն մինչև ի մահ տանջէր՝ առանց պատասխանի կանչուելու, արդեօք այսչափ անկարեկիր կ'ըլլային: Արդեօք նոյնպէս կ'ըսէին՝ թէ « այսպիսի պիսուածներ հազիւ երբեք կը պատահին. սոսկալի բացառութիւններ են»:

Կը մնայ ամենէն ալ Մարգարիտ (Լա Բեռլը) անունով նաւուն բանուիլը. որով ալ տարակոյս չի մնար խառնածին գեղեցիկ օրիորդներու վաճառքի հանուելուն: Հ'որմէն

անունով ազնիւ փաստաբանին այս պատճառաւ խօսած ճառին հետեւեալ խօսքերը մէջ բերենք. «Ան եօթանասունըվեց անձանց մէջ, որոնք 1848ին Մարգարիտ անունով նաւով Գալամպիայէն փախչիլ ուզեցին, շատ մ'ալ գեղեցիկ ու կրթեալ աղջիկներ կային, որոնք իրենց վայելուչ կերպարանուն ու վարմունքներուն համար՝ կերեվաճառաց աչքին գին չունին։ Ասոնցմէ մէկն ալ էր Եղիսաբէթ Ռատէլ։ Ասիկայ գերեվաճառի մը ճիրանին առնն ընկաւ և Նոր–Օռլէան ծախուելու պահուեցաւ։ Մ'ալ որ զանիկայ տեսաւ, աչքերն ալ կարեկից եղան անոր թշուառութեան։ Ինչուան ութ հարիւր տոլլար տուին որ զանիկայ գնեն. ամանք բոլոր քովերնին ունեցած տակն ալ տուին. բայց գերեվաճառն անոնցմէ բնաւ մէկուն չվիճաւ։ Թեզ աղջիկը Նոր–Օռլէան զրկուեցաւ, բայց Ասուած վրան գթալով՝ կէս ճամբան մահ պարգեւեց անոր։ Ասոր հետ Լամպսըն մականունով աղջիկներ ալ կային. երբոր ասոնք ալ նոյն վաճառանոցը զրկուելու վրայ էին, երէց քոյրը գնաց իրեն սիրոյն տէրն ընկաւ ապաչեց՝ որ Ասուծոյ սիրոյն համար վրանին գթայ։ Բայց անիկայ ծիծաղելով պատասխան տուաւ թէ ձեզի պղտոր հա-

գուստներ ու գեղեցիկ կահ կարասիք կուտան։ Իսկ աղջիկն ըսաւ թէ այս ատոնք գուցէ այս աշխարհիս վրայ աղէկ բաներ են, բայց անդիի աշխարհն ինչ բանի կուգան։ Ասոնք Նոր–Օռլէան տարուեցան. բայց վերջէն ծանր ծանր գնով գնուեցան ու իրենց հայրենիքը զրկուեցան»։ Ասկէ յայտնի չի երեւար թէ Եմմէլինայեն ու Գէսսիի պատմութիւնը շինծու բաներ չեն։

Ճշմարտութեան սիրոյն համար պէտք է այս ալ ըսենք՝ որ Սէն–Քլէրի ազնուասըրտութեանն ու առատաձեռնութեան օրինակներն ալ պակաս չեն, ինչպէս հետեւեալ պատմութիւնն ալ կը ցուցընէ։

Քանի մը տարի առաջ հարաւային ազնուական երիտասարդ մը Զինչինատի գնացեր էր, հոն ալ իր մէկ սիրելի գերին։ Ասիկայ առիթն յարմար գտաւ, վասն զի ազատ երկիր մը կը գտնուէր, ուզեց ազատութիւնը ձեռք ձգել, և փուաքէրի մը քով ապաւինեցաւ, որ ուրիշ անգամներ ալ առիթ ունեցեր էր այսպիսիներն իր տունն ընդունելու։ Տէրը սաստիկ բարկացաւ. ինքը միշտ իր գերուն հետ շատ սիրով վարուեր էր, և վրան այնչափ գութ ու վստահութիւն ունէր՝ որ չէր կրնար կարծել թէ անիկայ ին-

քըն իրմէ այս բանս ըրած ըլլայ, այլ կը կարծէր թէ ուրիշները զինքը գլխէ հանած ըլլան: Ուսաի բարկութեամբ լցուած՝ գնաց Քուաքէրը գտաւ. բայց անոր համարձակ ու ազնիւ կերպը տեսնելով՝ բարկութիւնը մարեցաւ: Խոստացաւ իր գերւոյն ազատութիւն տալ, թէ որ անիկայ գիմացը գայ ու իրեն լսէ թէ կը փափագի ազատութիւն ձեռք ձգել: Գերին սիրոյն առջև եկաւ, և երիտասարդն հարցուց Նաթանին՝ թէ վրաս դանդաղելու պատճառ ունի՞ս:

— Չէ, պարոն, պատասխանեց Նաթան. հրամանքդ ինչպան հինայ միշտ ինծի հետ աղէկ վարուիր ես:

— Ուրեմն ի՞նչու կ'ուզես հինայ ինծմէ հեռանալ:

— Պարո՛ն, հրամանքդ կրնաս մեռնիլ, ան աստեն ձի պիտի ըլլայ իմ ալբս . . . : Անոր համար հիմակուընէ կ'ուզեմ ազատ ըլլալ:

Ազնուական երիտասարդը քիչ մ'ատեն մտածելէն ետև.

— Նաթան, թէ որ ես ալ քու տեղդ ըլլայի, ըսաւ, ամենևին քեզի նման կը մտածէի: Ազատ ես:

Շուտ մը ազատութեան պաշտպիրը շինեց, և քուաքէրին ձեռքն ալ բաւական պրամ յանձնեց որ Նաթանին պէտք եղած ծախքերն ընէ, և գերւոյն ալ սիրալիր ոտանակ մը գրեց աղէկ աղէկ խրհուրդներ տալով անոր. այս ոտանակը գրքիս հեղինակն ալ կարդացեր է:

Ասով հեղինակը կը յուսայ որ արդարութեան հարկ մը վճարած ըլլայ Հիւսիսակողմեան կալուածատիրոջ շահերուն ազնուականութեան, մեծասրտութեան ու մարդասիրութեան: Ամսպիսի օրինակներ տեսնելով՝ մարդկութեան վրայէն բոլորովին յոյսերնիս չենք կտրած. և արդեօք երկիր մը կա՞յ որ հոն այսպիսի յատկութիւններն հազուագիւտ ըլլան:

Շատ մը տարի՝ հեղինակը գերութեան վերաբերեալ խնդիրներէն ինքզինք հեռու բռներ էր, մտածելով որ ատիկայ ցաւալի նիւթ մ'է, և միաքն ալ գրեր էր որ քաղաքականութեան լոյսն օր աւուր աճելով՝ այս բանիս ալ վախճան մը կու տայ: Բայց մեծ զարմացմամբ ու սարսափմամբ կարդալով 1850ին օրէնդրութիւնը, որով բրիտանական մարդասէր ժողովուրդ մը, իրրև բարւոք քաղաքացի, կը պարտաւորէր փախստական գերիները մատնելու, և տեսնելով որ Հիւ-

սխալին ազատ Նահանգներուն բարեբարոյ, ազնիւ ու մարդասէր անձինք ալ՝ տարակուսանօք մեկմեկու կը հարցընէին թէ ճշմարիտ քրիստոնէի մը պարտուց ինչուան ո՛ր կէտին հետ կը միաբանի այս նոր օրէնքս, մարքին բառ՝ թէ այդ անձինքը, այդ քրիստոնեաները չեն գիտեր թէ գերութիւն ինչ է. ապա թէ ոչ՝ ամենեին այդպիսի տարակոյսներ չէին հաներ: Այն առենէն փափաքեցաւ որ գերութեան այս տարօրինակ վիճակին վրայէն վարագոյրը վերցընէ, ու անոր սրտաշարժ ու ցաւագին տեսարանները թաղը հանէ: Ուստի ջանք ըրաւ որ հաւատարմութեամբ գերութեան վիճակը ճիշդ նկարագրէ, և անոր աղէկ ու գէշ կէրպերն ալ ցուցընէ: Առաջին մասին մէջ գուցէ յաջողեցաւ, իսկ մէկալ մասին նկատմամբ ինչ կրնայ տեղն ի տեղը պատմել ինչ որ այս խաւարչային ու մահալից հովտին մէջ կ'ըլլայ:

Ջեկի կը զարձընէ հեղինակն իր խօսքերը, ո՛վ մեծասիրտ և ազնուական բնակիչդ Հարաւակողման, որ ձեր առաքինութեամբ, ձեր ազնուութեամբ, ձեր բարուց անարատութեամբ՝ ձեր աչաց տակ կատարուած անդթութեան ամէնօրեայ օրինակներուն ապե-

ցութեան պէտ կրնաք: Ձեր խղճով և ձեր մտերմական խօսակցութիւններով չէք վկայեր՝ որ գերութեան չարիքն ու թշուառութիւնն աւելի մեծ են քան զոր նկարագրեցինք. այնչափ մեծ՝ որ ուզէինք ալ՝ չէինք կրնար նկարագրել: Իրաւ է, թէ սուտ: Ախտօք մարդս կրնայ բացարձակ ու առանց պատասխանատուութեան իշխանութիւն մ'ունենալ: Եւ ձեր իրատարանութիւնը՝ գերուց մը վկայութիւնը մերժելով՝ աչերը մէյմէկ բռնատէր չի դարձըներ, որոնք մեկու մ'ալ պատասխանատուութիւն չունին: Ախկէ յայտնի չ'երեւար որ եթէ այս տեսութիւններս գործադրուելու ըլլան՝ ինչ չար հետեւանքներ պիտի ելլեն: Եթէ ձեր մէջի կարծիքն ալ՝ ինչպէս կը հաւատանք, համաձայն է հեղինակիս ունեցած կարծեացը, ո՛վ սէրք պատուոյ, արդարասէր անձինք, ուրիշ տեսակ հասարակաց կարծիք մ'ալ չկայ կ'ըսէք այն անզգամներուն մէջ, այն մարդապէտ գազաններուն մէջ: Եւ մինէ այդ անզգամներն ալ չեն կրնար օրինաց ուժով, արդարասէր և բարեսիրտ մարդկանց հաւասար՝ գերիներ սեպհական: Կը գտնուի՞ արդեօք աշխարհիս վրայ անկիւն մը, ուր արդար և գթասիրտ և ազնուամիտ անձինք աւելի գտնուին քան անզգամներ...:

Սևերուն առաւաւորը՝ Ամերիկացիներուն օրհնաց ուժով՝ հիմայ ծովու առպատակութիւն համարուած է. բայց ամերիկեան օրէնքները կանոնաւորեալ սևերու առաւաւը մը կը պաշտպանեն, այն է՝ Ափրիկէի ծովեզերաց սևերու յաճախեալ առուտուրը: Եւ ոմն կրնայ այս առուտուրիս ամէն պժգալի պարագաներն և այնչափ այրած սրտերը համրել:

Ուրիմ հեղինակը, այս գրքիս մէջ, վերլիւներանց անդրադարձութիւն մը միայն կըրցաւ ընել տալ. ժժգոյն նկար մը ներկայացուց այնչափ վշտաց, որով պես հազարաւոր սրտեր կը կաթըռին, հազարաւոր ընտանիքներ կը խռովին, և այս զգայուն և հարըստահարեալ ցեղը վերջին յուսահատութեան մէջ կը ձգեն: Մեզմէ ոմանք տեսան մայրեր զորոնք այս պժգալի առուտուրս՝ բըռնադատեց իրենց ազգէն սպաննելէն վերջ՝ իրենց ալ մահուան վտանգելու, մահուընէն զառնագոյն թշուառութիւններէն ազատելու համար: Անկարելի բան է նկարագրել և մարքէն ալ անցընել այս սոսկմ՝ տեսարանները՝ որ մեր երկնից տակ, Ամերիկոյ օրհնաց հովանաւորութեան տակ՝ ամէն օր կը նորոգուին:

Արդ, ըսէք ուրիմ Լոնտի, արք և կանայք Ամերիկոյ, կրնա՞ք դուք այս խնդրոյս վերայ անտարբեր կենալ: Դուք երկրաւէրք Հիւսիսային Ամերիկոյ, դուք ազնուասիրտ նաւապետք և նաւասարք, կրնա՞ք այս օրհնաբերութիւնս պաշտպանել և գործադրել...: Եւ դուք, Ամերիկացի մայրեր, որ ձեր ազգոյ խանձարրոց քով կը սովրիք սիրել բոլոր մարդկութիւնը և կարեկցիլ վշտացելոց, յանուն ձեր մայրական սիրոյն, յանուն ձեր մայրական խնդութեանց, յանուն ձեր սիրելի և գեղեցիկ խնամոց՝ որ ձեր մատղաշ ազգոյ վերայ կը ցուցընէք, յանուն ձեր ազգս ապագայ վիճակին համար կրած հոգերնուդ, կ՚աղաչեմ ձեզի, գոնէ ունեցէք այն մայրերուն վերայ՝ որոնք ձեզի պէս սիրտ ունին, բայց բնաւ իշխանութիւն և իրաւունք չունին պաշտպանել և խնամել իրենց արգանդին պտուղը:

Պիտի ըսեն թերևս գերեսատացութեան օրէնքը ջնջող Նահանգաց բնակիչքը, որ իրենք յանցանք չունին, ու ձեռքերնէն ալ բան չի գար: Ասոնք ասր սր այնպէս ըլլար...: Ազատ Նահանգաց բնակիչքը պաշտպանեցին այս օրէնքս, օգնեցին և մասնակից եղան այս օրէնքս գործադրողաց.

անոնք աւելի յանցաւոր և մեղապրելի են՝ քան թէ Հարաւային կողմի բնակիչքը։ Թէ որ ազատ Նահանգներու մայրերն իրենց զգացմունքն ունենային, ազատ Նահանգներու ազգ վրայ առակ չէր ըլլար այս խօսքս՝ որ անոնք ամենէն գառն ու խիստ գերեսատացիներն են։ Հարաւային կողմերը մրչափ գերիներ կան հիմայ՝ որոնք առնօք Հիւսիսային կողմի վաճառականացն էին, ու ա՜նոնցմէ հարաւայիններուն ծախուեցան։ Ո՞վ կրնայ ուրիշն համարձակիլ ըսելու որ այս եղեռնագործութեան պատասխանատուութիւնը բոլորովին հարաւակողման բնակչաց վրայ է։

Հիւսիսային կողմի մարդիկ՝ իրենց հարաւարնակ հայրենակիցները մեղապրելու և բոլոր յանցաւորութիւնն անոնց վրայ ձգելու տեղ՝ պէտք է որ նախ իրենք իրենց աչքին առակ հանդիպածներուն վրայ անդրադառնան, ու նախ այն չարեաց պարման մ՚ընեն։

Բայց պիտի ըսէ մէկը թէ սոսկական մարդ մ՚ինչ կրնայ ընել։։։ Այս հարցմանս պատասխանն՝ ամենուն իր խղճմտանքն է. բան մը կայ որ ամէն մարդ ալ կարող է ընելու. կրնայ՝ ինչպես որ պէտք է՝ բարեսէրտութեան և ուրիշի վրայ գութ ունենալ։ Թէ

այր եղեր է և թէ կին, երբոր ուղղութեամբ և արդարութեամբ կ՚իմանայ և կ՚ըմբռնէ մարդկային ընկերութեան օգուտները, ան է մարդկային ցեղի ճշմարիտ բարերարը։

. . . . . .

Այս առղերս գրողը երկար տարիներ գերեսատացութիւն ընդունող Նահանգներուն սահմանները բնակած է. շատ առիթ ունեցած է գերութենէ փախչողները գիտելու։ Անոնցմէ ամենը իրեն տունն ալ առեր է ծառայութեան համար. և Գանատա փախչող գերիներու քարոզիչներէն ալ վկայութիւն առած է՝ այս սևերուն կարգէ դուրս բարեկամասիրութեան և յաջողութեան։ Ազատած գերին առաջին փափաքը կրթուելու միջոց մը գտնելն է, և իր բոլոր ջանքով հաւէ կ՚ըլլայ որ գոնէ իր ազաքը կրթութենէ զուրկ չմնան։։։

Եւ որովհետև այս հարստահարեալ ցեղս այսչափ ջանքով ու փութով աւէն ձախորդութենէ և զժուարութենէ կը յաղթահանակէ, պետ ինչ չէր կրնար ընել՝ եթէ հաւատացեալքն ի Քրիստոս՝ բան հոգւոյ Քրիստոսի մտածէին ու գործէին։

Հիմայ մենք այնպիսի գարու մէջ ենք՝ որ բոլոր ժողովուրդները շարժման մէջ են. ներ-

քին և գաղտնի այժ մ'է որ վեր կը հրէ զաշխարհը ու երկիրս կը դողայ: Ապահո՞վ է արդեօք Ամերիկան ալ: Ամէն ազգ որ կը լռէ և աչք կը գոցէ իր մէջ հանդիպած այսպիսի մեծ անիրաւութեան, իր հեառը կը կրէ այսպիսի սոսկալի շարժման սկզբունքները: Ո՞րն է ուրեմն այս ուժը՝ որով ազատութեան և հաւասարութեան համար ամէն ազգերու բերնէն անպատմելի հառաչանքներ կ'ելլեն:

Ո՛ բրիստոնեայք կը հասկընաք արդեօք ժամանակաց այս նշաններս....: Այս գաղտնի ուժը միթէ չի՞ գար ի Հոգւոյ Աստուծոյ՝ ուրուն թշուառութիւնը պիտի գայ, և որուն կամքն երկնքի և երկրի մէջ պիտի կատարուի:

Բայց ո՞վ կրնայ Աստուծոյ եկած օրը պիտանալ: Վասն զի այն օրն՝ իբրև հուր պիտի բորբոքի, և պիտի երեայ Ինքը գաղելու զանոնք՝ որ աղքատին վարձքը կը զլանան, այրիներն և որբերը կը հարստահարեն և օտարներն իրենց իրաւունքէն կը զրկեն: Ինչ զարհուրելի բան է այս խօսքերս այնպիսի ազգի մը համար, որ իր մէջ այսպիսի յայտնի անիրաւութիւն մը կը կրէ...: Ամերիկայի Միացեալ – Նահանգք այնպիսի անիրաւութիւն և անգթութիւն պաշտպանել-

նուն համար ազատ պիտի չըլլան, բայց եթէ զղջալով, և արդարութեան և ողորմածութեան եանէ ըլլալով:

Ինչպէս որ անտարակուսելի բան է թէ քար մը՝ երբ Ովկիանոսի մէջ ձգուելու ըլլայ՝ պէտք է որ ինչե՛ւ իջնէ, անկէ աւելի ստոյգ և անտարակուսելի է այն սրբազան օրինաց ոյժը՝ որով անիրաւութիւնն և անգթութիւնն ազգի մը վրայ Աստուծոյ բարկութիւնը կը գրգռեն:

ՎԵՐՋ

ՑԱՆԿ

ՀԱՏՈՐ ԱՌԱՋԻՆ

էջ

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ . . . . . ե

Գլ· Ա· — Մարդասէր մարդ մը 21

» Բ· — Մայր 42

» Գ· — Ամուսին և Հայր 48

» Դ· — Թովմասին խրճիթին մէջ գիշեր մը . 60

» Ե· — Ինչ զգացմունք կրնայ ունենալ կենդանի ապրանք մը, որ ձեռքէ ձեռք կը ծախուի 81

» Զ· — Եւիզային փախուստը կ'իմացուի . 102

» Է· — Մօր մը արհաւիրքը 122

» Ը· — Ըրսորդը մարդկան 152

» Թ· — Աւենակալն ալ վերջապէս մարդ է . 185

» Ժ· — Թովմասին ծախուիլը 215

» ԺԱ· — Գերեզման մը իւր սիրոջը քովէն փախչիլը 239

» ԺԲ· — Օրինաւոր առուտուրի մը պայմանագրերը 275

» ԺԳ· — Քուաքեր գաղթականի մը տունը· . 315

» ԺԴ· — Վարդուհի 331

» ԺԵ· — Թովմասին նոր տէրը 347

» ԺԶ· — Աղբար Թովմասին նոր տիրուհին . 379

» ԺԷ· — Ազատ մարդու մը ինքզինքը պաշտպանելը 416

ՀԱՏՈՐ ԵՐԿՐՈՐԴ

էջ

Գլ· ԺԸ· — Օֆելիային փորձառութիւնները ու կարծիքները· 5

» ԺԹ· — Շարունակութիւն Օֆելիայի տնտեսական խնամոցը 38

» Ի· — Դոլսի 80

» ԻԱ· — Բէնդըքի 104

» ԻԲ· — Յամաքեցաւ խոտն և թօթաւփեցաւ ծաղիկն 113

» ԻԳ· — Գրիգորիկ 125

» ԻԴ· — Զախող գուշակութիւնք 141

» ԻԵ· — Դաս· 156

» ԻԶ· — Մահ· 167

» ԻԷ· — Կոկիծ 197

» ԻԸ· — Վերադարձ 216

» ԻԹ· — Երեսէ ձգուածները 253

» Լ· — Համբարանոց գերաց 272

» ԼԱ· — Անցք 297

» ԼԲ· — Տխուր տեղեանք 312

» ԼԳ· — Գէսսի 334

» ԼԴ· — Գէսսիին պատմութիւնը 354

» ԼԵ· — Բժժանք 383

» ԼԶ· — Եմմելինա և Գէսսի 398

» ԼԷ· — Ագաուէթին 415

» ԼԸ· — Յաղթութիւն 430

» ԼԹ· — Դաւ· 455

		էջ
Գ.Լ.	Խ. — Նահատակ մը	480
»	ԽԱ. — Օննիկ Շէլվէ	498
»	ԽԲ. — Ուրուականի մը ճշմարիտ պատմութիւնը	513
»	ԽԳ. — Արգասիք	529
»	ԽԴ. — Ազատարար	549
»	ԽԵ. — Վերջաբան	559

ՀՀ Ազգային գրադարան
NL0387180

447

825
F-67